

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

REFORMELE AGRARE DIN EUROPA DUPĂ PRIMUL RĂZBOI MONDIAL
COSTIN MORGESCU, DAMIAN HUREZEANU

ROMÂNIA ÎN SISTEMUL TRATATELOR DE PACE DE LA PARIS
(1919-1920)

CONSTANTIN BOTORAN

MIȘCAREA SOCIALISTĂ DIN ROMÂNIA ÎN PERIOADA RĂZBOIULUI
DE INDEPENDENȚĂ (1877-1878)

GEORGETA TUDORAN

RELAȚIILE ECONOMICE ÎNTRE TRANSILVANIA ȘI ANGLIA ÎN PRIMA
JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

LUDOVIC DEMÉNY

ATTITUDINEA DIPLOMAȚIEI FRANCEZE ÎN PROBLEMA MĂRII NEGRE
ȘI A DUNĂRII DE JOS DE LA CONGRESUL DE LA PARIS (1856) PÎNĂ
LA CONGRESUL DE LA BERLIN (1878)

TRAJAN IONESCU

LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU - UN OM, O EPOCĂ, UN CUNOSCĂTOR ȘI
UN IUBITOR DE ISTORIE

GEORGE I. IONIȚĂ

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

REVISTA REVISTELOR

RECENZII

INSEMĂNĂRI

11

TOMUL 33

1980

NOIEMBRIE

EDITURA www.dacoromanica.ro

ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA REVISTELOR

- * * * „Arheologia Moldovei”, IX, 1980, 152 p. (*Radu Lungu*) 2225

ÎNSEMNĂRI

- ISTORIA ROMÂNIEI** : * * * *Studii și cercetări de științe sociale*. Sub redacția lui Vasile Rus și Ioan Chioresan, Edit. Academiei R.S.R., București, 1979, 224 p. + fig. (*Jacob Mârza*); * * * *Romanian History 1848–1918. Essay from the first Dutch-Romanian Colloquium of Historians*, Utrecht 1977, edited by A. P. von Goudoever, „historische studies”, XXXVI, Wolters-Nordhoff Groningen, 1979, 159 p. (*Stelian Mîndruș*); * * * „Cercetări arheologice”, III, Muzeul de istorie al R. S. România, 1979, 472 p. (*Ana Oancea*); **ISTORIA UNIVERSALĂ**; **VLA-DISLAV DOKOUPIL**, Soudpis brněnských tisků. Staretisky do roku 1800 (Catalogul tipăriturilor apărute la Brno – Vechi publicații până la 1800) Státní vedecká knihovna – Archiv města Brna – Musejní spolek. Brno 1978, 603 + 34 p. cu reproduceri alb-negru (*Tr. Ionescu-Nișkov*); * * * *Simon Bolivar. Ses Idées fondamentales. Synthèse biographique et choix de documents* par Manuel Perez Vila, Academia nacional de la historia. Comité venezolano de ciencias históricas, Caracas 1980, 165 p. (*Constantin Șerban*).. . . . 2229

REVISTA DE ISTORIE

TOME 33, N°. 11,
novembre 1980

SOMMAIRE

- COSTIN MURGESCU et DAMIAN HUREZEANU Les reformes agrales dans l'Europe après la première guerre mondiale 2047
CONSTANTIN BOTORAN, La Roumanie dans le système des traités de paix de Paris (1919—1920) 2071

- GEORGETA TUDORAN, Le mouvement socialiste de Roumanie pendant la période de la guerre d'indépendance (1877—1878) 2087

- LUDOVIC DEMÉNY, Les relations économiques entre la Transylvanie et l'Angleterre au cours de la première moitié du XVII-e siècle 2107

- TRAIAN IONESCU, L'attitude de la diplomatie française dans la question de la Mer Noire et du Bas Danube, pendant la période comprise entre le Congrès de Paris (1856) et le Congrès de Berlin (1878) 2125

- GHEORGHE I. IONIȚĂ, Lucrețiu Pătrășcanu — un homme, une époque, un connaisseur et un passionné d'histoire 2145

- CONSTANTIN ȘERBAN, Echos roumains dans l'œuvre de Luigi Ferdinando Marsili (250 ans depuis sa mort) 2169

LA VIE SCIENTIFIQUE

- L'activité de la Société des sciences historiques de la R. S. de Roumanie (*Nichita Adăniloae*) 2189

COMPTES RENDUS

- * * * L'Académie „Ștefan Gheorghiu”, *Contribuții la studierea istoriei contemporane a României* (Contributions à l'étude de l'histoire contemporaine de Roumanie) (coordonnateurs : Nicolae Petreanu, Ștefan Lache), Editions politiques, Bucarest, 1980, 366 p. (*Gelcu Maksutovici*) 2207
* * * *Istoria orașului Iași* (L'histoire de la ville de Jassy) vol. I, Editions Junimea, Jassy, 1980, 668 + 9 p. + 1 pl. + 103 fig. (*Alexandru Ligor*) 2210

- * * * *Relații internaționale în perioada interbelică* (Rapports internationaux pendant la période de l'entre-deux-guerres), Etudes, Editions politiques, Bucarest, 1980, 338 p. (*Adrian Stănescu*) 2214
- FRANCO VALSECCHI, *L'Italia del Risorgimento e l'Europa delle nazionalità*, Giuffrè Editore, 1978, 480 p. (*Ștefan Delureanu*) 2220

REVUE DES REVUES

- * * * „Arheologia Moldovei” (L'Archéologie de Moldavie), IX, 1980, 152 p. (*Radu Lungu*) 2225

NOTES

- HISTOIRE DE ROUMANIE**; * * * *Studii și cercetări de științe sociale* (Etudes et recherches de sciences sociales), Sous la rédaction de Vasile Rus et Ioan Chiorean, Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, Bucarest, 1979, 224 p. + fig. (*Iacob Mârza*); * * * *Romanian History 1848—1918. essay from the first Dutch-Romanian Colloquium of Historians*, Utrecht, 1977, Edited by A. P. von Goudoever, „historische studies”, XXXVI, Wolters-Nordhoff Groningen, 1979, 159 p. (*Stelian Mîndruț*); * * * „Cercetări arheologice” (Recherches archéologiques), III, Musée d'histoire de la R. S. de Roumanie, 1979, 472 p. (*Ana Oancea*); **HISTOIRE UNIVERSELLE**; VLADISLAV DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků. Stare-tisky do roku 1800* (Le catalogue des ouvrages parus à Brno — Publications anciennes parues en 1800) Statní vedecká knihovna — Archiv města Brna-Musejní spolek. Brno 1978, 603 + 34 p. avec reproductions en blanc et noir (*Tr. Ionescu-Nișcov*); * * * *Simon Bolivar. Ses idées fondamentales*. Synthèse biographique et choix de documents par Manuel Perez Vila, Academia nacional de la Historia. Comité venezolano de ciencias históricas, Caracas 1980, 165 p. (*Constantin Șerban*) 2229

REFORMELE AGRARE DIN EUROPA DUPĂ PRIMUL RĂZBOI MONDIAL*

DE

COSTIN MURGESCU și DAMIAN HUREZEANU

I. REMARCI PRELIMINARE PRIVIND CADRUL, GENEZA ȘI SCOPUL REFORMELOR AGRARE LA SFÎRȘITUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

1. Reformele agrare înlăptuite în Europa după primul război mondial au format teme de bază a numeroase studii care au privit problema din unghiuri de vedere extrem de diferite. Uneori, reformele au fost privite, în principal, prin prisma schimbărilor intervenite în structura de proprietate și a implicațiilor economice și sociale ale acestor schimbări în țări, care, înaintea primului război mondial, formau „grănarul lumii”; alteori, ele au fost examinate, în principal, din punctul de vedere al rolului lor în organizarea generală social-politică a Europei interbelice. Unele studii au pus accentul pe factorii comuni ai reformelor agrare înlăptuite, altele, pe diferențele specifice care au apărut de la o țară la alta, ș.a.m.d.

Atenția cu care reformele agrare menționate au fost studiate și sint încă dezbătute de istorici are o dublă rațiune. Ea decurge atît din rolul important al agriculturii și al relațiilor agrare în întreaga dezvoltare economico-socială a omenirii, cît și din caracterul științelor istorice ca o componentă organică a științelor sociale.

Analiza reformelor agrare, definirea tendințelor fundamentale în evoluția relațiilor agrare, caracterizarea liniilor de continuitate și a momentelor de ruptură au un puternic impact ideologic. Poziția de pe care sint privite aceste probleme determină diferențele sensibile de apreciere și de concluzii între istoricii sau economiștii care se ocupă de ele¹. În același timp, ideile sau concepțiile formulate, întregul arsenal ideologic pus în mișcare, influențează — alături de factorii obiectivi și de lupta țărănimii, cu rol decisiv, însuși procesul de formare a unor noi relații agrare în concordanță cu cerințele dezvoltării de ansamblu a societății, în diferitele etape ale evoluției acesteia.

În cadrul limitat al raportului de față nu ne putem referi la toate opiniile care s-au confruntat în cursul înlăptuirii reformelor agrare de la

* Raport prezentat la cel de al XV-lea Congres internațional de științe istorice

¹ Vezi Erich H. Jacoby, *Man and land. The Essential Revolution*, New York, 1971; Istvan Dolmányos, *Le problème des réformes agraires dans l'Europe orientale après la première guerre mondiale*, în „Annales universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eotvos, Sectia Historica, tomus IV, Budapest, 1962, p. 76—81.

începutul anilor '20 din Europa sau în analizele ulterioare. Cîteva precizări preliminare ni se par, totuși, indispensabile înțelegerii problemelor pe care le punem în discuție.

2. În linii generale, reformele agrare efectuate după primul război mondial în statele din centrul și sud-estul Europei sînt cercetate în cadrul profundelor transformări politice continentale determinate concomitent de :

a) Marea Revoluție Socialistă din Octombrie 1917, care a scindat lumea în două sisteme social-economice diferite ;

b) înfrîngerea militară a Puterilor Centrale, în special destrămarea Imperiului austro-ungar ;

c) constituirea sau desăvîrșirea unității naționale a unor state din această zonă a continentului.

Acest cadru istoric este incontestabil. De aici nu se poate deduce însă concluzia că reformele agrare la care ne referim au fost, pur și simplu, rezultatul unei anumite conjuncturi politice internaționale, un produs întîmplător al noilor condiții în care Europa încerca să se reorganizeze după război.

Reformele agrare își au geneza în luptele seculare pentru pămînt duse de masele țărănești din această zonă a continentului — zonă a marilor confluente de civilizații, dar care nu cunoscuse încă transformările agrare înfăptuite în Europa occidentală încă din secolul XVIII, odată cu revoluția franceză. Fără a contesta importanța începuturilor făcute în unele țări din răsăritul Europei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, este unanim recunoscut că acestea nu puseseră capăt dominației formelor semif feudale sau chiar feudale de exploatare a țărănimii de către marii stăpîni de moșii.

Într-o asemenea analiză, făcută cu trei decenii în urmă de către The Royal Institute of International Affairs din Londra, se recunoaște că, pînă la primul război mondial, majoritatea țărilor Europei răsăritene trăiau sub un regim semifeudal și că existența marilor moșii boierești implica o permanentă subordonare a țărănimii față de clasa stăpîniitoare, astfel încît „directly the peasants refused to accept the position the old system were doomed”¹².

De altfel, răscoalele țărănești din a doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului XX sînt concludente în această privință.

Pentru a da un singur exemplu, vom menționa lanțul de mișcări și răscoale țărănești care au avut loc în România după reforma agrară din 1864, în mod special răscoalele din 1888 și marea răscoală din 1907, extinsă în întreaga țară. Referindu-se la locul ocupat de această răscoală în evoluția problemei agrare din România, Președintele Nicolae Ceaușescu a subliniat că „prin amploarea, vigoarea și formele pe care le-a îmbrăcat, (ea) a constituit una din cele mai aprige bătălii de clasă din istoria României, zguduind din temelii inusuși edificiul orînduirii burghezo-moșierești”¹³.

Sublinierea acestor izvoare adînci, care țin de întreaga structură economică și social-politică a Europei de răsărit și de sud-est, este esen-

¹² E. John Russel in *Agrarian Problems from Baltic to the Aegean*. Londra, 1944, p. 8

¹³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 14, București, 1977, p. 235

țială pentru înțelegerea transformărilor agrare înfăptuite după primul război mondial.

3. În unele lucrări, reformele agrare de care ne ocupăm au fost apreciate ca reprezentând, în unele cazuri, adevărate „revoluții agrare”⁴. Alți autori au fost mai nuanțați și, vorbind despre aceste reforme ca despre adevărate revoluții, au ținut să precizeze că „The movement, however, thought revolutionary in its means was ultraconservative in its aims”⁵.

Nu o dată caracterul de „revoluție agrară” al reformelor a fost legat de aprecierea că, practic, pământul moșieresc ar fi fost confiscat, ceea ce n-a fost cazul decât în Rusia.

În teoriile agrare moderne din occident se consideră, de altfel, că stabilirea unei linii clare de demarcație între „revoluție” și „reformă” este extrem de dificilă, dacă nu chiar o eroare⁶.

Interferența a numeroase elemente de *continuitate și de ruptură* este evidentă în analiza istorică a dinamicii întregului progres social. Transformarea relațiilor agrare nu se poate nici ea sustrage acestei interferențe. Dar, o asemenea constatare nu ne poate dispensa de obligația de a stabili ceea ce este determinant și decisiv în anumite etape ale schimbărilor agrare.

4. După caracteristicile lor, prefacerile agrare de după război s-ar putea clasifica, în mare, în trei categorii tipologice. Una dintre ele este definită de transformarea revoluționară a agriculturii ruse după victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Este o prefacere țîșnită direct din revoluție și care poartă caracteristicile unei cotituri în regimul agrar din Rusia și în evoluția lui. Transformarea operată aici se deosebește fundamental de reformele propriu-zise din celelalte țări europene prin modalitățile de realizare și obiectivele propuse, prin faptul că s-a înscris în ansamblul unor radicale prefaceri economice, sociale și politice, inclusiv transferarea puterii pe care clasele exploatate au smuls-o claselor exploatatoare, ceea ce a generat un nou tip de societate.

Orice analiză a mutațiilor survenite în raporturile agrare de după primul război mondial trebuie, desigur, să țină seama de modificarea radicală a vieții agrare din Rusia sub impactul Revoluției din Octombrie.

În noaptea de 7—8 noiembrie, cel de-al doilea mare act pe care-l adoptă puterea sovietică victorioasă este *Decretul asupra pământului* care statua: 1. „Proprietatea moșierească asupra pământului se desființează imediat, fără nici o despăgubire. 2. Pământurile moșierești, precum și toate pământurile comunale, mănăstirești și bisericesti, cu tot inventarul lor viu și mort, trec pînă la întrunirea Adunării Constituante, la dispoziția Comitetelor agrare de plasă și a sovietelor județene de deputați ai țăranilor”.

Revoluția agrară din 1917—1920, ca o componentă a transformării revoluționare a societății în Rusia Sovietică, prezintă un domeniu vast de

⁴ Vezi, în acest sens, *World Agriculture. An International Survey*, Londra, 1932, unde se arată că „toate noile state” au făcut reforme agrare, dar rezultatele acestora au fost infime („inconsiderabile”) în Austria, Ungaria și Polonia, în timp ce în Iugoslavia și România „its effects were really revolutionary” (p. 148).

⁵ Ifor L. Evans, *The Agrarian Revolution in Romania*, Cambridge University Press, 1924, p. V.

⁶ E.H. Jacoby, *Op. cit.* p. 171.

cercetare⁷ și oarecum distinct temeii raportului de față dedicat *reformelor agrare* propriu-zise. Sumarele mențiuni de mai sus țin numai să atragă atenția asupra sincronismului fenomenelor, a înlănțuirii lor istorice, dar și a deosebirilor de esență care le caracterizează.

Un alt tip de transformări, de această dată cu caracter de reformă, grupează o suită de alte țări din Europa centrală și sud-estică — România, Iugoslavia, Grecia, Cehoslovacia, Polonia, Letonia, Estonia, Lituania și Finlanda — avînd ca moment central exproprierea mării proprietăți moșierești și împrumărirea țărănimii. Tendința comună a acestor reforme era de a crea un regim agrar mai corespunzător cu cerințele dezvoltării economice pe cale capitalistă a agriculturii și cu năzuințele sociale ale țărănimii. (În interiorul acestei categorii tipologice există, evident, deosebiri care au făcut pe mulți cercetători să distingă, de pildă, reformele din România și Iugoslavia, mai hotărîte și mai importante prin implicațiile lor economice, sociale și naționale decît cele din Polonia sau Cehoslovacia).

Într-o situație deosebită s-a aflat reforma din Bulgaria. Ea s-a înscris în cadrul unor raporturi de proprietate și producție capitaliste, dar a fost puternic marcată de tendința de a realiza acea „proprietate bazată pe muncă” atît de intens propulsată în mișcarea populistă din epocă.

În sfîrșit, un alt tip de reforme întîlnim în Austria, Germania și Ungaria. Aici măsurile adoptate au avut un caracter moderat, neafectînd propriu-zis structurile agrare existente. Ele au adus doar anumite ajustări regimului agrar tradițional (s-au și numit în literatură reforme de „ajustare”), urmărind fie scopuri de colonizare internă, ca în Germania, fie preocuparea de a păstra la dispoziția mării proprietăți mină de lucru abundentă, sau rezolvarea unor nevoi fiscale (ca în Ungaria).

5. Problema reformelor agrare nu poate fi izolată de cerința refacerii economice postbelice a unor țări în care agricultura reprezenta principala ramură a economiei naționale, iar produsele agroalimentare principala sursă a încasărilor din export⁸. Vom menționa și în această privință cazul României, înainte de primul război mondial al doilea furnizor de produse agricole pentru Europa occidentală, după Rusia⁹.

Or, dintre zonele europene devenite teatre de luptă — zonele din fostul „grînar mondial” s-au numărat printre cele mai greu afectate¹⁰.

⁷ El implică analiza aspectelor economice, sociale și politice, ale transformării vieții agrare începînd cu problema repartizării egalitare a pămîntului și consecințele sale economice, cu desfășurarea și etapele luptei de clasă la sate, cu aspectele aprovizionării cu alimente și ale politicii comunismului de război la sate, și, bineînțeles, cu problemele fărurii alianței muncitorești-țărănești în perioada consolidării puterii sovietice. Tema a fost larg dezbătută în literatura de specialitate, atît în Uniunea Sovietică, cît și în Occident. Discuțiile au căpătat nu o dată o notă pasională și un pronunțat caracter polemic. Vezi I.A. Poliakov, *Sofiialno-Ekonomiceskie itoghi agrarnih preobrazovanii oktiabrskoi revoliuții*, în *Istoria Krestjanstva i kolhoznoego stroitelstva v SSSR*. Materiali naucinoi sessii, 18—21 aprilja 1961 v Moskve, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva, 1963. Dintre lucrările mai recente vezi S.P. Trapeznikov, *Leninizm i agrarnokrestianskii vopros*, vol. I—II, Moscova, 1967.

⁸ În literatura occidentală această relație între reforma agrară și cerința de refacere a agriculturii a fost evidențiată în special de Ifor L. Evans, *op. cit.*, în legătură cu interesul marilor proprietari în această problemă a refacerii postbelice, vezi dr. Ollindo Gorni, *Land Reform in Rumania*, în „International Labor Review”, vol. XXII, nr. 4, octombrie 1930, p. 452

⁹ G. Ionesco-Sisești, *L'agriculture de la Roumanie pendant la guerre*, Paris, 1929, p. 1, 15 și urm.

¹⁰ Vezi date comparative la scară europeană în aceeași privință la Karl Brandt, „The Reconstruction of World Agriculture, New York, 1945, p. 24. și urm.

În România, de exemplu, pierderile de vieți omenești (800.000 de morți, în covârșitoarea lor majoritate țărani), distrugerile de șeptel și de inventar agricol, de drumuri, căi ferate, poduri și mijloace de transport, reduseseră considerabil capacitatea de producție agricolă și au impus la un moment dat chiar apelul la asistență alimentară externă.

Împroprietărirea țăranilor era menită să stimuleze redresarea producției agricole, tot astfel cum despăgubirea moșierilor pentru pământurile expropriate era menită să stimuleze procesul investițional în diferite ramuri ale economiei naționale. Țelurile acestea nu au fost atinse decât parțial. O serie de împrejurări obiective, asupra cărora vom reveni, au avut rolul lor care nu poate fi ignorat.

Analiza critică a reformelor agrare la care ne referim nu ne poate face să ignorăm, desigur, rolul lor pozitiv în consolidarea statelor care își desăvârșiseră unitatea națională sau reapăruseră pe harta Europei — în primul rînd prin unificarea structurilor lor agrare și prin promovarea (chiar dacă limitată) a rolului politic al țăranimii, care reprezenta imensa majoritate a populațiilor lor.

Factorul determinant al semieșecului economic înregistrat de reformele agrare din această „Zwischen-Europa” trebuie găsit în concepția dominantă care a stat la baza lor. O concepție de simplu „calmant social”, un act de „echitate socială”, ceea ce a avut drept consecință lipsa unei politici coerente și susținute de consolidare a gospodăriilor țărănești create prin reformă și de ridicare a agriculturii, inclusiv prin integrarea acesteia într-un proces complex privind dezvoltarea de ansamblu a economiilor naționale. Întrădevăr, reformele agrare nu au constituit punctul de plecare pentru redefinirea unei strategii a dezvoltării în concordanță cu noile realități rurale, cu transformările de structură intervenite în principală lor ramură de producție.

II. CARACTERUL REFORMEI AGRARE DIN ROMÂNIA

1. Caracteristicile generale schițate mai sus în legătură cu geneza și scopul reformelor agrare de la sfîrșitul primului război mondial își găsesc o confirmare elocventă în cazul specific al României.

Ne vom opri, pe scurt, asupra reformei din România, cu atît mai semnificativă cu cît unii istorici au menționat tocmai acest caz ca exemplu al caracterului „revoluționar” pe care transformările agrare din estul și sud-estul Europei l-au căpătât uneori.

Este adevărat că reforma agrară din România și introducerea votului universal — înfăptuite concomitent cu desăvîrșirea procesului istoric de constituire a statului național român unitar — au reprezentat momente importante, cu puternic caracter progresist, în dezvoltarea societății românești. După părerea noastră această trăsătură generală nu ne permite, totuși, să conferim reformei agrare de la sfîrșitul primului război mondial atributele unei „revoluții” agrare, problemă asupra căreia dorim să insistăm.

2. Așa cum am mai subliniat, geneza acestei reforme este legată de îndelungatele lupte pentru pămînt ale țăranimii române, lupte care au

culminat cu marea răscoală de la 1907 și au obligat burghezia să făgăduiască o nouă reformă agrară (după aceea de la 1864) încă înainte de începutul primului război mondial.

Înfăptuirea acestei promisiuni a devenit o problemă „de viață sau de moarte” pentru clasele stăpînitoare din România în 1917—1918, în timpul desfășurării războiului.

Doi factori au contribuit la precipitarea evenimentelor :

a) Ocuparea unei părți a teritoriului național de către forțele militare ale puterilor centrale și retragerea guvernului român în Moldova, unde armata, formată în principal din țărani, era angajată în lupte eroice de apărare a ultimului colț liber din țară.

b) Izbucnirea revoluției ruse din februarie 1917 și apoi, victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie care a stimulat avîntul revoluționar al clasei muncitoare, ca și al țărănimii din alte țări.

Împrejurările acestea au fost larg recunoscute de factorii politici din epocă.¹¹ Aceasta nu înseamnă însă că ea s-ar fi realizat și într-un ritm „extraordinar de rapid” cum au afirmat unii autori¹².

Într-adevăr, în iulie 1917 a fost modificată Constituția României spre a se face posibilă exproprierea „pentru rațiuni de utilitate națională”. Abia un an și jumătate mai târziu, în decembrie 1918, a fost adoptat primul decret de reformă agrară ; procesul de legiferare pentru întregul teritoriu național avea să se încheie după alți doi ani și jumătate, la sfîrșitul lunii iulie 1921, iar lucrările propriu-zise de expropriere în ianuarie 1927 — aproximativ un deceniu după modificarea constituțională amintită.

3. În literatura românească interbelică a circulat larg teza potrivit căreia reforma agrară din 1918—1921 ar fi dus la desființarea marilor moșii și chiar la o practică „confiscare” a suprafețelor expropriate, teză a cărei ecou îl întîlnim și în unele lucrări occidentale.

Potrivit calculului făcute, suprafața expropriată în România a fost de 6.125.789 ha., ceea ce reprezenta 66,2% din suprafața moșiilor antebelice cu peste 100 ha. fiecare¹³.

A însemnat aceasta desființarea marilor moșii ?

Evident, nu, deoarece :

a) Nu toată suprafața expropriată aparținea înainte de război moșierilor. Un exemplu : pe teritoriul antebelic al României, din 2,7 milioane ha. expropriate, mai mult de un sfert (26%) reprezentau proprietăți ale Domeniilor Coroanei, Casei Rurale (care cumpărase aceste pămînturi tocmai spre a le revinde țăranilor), instituții publice, fundații etc.

¹¹ Vezi Virgil N. Madgearu, *Revoluția agrară și evoluția clasei fărânești*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, An IV, nr. 3, p. 289 ; Andrei Corteanu, *Două discursuri relative la problema agrară*, București, 1940, p. 27 ; Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, București, 1956, p. 14 și urm.

¹² Dr. Adam Rose, *Agricultural Workers and Agrarian Reform in Central Europe* în „International Labour Review”, vol. XVIII, nr. 3, sept. 1928, p. 308 și urm.

¹³ Costin Murgescu, *Op. cit.*, p. 28—29. Alți autori evaluează suprafața expropriată la 5.811.827 ha. (vezi D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Edit. Academiei R.S.R., 1975, p. 250—251 ; N. Cornatzeanu, *La situation et les résultats de l'agriculture roumaine*, în *La vie rurale en Roumanie*, Bucarest, 1940, p. 23 ; Vasile Bozga, *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale*, Edit. Academiei R.S.R. 1975, p. 64—71.

b) A fost stabilit *un minimum intangibil de 100 ha. pământ cultivabil* pentru fiecare moșie : ulterior, prin legile din 1921, acest minimum intangibil a fost ridicat la 150 ha. teren cultivabil în regiunile de șes, iar prin utilizarea unei așa-numite „scări progresive” suprafața exceptată de la expropriere putea ajunge chiar pînă 500 ha. de fiecare moșie¹⁴.

c) Exproprierea privea moșia și nu moșierul, ceea ce dădea posibilitate acestuia din urmă să păstreze mai multe moșii (în limitele menționate) dacă acestea erau situate în zone diferite.

d) În limitele prevăzute de lege, moșierul își alegea el singur partea din moșie care nu i se expropriează, cu precizarea legală suplimentară ca această parte să constituie un „întreg economic” cu clădirile, investițiile respective etc. Este vorba de o prevedere care făcea ca părțile cele mai puțin rentabile ale moșiei să poată fi expropriate.

e) Pământul expropriat a fost răscumpărat la un preț care era limitat la arenda regională antebelică înmulțită cu 40, deci echivalentul arendei antebelice pe 40 de ani.

În condițiile sumar evocate mai sus, marile moșii cu peste 100 ha. fiecare au continuat să existe și după reforma agrară din 1918—1921, suprafața lor medie scăzînd însă de la 712 ha. (nivel antebelic) la 448 ha., în 1930. Statistica din 1930 consemnează, de altfel, existența a 2.700 de gospodării moșierești cu peste 500 ha fiecare ; aceste exploatații (0,08 % din total) dețineau 3.375.000 ha., echivalentul 17,1 % din suprafața agricolă a României¹⁵.

4. Cîteva cuvinte, acum despre împrumietărirea țăranilor.

După datele oficiale ale epocii, numărul țăranilor din România cărora li s-a recunoscut legal dreptul la împrumietărare a fost de 2.308.922. Dintre aceștia, pînă la 1 ianuarie 1934, au fost efectiv împrumietăriți numai 64 %, respectiv 1.478.663 țărani¹⁶.

Numărul mare al țăranilor excluși practic de la împrumietărare avea un scop bine precizat pentru legiuitor : asigurarea de forță de muncă ieftină pentru moșiile rămase, ca și pentru exploatațiile capitaliste a căror promovare era urmărită. Nu afirmăm noi acest lucru ; l-au afirmat înșiși autorii reformei agrare. Pornind de la teza că reformele agrare trebuie să fie științifice și nu „sentimentale”, ministrul care a prezentat parlamentului legile din 1921 explica : „Nu toți țărani proprietari mizeri sînt cea mai bună garanție a conservării sociale, ci o bună parte dintre ei proprietari deplini, cealaltă parte formînd salariați agricoli de care agricultura noastră are nevoie”¹⁷.

¹⁴ Vezi M. Constantinescu, *L'évolution de la propriété et la réforme agraire en Roumanie* București, 1925, p. 316 ; *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921*, București, 1967, p. 541—574

¹⁵ Vezi *Anuarul statistic al României, 1937 și 1938*, București, 1939, p. 403 ; David Mitrany, *The Land and the peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform 1917—1921*, London, Oxford University Press, 1930, p. 189 ; Henry L. Roberts, „*Political Problems of an Agrarian State*”, New Haven, Yale University Press, 1951, p. 53.

¹⁶ *Enciclopedia României*, vol. III, București, 1942, p. 305

¹⁷ C. Garoflid, *Chestia agrară în România*, București, 1920, p. 31.

Rezultatele concrete ale reformei agrare din 1918—1921 sînt reflectate în tabelul de mai jos :

Numărul gospodăriilor și întinderea
pămîntului pe grupe de gospodării în
1930—1935.
(% din total țară)

Grupa de gospodării	Numărul gospodăriilor	Suprafața deținută
0—1 ha.	18,6	1,6
1—3 ha	33,5	11,1
3—5 ha.	22,8	15,3
5—10 ha.	17,1	20,0
10—20 ha.	5,5	12,0
20—30ha.	1,7	7,8
50—100ha.	0,4	4,5
Peste 100ha	0,4	27,7

Fără a ne propune să analizăm aici tabelul, nu putem să nu atragem atenția asupra extremelor sale. Mai mult de jumătate din gospodării (52,1%) erau gospodării pitice (pînă la 3 ha. fiecare) și dețineau numai 12,7% din totalul suprafețelor. La celălalt pol, gospodăriile moșierești cu peste 100 de hectare, deși reprezentau numai 0,4% din totalul gospodăriilor, dețineau peste un sfert (27,7%) din totalul suprafețelor; la rîndul lor, exploatațiile capitaliste (între 20 și 100 ha.) reprezentau 2,1% din totalul gospodăriilor și dețineau 12,3% din totalul suprafețelor.

Coexistența a milioane de gospodării mici alături și printre moșiile rămase sau gospodăriile capitaliste în plină expansiune avea obiective social-economice bine determinate pe care un cunoscut om politic și economist al vremii, Virgil Madgearu, le definea astfel : „A fost, desigur, o tendință conștientă a reformei agrare ca să favorizeze posibilitatea creării proprietății țărănești pitice, ca să creeze forțat în viitoarea constelație agrară săteni sateliți ai mării și mijlociei proprietăți, constrinși să se învoiască să lucreze marea și mijlocia proprietate”¹⁸.

5. Procesul de ruinare în masă a micilor gospodării țărănești a fost accelerat de criza economică din 1929—1933, intervenită tocmai în momentul în care noile gospodării se constituiau în urma reformei agrare, ca și de întreaga politică dusă în perioada interbelică în scopul consolidării exploatațiilor capitaliste.

Un moment important a jucat în această direcție legea din august 1929 care ridică restricțiile menite să limiteze posibilitatea țaranilor împrietăriți de a-și vinde loturile dobîndite prin reforma agrară. „Liberă circulație” a pămînturilor a accelerat fărîmițarea micilor gospodării țărănești create prin reformă și consolidarea poziției exploatațiilor capitaliste.

Această orientare a fost activ sprijinită prin politica fiscală, ca și prin politica de credite agricole. Sînt semnificative, în acest ultim sens, împrumuturile acordate de „Creditul Național Agricol”, instituție de stat înființată în 1937. Din totalul creditelor acordate în decursul a șapte ani

¹⁸ V.N. Madgearu, *Op. cit.*, p. 294.

de funcționare (1937—1944) 31,47% s-a îndreptat spre gospodăriile cu peste 50 ha. și numai 12,7% către gospodăriile țărănești sub 5 ha.

Lipsite de inventar agricol și lăsate practic la discreția cămătarilor, micile gospodării țărănești au fost lovite și de deteriorarea prețurilor agricole. Chiar dacă se iau ca bază de comparație primii ani ai crizei economice, când prețurile produselor agricole înregistrau o scădere serioasă (media anilor 1927—1929 = 100), puterea de cumpărare a agricultorilor se redusese la 61,9% în 1940, la 55,3% în decembrie 1941 și la 39,4% în decembrie 1942¹⁹.

6. Conjugarea tuturor factorilor menționați mai sus a determinat menținerea agriculturii românești la un slab nivel de dezvoltare (lipsă de mijloace de mecanizare a lucrărilor agricole, lipsă de îngrășăminte și de lucrări de îmbunătățiri funciare, producții scăzute la hectar, rămânerea în urmă a zootehniei), condiții minime de viață pentru majoritatea țărănimii și un proces foarte lent de dezvoltare a pieții interne într-o țară în care imensa majoritate a populației (cca. 78%) era populație rurală.

Situația țărănimii și agriculturii în general s-a înrăutățit considerabil în cursul celui de al doilea război mondial. Problema unei reforme agrare profunde, care să pună capăt exploatării moșierești, a reapărut, astfel, pe ordinea de zi a vieții publice românești.

Spre deosebire de reforma agrară din 1918—1921, reforma agrară din martie 1945 — rezultat al unor ample confruntări de clasă și politico-ideologice — a avut un caracter revoluționar. Ea fost împlinită în mod nemijlocit de masele muncitorești și țărănești, însuflețite de perspectiva unor transformări radicale, a dus la lichidarea clasei moșierești și a tuturor rămășițelor semifeudale din agricultură și s-a împletit organic cu lupta pentru schimbarea caracterului puterii de stat, pentru formarea regimului de democrație populară.

Totodată, au fost înființate stațiuni de mașini și tractoare, ca și întreprinderi agricole de stat, care aveau să joace un rol important în sprijinirea țărănimii muncitoare și în mersul ei treptat spre formarea unor puternice cooperative agricole de producție — condiție primordială a modernizării agriculturii românești, a ridicării nivelului de trai al țărănimii și al îmbunătățirii calității vieții rurale, în procesul de edificare a societății socialiste.

III. CARACTERUL TRANSFORMĂRILOR AGRARE DIN CELELALTE ȚĂRI DIN CENTRUL ȘI SUD-ESTUL EUROPEI

Ca și în cazul României, conținutul și cadrul principal al reformelor era determinat în țările din centrul și sud-estul Europei de însăși situația raporturilor de proprietate și de exploatare a pământului. Elementul frapant al repartizării proprietății funciare era extrem de pronunțata sa polaritate.

În Ungaria, exploatările de peste 50 de ha. (1,15%) dețineau 47,66% din suprafața cultivabilă în timp ce gospodăriile țărănești (98,85%) doar

¹⁹ Mitiță Constantinescu, *Politică economică aplicată*, București, 1943, vol. II, p. 347.

52,34 %²⁰. Extrem de puternică era marea proprietate moșierească; circa 3800 de magnați funciari posedau 1/3 din sol, după unii autori, și 38,2%, după alții²¹.

Noul stat polonez întemeiat la sfârșitul războiului aducea cu sine moștenirea grea a mării proprietăți, indiferent de dominația sub care se aflase: habsburgică, prusacă sau țaristă. Ponderea proprietăților de peste 100 ha. se ridica la 44,8% din întinderea cultivabilă a țării²². Din totalul de 31.943.000 ha. de pământ, moșierii, în număr de 23.200, dețineau circa 14.225.000 ha. În fostele teritorii aflate sub dominația Imperiului rus, formele colective de folosire a pământului țărănesc alternau cu gospodăriile care recurgeau pe scară întinsă la mina de lucru salariată. Reține, de asemenea, atenția ponderea relativ ridicată a țărănimii cu suprafețe între 5 și 20 ha (34,3% din numărul total al gospodăriilor deținând 30,8% din întinderea pământului cultivabil). 61,3% dintre țărani aveau însă gospodării sub 5 ha., revenindu-le doar 13,5% din pământ²³.

Nici tabloul agrar al Cehoslovaciei nu se prezenta mult diferit. Pe ansamblul țării marea proprietate, de peste 100 de ha., reprezenta 36% din solul arabil și forestier (20,5% din cel agricol)²⁴. Extrem de puternice erau latifundiile; ponderea lor în cadrul mării proprietăți se ridica la 82%²⁵. Existau contraste între diferite zone ale țării. În Boemia, Moravia și Silezia circa 32% din pământul agricol se afla în mina moșierilor²⁶. Sistemul gospodăriilor mari moșierești s-a menținut și în capitalism, transformându-se, însă, sub raport tehnic-productiv. A devenit astfel caracteristică cultura intensivă bazată pe investiții întinse de capital.

În schimb, în Slovacia, marea proprietate moșierească deținea 51,45% din terenul agricol, iar formele tradiționale de exploatare erau mult mai înrădăcinate²⁷.

Realitățile agrare ale sud-estului european se înscriu tipologic în același cadru de ansamblu pe care-l regăsim în agricultura europeană pînă spre linia demarcațională a Elbei. Cu toate acestea, căile concrete ale evoluției istorice a agriculturii, condițiile generale ale dezvoltării economice și specificul structurilor agrare în interiorul fiecărui stat sud-est european creează elemente puternice de diferențiere.

²⁰ Vezi St. Pascu, C.C. Glurescu, I. Kovacs, L. Vajda, *Unele aspecte ale problemei agrare în monarhia austro-ungară la începutul secolului al XX-lea (1900—1918)*, în *Destrămarea monarhiei austro-ungare 1900—1918*, București, 1964, p. 16—18

²¹ Arthur Wauters, *La réforme agraire en Europe*, Bruxelles, 1928, p. 89; Wl. Woytinsky, *Die Welt in Zahlen*, Drittes Buch, *Die Landwirtschaft*, Berlin, 1928, p. 27

²² Vezi, *Petit Annuaire statistique de la Pologne*, 1939, p. 68; Wl. Woytinsky, *op. cit.*, p. 58—59. După Widgor Stern marea proprietate — peste 500 ha. — deținea 34% din suprafața totală de pământ și 22% din cea cultivabilă (vezi, *Die agrar-reform der Republik Polen*, Krakau, 1927, p. 36).

²³ *Ibidem*

²⁴ Vezi Vladislav Brdlik, *Conditions et résultats de la réforme foncière en Tchécoslovaquie*, în *XIV-ème Congrès International d'agriculture*, Actes, deuxième volume, București, 1930, p. 115

²⁵ *Ibidem*; Jan Vozenlek, *Raisons et résultats de la réforme foncière tchécoslovaquie*, în *XIV-ème Congrès International d'agriculture*... pag. 144.

²⁶ Vezi *Destrămarea monarhiei austro-ungare 1900—1918*... p. 18

²⁷ Din 1730 de proprietari cu peste 200 de ha., 944 se aflau în Slovacia (vezi I. Petrik, *La réforme agraire et le remembrement de la propriété rurale*, în *XIV-ème Congrès International d'agriculture*, vol. II, p. 132.

O economie preponderent agrară se înfățișează foarte diferit în ce privește sistemul de funcționare, alcătuirea lăuntrică a relațiilor economice, de la țară la țară. Condițiile istorice sînt acelea care au mozaicat celulele economice ale agriculturii în sud-estul european. Nu odată unele evenimente militare și politice au schimbat cursul evolutiv al agriculturii, au adus modificări de esență în structura acesteia.

În mare, și pe termen istoric îndelungat, epoca modernă a însemnat și pentru economia agrară a sud-estului european orientarea ei spre capitalism. Absorbția de conținut capitalist s-a produs însă foarte lent și dificil, în forme concrete foarte diferite. În sud-estul european, satul nu a putut fi „luat în stăpînire de oraș”, industria capitalistă și orașul modern n-au reușit să modeleze, să transforme rapid și eficiente structurile economice rurale; capacitatea ei de înriurire a fost limitată de nivelul dezvoltării industriei capitaliste.

Dintre țările sud-estului european *Iugoslavia* prezenta, neîndoios, aspectul agrar cel mai mozaicat. Serbia lichidase feudalismul încă din 1833, dobîndind o structură agrară țărănească. Procesul de diferențiere economică era destul de pronunțat, fără să acuze însă contraste izbitoare de polarizare a proprietății²⁸. Cu totul diferită era situația agrară a celorlalte teritorii și popoare slave sud-vestice care s-au reunit în statul iugoslav. Macedonia s-a aflat multă vreme sub impactul sistemului tchiflik de esență feudal-turcească. La fel, în Bosnia și Herțegovina instituțiile feudale au dăinuit pînă la reforma de după război. 29 % dintre țărani erau dependenți de marii stăpîni de pămînt, iar 44 % erau doar parțial, fiind obligați la anumite redevențe²⁹. În Dalmația, regimul agrar era și mai confuz, căci pe vechiul drept medieval sîrb s-au suprapus instituții ale feudalismului militar turc și ale regimului agrar al republicii venețiene³³. În Croația și Vojvodina fărâmițarea excesivă a micii proprietăți țărănești contrasta izbitor cu domeniile de pînă la 30.000—40.000 de ha³¹. Arendășia, atît cea mare, cît și cea țărănească, s-a extins rapid pe aceste domenii.

Și în *Grecia* caracteristica problemei agrare era dată de persistența marii proprietăți moșierești. În ciuda unor reforme adoptate de stat în mai multe reprize (1835, 1871, 1907) numărul marilor domenii (tchifliks) se ridica în ajunul războiului mondial la 2259³². Cele mai multe (1402) erau concentrate în Macedonia și Tesalia, regiuni de cîmpie cu întinse pămînturi fertile. Pe aceste domenii, cu excepția unor zone de culturi model, ca în Larissa, formele semif feudale de producție, bazate pe munca și inventarul țăranilor învoiați, erau puternic înrădăcinate.

În *Bulgaria*, războiul din 1877—1878 a adus, cum se știe, odată cu eliberarea politică a țării și o profundă modificare a structurilor agrare, avînd drept componentă însemnată întărirea posesiunii elementului bulgar asupra pămîntului. Agricultură bulgară a evoluat, astfel, la sfîrșitul

²⁸ Vezi Milorade Zébitch, *La Serbie agricole et sa démocratie*, Paris, 1917, p. 33.

²⁹ S. Timov, *Ekonomika vostocinoi Evropt. Agrarizația ili industrializația*, tom. I, Balkanske strane, Moscova-Leningrad, 1931, p. 76.

³⁰ Vezi Arthur Wauters, *op. cit.*, p. 118

³¹ *Destrămarea Imperiului austro-ungar...* p. 18—21, S. Timov, *op. cit.*, p. 77

³² Vezi Philopoemen Tzouliadis, *La réforme agraire en Grèce*, în *XIV-ème Congrès International d'agriculture*, p. 78

secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea pe baza micii proprietăți țărănești, în condițiile pătrunderii progresive a capitalismului în agricultură.

Potrivit datelor recensământului din 1908, gospodăriile între 5 și 10 ha reprezentau 20,7 % și dețineau 54,4 % din suprafața cultivabilă a pământului³³. În același timp, 31,5 % din gospodării aveau întinderi de pînă la 1 ha. Exploatarea de peste 30 ha erau restrinse numeric (1,1 %) însă dețineau 15,5 % din suprafețele cultivabile³⁴. Pământurile comunale și cele de stat dețineau o pondere însemnată în Bulgaria (peste 40 %), situație similară cu cea din Serbia.

Întreg sud-estul european avea un caracter pronunțat agrar, țărănimea reprezentînd circa 80 % din totalul populației.

O privire de partea cealaltă a continentului, pe țărmul Mării Baltice, ne încredințează ca și aici realitatea agrară era încărcată de aceleași rezonanțe istorice, de aceeași problemă a marii proprietăți moșierești. În Lituania, proprietățile de peste 100 de ha însumau circa 50 % din teritoriu (dintre care numai 10 % aparțineau clerului și statului); în Letonia 800 de mari proprietari (85 % dintre ei de origine străină) dețineau aproape 60 % din teritoriu; în Estonia situația era quasiidentică: marile proprietăți însumau 58 % din solul țării, cea mai mare parte din proprietarii care stăpîneau marile exploatare erau de origine străină, fiecare exploatare avînd în medie 2100 ha³⁵.

Istoria acumulasă, astfel, în pragul reformelor de după primul război, elemente mai mult decît suficiente care imprimasă problemei agrare și raporturilor sociale la sate o acuitate aparte. O mare concentrare a proprietății moșierești pe care dezvoltarea capitalismului nu reușise „s-o macine” decît într-o măsură neînsemnată, o excesivă pulverizare a micii proprietăți țărănești, un nivel tehnic — productiv în general scăzut al agriculturii, cu unele excepții care nu infirmă situația de ansamblu, o largă răspîndire a formelor semifeudale de producție, extrem de puternice și de viabile mai ales în sud-estul european, și o presiune crescîndă a țărănimii asupra marii proprietăți.

2. Acestea erau însemnele vieții agrare, pe o mare parte a continentului european, cînd curentul de prefaceri și înnoiri se stîrnise irezistibil după primul război mondial.

Măsurile de reformă își vădesc, în condițiile amintite, caracterul precipitat, de reacție în lanț.

În anumite cazuri ele au fost pafațate însă de o suită de dezbateri și de proiecte situate în perioada imediat premergătoare intrării propriu-zise „în era reformelor”. Aceste proiecte formează, am putea spune „reprima pregătitoare” a adoptării deciziilor.

La fel ca și în România, înfăptuirea reformei se impunea imperios în *Iugoslavia*. La toate celelalte condiții și premise ale reformei, aici se adaugă

³³ Statisticeski Godšnik, 1913—1922, p. 4.

³⁴ Ibid; S. Timov, *op. cit.*, p. 183; I. Kovatcheff, *Agrarian reform in Bulgaria*, în „International Review of Agricultural Economics”, 1934, p. 437—440.

³⁵ *Enquête sur la réforme agraire en Estonie*, în „Revue internationale du travail”, vol. XII, nr. 5 (1925), p. 721—722; Valeriu Bulgaru, *Reforma agrară în țările baltice. Estonia*, Iași, 1929, p. 72, 126; Mircea Georgescu, *Reforme agrare. Principii și metode în legiunile române și străine*, București, 1943, p. 283—289

și marile contraste existente în structurile agrare din diferitele zone ale noului stat; reforma urma să joace și un important rol uniformizator.

Elaborarea reformei a fost lungă și sinuoasă, înregistrând o întreagă suită de trepte și prevederi parțiale până la reglementarea din iulie 1931 (Dealtfel, unele precizări s-au adus și ulterior.) O importanță de prim ordin în reglementarea reformei a avut *Decretul din 25 februarie 1919* care a servit ca bază pentru reglementările ulterioare. Au urmat succesiv o serie de legiuri: 1922, 1925, 1928, 1929 și, în sfârșit, 1931—1933, care au definitivat cadrul legislativ al reformei agrare. Corespunzător, reforma s-a înfăptuit în mai multe etape consecutive.

Situația reformei agrare din Iugoslavia către 1934 se prezenta astfel :

Zone agrar-politice	Total familii care au primit pământ	Suprafața în ha.
Bosnia Herțegovina	113.000 + cca.55.000 care au primit după 1922	715.000 255.000
Dalmația (reforma înfăptuită după 1931)	?	53.000
Macedonia	cca. 50.000	290.000
Zonele nordice (Vojvodina, Croația-Slavonia, Slovenia)	250.000	500.000
circa	468.000	1.813.000

Cursul reformei a continuat și după 1933—1934 bilanțul ei însumând cca. 2,48 mil. ha repartizate la 650.000 familii țărănești.

Reforma a redus, astfel, la cca. 10 % proprietatea de peste 50 ha, prin trecerea pământurilor aflate în folosința colonilor din Bosnia și Herțegovina în proprietatea acestora și prin măsurile de expropriere a marii proprietăți în Croația, Slovenia, Vojvodina, Dalmația și Macedonia³⁶.

S-au efectuat exproprieri și din masivul forestier deținut de particulari, astfel că marile domenii au devenit fie proprietate de stat, fie au fost repartizate țăranilor, ca în Croația. Măsurile de punere în aplicare a reformei s-au desfășurat, în genere, lent și greoi, așa încît în zonele nordice cca. 56 % din terenurile expropriabile (peste 700.000 ha) se aflau încă, în 1938, în mîinile vechilor proprietari³⁷.

În Grecia datele reformei agrare au fost puternic înriurite de evenimentele politice care au avut loc în Peninsula Balcanică, începînd cu 1912. Încă din 1917 guvernul provizoriu Venizelos a formulat principiile viitoa-

³⁶ Otto von Frangeš, *Die Sozialökonomische Struktur der Jugoslawischen Landwirtschaft*, Berlin, 1938, p. 187—188; Roger Munting, *A comparative survey of land reforms after the first world war*, Papers in East European Economic: 18, July, 1972, p. 18.

³⁷ Vezi Mircea Georgescu, *op. cit.* p. 252—258; Arthur Wauters, *op. cit.*, p. 117—124; Milan Ivšić, *Les problèmes agraires en Yougoslavie*, Paris, 1926, p. 99—103; S. Timov, *Ekonomika vostočnoj Evropl*, p. 69—90, Ivan T. Berend and György Ránki, *Economic development in East Central Europe in the 19th and 20th centuries*, Columbia University Press, New York and London, 1974, p. 187. Morduch Tcherkinoky, *Le régime foncier en Europe*, dans *Documentation pour la conférence européenne de la vie rurale en 1939*, Rome, 1939, p. 128.

rei reforme agrare. La 29 decembrie 1917 Camera deputaților a votat la Atena legea agrară, sancționând prevederile decretelor-lege anterioare; legiferarea completă a reformei a avut loc abia în octombrie 1926.

Datorită precarității solului cultivabil și puternicului fenomen al imigrării elementului grecesc din regiunile învecinate (Anatolia, Tracia orientală, Caucaz etc.) s-a creat o puternică presiune asupra mării proprietăți funciare care a trebuit să facă concesii impoitante în favoarea țărănimii, concesii determinate de considerente sociale, politice și economice. Din circa 4 milioane populație rurală, operațiile de reformă s-au răsfrint asupra 1.600.000 de persoane. Marea proprietate (1554 moșii) urma să contribuie cu circa 900.000 ha la fondul reformei, iar circa 500.000 ha au rămas disponibile în urma emigrației elementului musulman. Până în anul 1928 au fost distribuite doar 587 mii ha (65%) din suprafețele expropriabile ale mării proprietăți (îndeosebi în Macedonia, Tracia și Tesalia). Oricum, reforma a avut efecte puternice în ce privește înlăturarea relațiilor semif feudale dintre cultivatorii de pământ și marea proprietate și restrângerea acesteia din urmă. De asemenea, un aspect important al reformei l-a constituit colonizarea a cca. 170.000 de familii grecești imigrante (media lotului cu care au fost împroprietăriți era de 4,5 ha)³⁸.

Dacă vom trece din sud-estul european spre Europa centrală este ușor de observat înfrurirea directă și imediată a circumstanțelor de ordin social-economic, politic și militar asupra reformei agrare în Polonia. Situația internă și internațională a noului stat făcea din reforma agrară o sarcină imperioasă. Totuși, dimensiunea transformărilor petrecute a fost relativ restrinsă dacă ținem seama de poziția foarte puternică a mării proprietăți și de presiunea exercitată de curentele social-politice favorabile unei reforme mai întinse. Prima măsură de reformă a fost statuată în iulie 1919 când Seimul a devenit arena unor aprige confruntări³⁹. În timp ce forțele de dreapta cereau ca limita suprafețelor nesupuse parcelării să se mențină la 1 000 sau chiar 1 500 ha, formațiunile politice de nuanță țărănistă avansau proiecte mult mai hotărâte (între 60 și 300 de ha).

Dar reforma a fost adoptată numai prin legea din 15 iulie 1920 care prevedea exproprierea marilor domenii ale statului, bisericii, instituțiilor publice și private, precum și a celor particulare, pînă la limite variind între 60, 180 sau 400 de ha, în funcție de poziția geografică. Tere-nurile expropriate urmau să fie vindute la un preț echivalind cu 50% din prețul pieții. 80% din rezerva de pământ obținută prin expropriere trecea, potrivit prevederilor legii, în mîinile țăranilor fără pământ sau cu pământ puțin⁴⁰.

O nouă lege din 17 decembrie 1920, în completarea celei din 15 iulie, viza mai ales problemele colonizării interioare. Definitivarea măsurilor de

³⁸ Vezi Philopoemen Tzouliadis, *La réforme agraire en Grèce*, în *XIV-ème Congrès international d'agriculture*, vol. II, p. 73—78; „*Messenger d'Athènes*” 23 II 1929; S. Timov, *op. cit.*, p. 133—136; Babis Alivisatos, *La réforme agraire en Grèce*, Paris, 1932, p. 203—301.

³⁹ Cf. *Dzieje Polski*, pod redakcją Jerzego Topolokiego, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1975, p. 641. Henryk Jabłoński, *Les principaux groupes politiques de la société polonaise ou tournant de 1918 et 1919*, în „*Acta Poloniae Historica*”, vol. III (1960), p. 51—57.

⁴⁰ Cf. *Dzieje Polski*, p. 641—642; *Krótki zarys historii ruchu ludowego*, Warszawa, 1971, p. 97—110; *Histoire de Pologne*, P. W. N. Editions scientifiques de Pologne, Warszawa, 1971, p. 693—696; dr. S. Daszynska-Golinska, *La réforme agraire en Pologne*, Varşovie, 1921

reformă a avut loc doar la 17 decembrie 1925, cînd a fost adoptată o nouă lege care preciza nu numai condițiile de vînzare-cumpărare și dimensiunile noilor exploatări agricole create pe baza reformei agrare, dar aducea modificări sensibile prevederilor esențiale ale legii din 1920. Era redusă, astfel, de la 400 la 300 de ha limita de expropriere a unor categorii de moșii; în schimb, legea lăsa largi spații de manevră pentru a păstra cît mai multe moșii pînă la 300 de ha și deschidea posibilitatea menținerii domeniilor „exploatate intensiv” în limitele a 350 și chiar a 700 de ha. Pămînturile bisericii erau cu totul excluse de la reformă. De asemenea, legea fixa un ritm extrem de lent al parcelării pămînturilor supuse exproprierii: 200.000 ha anual (și așa, în primii șase ani nu s-au parcelat decît jumătate din suprafețele prevăzute).

În total, reforma a antrenat 2,3—2,65 milioane ha de pămînt ceea ce însemna cca. 9—10 % din suprafețele cultivabile⁴¹.

Mai hotărîte au fost măsurile de reformă în Cehoslovacia. La numai 11 zile de la proclamarea Republicii, Adunarea națională adopta o lege prin care marile proprietăți funciare depășind 250 de ha (în cazul pămînturilor arabile 150 de ha) au fost „sesizate” de stat (lovite de indisponibilitate) proprietarul neputînd să le înstrăineze, împartă sau arendeze. Mai tirziu, la 16 aprilie 1919 a urmat o lege care preciza și detalia prevederile măsurilor precedente. La 30 ianuarie 1920 a fost adoptată legea de repartizare a pămîntului aflat sub incidența reformei. Ea constituia de fapt nucleul măsurilor legislative în domeniul reformei agrare, măsuri care au continuat în etape ulterioare timp de un deceniu⁴².

Reforma a antrenat peste 4 milioane de ha din teritoriul național (de 14.036.357 ha) sau 28,6 %. Este drept, din suprafețele afectate de reformă doar 1.278.500 ha erau cultivabile (17,2 % din întreaga suprafață cultivabilă) și 2.741.620 ha (sau 41,6 %) necultivabile (păduri, pășuni, finețe, mlaștini etc.)⁴³.

Sistemul și modalitățile de repartizare a pămîntului în Cehoslovacia au fost dintre cele mai complicate în ansamblul reformelor de după război, astfel încît, în final, doar 40—50 % din suprafețele supuse reformei au intrat în stăpînirea efectivă a țăranilor. Pînă la 1 ianuarie 1929 intrașeră în stăpînirea noilor posesori doar 1.573.694 ha ceea ce reprezenta cca. 38,6 % din pămîntul destinat inițial reformei. Exploatările agricole sub 5 ha au beneficiat efectiv de numai 590.000 ha pămînt arabil⁴⁴. În schimb, statul eliberase în favoarea foștilor proprietari 1.233.400 ha (30,2 %) din

⁴¹ *Histoire de la Pologne...* p. 713—714; Arthur Wauters, *op. cit.* p. 99—103; Mircea Georgescu, *op. cit.*, p. 261—262. După datele cu care operează *Petit Annuaire Statistique de la Pologne* între 1919 și 1938 au fost repartizate 2.654.800 de ha în 734.100 de loturi. S-au creat 153.600 noi gospodării care au primit 1.431.800 ha iar 1.000.450 ha s-au împărțit ca loturi suplimentare la 503.000 gospodării țărănești (vezi *op. cit.*, Warszawa, 1939, p. 70); Czesław Madajczyk, *Burżuazjino-aborariczka reforma rolna în Polsce (1918—1939)*, Warszawa, 1956, p. 388—389; Morduch Tcherkinsky, *op. cit.*, p. 125.

⁴² Vezi Arthur Wauters, *op. cit.*, p. 111—116; I. Petrik, *La réforme agraire et le remembrement de la propriété rurale*, în *XIV-ème Congrès internationale d'agriculture*, p. 133—136; C. Ionescu-Sisești, *Reforma agrară în Cehoslovacia*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, an III, nr. 1 (1921), p. 25—29; *Reforma agrară în Cehoslovacia*, în „Revista vremii”, an II nr. 6 din 8 ianuarie 1922, p. 7—8

⁴³ Jan Vozenilek, *op. cit.*, p. 148; Vladislav Brdlik, *op. cit.* p. 116

⁴⁴ Jan Vozenilek, *La réforme agraire en Tchecoslovaquie*, Institut des hautes études agraires, Paris, 1931, p. 25—26.

terenurile supuse reformei. Rămîneau pentru operațiile de expropriere în deceniul al IV-lea cca. 1.274.000 ha (31,2%)⁴⁵.

Bilanțul reformei agrare în acest deceniu indica o deplasare de cca. 1.800.000 ha (44,3 % din solul disponibil) de la marea spre mica proprietate, primind pămînt 642.574 agricultori.

Datorită scărilor foarte diferențiate de împrumut și de dare în folosință a pămîntului, reforma agrară din Cehoslovacia prezintă un aspect mozaicat; ea „a zdruncinat” regimul proprietății agrare din țara republică, dar nu s-a finalizat prin mutații de mari proporții în cadrul acestuia⁴⁶. „Umbra” reformei s-a întins peste marea proprietate, dar s-a restrîns sensibil cu timpul.

Modificări importante s-au produs prin reformele agrare în țările baltice—*Lituania, Letonia și Estonia*. Pondere foarte ridicată a marii proprietăți în structura agrară a acelor țări, suprapunerea contradicțiilor sociale cu cele de ordin național la sate (în sensul că mai ales în Letonia și Estonia majoritatea nobilimii era de origine străină) dar mai cu seamă puternica înrîurire a evenimentelor Marii Revoluții Socialiste din Octombrie au concurat la restructurări esențiale în raporturile de proprietate din republicile amintite.

Putem distinge, astfel, o fază revoluționară a transformărilor agrare, caracterizată printr-o puternică mișcare de mase împotriva latifundiilor și prin împărțirea acestora potrivit lozincii „pămîntul aparține celor ce muncesc”. Această situație și stare de spirit au influențat și reformele propriu-zise care s-au efectuat în 1918—1919. Marea proprietate a fost substanțial redusă, pînă la 50 de ha, reprezentînd, în noile condiții, între 15—25 % din suprafețele cultivabile ale celor trei state⁴⁶.

Mai tîrziu, în deceniul al treilea, o serie de măsuri au venit să „consolideze” marea proprietate, atît prin posibilitățile pe care le creau de a extinde limita celor 50 de ha, cît și prin introducerea principiului rîscum-părării. Linia regresivă de evoluție a reformei agrare apare, astfel, cu deosebită claritate în cazul statelor baltice⁴⁷.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 25—26

⁴⁵ ^{bis} Cf. *Siručny hospodarsky Československa do roku 1955*, pod red. prof. ing. Rudolfa Qslovkeha, a doc. ing. Václava Pruchy, Praha, 1969, p. 162—169

⁴⁶ Vezi Mircea Georgescu, *op. cit.*, p. 273—293; Arthur Wauters; *op. cit.* p. 77—80; 91—99; Enquête sur la réforme agraire en Esthonie; „Revue internationale du travail”, vol. XII, nr. 5 nr. (5 noiembrie 1925), p. 720—727.

⁴⁷ În Estonia, de pildă, legea agrară din 10 octombrie 1919 are un caracter radical, prevăzînd exproprierea aproape totală și fără despăgubire a marii proprietăți și a întregului inventar viu și mort aferent acelor exploatațiuni agricole. (Nu s-au expropriat moșile persoanelor juridice de drept public sau de utilitate publică). Dreptul de proprietate trecea asupra statului; el conceda numai folosința pămîntului și încă pe termen limitat. Nu se prevedea un minimum intangibil neexpropriabil.

Prin legea din octombrie 1919 statul expropria, astfel, 96 % din întinderea totală a marii proprietăți. Împrumutarea a mers însă destul de greu. Peste 50 % din terenurile de cultură au fost lăsate în exploatarea foștilor proprietari. Mai tîrziu, legea din 5 martie 1926 prevedea indemnizațiuni pentru toate moșile, cu dependențele lor, care au fost expropriate în virtutea legii din 1919, ca și a reglementărilor din 1922. (Vezi Valeriu Bulgaru, *Reforma agrară în țările baltice. Estonia*, Edit. „Viața Românească”, Iași 1929, p. 91—107).

În Letonia legea din 16 septembrie 1920 expropria toate proprietățile mai mari de 100 ha aparținînd mai ales baronilor germani baltici. Principiile împrumutării prevedeau crearea a cca. 100.000 mici exploatațiuni independente. În Lituania reforma a fost mai moderată. Legea din 1920 fixa minimul intangibil de 150 de ha (vezi Valeriu Bulgaru, *op. cit.*, p. 127—128).

O poziție oarecum distinctă în ansamblul reformelor de după primul război mondial revine *Bulgariei* și *Ungariei*. Ambele țări au avut situații asemănătoare create de participarea lor la război. Transformările agrare au evoluat însă în strinsă dependență de împrejurările politice din fiecare țară. Oricum, și într-un caz și în altul, reformele se diferențiază tipologic de restul reformelor agrare.

În *Bulgaria* reforma e strins legată de venirea la putere a Uniunii agrar-populare care a încercat să facă o realitate din proprietatea țărănească bazată pe muncă⁴⁸. Tendința nu s-a încununat de succes, dar se cuvine să subliniem, totuși, radicalitatea măsurilor întreprinse de guvernul Stamboliski. Reforma, ca atare, s-a înscris într-un cadru amplu de alte transformări care aveau, unele, o semnificație mai mare chiar decât măsurile agrare.

O lege a „proprietății agricole întemeiate pe muncă” din mai 1921, completată cu altele din septembrie 1921 și decembrie 1922 hotărâu exproprierea proprietăților de peste 30 ha, în cazul în care proprietarii înșiși le exploatau, sau de 15 ha, în cazul în care se exploatau prin arendă. Suprafețele rămase urmau să fie împărțite țăranilor fără pământ sau cu pământ puțin, prin răscumpărare, pe un preț care să nu depășească media pieții pe anii 1905—1915.

Răsturnarea politică din 1924 și venirea la putere a așa-zisului Partid al înțelegerii naționale (*Zgovor*) de tip fascist au avut unele urmări și asupra reformei agrare, fără să mai poată însă schimba datele ei esențiale („Gospodăriile model” au putut păstra, de pildă, pînă la 150 de ha). În total au fost expropriate cca. 220.000 ha (după alte date 333.000 ha) pământuri particulare și ale statului. O parte a întinderilor expropriate a fost destinată colonizării interioare a muncitorilor agricoli fără pământ și a refugiaților din provinciile pierdute în urma războiului⁴⁹.

Reforma a redus exploatarea de peste 30 de ha de la 13,3% în 1897, la cca. 6%, în 1934. Schimbările nu sînt prea mari, nici prin ceea ce reprezintă în sine întinderile de pământ expropriate, nici prin felul în care s-au rasfrînt asupra structurii proprietății agrare, însă sînt semnificative pentru concepția călăuzitoare a reformei.

Cu totul alta a fost evoluția situației în *Ungaria*. Eferescența evenimentelor revoluționare din toamna anului 1918 a adus pe ordinea de zi și problema agrară. Guvernul lui Mihály Károlyi, venit la putere în urma revoluției de la sfîrșitul lui octombrie 1918, o formulat unele propuneri de reformă în sensul exproprierii, prin răscumpărarea proprietăților particulare mai mari de 500 jugăre cadastrale (pentru pămîntul bisericilor limita era de 200 jugăre)⁵⁰.

Proiectele nu s-au finalizat însă într-o reformă propriu-zisă pînă la instaurarea Republicii consiliilor (martie 1919) cînd puterea socialistă a inițiat o restructurare radicală a raporturilor agrare. Alături de transfor-

⁴⁸ Vezi Panajot Il. Panajotov *Vljanieto na Velikja Oktomori v'rehu idejno-politiceskóto razvitje na B.Z.N.S.*, Izdatelstvo na B. Z.N.S. Sofia, 1978, p. 99.

⁴⁹ Vezi Mircea Georgescu, *op. cit.*, p. 265—266; alte date în „La Bulgarie” 29 ian. 1930, S. Tîmov, *op. cit.*, p. 194; Tz. Bouroff, *La réforme agraire en Bulgarie*, Paris, f. a., p. 102—104

⁵⁰ Vezi *Magyarország története*, vol. VIII, 1918—1919; 1919—1945, red. resp. Ranky György, redactori Hajdu Tibor, Lorant Titkoszky, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, p. 135—138; Adalbert Csödö, *Reforma agrară din Ungaria și Ardeal*, Oradea, 1935, p. 44—45.

mărire petrecute în Rusia Sovietică este vorba de cea mai adincă prefacere agrară din perioada de după primul război mondial. Din motive de doctrină, insuficient stăpinită în spiritul ei, devansând etapele unui proces de mare complexitate, Consiliul revoluționar de guvernământ al Republicii a dat la 3 aprilie 1919 un decret care expropria integral marea proprietate, fără indemnizație, preconizând organizarea producției agrare în forme colective⁵¹.

În total socializarea viza cca. 5.628.000 jugăre⁵². O bună parte a acestora au fost organizate în cooperative agricole de producție — cca. 2.500.000 jugăre⁵³ (după alte date doar 1 milion de jugăre)⁵⁴. După modul de organizare și de conducere, aceste cooperative de producție erau concepute de fapt ca gospodării de stat. Reorganizarea agriculturii pe o astfel de bază a atras în anumite zone proletariatul agrar. Măsura adoptată se afla însă în dezacord cu starea de spirit a țărănimii, cu mentalitatea și năzuințele maselor de bază ale micilor producători care se așteptau la o masivă împroprietărire. Din punct de vedere al consolidării pozițiilor noii puteri ea este apreciată, de aceea, ca intempestivă, în fond ca o mare eroare. Este drept că evenimentele nu au permis tinerei Republici a consiliilor să experimenteze transformările preconizate și să aducă corectivele necesare. Unele preocupări în acest sens au fost curmate prin instaurarea regimului de dictatură hortystă⁵⁵.

Restabilind în fond situația anterioară perioadei celor două republici ungare (1918—1919) regimul lui Horty a redus reforma la o lege (7 decembrie 1920) care preconiza achiziționarea de către stat, prin cumpărări de mină liberă sau la licitație, a unor terenuri, eventual disponibile⁵⁶. Nici alte legi ulterioare nu au introdus elemente semnificative în raporturile agrare. După statisticile existente au fost transferate de la marea proprietate, sub diferite forme — împărțiri de loturi de casă, arenzi, constituirea unor fonduri de interes public și, bineînțeles, împroprietăriri propriu-zise — cca. 500.000 ha din care 90% era arabil⁵⁷. În aceste condiții marea proprietate (peste 115 ha) a continuat să dețină peste 43% din întinderea agricolă a țării; 84 de familii ocupau 15% din această întindere, aproape tot atît cît 1.390.000 familii țărănești⁵⁸. Legile ulterioare, din 1937 și 1940 s-au dovedit a fi și mai ineficace sub aspect economico-social.

⁵¹ Szuhay Miklós, *A Magyar Tanácsköztársaság gazdaságpolitikája* (Politica economică a Republicii ungare a Consiliilor) în: „Közgazdasági Szemle”, XIV (1960) nr. 3., p. 274—280; idem, *A Tanácsköztársaság agrarpolitikájának kérdéséhez* în „Szazadok”, 1959, nr. 2 4, p. 473—493.

⁵² Vezi *Magyarország története*, vol. VIII, p. 23

⁵³ Szuhay Miklós, *op. cit.* p. 277

⁵⁴ *Magyarország története*, vol. VIII, p. 231

⁵⁵ Szuhay Miklós, *op. cit.*, O cercetare amănunțită a problemei agrare în Ungaria la sfîșitul primului război mondial realizează Szemere Vera în *Az agrárkérdés 1918—1919-ben, Budapest*, Kossuth Kiado, 1963

⁵⁶ Adalbert Csedő, *op. cit.*, p. 46—47; Mircea Georgescu, *op. cit.*, p. 390—394

⁵⁷ *The agricultural economy of the Danubian countries 1935—1945*. A publication of the Food Research Institute, by S.D. Zagorof

⁵⁸ Jenő Vegh and Alexander D. Billimovich, Stanford University Press, Stanford, California, 1955, p. 40; 46—47, 160; Adalbert Csedő, *op. cit.*, p. 50—51. Cercetătoarea maghiară Magda Somlyai apreciază că marea proprietate moșierească s-a diminuat la numai 632.000 jugăre cadastrale în urma legii din 1920 reprezentînd 5% din pămîntul cultivabil (vezi M. Sómlyai, *Zemelnia reforma 1945 goda v Vengrii*, în „Acta historica” Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest, 1967, tomus XIII, 1—2 p. 107

Este drept, o lege din 1942 ceda încă 400.000 de ha din suprafața mării proprietăți, fără să introducă elemente modificatoare notabile în structurile existente. Cadrul problemei agrare în Ungaria și-a păstrat, în felul acesta, în bună măsură, vechile caracteristici perpetuând acute contradicții social-economice în perioada interbelică. Forțele sociale și politice înaintate au situat, de aceea, realizarea unei reforme radicale printre obiectivele centrale ale refacerii democratice a Ungariei.

IV. CAUZELE EȘECULUI ECONOMIC AL REFORMELOR AGRARE DIN CENTRUL ȘI SUD-ESTUL CONTINENTULUI; REZOLVAREA PROBLEMEI AGRARE DIN ACESTE ȚĂRI DUPĂ AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

.1. Cu caracteristicile menționate în subcapitolele anterioare, reformele agrare îndeplinite în statele mici și mijlocii din estul și sud-estul Europei și-au îndeplinit, pentru o anumită perioadă, funcția de „calmant social”.

Ele au restrâns proprietatea moșierească; în unele cazuri, această reducere a fost pronunțată. În ce privește proprietatea țărănească, tendința cea mai caracteristică rezultată din reforme a fost creșterea ponderii categoriei de proprietate situată între 2 și 5 ha. În mare, reformele au accelerat dezvoltarea capitalismului în agricultură, au dus la accentuarea diferențierii țărănimii, la lărgirea folosirii muncii salariate în gospodăriile moșierești și la creșterea rolului burgheziei sătești. Ele au smuls rădăcinile sistemului feudal din anumite zone și au dat o puternică lovitură sistemului muncii în dijmă, îngustându-i aria de aplicare.

Categoriile de țărani care au beneficiat nemijlocit de reforme și-au ridicat intrucitva standardul de viață. Satul după reforme, în special acolo unde tensiunile economice și sociale erau extrem de puternice, ca în România, se deosebește de cel dinaintea primului război mondial. S-a modificat mentalitatea țăranului însuși, cercul lui de interese; țăranul a început să judece în termenii eficienței economice. A crescut gradul lui de instruire, s-a lărgit sfera nevoilor sale. Piața a devenit centrul polarizator al intereselor sale. În ansamblu, reformele constituie un nou punct de pornire în evoluția raporturilor agrare în centrul și sud-estul Europei.

Și totuși, situația agriculturii de după reformă a fost departe de a fi liniștitoare; dimpotrivă, agricultura a traversat o perioadă extrem de agitată, marcată de carențe economice acute. În toate fenomenele vieții din perioada interbelică se regăsesc insuficiențele și efectele reformelor, după cum evoluția ulterioară a agriculturii a făcut să se înțeleagă că problemele acesteia nu se reduceau exclusiv la reforme, că, prin ele însele, oricât de hotărâte ar fi fost, ele nu puteau însemna o soluție globală și totală în domeniul agrar.

2. Cauzele pentru care reformele agrare de după primul război mondial nu au dus la rezultatele economice scontate sînt numeroase și complexe.

Unii autori au fost tentați să atribuie acest eșec trecerii de la marea producție agricolă anterioară la mica producție țărănească. În realitate nu a fost vorba de o trecere de la marea la mica producție agricolă, ci despre o trecere de la marile proprietăți agricole, întemeiate pe relații de producție semif feudale, la proprietatea țărănească mică și mijlocie.

Nici un sistem de stăpînire și de exploatare a pămîntului nu poate fi apreciat drept „bun” sau „rău” în mod abstract, independent de împrejurările istorice concrete care determină funcțiile acestui sistem și ale agriculturii în procesul de dezvoltare de ansamblu a societății⁵⁹. Cu alte cuvinte, nu trecerea la proprietatea țărănească mică și mijlocie a constituit cauza eșecului economic al reformelor agrare de după primul război mondial, ci modul în care această proprietate a fost tratată în cadrul politicilor economice duse de guvernele țărilor respective în întreaga perioadă interbelică.

3. Fără a ne referi la vreun caz specific și fără a ignora existența unor deosebiri în politicile naționale, într-o problemă sau în alta, vom încerca să identificăm cîteva trăsături generale și comune în politica agrară a acestor țări, în întreaga perioadă interbelică.

a) Proprietatea țărănească mică și mijlocie nu a fost sprijinită, în mod corespunzător, de guvernele vremii; acestea nu au reușit să transforme reformele agrare într-un punct de plecare spre realizarea unei noi stări de echilibru în economia națională, așa cum considerau sau sperau analiștii epocii⁶⁰. Lipsite de credite avantajoase și de mijloace tehnice de lucru, apăsate de o fiscalitate excesivă, noile proprietăți țărănești create prin reformă au fost, de la început, fragile. Un factor suplimentar, cu puternice influențe negative, l-a constituit faptul că noile generații care intrau în producția socială nu puteau fi absorbite de ramurile neagricole ale economiei naționale.

b) Un al doilea factor al erodare a reformelor agrare l-a constituit neputința statelor respective de a elabora și pune în aplicare ceea ce numeam „o nouă strategie a dezvoltării” în concordanță cu noile realități economico-sociale.

Nu putem să nu fim de acord cu autorii contemporani care studiază problema agrară din țările în curs de dezvoltare, atunci cînd subliniază că reformele agrare nu se pot reduce la o simplă decizie guvernamentală de împărțire a pămîntului la țărani („as it might give pensions to old soldiers”)⁶¹, ci impun, prin natura și complexitatea lor, elaborarea și înfăptuirea unor politici economice hotărîte de transformări în toate sferile producției materiale și ale vieții sociale, cu noi obiective strategice clar definite privind dezvoltarea de ansamblu a societății respective.

Simpla dorință de a consolida orînduirea capitalistă — preocuparea centrală a statelor mici și mijlocii din „Zwischen Europa” — nu putea înlocui o strategie de ridicare efectivă a agriculturii și de redefinire a funcțiilor ei în economia națională.

Observația privește, în primul rînd, relația organică dintre agricultură și industrie. Nu avem intenția să insistăm asupra componentelor acestei relații, amplu analizate în literatura economică. Subliniem doar că

⁵⁹ Vezi, în acest sens, și observația lui Peter Dorner în *Land Reform and Economic Development*, Penguin Books, 1972 p. 34

⁶⁰ Olindo Gorni, de exemplu, aprecia reformele agrare drept „to be a prelude to a new state of equilibrium”. (*Op. cit.* p. 476 și urm.)

⁶¹ Formula, plastică, aparține lui John Kenneth Galbraith („Conditions for economic change in under-developed countries” în „Journal of Farm. Economic”, vol. 33, p. 695—696).

nici un proiect de ridicare și de modernizare a agriculturii nu poate fi conceput dacă nu are ca punct de sprijin dezvoltarea industrială complexă a țării respective.

În afară de necesitatea de a satisface „foamea de pământ” a țărănimii, reformele agrare de după primul război mondial includeau — în mod obiectiv — proiectul de a scoate agricultura central și sud-est europeană din letargia tradițională. Ideea de a se ridica agricultura și productivitatea muncii agricole nu și-a găsit corespondentul necesar în proiectele de dezvoltare industrială ale statelor respective. Dezvoltarea industrială interbelică a acestor state — atâta cât s-a realizat — nu a constituit un punct eficient de sprijin nici în scopul lărgirii substanțiale a pieții interne necesară pentru diversificarea și creșterea producției agricole. Mai mult chiar : întregul efort de dezvoltare a sectoarelor neagricole ale economiilor naționale a fost așezat pe seama agriculturii țărănești, în primul rând prin intermediul sistemului de prețuri și al sistemului fiscal.

c) Un al treilea factor care trebuie luat în considerare privește schimbările importante pe care primul război mondial le-a adus în structura producției și comerțului mondial de cereale, ca și influența conjuncturii economice postbelice asupra dezvoltării agriculturii din țările care înfăptuiseră reforme agrare.

Așa cum am amintit, în primul deceniu al acestui secol Europa de răsărit și de sud-est reprezenta principalul furnizor de cereale al Europei occidentale, industrializate, și ocupa un loc central în comerțul mondial agricol. Primul război mondial a determinat întreruperea relațiilor comerciale tradiționale intraeuropene și transformarea continentului în teatru de război ; din primele luni atenția beligeranților s-a îndreptat spre noi surse de aprovizionare extraeuropeană, pe care operațiile militare nu le atingeau. Cererile europene crescînde și mereu mai presante au stimulat producția agricolă din Statele Unite și Canada, ca și din unele țări ale emisferei sudice (Australia, Argentina) al căror loc și rol în comerțul mondial a crescut vertiginos în tot cursul războiului⁶².

În 1919, la sfîrșitul războiului, cînd agricultura europeană era serios zdruncinată, iar vechiul grînar, lovit de operațiile militare, se afla în pline transformări agrare, exporturile mondiale de grîne ale S.U.A. și Canadei se dublează în raport cu perioada antebelică, iar cele ale emisferei sudice crescuseră cu peste 20%⁶³.

Cerințele de refacere europeană postbelică au continuat să stimuleze creșterea prețurilor pe piețele țărilor extraeuropene care ciștigaseră, în timpul războiului, poziția dominantă în comerțul mondial de cereale și și-o consolidau acum. Lovite de război și aflate în plin proces de reconstituire agrară, țările fostului grînar mondial nu erau în măsură să beneficieze nici acum de conjunctura favorabilă a prețurilor internaționale.

Cînd procesul de refacere postbelică a agriculturii era pe cale să se încheie în statele mici și mijlocii din estul Europei, prețurile internaționale agricole începeau tocmai să oscileze, iar în 1928 chiar să scadă. A

⁶² Vezi date asupra schimbărilor intervenite în prețurile la grîne în : *World Agriculture. An international Survey. (A Report by a study Group of Members of the Royal Institute of International Affairs)*. Londra, 1932, p. 15 și urm.

⁶³ K. Brandt, *Op. cit.*, p. 38 și urm.

urmat ceea ce istoricii numesc „marța neagră”, din 29 octombrie 1929, de la bursa din New York, care marca oficial începerea mării crize economice din lumea capitalistă. În raport cu media anilor 1909—1913 (=100), indicele corelat al prețurilor mondiale la un grup de cinci cereale (grâu, porumb, orz, ovăz și secară) a fost în 1928 de 158, iar în 1931 scăzuse la numai 55⁶⁴.

Unele încercări făcute de țările exportatoare de cereale din această parte a Europei în direcția unor acțiuni comune spre a face față situației nefavorabile a prețurilor internaționale agricole nu au fost continuate cu perseverență, nu au găsit sprijin în țările vest-europene importatoare și cu atât mai puțin nu puteau avea ecou la noile puteri extraeuropene care dominau acum piața agricolă mondială.

4. Orice reformă agrară implică lărgirea participării la putere și la întreaga viață socială a țărănimii împroprietărite.

Nu aceasta a fost însă preocuparea regimurilor care înfăptuiseră reforma agrară după primul război mondial. Așa cum am mai amintit, motivarea politică a acestor reforme trebuie văzută în năzuința de a se consolida orînduirea capitalistă, de a se asigura dominația burgheziei asupra țărănimii cu gospodării mici sau mijlocii și de a separa aceste milioane de gospodării țărănești de mișcarea revoluționară a proletariatului.

Acestor obiective le-a corespuns constituirea unor partide „țărănești” în țările din estul și sud-estul continentului, partide repede angrenate în mecanismul burghez de guvernare.

Politica de marginalizare a noului rol politic ce revenea în mod obiectiv țărănimii după reforme, concomitent cu cursul lent pe care îl avea dezvoltarea sectoarelor neagricole au contribuit la menținerea țărilor din estul și sud-estul continentului, în întreaga perioadă interbelică, în stadiul unor „societăți tradiționale” din Europa⁶⁵.

În condițiile ascuțirii contradicțiilor de clasă, persistența unor elemente economico-sociale ale „societății tradiționale” a facilitat instaurarea unor regimuri dictatoriale, în majoritatea acestor țări, ceea ce a dus la noi tensiuni sociale și la noi acumulări explozive care aveau să-și găsească expresia în revoluțiile democrat-populare și socialiste de după cel de-al doilea război mondial.

5. Capacitatea limitată de redresare a economiei agrare după reformele interbelice a făcut ca, practic, în numai două decenii, problema unor noi reforme să se impună cu forță pe primul plan al actualității politice.

Eșecul reformelor a fost denunțat de la început de partidele comuniste; situația a fost recunoscută în final, în timpul celui de al doilea război mondial, chiar de către partidele „țărănești” care guvernaseră în perioada interbelică țările din estul și sud-estul continentului. Este semnificativ în acest sens „documentul-program” comun semnat la 9 iulie 1942 de

⁶⁴ *Op. cit.*, p. 57.

⁶⁵ Dăm termenului de „societate tradițională” sensul economic modern definit astfel de P. Dorner: „A traditional society is defined as one where product markets are not highly developed and where there is almost complete absence of markets for land and labor” (*op. cit.* p. 71). Desigur, așa cum subliniază și autorul citat, termenul nu trebuie să ducă la înțelegerea că o țară întreagă este în această situație, dar că în zone și regiuni întregi o asemenea situație continuă să existe, așa cum este cazul și astăzi în numeroase țări în curs de dezvoltare.

reprezentanții de la Londra ai partidelor țărănești din Bulgaria, Cehoslovacia, Grecia, Iugoslavia, Polonia, România și Ungaria. Documentul-program menționat afirmă că exproprierea marilor proprietari și împărțirea proprietăților lor la țărani fără pământ sau cu pământ puțin constituie o „reformă socială esențială” în aceste țări și promite consolidarea noii reforme prin dezvoltarea ulterioară a „principiului cooperativei”⁶⁶.

Aceste recunoașteri tardive și depășite, ca atare, de mersul istoriei, exprimau îngrijorarea vechilor partide „țărănești” de guvernământ în fața creșterii influenței forțelor de stînga asupra maselor țărănimii din țările amintite, o nouă încercare de a se împiedica formarea unor alianțe muncitorești-țărănești și o „contribuție” a partidelor „țărănești” antisocialiste la unele proiecte occidentale de reorganizare postbelică a Europei⁶⁷.

Poziția reală a vechilor partide „țărănești” a apărut clară la încheierea celui de al doilea război mondial cînd, în toate țările menționate, ele s-au opus deschis sau au încercat, fără succes, să diminueze dimensiunile noilor reforme agrare la a căror înfăptuire au pornit masele țărănești, cu sprijinul muncitorimii și sub conducerea partidelor comuniste.

Unii reprezentanți ai vechiului „țărănism” au considerat că reformele agrare de după al doilea război mondial se vor înscrie, pînă la urmă, în ceea ce teoriile occidentale numeau „ciclul agrar”⁶⁸.

Eroarea celor care gîdeau în acest mod își avea izvorul în neînțelegerea deosebirilor fundamentale dintre reformele agrare realizate în estul și sud-estul Europei după al doilea război mondial și cele efectuate după primul război.

Subliniind că reforma agrară realizată în România în 1945 a reprezentat o importantă *cucerire revoluționară*, Președintele Nicolae Ceaușescu arăta că „În forul luptei pentru reforma agrară s-a întărit și mai puternic alianța muncitorească-țărănească — principala forță motrice care a hotărînt dezvoltarea revoluției populare democratice, înfăptuirea revoluției socialiste, victoria edificării noii orînduirii pe pămîntul patriei noastre”⁶⁹.

Considerăm că acest aspect esențial este valabil și pentru celelalte țări din centrul și sud-estul continentului în care reformele agrare de după al doilea război mondial au fost integrate într-un complex proces revoluționar care avea să ducă la construirea unei noi societăți, societatea socialistă, în măsură să dea o rezolvare superioară, calitativ nouă, problemei țărănești.

⁶⁶ Textul acestei declarații în *Agrarian Problems from the Baltic to the Aegean*. (Discussion of a peasant programme). The Royal Institute of International Affairs. Londra, 1944, p. 17—20.

⁶⁷ Vezi, în acest sens, R.W. Seton-Watson, *The zone of small nations in eastern Europe: a political survey*, studiu redactat în iunie 1943 și publicat în *Op. cit.*

⁶⁸ Vezi, de exemplu, P. Pandrea, *Portrete și controverse* vol. II, București, 1946, p. 6.

⁶⁹ Nicolae Ceaușescu, *Op. cit.*, p. 238

ROMÂNIA ÎN SISTEMUL TRATATELOR DE PACE DE LA PARIS (1919—1920)

DE

CONSTANTIN BOTORAN

După aproape doi ani de tratative și deliberări reprezentanții marilor puteri învingătoare în primul război mondial, întruniți în Conferința de Pace de la Paris, ale cărei lucrări s-au deschis oficial la 18 ianuarie 1919, au pus bazele unei noi organizări politice a lumii fundată pe un sistem de tratate încheiate între puterile aliate și asociate învingătoare și puterile învinse: Tratatul de la Versailles (28 iunie 1919) cu Germania; Tratatul de la Saint-Germain (10 septembrie 1919) cu Austria; Tratatul de la Neuilly-sur-Seine (27 septembrie 1919) cu Bulgaria¹; Tratatul de la Trianon (4 iunie 1920) cu Ungaria; Tratatul de la Sèvres (10 august 1920) cu Turcia și Tratatul de la Paris din 28 octombrie 1920. Aceste tratate erau expresia juridică și politică a noilor realități existente în lume la sfârșitul primului război mondial, a raportului de forțe ce avea să stea la baza ordinii internaționale consacrate de Conferința de pace de la Paris.

Ascuțirea luptei național-revoluționare a popoarelor din imperiile multinaționale a determinat guvernele puterilor învingătoare să adopte principiul naționalității la baza organizării postbelice a Europei. Astfel tratatele de pace consfințesc constituirea statelor naționale unitare înfăptuite în 1918, prin voința popoarelor, de către reprezentanții lor aleși, fapt ce le-a conferit un caracter progresist. Aceasta însă n-a putut să elimine caracterul imperialist al sistemului tratatelor de pace din cauza clauzelor impuse celor învinși ca de altfel și statelor mijlocii și mici care prin sacrificiile lor contribuiseră la obținerea victoriilor.

Este cunoscut faptul că în cadrul dezbaterilor din cadrul Conferinței de Pace de la Paris marile puteri învingătoare, constituite în mod arbitrar în instanță supremă, au abdicat în mare măsură de la principiile democratice și umaniste, proclamate în repetate rânduri în anii războiului, instituind metode dictatoriale și adoptând hotărâri fără participarea statelor interesate. De cele mai multe ori, Consiliul celor patru mari puteri — Franța, Marea Britanie, Statele Unite ale Americii și Italia — în urma unei prealabile consultări a delegațiilor țărilor mai mici — a deliberat

¹ România a semnat tratatele cu Austria și Bulgaria la 10 decembrie 1919 după ce delegația sa la Conferință a reușit să negocieze modificarea unor clauze discriminatorii care-
lezau suveranitatea națională.

cu ușile închise, considerînd că prezența acestora la luarea hotărîrilor finale, ar fi tîrîgînat, chipurile, dezbaterile și ar fi prelungit inutil Conferința de pace. În mod firesc reprezentanții țărilor mici prezenți la Conferință s-au ridicat împotriva modului în care Marile Puteri înțelegeau să aplice în practica relațiilor dintre state principiile de echitate internațională. Reprezentantul Belgiei, Camille Huysmans a protestat împotriva împărțirii arbitrare a statelor admise la Conferință în două categorii: „state cu interese nelimitate” (Marile Puteri) și „state cu interese limitate” sau „speciale” (țările mici) iar șeful delegației române, Ion I. C. Brătianu, s-a raliat acestui protest arătînd că „reprezentantul Belgiei a exprimat un punct de vedere într-o chestiune de principiu cu care România este pe deplin de acord”². Opinia politică din țara noastră și-a exprimat nemulțumirea față de modul discriminatoriu în care „cei mari” au conceput organizarea Conferinței și a susținut repetatele proteste ale delegației române și ale altor delegații din țările mici față de metodele de lucru instituite de Marile Puteri în forum-ul de pace de la Paris. Într-o suită de articole, ziarul „Viitorul” lua poziție față de tendințele Marilor Puteri de a nesocoti interesele țărilor mici și de a se amesteca în treburile lor interne. „La masa verde, se scria în numărul din 18 iunie al acestui cotidian, n-am fost primiți ca egali. . . Cu surprindere am auzit vorbindu-se de „mari puteri”, de „forță”, ca singura garanție a păcii, de „sfaturi amicale” pe care cei mici vor *trebui* să le primească, apoi ni s-a spus limpede că vom avea „control străin” în afacerile noastre interne politice și financiare, după cum în viața politică a țării va trebui să acordăm celor mari libertate de trauzit și favoruri comerciale. Cu alte cuvinte, continua gazeta, aliații de ieri vor fi stăpînii noștri de mîine. Ei vor avea dreptul să se amestece în organizația noastră de căi ferate, căi de navigație, în mișcarea financiară, după cum vor putea să ceară modificarea legilor noastre interne și să schimbe măsurile de ordine pe care statul român le va găsi de cuviință”. La rîndul său, ziarul „Socialismul” din 20 iunie 1919, în articolul intitulat *Pacea*, descria pe larg cum „toate acele înălțătoare declarațiuni de principiu, toate asigurările reciproce de iubire nețărmurită și de nețărmurită dezinteresare, întreg programul de fraternitate și libertate, de larg umanitarism și de hotărîtă democratizare, de egalizarea celor mici în drepturi cu cei mari și a celor mari în datorie cu cei mici, toate acestea și multe altele mai frumoase sînt dintr-o zi într-alta pe cale de a se transforma în ușori și străvezii nori de fum”.

Tendința Marilor Puteri învingătoare de a spune ultimul cuvînt în deliberările Conferinței și a-și asigura hegemonia pe plan internațional și-a pus amprenta asupra tratatelor de pace semnate la Paris în anii 1919—1920. Unele din prevederile acestor tratate reflectă preocupările și interesele divergente dintre marile puteri dominate de sentimentul atotputerniciei din timpul Conferinței de Pace. Reglementările statuate de tratatele de pace n-au lichidat contradicțiile interimperialiste în problema coloniilor și a zonelor de dominație și influență în lume, în problema reparațiilor, a dezarmării, a atitudinii față de statele înfrînte în război.

² Biblioteca Congresului (Library of Congress) S.U.A., (în continuare B.C. S.U.A.), Woodrow Wilson Papers, microfilm, rola 448 (Preliminariile Conferinței de Pace, Protocolul nr. 2, ședința din 25 ianuarie 1919).

Cercurile conducătoare franceze considerau că Franța — țara cu cea mai mare contribuție la înfringerea celor care au dezlănțuit războiul — nu trebuia să se mulțumească numai cu unirea la patria mamă a Alsaciei și Lorenei. Ele urmăreau ca pacea să le asigure noi poziții coloniale pe seama imperiilor german și otoman, detașarea Renaniei de Germania și fixarea frontierei pe Rin, ocuparea regiunii Saar — obiective ce veneau în contradicție cu caracterul unei reglementări juste, bazate pe principii echitabile. Anglia, la rîndul său, a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a contracara hegemonia franceză pe continentul european și pentru a-și extinde posesiunile coloniale și zonele de influență în lume. Astfel, prin tratatele de pace de la Paris, coloniile germane și bogatele regiuni petrolifere din Orientul Mijlociu și Apropiat erau atribuite Angliei, ea consolidându-și poziția de țară cu cel mai întins imperiu colonial din lume, în timp ce Franța își sporea posesiunile coloniale cu 700 000 km p. și 16 milioane de oameni ³. Referindu-se la modul în care a fost „rezolvată” problema colonială la Conferința de Pace de la Paris, istoricul belgian René Kalisky, consideră că cele două mari puteri Anglia și Franța „continuau în mod vizibil politica lor imperialistă începută în secolul al XIX-lea” ⁴. Nemulțumită de rangul inferior ce i-a fost rezervat în cadrul Conferinței de partenerii mai puternici și mai influenți, Italia n-a reușit să-și realizeze nici acum dezideratul creării unui imperiu colonial, obiectiv urmărit asiduud încă de la sfîrșitul secolului trecut și care va constitui în etapa următoare o importantă preocupare a statului mussolinian. Aceași politică va fi promovată și de cercurile conducătoare din Japonia, care se considerau frustrate de reglementările date de tratatele de pace chestiunilor din Extremul Orient. La rîndul lor, Statele Unite ale Americii, devenite, la sfîrșitul războiului cea mai mare putere economică și financiară din lume, nutreau speranța că după Conferința de pace vor reuși să-și institue controlul politic asupra chestiunilor internaționale. Liga Națiunilor, al cărui pact a fost adoptat în forma sa finală la 28 iunie 1919, urma să constituie, în viziunea cercurilor conducătoare americane, un instrument al acestei politici și, totodată, o formulă de a permanentiza preponderența politică a marilor puteri. Divergențe serioase între marile puteri s-au ivit și atunci cînd a fost luată în dezbatere problema fixării sumei reparațiilor, precum și a cotei ce revenea fiecărui stat ce participase la război contra Puterilor Centrale. Soluția finală dată acestei probleme la Conferința de Pace era departe de a mulțumi toate statele ⁵.

În măsura în care Tratatul de Pace de la Paris reflectau obiectivele urmărite de marile puteri în război și la Conferința de pace, rivalitățile economice și politice dintre ele, scopurile fiecăreia de a-și asigura hegemonia în lume sau în anumite zone geografice, tendința de exploatare a popoarelor mai mici și asigurarea unor profituri maxime pe seama bogățiilor altor țări și popoare, ele aveau un caracter imperialist ca și războiul

³ Mircea N. Popa, *Primul război mondial 1914—1918*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 455.

⁴ René Kalisky, *Le monde arabe*, tome 2, Marabout Université, Verviers (Belgique), 1968, p. 88.

⁵ Vezi Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919—1923)*. *Activitatea diplomației românești în problema reparațiilor de război*, Edit. Junimea, Iași, 1970.

declanșat de aceleași mari puteri în 1914. Sesizînd substratul imperialist al tratativilor purtate de marile puteri la Conferința de Pace ziarul socialiștilor români arăta că „aceiași capitalism imperialist care a pornit războiul vrea să hotărască acum pacea; aceleași celebre interese economice se străduiesc să dicteze astăzi înfrățirea popoarelor după cum au dictat în 1914 războiul în aceeași goană nebună după deșeușuri, după așa zisele zone de influență, după monopoluri de materii prime”⁶.

Totodată, primul război mondial a angajat în vîltoarea sa și un număr de națiuni și state ale căror obiective nu aveau nimic comun cu caracterul său imperialist. Participarea la război a românilor, sîrbilor, croaților, slovenilor, cehilor, slovacilor, polonezilor era subordonată eliberării unor teritorii aflate sub stăpînire străină, emancipării naționale și politice, constituirii sau întregirii statelor naționale și unitare. Pentru atingerea acestor deziderate vitale care au conferit luptei lor caracterul drept, de autodeterminare națională, popoarele respective au folosit o gamă largă de mijloace și metode, îmbinînd în funcție de condițiile specifice și de împrejurările create de războiul imperialist, lupta armată cu lupta diplomatică pentru a face ca drepturile lor să se realizeze, să fie recunoscute și respectate de celelalte state⁷. În anii conflagrației mondiale, mișcările de eliberare națională a popoarelor aflate sub opresiune străină au cunoscut o intensitate fără precedent. Ele au fost stimulate de prăbușirea țarismului în urma revoluției din februarie 1917 din Rusia și de victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, evenimente care au facilitat realizarea aspirațiilor de libertate și autodeterminare ale tuturor popoarelor lumii. „Declarația drepturilor popoarelor din Rusia” din 2/15 noiembrie 1917, stabilea principiile de bază după care se conducea puterea sovietică în rezolvarea problemei naționale: egalitatea și suveranitatea popoarelor din Rusia, dreptul acestora la autodeterminare liberă, pînă la separarea și pînă la formarea de state independente⁸. Autodeterminarea pînă la despărțirea de vechiul stat și constituirea propriului stat național, teză proclamată și înfăptuită de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie — era singura formulă viabilă, în concordanță cu aspirațiile și interesele majore ale popoarelor.

Aceste principii cu mare rezonanță în conștiința națiunilor asuprite, corelate cu înfrîngerile militare suferite de Puterile Centrale pe diferite fronturi, au grăbit procesul de descompunere și a imperiului austro-ungar. Un rol important în lupta de eliberare a popoarelor asuprite din acest imperiu l-au avut și „cele 14 puncte” expuse de președintele S.U.A., Thomas Woodrow Wilson, în fața Congresului la 8 ianuarie 1918 potrivit cărora „orice națiune care dorește să dispună liber de propria sa viață, să decidă asupra propriilor sale instituții”, trebuie să se bucure de un tratament egal cu celelalte națiuni fie că este puternică sau slabă, să nu mai fie expusă la violențe și agresiuni⁹.

⁶ „Socialismul” din 20 iunie 1919.

⁷ Vezi Viorica Molsuc, *România în anii primului război mondial*, în „Anale de Istorie”, anul XXIII, nr. 1/1977, p. 129—143.

⁸ *Documente unei epoci politice S.S.S.R.*, vol. I (7.XI.1917—31.XII.1918), Gos. Izd. politiceskoj literaturi, Moskva, 1957, p. 14—15.

⁹ După Pierre Renouvin, *La traité de Versailles*, Flammarion, Paris, 1969, p. 118.

Anul 1918 avea să consemneze asaltul final asupra Monarhiei austro-ungare — un obstacol în calea păcii și un element de dezordine în Europa, care prin natura sa impieta asupra progresului în această parte a lumii — , cum o definea cotidianul „The New York Times” din 10 februarie 1918. Pe ruinele sale s-au constituit statele naționale unitare și independente. Urmare a luptei maselor largi populare, în lunile octombrie—decembrie 1918 evenimentele se derulează cu maximum de rapiditate : a fost creat statul național cehoslovac (28—29 octombrie) și s-a proclamat Republica Cehoslovacă (noiembrie), avînd ca președinte pe Thomas Garrigue Masaryk ; a avut loc unirea într-un singur stat a Regatului Serbiei cu Croația, Slovenia, Bosnia și Herțegovina și proclamarea statului unic al tuturor iugoslavilor (1 decembrie) ; a fost creat guvernul popular provizoriu al Republicii Polone de la Lublin (6—7 noiembrie) ; a luat naștere Republica Ungară independentă (16 noiembrie) ; Adunarea națională a germanilor din Austria a votat formarea unui stat austriac sub formă de republică (12 noiembrie)¹⁰.

În această mișcare revoluționară a popoarelor pentru autodeterminare națională și înlăturarea dominației străine s-a încadrat și lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar. Înfăptuirea acestui deziderat, s-a înscris astfel într-un proces istoric obiectiv mai larg, desfășurat pe o întinsă zonă a continentului european. Revoluția populară ce cuprinsese Transilvania și Bucovina în lunile octombrie—noiembrie 1918 a avut drept final întrunirea, la Cernăuți, a congresului general al reprezentanților țărănilor, muncitorilor, intelectualilor și burgheziei înaintate, care la 28 noiembrie a proclamat „Unirea Bucovinei cu România” și Marea Adunare de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 la care cei 1 228 delegați reprezentînd toate clasele și categoriile sociale, cu proclamat în fața a peste 150 000 de români din Transilvania, Banat și Țara Ungurească „unirea acelor români și a tuturor teritoriilor locuite de dinșii, cu România”¹¹. Prin caracterul său profund popular și democratic ilustrat atît de largă participare a maselor cît și de adeziunea unanimă exprimată de întreaga națiune română, istorica hotărîre adoptată la Alba Iulia reprezintă o încununare victorioasă a luptei seculare a românilor, o etapă finală a unui proces legitim, obiectiv, ultimul act al mării epopei naționale înfăptuite de poporul român în 1918. Uriasele manifestații organizate în toate provinciile românești, entuziasmul cu care au fost primite hotărîrile de unire din cursul anului 1918 au consfințit voința de unire deplină a întregului popor român. Privită și analizată prin perspectiva istoriei Unirea din 1918 a poporului român, ca și a celorlalte popoare din cadrul Imperiului austro-ungar, nu a fost un act spontan, urmarea unei conjuncturi externe sau a unor înțelegeri survenite la masa tratativelor. Statele naționale făurite sau întregite pe ruinele anacronicei Monarhii austro-ungare era rodul voinței și acțiunii popoarelor respective, urmarea logică și logică a evoluției ascendente a societăților din care făceau parte aceste popoare. Prin constituirea noilor state naționale și

¹⁰ Vezi pe larg *Afirmarea statelor naționale independente și unitare din centrul și sud-estul Europei (1821—1923)*. Edit. Academiei R.S.R., București, 1979.

¹¹ Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, încununarea cu succes a ideii, tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968.

unitare s-au creat acele cadre politico-organizatorice, economice și administrative necesare afirmării capacității creatoare, materiale și spirituale a popoarelor din această parte a Europei. Cu prilejul sărbătoririi a șase decenii de la făurirea statului național unitar român, președintele României, tovarășul Nicolae Ceaușescu, aprecia că „Prăbușirea imperiului țarist și a imperiului austro-ungar constituie evenimente epocale în istoria universală a omenirii, care au dat un puternic impuls evoluției progresiste a societății, au dus la transformarea profundă a relațiilor internaționale”¹².

Prin urmare, în momentul în care Conferința de Pace de la Paris își începea dezbaterile, existența statelor naționale în centrul și sud-estul Europei era deja o realitate *de facto*. Conferința era chemată să dea acestei realități investitura ei *de jure*, s-o recunoască și s-o consacre pe plan internațional. La masa tratatelor au fost fixate doar detaliile frontierelor etnico-teritoriale ale statelor nou constituite sau întregite, în această parte a lumii, au fost mediate unele dispute teritoriale izbuclite între acestea, a fost stabilită cota reparațiilor ce revenea fiecăruia dintre ele.

Așadar, Tratatul de pace negociat și semnat în cadrul Conferinței de la Paris, ca instrumente internaționale cu putere juridică și politică, au consemnat și au confirmat statele noi successorale imperiilor multi-naționale. Statuind realități care finalizau un proces obiectiv de progres istoric, aceste tratate s-au desfinit a fi, printr-o serie de trăsături, în conformitate cu voința și aspirațiile popoarelor din această parte a Europei.

Este important a sublinia că participanții la Conferința de Pace — politicieni, diplomați, experți — erau conștienți de faptul că Imperiul austro-ungar încetase a exista mult înainte de deschiderea lucrărilor Conferinței, și că popoarele oprimate își hotărâseră singure destinul.

Așa de pildă, Charles Seymour, profesor de istorie și expert al Comisiei americane pentru Austro-Ungaria arăta că atunci când s-a deschis Conferința de Pace Monarhia habsburgică „nu mai era decât o instituție ce aparținea trecutului”, așa încît „cea mai mare parte a sarcinii pacificatorilor a constat, pur și simplu, în determinarea detaliilor frontierelor”¹³.

Premierul englez David Lloyd George, care a jucat un rol important în negocierea tratatelor de pace, aprecia că „înainte ca puterile să ajungă să examineze pacea austriacă ele erau confruntate cu fapte săvârșite și ireversibile”. Ceea ce se prevăzuse cu multă vreme înainte — prăbușirea „Imperiului jefuitor” austro-ungar — se realizase în practică, dar „într-un ritm neașteptat de rapid și într-un mod complet ireparabil”¹⁴. Aceeași constatare o făcea și colonelul House din delegația americană: „Dubla monarhie era sortită să piară indiferent dacă stătea alături de Germania în înfringerea ei sau o părăsea. Cum a spus Czernin însuși „ceasul Austro-Ungariei a trecut”¹⁵. La fel, Harmswort, secretar de stat în guvernul

¹² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 17, Edit. politică, București, 1979, p. 273.

¹³ *What Really Happened at Paris, The Story of the Peace Conference (1918—1919)*, by American Delegates, volum editat de E. M. House și Ch. Seymour, New York, 1921, p. 91.

¹⁴ David Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference*, vol. I, Yale University Press, New Haven, 1929, p. 50—51.

¹⁵ Ch. Seymour, *The Intimate Papers of Colonel House*, vol. 3, Boston și New York, 1928, p. 332—337.

britanic, a recunoscut, la rîndul său, cu ocazia prezentării proiectului de lege privind ratificarea Tratatului de la Trianon, că „Regatul Ungariei s-a descompus într-o largă măsură în părțile sale componente înainte de începerea lucrărilor Conferinței de pace” căci Ungaria „n-a fost decît un conglomerat artificial de neamuri diferite și în unele cazuri ostile”¹⁶.

Aprecieri similare sînt făcute și de alți martori oculari — istorici, publiciști, ziaristi — ai răsturnărilor revoluționare din anii 1916—1918 cînd imperiile atotputernice se prăbușiseră fără drept de apel. Cunoscutul istoric englez Seton-Watson, referindu-se la dezagregarea Monarhiei austro-ungare, arată că începînd din octombrie 1918 acest organism anacronic se prefăcuse în bucăți cu atîta rapiditate și desăvîrșire încît în prima săptămînă a lui noiembrie 1918 le-a fost greu aliaților să descopere autoritatea centrală competentă cu care să negocieze armistițiul¹⁷, iar istoricul american J. A. S. Grenville considera că „de fapt Aliații și Statele Unite au venit la Paris să confirme statele noi, succesoare ale Imperiului austro-ungar”¹⁸. În reflecțiile sale politice, Hubert Beuve Méry crede că „nu s-a repetat niciodată în suficientă măsură că nu învingătorii au dezmembrat Austro-Ungaria: această dezmembrare s-a produs sub presiunea factorilor interni pe care evenimentele externe au făcut-o irezistibilă”¹⁹.

Existența *de facto* a statelor naționale unitare a constituit un element de importanță fundamentală de care negociatorii tratatelor de pace au trebuit să țină seama. Delegațiile acestor state prezente la Conferință au făcut din acest fapt împlinit un argument de bază în susținerea revendicărilor lor naționale. Astfel, la 1 februarie 1919, cînd șeful delegației române, premierul Ion I. C. Brătianu expunea în fața plenumului Conferinței atributele investiturii sale, el considera pe bună dreptate că, în ce privește România, forumul mondial urma să recunoască și să consacre în tratate uriașele eforturi militare și materiale făcute de poporul român pentru ducerea războiului, precum și hotărîrile istorice proclamate de reprezentanții săi în cursul anului 1918, hotărîri ce statuau definitiv statul național unitar român. În susținerea drepturilor României, șeful delegației române, pe lingă o serie de argumente bazate pe date și fapte istorice, etnico-lingvistice, economico-geografice, statistice care demonstau autohtonismul românilor pe întreg teritoriul țării, permanența lor de viață și cultură, unitatea de civilizație materială și spirituală în întreg spațiul carpato-danubiano-pontic, lupta necurmată a românilor din teritoriile aflate sub asuprire străină pentru păstrarea ființei naționale și reunirea într-un singur stat, a dat explicații detaliate cu privire la hotărîrile de unire cu Patria-mamă adoptate în 1918 de adunările naționale ale românilor.

Cu privire numai la Transilvania, de pildă, referindu-se la principiul etnico-lingvistic și folosind datele recensămîntului ungar din 1910, premie-

¹⁶ Roland E. L. Vaughan Williams, *The Hungarian Question in the British Parliament. Speeches, Questions and Answers in the House of Lords and the House of Commons from 1919 to 1921*, K. C. London, Grant Richard, 1933, p. 348.

¹⁷ Seton Watson, *Treaty Revision and Hungarian Frontiers*, London, 1974, p. 18.

¹⁸ J. A. S. Grenville, *The Major International Treaties 1914—1973*, London, 1934, p. 18.

¹⁹ Hubert Beuve Méry, *Reflection politiques 1932—1952*, Editions du Seuil, Paris, 1952, p. 14.

rul român făcea cunoscut forum-ului de la Paris că din totalul de 4 642 253 locuitori ai Transilvaniei, 2 505 958 (54 %) erau români, 1 092 719 (23,6 %) unguri, 450 000 (9,7 %) secui, 276 335 (5,9 %) sași, 187 987 (4 %) evrei, 73 416 (1,6 %) slavi, 55 838 (1,2 %) alte populații. El atrăgea însă atenția că autoritățile ungare falsificaseră datele statistice din 1910 și dacă se ține seama de acest fapt cifra desemnând numărul românilor din teritoriile ce se aflaseră sub dominația Austro-Ungariei se ridica la cel puțin 2 900 000, adică 62,5 % iar numărul ungarilor s-ar fi redus la 700 000, adică 15 %, fără secui²⁰. Premierul român făcea totodată precizarea că din cauza asuprii naționale românii din Transilvania locuiau în proporție de 95 la sută la sate în timp ce ungurii formau 40 la sută din populația urbană a acestei provincii. După ce releva suferințele de veacuri îndurate de românii din Transilvania Ion I. C. Brătianu pune în lumină faptul că elementul hotărîtor în ceea ce privește soarta Transilvaniei au fost *masele populare* care s-au autodeterminat și au decis unirea cu România : „Chiar de la prăbușirea monarhiei austro-ungare — arăta el — înaintea sosirii oricărei armate aliate de ocupație, deputațiunile românilor din toate comitatele Transilvaniei și Banatului compuse din peste 100 000 persoane, au cerut în impozanta adunare națională de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918, unirea definitivă a Transilvaniei și a regiunilor românești din Ungaria, precum și cea a Banatului, cu România²¹. Argumente similare erau invocate de I. I. C. Brătianu pentru a demonstra caracterul legitim și al celorlalte acte de unire înfăptuite de românii aflați sub dominație străină. El a răspuns cu multă demnitate și în mod convingător interpelărilor adresate pe această temă de premierul englez, David Lloyd George, interpelări ce vizau atitudinea adoptată de minoritățile naționale față de hotărîrile de unire, condiționările formulate de Adunările naționale constituite în provinciile unite, precum și garanțiile preconizate de statul român privind asigurarea drepturilor politice, economice, profesionale și culturale minorităților naționale²². El a arătat că Hotărîrile de unire au fost adoptate cu acordul mării majorități zdrobitoare a populației din provinciile respective, că „tocmai garantarea libertăților religioase și politice pentru toate naționalitățile” determinase pe sașii din Transilvania să adere formal la actul Unirii în urma deciziei luate în adunarea de la Mediaș, la 8 ianuarie 1919²³; că „așa cum unirea Scoției cu Anglia s-a efectuat numai după ce câteva condiții puse de Scoția au fost îndeplinite de guvernul de la Londra” tot așa și în cazul României unele condiții formulate de adunările naționale ale românilor fuseseră satisfăcute sau erau pe cale de a fi statuate în acte constituționale. Dovada cea mai elocventă era existența în componența guvernului de la București și în componența delegației la Conferința de pace a miniștrilor și a reprezentanților provinciilor care se uniseră la statul român. Ion I. C. Brătianu asigura pe interlocutorii săi că în România s-au luat măsurile necesare pentru ca „nedreptățile existente sub dominația ungară să nu mai fie perpetuate”. El era perfect de acord cu Lloyd

²⁰ B.C. S.U.A., Manuscript Division, Woodrow Wilson Papers, microfilm, rola 448 (Proces verbal al ședinței plenare din 1 februarie, ora 3 p.m., în care Ion I. C. Brătianu a expus raportul privind *Situația României la Conferința de pace*).

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

George când afirma că „nu va mai fi posibil ca minoritățile să fie tratate în viitor așa cum au fost tratați românii în statul ungar care au fost lipsiți de folosirea limbii naționale, a tradițiilor și a propriei lor vieți”²⁴. În ce privește observația lui Lloyd George că unele minorități n-au fost reprezentate în adunările care au hotărât unirea, I. I. C. Brătianu a replicat prin a-i aminti premierului britanic scopurile pentru care România a participat la război și că dacă minoritatea ungară din Transilvania nu s-a raliat hotărârii de Unire, era un lucru foarte firesc deoarece „nimeni nu se poate aștepta ca ungurii învinși să dorească unirea cu o țară pe care sute de ani au năzuit s-o stăpânească”²⁵. El încredința însă Conferința că „în viața politică viitoare drepturile minorităților vor fi cu siguranță respectate și le vor fi garantate libertățile cele mai largi posibile”, iar în finalul expunerii își exprima convingerea că „România nu se îndoiește că Conferința va binevoi să ratifice actul Unirii consacrată prin manifestarea expresă a voinței maselor populare”²⁶.

Dacă noua organizare politică în centrul și sud-estul Europei fusese opera popoarelor însăși, negociatorii păcii găsindu-se în fața unui fapt împlinit, modul în care această realitate a fost consacrată în tratate, fixarea detaliilor în ce privește configurația teritorială, etnico-lingvistică și economică a noilor state sau a celor întregite au ridicat în fața negociatorilor de la Paris probleme deosebit de dificile, care în cele din urmă au primit soluții juste, conforme cu principiul naționalităților. Încă din perioada pregătitoare a Conferinței, unii dintre cei care urmau să decidă la masa tratativilor își dădeau seama de complexitatea problemelor ce trebuiau rezolvate la Paris. Într-o scrisoare către Robert J. Buck, președintele Băncii Naționale din New York, Robert Lansing, șeful Departamentului de Stat al S.U.A., conștient de greutățile pe care le ridica noua organizare a Europei centrale și sud-estice, scria: „Interesele naționale (în această parte a lumii — C.B.) sînt atît de mari, atît de multe și atît de conflictuale încît ele seamănă cu ațele încurcate ale unui ghem. Încearcă să apuci un cap de ață și să tragi de el și vei vedea că totul se încurcă și mai rău. Pare aproape imposibil să faci ordine într-o asemenea confuzie sau să faci dreptate imparțială între disputanți convinși că respectivele lor cereri sînt de o dreptate eternă. Așa se prezintă șubredele imperii ale puterilor din Europa centrală”. În finalul scrisorii diplomatul american se întreba: „Cu cine avem noi de-a face? Unde este autoritatea reală? Suveranitatea este ca mercurul. Cînd crezi că o ai, ea îți scapă printre degete”²⁷. Într-adevăr, în cadrul dezbaterilor din timpul Conferinței, negociatorii păcii, așa cum mărturisește și Lloyd George, s-au aflat în fața unor acute rivalități între statele succesoare Monarhiei austro-ungare. „Aceste regiuni, scria premierul britanic, erau ca niște mlaștini, unde rădăcinile rasiale erau atît de încurcate și amestecate, încît nici un făuritor de pace nu le putea întui fără ezitare. Națiunile reînviaste se ridicau din mormintele lor, infometate și averse după postul lor îndelungat din

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ B.C. S.U.A., Robert Lansing Papers, vol. 40 (Scrisoarea semnată Lansing, către Robert J. Buck, 29 noiembrie 1918).

timpul opresiunii”²⁸. Fixarea limitelor noilor state devenea și mai dificilă deoarece chiar pe frontiera care despărțea două regiuni cu preponderență etnică stabilită în mod incontestabil pe baza datelor statistice ale recensământului efectuat de autoritățile austro-ungare în 1910, „existau, potrivit părerii aceluiași martor ocular, districte unde neamurile erau atît de amestecate, încît era imposibil să se tragă vreo concluzie în ce privește majoritățile etnice”²⁹.

În pofida acestor greutăți, negociatorii păcii s-au străduit și în final au reușit să adopte în marea majoritate a cazurilor soluții temeinice. Aceasta datorită contribuției deosebit de valoroase adusă de un mare număr de experți incluși în diverse comitete ale Conferinței, dar mai ales în comitetul ce s-a ocupat cu problemele teritoriale; aceștia, desfășurînd o activitate laborioasă, au furnizat „celor patru mari” informații științifice și date exacte de ordin geografic, etnografic, istoric, economic, strategic și militar, în cele mai multe cazuri culese în urma documentării făcute la fața locului; au propus soluții bazate pe principiul conform căruia teritoriul aparține naționalității care-l locuiește, fără a exclude definitiv pe cele de ordin economic și strategic, soluții care, în cea mai mare parte a cazurilor, au fost adoptate de conferință și au rezistat timpului, ele fiind bazate pe dreptate și echitate.

Pentru o justă reglementare a problemelor ce se ridicau după prăbușirea imperiilor multinaționale — realitate ce nu mai putea fi contestată în anul 1918 — guvernele Marii Britanii, Franței și Statelor Unite ale Americii au conferit celor mai de seamă personalități științifice din țările respective misiunea de a întreprinde studii profunde și multilaterale asupra realităților din această parte a lumii, de a formula concluzii și a face recomandări factorilor de decizie din țările respective cu privire la soluționarea problemelor complexe pe care acestea le implicau.

Astfel, în Marea Britanie, Departamentul de informație politică — Department of Political Intelligence — D.P.I. — din cadrul Foreign Office-ului avea în fruntea sa pe sir William George Tyrrell, colaborator apropiat al ministrului afacerilor externe britanic, sir Edward Grey. În urma unui aprofundat studiu asupra realităților istorice, economice, etnico-lingvistice din cadrul Monarhiei austro-ungare, în 1916, grupul de experți britanici avansau guvernului propunerea dezmembrării acestui organism politic, motivînd că el era în contradicție cu aspirațiile de libertate națională ale popoarelor pe care le domina³⁰. De remarcat faptul că această recomandare era făcută la o dată cînd guvernul englez era puternic atașat ideii potrivit căreia menținerea echilibrului în centrul și răsăritul Europei era strîns legată de perpetuarea existenței Imperiului austro-ungar.

În același an, la Londra apărea o cronică a războiului în curs de desfășurare în care se arăta că locul României nu putea fi altul decît alături de puterile Antantei, deoarece numai astfel puteau fi eliberați cei aproape patru milioane de români aflați sub dominația Monarhiei

²⁸ David Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference*, vol. I, p. 200.

²⁹ *Ibidem*, vol. II, p. 592—593.

³⁰ Sherman David Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference*, Bookman Associates, Inc., New York, 1962, p. 274.

austro-ungare³¹. Lucrarea releva faptul că în urma „scandaloaselor alegeri” din Ungaria din 1910 numărul deputaților români în parlamentul de la Budapesta a fost redus de la 14, câți erau în 1906, la 5, deși raportați la populația românească pe care o reprezentau numărul lor ar fi trebuit să se ridice la 65. „În Transilvania, provincie pe care Ungaria a lipsit-o de autonomia sa începînd din 1867, arătau autorii volumului, populația este formată în proporție de 60 la sută din români³². Un an mai târziu, coordonatorul activității desfășurate de D.P.I., George Walter Prothero, făcea guvernului englez o serie de recomandări privind încheierea păcii, recomandări grupate în lucrarea *Peace Handbooks* și care aveau la bază principiul naționalităților. El arăta că guvernul ungar trebuie forțat să admită unirea Transilvaniei și Banatului cu România. La această recomandare au subscris personalități marcante ale vieții științifice din Marea Britanie printre care: David Mitrany, specialist în probleme economice românești; Harold W. V. Tenperley, profesor de istorie la universitățile Cambridge și Harvard; Arnold Toymbee, expert în istoria țărilor din Balcani; Allen Leeper, bun cunoscător al istoriei românilor și al realităților din Monarhia austro-ungară³³.

În Franța, Comitetul de studii care a formulat un program de pace avea în frunte pe André Tardieu și Emmanuel de Martonne. Acesta din urmă, geograf de renume mondial și expert în etnografia țărilor din Europa centrală și de sud-est a susținut cu căldură dreptul poporului român la unitate național-statală și, în calitate de secretar al Comitetului, a fost principalul autor al recomandărilor făcute guvernului francez privitoare la teritoriile ce urmau a fi recunoscute României prin tratatele de pace. În Statele Unite ale Americii, odată cu intrarea lor în război, informarea factorilor decizionali cu privire la stările de lucruri din Europa a devenit o necesitate stringentă. Politica de izolare diplomatică de pînă atunci, numărul relativ redus de diplomați de carieră în diferite capitale euro-

³¹ *A History of the War*, vol. IX, „The Times”, London, 1916, p. 408.

³² *Ibidem*, p. 404. Potrivit datelor recensămîntului din 1910, publicate de autoritățile austro-ungare și evident modificate în favoarea națiunilor dominante și în defavoarea celorlalte națiuni, situația demografică din Imperiul austro-ungar era următoarea: din 51,4 milioane locuitori, 28,5 milioane se aflau sub administrarea guvernului de la Budapesta. Din totalul populației incluse în partea austriacă a Imperiului, germanii reprezentau doar 35,58% (9,95 milioane), restul de 64,42% fiind reprezentat de slavi (cehi — 6,4 milioane, polonezi — 5 milioane, ucrainieni — 3,5 milioane în total 16,7 milioane reprezentînd 60,65%), italieni (768.000 adică 2,75% din populație), români (275.000, adică 0,98% din populație) și unguri (aproximativ 11.000, adică 0,04%). În Ungaria, după trei decenii de maghiarizare forțată, situația era următoarea: din 20,9 milioane locuitori, numai 10 milioane (48,1%) erau unguri, iar restul erau de origine nemaghiară: slavi (5,4 milioane — 25,8%), români (locuind în Transilvania, Maramureș, Crișana și Banat — aproape 3 milioane, adică 14,1%), germani (2 milioane — 9,8%), alte grupuri etnice (0,5 milioane — 2,2%).

Pe ansamblul Monarhiei austro-ungare românii reprezentau 6,5% din populație (după *Magyarország történeti demografiája*, Budapest, 1963).

³³ Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 274 (Deși n-a făcut parte din D.P.I., Robert William Seton-Watson, cel mai de seamă specialist englez în problemele de istoria țărilor și popoarelor din Europa centrală și de sud-est, a demonstrat pe bază de date și fapte multiple, necesitatea dezmembrării Imperiului austro-ungar. Lucrarea *Roumania and the Great War* în care el susține cauza poporului român, a constituit baza documentară atît pentru delegația engleză la Conferință, cît și pentru alte delegații).

pene ³⁴, inexistența unui American Intelligence Service care să opereze în străinătate făcuseră ca Washingtonul să posede foarte puține informații despre realitățile europene. Printre măsurile luate de președintele Woodrow Wilson pentru remedierea situației s-a numărat și instituirea unui corp de experți, cea mai mare parte profesori universitari, care să întocmească documentarea atât de necesară guvernului în fixarea liniei politice față de multiplele probleme ridicate în timpul războiului.

Grupați în Comisia de investigare (*Inquiry Commission*) experții americani și-au început activitatea de documentare în vasta problematică a realităților din centrul și estul Europei încă din anul 1917, avînd coordonator pe colonelul Mandell House ³⁵.

Unele dintre soluțiile propuse de experții americani complexelor probleme din centrul și sud-estul Europei, purtau amprenta politicii oficiale promovate de guvernul S.U.A. care, pînă la mijlocul anului 1918, s-a pronunțat pentru menținerea și după război a anacronicei Monarhii austro-ungare văzînd în ea un factor stabilizator al echilibrului în această parte a Europei ³⁶.

Pe măsură însă ce lupta popoarelor asuprite din cadrul Monarhiei dualiste căpăta noi proporții, opinia publică americană se pronunța tot mai insistent pentru dezmembrarea acestui organism politic. Cotidiene de mare tiraj și cu mare influență asupra opiniei publice din S.U.A. ca „New York Times”, „Washington Post” și altele au publicat o serie de articole în care demonstrau inevitabilitatea destrămării Monarhiei austro-ungare, îndemnînd totodată guvernul nord-american să sprijine România în realizarea dezideratului său național. „Nu mai este posibil, arăta „New York Times” din 10 februarie 1918 să se amîne soluționarea

³⁴ În 1917 numărul diplomaților americani din interiorul și din afara S.U.A. se ridica la 1328 și 186 atașați militari. Ambasadorii S.U.A. în țările beligerante, cu excepția celor de la Londra, Paris, Petrograd și Berlin, aveau puțină experiență diplomatică (vezi Victor Mamatey, *The United States and East Central Europe 1914-1918. A study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda*, Princeton, New Jersey, 1957, p. 85).

³⁵ Una din cele 17 secții ale Comisiei americane de investigare cuprindea experții în problemele Austro-Ungariei și Balcanilor cum sînt : Clive Day, șeful departamentului de științe economice la Universitatea Yale; Charles Seymour, profesor de istorie la aceeași universitate; Will S. Monroe, profesor de istorie la Școala normală din Montclair (New Jersey); Douglas W. Johnson, profesor de geografie la Universitatea Columbia; Mark Jefferson, profesor de geografie la Școala normală din statul Michigan; Allen A. Joung, profesor de științe economice la Universitatea Cornell și Albert Lybyer, profesor de istorie la Universitatea din Michigan. Inițial această secție și-a desfășurat lucrările cu ușile închise într-o sală discretă din cadrul Bibliotecii publice din New York, apoi și-a mutat sediul la Societatea americană de geografie (Vezi Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 273).

³⁶ La data publicării „celor patrușprezece puncte” (8 ianuarie 1918) guvernul S.U.A. încă mai spera să desprindă Monarhia dualistă de Germania și să-i păstreze integritatea, considerînd-o necesară pentru asigurarea echilibrului în Europa. Așa se explică contradicția pe care se bazează acest program politic. Pe de o parte recunoaște dreptul popoarelor de a hotărî singure asupra propriilor destine, pe de alta, la punctul zece, popoarelor din Austro-Ungaria li se recunoaște doar „o largă autonomie” ceea ce contravenea aspirațiilor acestora de a se constitui în state naționale unitare și independente. (Pierre Renouvin, *La traité de Versailles*, p. 118). Poziția S.U.A. față de Monarhia austro-ungară a fost revizuită în cursul anului 1918 cînd sub presiunea luptei popoarelor pentru autodeterminare național-statală, guvernul Marii Britanii mai întîi, și apoi și guvernul S.U.A., au recunoscut anacronismul acestui imperiu și s-au pronunțat pentru dreptul națiunilor care-l compunea la a se constitui în state naționale de sine stătătoare sau a se uni cu frații lor din statele deja existente.

acestei probleme (dezmembrarea Imperiului austro-ungar — C.B.), deoarece actualul conflict a asumat prin el înșuși, printre alte scopuri, și pe acela de a soluționa acele probleme care, de teama unui război mondial, au rămas nesoluționate de-a lungul ultimelor decenii... A-i permite să trăiască după acest război printr-un oportunism politic îngust, care ar aparține doar guvernelor nu și popoarelor, ar însemna să se trădeze pacea viitorului”.

Un rol important în modificarea politicii americane față de Austro-Ungaria și implicit față de lupta poporului român pentru realizarea unității naționale statale l-a avut intensa propagandă desfășurată de numeroși reprezentanți ai vieții politice românești în mediile politice americane. Sesizând ponderea economică și militară pe care Statele Unite o aveau în război și, prin urmare, cuvântul greu ce aveau să-l aibă în reglementările de pace, guvernul român a inițiat o amplă acțiune de persuasiune pentru a lămurii pe americani asupra naturii și justetei revendicărilor românești și a câștiga sprijinul lor la Conferința de pace ³⁷. Consecințele acestei ample campanii de propagandă s-au reflectat printre altele și în documentele elaborate de *Inquiry Commission*, documente pe baza cărora personalități marcante ale vieții politice și științifice americane s-au pronunțat pentru dreptul la autodeterminare al românilor aflați sub dominație străină iar, în final, acest drept a primit o recunoaștere oficială din partea guvernului nord-american.

Pe măsură ce sfârșitul anacronicei Monarhii austro-ungare devenea inevitabil ca urmare a înfringerii militare suferite pe front și a luptelor de eliberare din interior, experții americani își intensifică activitatea și oferă guvernului S.U.A. nu numai ample informații cu privire la fiecare dintre națiunile care compuneau această Monarhie, ci și soluțiile politice, reglementările de ordin teritorial, economic și strategic pe care reprezentanții fiecăreia dintre aceste națiuni urmau să le ridice în fața forumului de pace pentru a primi consacrarea juridică și recunoașterea internațională.

În ce privește România, rapoartele experților americani recunosc unanim dreptul poporului român la unitate național-statală pe baza principiului naționalităților. Cele peste douăzeci de studii ³⁸ întocmite de

³⁷ C. Botoran, O. Matichescu, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unilar*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980.

³⁸ Printre cele mai importante studii aflate în Biblioteca Congresului S.U.A., secția manuscrise, amintim : *A Memorandum on the Balkan Problem* de John F. Karter jr. ; *The Roumanian People* de William Howel Reed A.M. ; *The German and Austrian Solutions of the Near Eastern Question* de R. J. Kerner ; *Some Notes on Balkan Problems* de Jacob Gould Schurman ; *The Austria-Ungarian Policy in the Balkans* de Stephen P. Duggan ; *To appendix of Treaties and Documents Concerning Frontier Problems in the Balkans* de W. S. Monroe ; *Memorandum on Racial Participation in the Government of Austria-Hungary* de R. J. Kerner ; *Social and Economic Basis of Nationalism in Hungary Statistical Study* de Charles Seymour ; *Minorities in Austria-Hungary* de R. J. Kerner ; *Epitome of Boundaries in Austria-Hungary* de Charles Seymour și altele. Baza documentară a acestor studii o constituiau lucrările unor reputați istorici cum sînt : W. Miller, *The Balkans*, New York, 1911 ; F. Fox, *The Balkan Peninsula*, London, 1915 ; N. Forbes, *A History of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania, Turkey*, Oxford, 1915 ; D. Miltrany, *Greater Romania*, London, 1917 ; Seton-Watson, *Rumania and the Great War*, London, 1915 ; A. C. Sturdza, *La terre et la Race roumaines*, Paris, 1904 ; A. Djuvara, *La lutte des nationalités*, Paris, 1895 și multe altele. De asemenea, erau utilizate datele recensămintului efectuat de autoritățile austro-ungare în 1910 și cele ale recensămintelor efectuate de autoritățile țariste în 1897 și 1907.

Inquiry Comission în care erau analizate multiplele aspecte ale problemei naționale românești conțin date extrem de interesante și aprecieri conforme adevărului istoric cu privire la situația fiecărei provincii românești care pînă la anul 1918 s-au aflat sub dominație străină. Ele cuprind, de asemenea, aprecieri asupra originii și provenienței poporului român în spațiul dintre Carpați, Dunăre și Marea Neagră, a luptei sale pentru păstrarea ființei statale în evul mediu, a împrejurărilor istorice vitrege în care a trebuit să înfrunte atacurile marilor imperii vecine, care rivneau la bogățiile sale și urmăreau să-l îngenuncheze. „Românii trăiesc astăzi pe locurile unde au trăit cu cinsprezece secole în urmă strămoșii lor daci și romani” scria în memorandumul său John F. Carter jr. După invazia populațiilor migratoare „care au trecut ca apa peste pietre”, continuă el, „românii au luptat neînterupt și cu succes împotriva turcilor, fiind un bastion de nădejde al apărării creștinătății și neavînd niciodată statutul de provincie turcească pe care l-a avut Ungaria”³⁹. În cuprinsul acestor studii erau indicate provinciile românești care se aflau sub dominația imperiilor vecine, se descria pe larg politica de deznaționalizare și asimilare forțată practică de autoritățile austro-ungare și cele țariste și pe baza unor multiple date și fapte de ordin istoric și etnico-lingvistic ajungeau la concluzia necesității și inevitabilității prăbușirii imperiilor multi-naționale, a formării și întregirii pe ruinele acestora a statelor naționale printre care și a statului național unitar român. La 31 decembrie 1917 Memorandumul întocmit de Jacob Gould Schurman asupra problemelor balcanice pentru informarea colonului House, releva că „teritoriile locuite de români în Austro-Ungaria ar putea fi incorporate la România pe baza principiului naționalităților. Ele sînt Transilvania, Banatul și Bucovina”⁴⁰. La rîndul său, R. J. Kerner după ce demonstra, pe baza datelor statistice, lipsa de drepturi politice a românilor și a altor naționalități din cadrul Imperiului austro-ungar ajungea la concluzia că „Românii din Austro-Ungaria în mod natural preferă încorporarea la România”⁴¹ și că „ei privesc spre românii din România pentru eliberarea lor și luptă împotriva maghiarizării limbii și pentru unitatea culturală a tuturor românilor”⁴².

Cele două rapoarte principale pe baza cărora a fost definită poziția delegației americane la Conferința de pace au fost întocmite de Charles Seymour pentru problemele privind Austro-Ungaria și de Clive Day pentru problemele balcanice. Capitolul al III-lea al raportului întocmit de Charles Seymour în care se analizau realitățile etnice, lingvistice și religioase din Transilvania și Bucovina nu lăsa nici o urmă de îndoială

³⁹ B.C. S.U.A., Manuscript Division, dosar 36, American Peace Comission to Versailles 1918—1919 (A. Memorandum on the Balkan Problem), f. 16 și 18.

⁴⁰ Ibidem, dosar 26, f. 5. (Some Notes on Balkan Problems).

⁴¹ Ibidem, dosar 22, f. 28 și 50 (Memorandum on Racial Participation in the Government of Austria-Hungary).

⁴² Ibidem.

cu privire la caracterul românesc al acestor provincii și prin urmare la legitimitatea unirii lor la România ⁴³.

Rapoartele experților din Anglia, Franța și Statele Unite ale Americii au contribuit într-o mare măsură la clarificarea problemelor și au ușurat luarea deciziilor în cadrul Conferinței de pace. Valoarea concluziilor pe care le conțineau era atestată de însăși faptul că mulți dintre autorii acestora au fost incluși în comisiile de lucru ale Conferinței contribuind prin aceasta la stabilirea cât mai conformă cu principiul naționalităților a frontierelor noilor state. În cazul definitivării frontierelor României, de pildă, Comisia era compusă din Sir Eyre Crowe și Allen W. A. Leeper (cel care în studiul tipărit în 1918 susținuse cu căldură cauza unității naționale a poporului român) ⁴⁴ din partea Angliei; André Tardieu și Jules Laroche din partea Franței, Giacomo de Martino și Conte Vanutelli-Rey din partea Italiei; Clive Day și Charles Seymour din partea S.U.A. Pe lângă faptul că mulți dintre ei erau specialiști de înaltă autoritate care, prin numeroase studii dovediseră o bună cunoaștere a realităților din fostele imperii multinaționale, dispuneau de un vast și prețios material documentar întocmit de experți incluși în Comisiile de studiu și documentare din țările respective. Din vasta lor corespondență de la Conferință (cea mai mare parte dintre cei amintiți și-au scris memoriile în anii care au urmat) reies responsabilitatea și grija manifestate în furnizarea faptelor și a concluziilor pe baza cărora s-au adoptat deciziile finale. Contactele strinse, oficiale și neoficiale, pe care aceste personalități le-au întreținut cu reprezentanții României prezenți la Conferință, i-au ajutat să le cunoască mai bine doleanțele, să le înțeleagă reacțiile și, uneori, protestul față de tratamentul aspru la care au fost supuși din partea „Celor Patru Mari”. Datorită muncii minuțioase și responsabile a acestor comisii, a puternicei influențe pe care au exercitat-o în luarea deciziilor, Conferința a adoptat în majoritatea cazurilor soluții juste iar în ce privește România delimitarea detaliilor noilor frontiere, așa cum este oglindită în tratatele de pace, s-a făcut în concordanță cu principiul naționalităților ținându-se seama de precizările etnico-geografice conținute în actele de autodeterminare și hotărârile de unire din cursul anului 1918. În legătură cu aceasta, istoricul Victor S. Mamatey consideră pe bună dreptate că ceea ce s-a realizat la Paris în 1919 în materie de reglementări teritoriale nu trebuie nici minimalizat, nici exagerat. El arată că „în cazurile în care ei (participanții la Conferință) au reușit totuși să elaboreze reglementările teritoriale, ele nu au fost, fără îndoială, perfecte, dar probabil ele au fost cel mai bun lucru ce putea fi realizat în acele condiții. Cea mai bună dovadă a înțelepciunii reglementărilor teritoriale referitoare la centrul și estul Europei este poate faptul că ele s-au dovedit a fi durabile”. Și aceasta tocmai datorită faptului că „... noile națiuni

⁴³ Ibidem, dosar 31 (Raport on Just and Practical Boundaries Within Austria-Hungary).

⁴⁴ A. W. A. Leeper, *The Justice of Rumania's Cause*, London, New York, Toronto, decembrie 1918.

din centrul și estul Europei nu au fost create la Conferința de pace de la Paris, ele s-au creat singure, prin propriile lor eforturi”⁴⁵.

Popoarele însele au fost acelea care au determinat pe negociatorii de la Paris să înscrie în tratatele de pace excepționalele lor realizări din cursul anului 1918. Adresându-se celor care încercau să conteste valabilitatea și justetea reglementării date de Conferința de pace de la Paris, Reymond Poincaré, fost președinte în anii războiului, declara : „În timp ce noi plingem pe ruinele trecutului, statele noi și statele mărite care au urmat Austro-Ungariei, construiesc prezentul și pregătesc viitorul”⁴⁶.

Tratatele de pace semnate de România în anii 1919—1920 au consfințit o stare de fapt existentă, creată ca urmare a luptei întregului nostru popor, care în cursul războiului și mai ales în anul 1918 își exprimase voința neclintită de a trăi unit în cadrul aceluiași stat național. Realizarea dezideratului unității naționale nu a fost prin urmare un dar oferit de cei care au avut cuvântul hotărîtor la Conferința de pace ci, așa cum se arată în *Programul Partidului Comunist Român* „a fost rodul luptei maselor largi populare, a muncitorimii, țărănimii, intelectualității, a cercurilor înaintate ale burgheziei, a principalelor clase și pături ale societății, opera întregului popor, a întregii națiuni”⁴⁷.

LA ROUMANIE DANS LE SYSTÈME DES TRAITÉS DE PAIX DE PARIS (1919—1920)

RÉSUMÉ

L'auteur de l'étude fait certaines considérations en marge du caractère des traités de paix signés pendant la Conférence de Paris de 1919—1920, essayant de démontrer la supériorité du nouvel ordre international qui reposait sur ces traités par rapport à celui d'avant-guerre, supériorité qui découlait de l'existence des Etats nationaux unitaires et indépendants dans le centre et le sud-est de l'Europe.

L'aggravation de la lutte national-révolutionnaire des peuples des empires multinationaux a déterminé les gouvernements des puissances victorieuses à adopter le principe de la nationalité sur la base de l'organisation d'après-guerre de l'Europe. De tels traités de paix consacrent la constitution des Etats nationaux unitaires, accomplie en 1918, par la volonté des peuples, par leurs représentants élus, ce qui leur a conféré un caractère progressiste. Mais cela n'a pu limiter le caractère impérialiste du système des traités de paix du fait des clauses imposées aux vaincus, comme par ailleurs aussi aux Etats moyens et petits qui, par leurs sacrifices, avaient contribué à l'obtention des victoires.

⁴⁵ V. S. Mamatey, *op. cit.*, p. 383—384.

⁴⁶ Reymond Poincaré, *Histoire politique. Chroniques de quinzaine*, vol. III, Plon, Paris, 1921, p. 223.

⁴⁷ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 37.

MIȘCAREA SOCIALISTĂ DIN ROMÂNIA ÎN PERIOADA RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ (1877—1878)

DE

GEORGETA TUDORAN

Lupta împotriva oricăror stăpîniri străine, pentru independență deplină și unitate națională a reprezentat o trăsătură permanentă a evoluției poporului nostru prin vremuri. Secole de-a rîndul, oamenii acestor meleaguri au purtat bătălii grele și eroice împotriva tendinței marilor imperii feudale care-și disputau dominația asupra unor provincii ale țării, pentru afirmarea suverană în viața internațională. Evoluția istoriei României demonstrează cu putere adevărul fundamental, pe care Programul partidului nostru îl subliniază cu putere, că „jugul asupririi străine poate frîna sau întîrzia pentru un timp evoluția unui popor, dar nu poate împiedica realizarea aspirațiilor sale legitime — cucerirea libertății și unității, asigurarea progresului social — dacă el este hotărît să lupte pînă la capăt cu fermitate și eroism”¹.

MIȘCAREA SOCIALISTĂ. POZIȚIA SA FAȚĂ DE RĂZBOI Dovedind o înțelegere profundă a sensului luptei de clasă, a momentului concret în care se desfășura aceasta, tinăra mișcare muncitorească și socialistă a fost întotdeauna în centrul celor mai importante evenimente ale istoriei patriei noastre.

Pornind de la analiza lucidă a acestor considerente, socialiștii români au căutat răspuns la o serie de probleme ale dezvoltării societății românești, în lumina socialismului științific, pătrunzînd sensul valorii universale a ideilor acestei învățături. Ei au abordat problemele majore ale dezvoltării societății în spiritul socialismului științific, al clarificării conținutului real al noțiunii de independență națională a patriei.

Pe această linie se înscrie poziția socialiștilor români, a clasei muncitoare din țara noastră față de acest război, manifestînd o atitudine de înțelegere patriotică profundă și afirmîndu-se ca susținători activi ai luptei pentru cucerirea deplinei independențe a statului român. Purtători fermi ai idealurilor vitale ale poporului român, atitudinea lor corespundea unor convingeri profunde după care, independența de stat era nu numai o condiție esențială a dezvoltării țării pe plan economic și național, ci și pe plan social, ea primind noi impulsuri prin crearea unui cadru general

¹ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, Edit. politică, București, 1975, p. 30.

favorabil dezvoltării mișcării muncitorești și socialiste. Prin atitudinea sa față de războiul din anii 1877—1878, socialismul românesc, mișcarea muncitorească, s-au ridicat la înălțimea sarcinilor istorice ce-i reveneau, de purtător al aspirațiilor celor mai înalte ale proletariatului, ale societății românești, ale întregului popor.

În anii de grea încercare ai războiului, socialiștii români au făcut front comun cu reprezentanții tuturor claselor sociale, pentru îndeplinirea acestui deziderat fundamental al poporului român, cucerirea independenței deplină de stat. Atitudinea lor nu presupunea renunțarea la idealul luptei pentru dezrobirea proletariatului de sub dominația burgheziei. Numeroase documente din această perioadă stau mărturie a concepției revoluționare a socialiștilor români, a credinței lor nestrămutate în victoria finală a clasei muncitoare în posibilitatea înlăturării orînduirii sociale burgheze a societății prin înfăptuirea revoluției proletare. Aprecierile formulate reflectau nivelul de cunoaștere și pătrundere a socialismului științific de către socialiștii români, încă din epoca de început a mișcării socialiste din țara noastră. Această atitudine era o expresie vie a ideilor înaintate ale socialiștilor care, enunțînd principiile luptei de clasă în organizarea proletariatului, pentru care își desfășurau activitatea practică, tindeau de fapt spre propășirea țării, spre întărirea sa internă socotind că numai dezvoltarea sa economică putea determina afirmarea sa pe plan internațional. Încă în timpul activității „Asociației generale a lucrătorilor din România”, era ridicată — pentru prima dată în mișcarea noastră muncitorească — problema legăturii indisolubile dintre independența economică și cea politică a țării. La ședința de constituire a acestei organizații, în anul 1872, secretarul biroului sublinia importanța organizării muncitorilor pentru dezvoltarea patriei, „să facem o putere a statului român, o onoare a națiunii noastre, cum au făcut celelalte națiuni din țările civilizate ale Europei, lucrînd cu cel mai mare interes la consolidarea, mărirea și progresul ei”². Încă din acei ani socialiștii își propuneau să-și desfășoare activitatea și pentru stringerea rîndurilor lucrătorilor din întreaga țară pentru independența deplină a statului.

Întregul proces de organizare și consolidare a asociațiilor muncitorești se desfășura, în această perioadă, prin îmbinarea sentimentelor patriotice cu intensificarea luptei de clasă. Astfel, referindu-se la conținutul luptei politice a lucrătorilor din țara noastră, gazeta „Lucrătorul român” sublinia că acesta cuprindea apărarea intereselor proletariatului, că aceste interese erau legate de politica țării în măsura în care „industria și comerțul sînt în raport cu statul”, că proletariatul își va desfășura lupta politică „care constă în armonizarea intereselor statului cu interesele lucrătorilor.” Pe lângă acest conținut care se referea de fapt la desfășurarea luptei de clasă în vederea apărării intereselor proletariatului, se menționa necesitatea solidarizării generale a poporului, pentru unitate națională. „Repetăm dar — sublinia aceeași gazetă — că în momentele de față nimic nu este mai necesar decît unirea întregului element român în contra rezelor tendințe străine, tendințele care tind la cîtropirea patriei noastre, a căminului nostru, pentru care străbunii noștri au jertfit tot, chiar și sîngele

² „Telegraful”, an II, nr. 199 din 10 octombrie 1872.

și viața lor, prin lupte și alte acte și fapte mari și oneste ca să se poată conserva o frumoasă și curată patrie, cu un nume demn de originea sa”³.

Anul 1877 este anul în care proletariatul cunoștea o importantă evoluție ca clasă socială. Pe măsură ce se dezvoltau avantajele economice ale claselor dominante, creștea forma de exploatare a proletarilor, proces inevitabil în condițiile progresului economic al țării noastre, a împrejurărilor specifice etapei. Conflictele sociale începuseră astfel să se manifeste mai pregnant, an de an, pe măsură ce creșteau clasele sociale cu interesele lor diferite. Fruntașii socialiști din acei ani înțelegeau sensul profund al conflictelor de clasă modul în care acestea se manifestau. Menționând astfel deosebirile fundamentale ale intereselor lor, ei zugrăveau tabloul real al societății în care se aflau patronii fabricilor pe de o parte, iar de alta „proletarul doborât de muncă”, în orașe, și în sate, marii proprietari beneficiau pe de o parte, iar de alta lucra muncitorul și „țăranul jefuit și lipsit de pîine”⁴. Acestea erau raporturile sociale în acea perioadă pe care le descriu ei. Explicația o dădeau cu multă luciditate, ea referindu-se la intensificarea luptei de clasă, menită să determine îmbunătățirea condițiilor de viață ale muncitorilor. Pentru că, subliniau cu luciditate socialiștii — interesele proprietarilor și patronilor erau cu totul opuse intereselor lucrătorilor. Proletariatul însă își organiza și desfășura lupta cu hotărâre împotriva patronilor prin acțiuni tot mai energice. Pe această linie a dezvoltării luptei de clasă se înscrie și intensificarea procesului de organizare profesională a muncitorilor.

Situația muncitorilor și a altor categorii sociale fusese atinsă de măsurile pe care statul român a trebuit să le ia pentru a înlătura deficitul bugetar. Astfel, în anul în care începuse războiul, se puse o taxă de 5% asupra salariilor și pensiilor muncitorilor, iar populația satelor, țărani, aveau însărcinarea, ca obligații materiale față de comuna sau județul lor, să presteze șase zile de muncă anual pentru construirea drumurilor și șoselelor. Toate aceste măsuri au făcut ca în anul 1877 veniturile impozitelor indirecte să întrecă veniturile bugetare ale impozitelor directe⁵. Numărul muncitorilor a crescut în această perioadă, legat de relațiile comerciale pe care țara le-a avut cu Franța, Italia, Anglia, Olanda, Elveția, Belgia, Germania, cu dezvoltarea producției de mărfuri care aveau căutare pe piața străină. Toate acestea se dezvoltau, în pofida restricțiilor pe care țara noastră le-a întâmpinat din partea unor țări occidentale, care nu intenționau să-și afecteze relațiile lor cu Turcia. Exportul României se desfășura astfel activ pînă în anul 1876, moment în care era apropiată intrarea țării în război.

Lupta împotriva imperiului otoman, pentru cucerirea independenței depline a țării era o chestiune care se cerea rezolvată pentru asigurarea mersului înainte, atât a economiei țării noastre, cât și a dezvoltării sale social-politice.

³ „Lucrătorul român” din 5 noiembrie 1872, 12 noiembrie 1872.

⁴ *Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România, 1821—1878*, Edit. politică, București, 1971, p. 779—780.

⁵ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I, Edit. Academiei, București, 1954, p. 423.

În întreaga țară se desfășurau acțiuni ale proletariatului, ca expresie elocventă a stadiului de dezvoltare a mișcării muncitorești, a răspîndirii socialismului științific. Existau și-și desfășurau activitatea diferite asociații ale micilor meșteșugari care aveau drept țel îmbunătățirea condițiilor lor de muncă, ajutorarea reciprocă în cazuri de boală sau decese. În preajma războiului astfel de organizații își desfășurau activitatea în număr mare mai ales în Transilvania. Documentele vremii menționau activitatea acestor organizații muncitorești. Printre acestea menționăm cercul calfelor de croitori din Timișoara, a calfelor meșteșugărești din Oradea, a tipografilor și zetarilor din Arad, a micilor meseriași pantofari din Sibiu și altele ⁶.

În anul 1877 își desfășurau activitatea asociația de ajutorare a muncitorilor de la furnalele din județul Caraș, iar la Brașov meseriașii măcelari activau în cadrul asociației lor care își adoptase un statut propriu încă din anul 1876. Meseriașii din Cluj erau de asemenea organizați într-o asociație proprie cu un statut propriu ⁷. Procesul de organizare a continuat să se dezvolte chiar și în timpul războiului. În diferite orașe din țară au fost organizate noi asociații. Consolidarea asociațiilor profesionale existente, organizarea unor noi grupări muncitorești erau expresia reală a procesului istoric de dezvoltare a clasei muncitoare, de ascuțire a contradicțiilor de clasă. În București se organizaseră, încă în 1876, muncitorii tipografi, înființînd „Casa de ajutor a lucrătorilor tipografi Thiel și Weiss”. De asemenea, muncitorii care lucrau pe liniile căilor ferate erau organizați într-o casă „cercuală a muncitorilor de la societatea căilor ferate”, care își întocmiseră chiar un raport al activității desfășurate în anul 1877” ⁸.

În ianuarie 1877 se organiza o asociație profesională a lucrătorilor din Tg. Mureș care avea menirea să strîngă în rîndurile sale cît mai mulți membri în vederea desfășurării luptei pentru sprijinirea acestei cauze a muncitorilor meseriași”. „Cine nu se gîndește, așadar, — scria gazeta „Marosvidék”, în februarie 1877, referindu-se la marele număr de muncitori înscriși în această organizație — că pătruns de un înalt și nobil sentiment omenesc, conștient de asemenea de rostul și necesitatea unei astfel de asociații să nu se grăbească să sprijine din toate puterile realizarea ei? Convingerea noastră fermă este că clasa meseriașilor noștri va ști să răspundă cu însuflețire acestui apel . . .” ⁹.

Gîndirea socialistă s-a dezvoltat în anii care au urmat. Din analiza amănunțită a modului de interpretare și adaptare a teoriei socialismului științific la condițiile concrete ale țării se desprind concluziile lucide ale conștiinței și gîndirii practice a socialistilor din țara noastră care nu înțelegeau nici pe de parte să renunțe la lupta de clasă, la organizarea proletariatului în vederea asigurării victoriei depline a luptei împotriva claselor dominante. Referindu-se la marele eveniment istoric care s-a înfăptuit în anul 1859, Nicolae Codreanu expunea de fapt poziția fruntașilor socialiști din țara noastră față de semnificația majoră a problemelor unității și independenței țării. „Anul 1859! — arăta el — Acesta este anul de

⁶ Arhiva I.S.I.S.P., fondul microfilme, mapele nr. 210, 211.

⁷ Ibidem, mapele nr. 210, 211.

⁸ Ibidem, mapa 221.

⁹ *Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România, 1821—1878*, Edit. politică, București, 1971, p. 796.

cînd cei mai mulți de la noi încep să numere era anilor de regenerare a României, de fericire, de consolidare a statului român, de reorganizare !"¹⁰. În același timp însă el nu putea să nu sublinieze contradicțiile de clasă care se accentuau odată cu dezvoltarea țării pe plan economic, activitatea politică pe care o desfășurau partidele claselor dominante împotriva intereselor de clasă ale proletariatului. Sentimentele sale patriotice se îmbinau cu ideologia socialismului științific, al cărui adept convins era. Așa se explică modul în care lega necesitatea menținerii și consolidării independenței depline a statului, de lupta concomitentă pentru dezvoltarea sa economică, pentru progresul general al proletariatului. Astfel, arăta el, — „viitorul . . . națiunii este învăluit în nori întunecoși, triști și grozavi pentru dînsa !"¹¹. „Numai revoluția socială — scria tot Nicolae Codreanu — va putea să ne conducă și pe noi, românii, pe drumul luminos al fericirii și mulțumirii muncitorilor ; numai ea va smulge din rădăcini și va nimici și în rîndurile națiunii noastre clasa exploataților privilegiați ai populației muncitoare” . . .¹².

În acea perioadă din preajma războiului, el se referea pe larg la contradicțiile care frămîntau clasele sociale din România evidențind contrastele fundamentale dintre clasele privilegiate ale societății și proletariat. „Poate fi vorba oare de armonia intereselor între minoritatea privilegiată și majoritatea poporului ? Interesul proprietarului este ca țăranul să nu aibă niciodată pămînt ca astfel să-l poată ține mai bine sub dependența sa ; desigur că interesele țăranului sînt cu totul opuse. Interesul fabricantului este ca lucrătorul să primească o plată cît de mică, muncind, de s-ar putea, 24 de ore pe zi, lucrătorii însă, prin greve destul de însemnate, riscînd de a pierde pînă și existența familiilor lor, își manifestă pe tot minutul dorința de a li se mări salariul și a li se reduce orele de lucru. Ce admirabilă armonie a intereselor !"¹³.

N. Codreanu a elaborat la Puești, sub formă de scrisori, studiul său *Despre stat, proprietate, familie* publicat în broșura *O pagină din socialismul român* în care se pronunța pentru aplicarea de fapt în practica vieții sociale a principiilor luptei de clasă, a teoriei socialismului științific. Independența absolută a țării era necesară — după cum arăta el — pentru a fi create condițiile desfășurării accentuate a luptei de clasă a acțiunii muncitorilor și țărănilor împotriva marilor proprietari, a fabricanților înstăriți, „pentru ca statul să fie expresiunea liberei voințe a tuturor membrilor societății, — sublinia el referindu-se la evoluția procesului de clasă — ar trebui ca toți acești membri să fie independenți și interesele lor să fie în armonie”¹⁴.

Activitatea socialistă a lui Codreanu în acei ani era deosebit de intensă. Din corespondența personală din anii războiului se desprinde legătura sa cu un grup larg de tovarăși din diferite orașe ale țării. Este mențio-

¹⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 239, mapa 219.

¹¹ *Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România, 1821—1878*, Edit. politică, București, 1971, p. 806—807.

¹² „30 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România”, Edit. politică, București, 1974, p. 170.

¹³ *Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România, 1821—1878*, Edit. politică, București, 1971, p. 780.

¹⁴ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I-a, p. 503.

nat astfel Pruteanu din Birlad, Moscu și Lupașcu din București, doctorul Russel, Bonifaciu Hertrat, frații Trușcă din Ploiești și alții. În 1877 încă de la începutul anului, Alexandru Trușcă își exprima dorința de a-și desfășura activitatea pentru „sublimitatea altei vieți, altei doctrine” prin mobilizarea muncitorilor la lupta revoluționară convins că „... în o asociațiune, oamenii nu sînt supuși speculațiunii celorlalți”, într-un cuvînt, exploataării. Trușcă pleda pentru evoluția socialistă viitoare a societății, căci, „o societate organizată astfel, e dispersată de aventurile neplăcute ale celei de azi...”. Într-o scrisoare adresată doctorului Russel, el își exprima dorința de a lupta, „de a-mi exprima ideile de reformare a societății...”¹⁵. Pentru aceasta își propunea să studieze pentru a fi util mișcării socialiste căci — arăta el — „fiecare om care zice că trebuie să existe pe această lume, este dator să știe, să simtă aceste elemente, aceste idei, această viață, în tot cuprinsul lor”¹⁶. El își exprima încrederea în țelul luptei pe care o desfășurau socialiștii în sprijinul poporului. „Apropo de poporul care — ... îi scria el lui Codreanu — ar putea deveni socialist, am a-ți spune ceva”. În cursul anului chiar, Dobrogeanu Gherea îl ruga pe Codreanu să-i trimită lui A. Trușcă lucrarea *L'economie sociale* pe adresa sa din Ploiești¹⁷. Nicolae Codreanu, impresionat de elanul lui Alexandru Trușcă, își exprima admirația față de acest „luptător pentru socialism în România” ...¹⁸. Constantin Dobrogeanu Gherea se afla și el în rîndurile fruntașilor socialiști în acea perioadă. Prin legăturile sale cu Codreanu, el răspundea rugămintelor acestuia de a-i procura cărți socialiste și științifice pentru a le folosi. Gherea îi dădea toate asigurările că-i va procura cărți din străinătate căci — afirma el — „am acum un prieten foarte bun la Paris”¹⁹.

Alături de ei se afla în anul 1877 Istrati, student pe atunci la medicină. Corespondența pe care o purta Codreanu cu el, căldura cu care își încheia rîndurile, demonstau solidaritatea lor în activitatea pe care o desfășurau pe plan social și național²⁰.

În acei ani sosise în țară Zamfir Arbore, care stabilise legături cu numeroși socialiști din București și din Iași. În locuința lui Eugen Lupu, pe atunci student în Iași, dar „prin convingeri era socialist”, își depozita literatura socialistă adusă din străinătate pentru a o expedia în Rusia. Coresponda cu Dobrogeanu Gherea, colabora cu N. Codreanu, cu C. Stăuceanu și cu alți membri ai asociației studenților socialiști din București. Activitatea socialiștilor s-a desfășurat în acei ani pe pozițiile politice cele mai firești în condițiile în care România se afla în războiul pentru independență. Așa se explică sprijinul pe care autoritățile românești l-au acordat fruntașilor socialiști moldoveni urmăriți de poliția pe care armata rusă o aveau cu ei. Astfel, Constantin Dobrogeanu Gherea „fu furat într-un mod mișelesc de poliția rusească la Galați și dus

¹⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 239, mapa 210, p. 2.

¹⁶ Ibidem, mapa 211, p. 1.

¹⁷ Ibidem, mapa 302, p. 2, mapa 248, p. 1.

¹⁸ Ibidem, mapa 221, p. 1.

¹⁹ Ibidem, mapa 248.

²⁰ Ibidem, mapa 228. „Te îmbrățișează ca pe un frate”, își încheia Codreanu scrisoarea adresată lui Istrati, iar pe ceilalți prieteni îi ruga să transmită lui Istrati salutări „ce face Istrate?... Transmite-i complimente și spune-i că am să-i scriu în curînd”. Ibidem, mapa 215.

la Petersburg”²¹, după cum descria mai târziu Zamfir Arbore. Un grup de socialiști din București, printre care se afla N. Codreanu și Zamfir Arbore, au fost avertizați de poliția capitalei că sînt urmăriți de ruși care le-au prezentat chiar și portretele. În semn de solidaritate națională, ei au fost chiar ajutați să fie găzduiți într-o cameră izolată pentru a putea părăsi orașul²². Zamfir Arbore își exprima luciditatea cu care urmărea desfășurarea evenimentelor din acei ani, de pe pozițiile sale socialiste. „Pe vremea aceea — declara el — mă preocupa îndeosebi rezultatul războiului de la 1877, în care România, aliată Rusiei imperialiste, s-a văzut silită să-și apere teritoriul amenințat de politica de expansiune a țarului Alexandru II^{22bis}. Către sfîrșitul războiului, el își exprima dorința de a se intensifica procesul de organizare socialistă. Astfel, adresîndu-se doctorului Russel care avea „mulți prieteni buni” în România, el mărturisea dorința de a se întruni cu toții, căci — declara el — avem „ce vorbi, avem la ce să ne oprim, există posibilitatea să hotărîm diferite probleme privind viitorul”²³.

Modul cum se desfășura mișcarea socialistă în perioada războiului demonstra profunzimea cu care fruntașii acestei mișcări erau capabili să aplice în practică ideile de bază ale socialismului științific, la condițiile concrete politice și sociale ale țării noastre.

În primăvara anului 1877, vedea lumina tiparului în București ziarul „Socialistul”, organul de presă al cercului socialist, expresie energetică și hotărîită a activității socialiștilor din țara noastră față de război. În paginile sale era reflectată poziția de aprobare și sprijinire a conflictului armat care se pregătea și care avea să consfințească independența deplină a României. În articolul redacțional al primului număr, se sublinia necesitatea ridicării la lupta conștientă a muncitorilor, țăranilor, intelectualilor, a întregului popor: „Să fiți prin voi înșivă temuți și să vă puteți scăpa singuri de oricine”²⁴. Nu întîmplător aceste idei erau propagate în presa socialistă a anului 1877, an în care poporul era chemat să apere și să facă cunoscută în fața Europei independența deplină a României.

Un amplu și convingător articol, „Rezbelul”, era dedicat în întregime evenimentului care concentrase în acele zile atenția opiniei publice din toată țara. Ținînd seama de importanța acestuia în vederea înlăturării idealului românilor, de cucerire cu arma în mîină a dreptului de a fi deplin independenți, socialiștii români își exprimau solidaritatea totală față de acest țel, expunînd în același timp, poziția lor față de războaie în general. Ilustrînd cu date concrete din istoria lumii, autorul articolului demonstra că în general războaiele au apărut odată cu clasele sociale, iar statele puternice le-au folosit întotdeauna în scopul asupririi altor popoare. Articolul se constituie într-o caldă pledoarie în favoarea păcii, a înțelegerii între popoare. „Domnilor rezbelatori, junime entuziastă, oameni capabili a perfecționa omorul, arătați-ne, perfecționați-ne arma păcii”, se sublinia în articolul menționat. Preconizîndu-se în același timp profilul societății

²¹ Zamfir Arbore, *În exil. Din amintirile mele*. Craiova, 1896, p. 390.

²² *Ibidem*, p. 393.

^{22bis} „Adevărul” din 10 aprilie 1935.

²³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 239, mapa 337, p. 1.

²⁴ „Socialistul”, an I, nr. 1, din 26 mai 1877.

viitoare pentru a cărei realizare militau socialiștii din toată lumea, în articol erau subliniate sarcinile mișcării socialiste : „... să spunem acestor însetați de sânge : Domnia voastră a încetat. Preoți cu fanatismul vostru, regi cu lanțurile voastre, rebelatori cu armele, voastre în lături ! E timpul păcii ! Lăsați pacea să treacă ! Trebuie ca bardul să nu-și mai modeleze cîntul după bubuitura bombelor. Trebuie ca omul de orice rasă, în orice parte a continentelor să nu mai fie decît cetățean al lumii pașnice și egalitare”²⁵. Față de aceste aprecieri, care exprimau opinia tinerilor socialiști români față de războaie, se remarcă capacitatea de a discerne, încă de la acea dată caracterul războiului pe care îl purta România. Referindu-se la aceasta, articolul aprecia ca justă, deplin legitimă, lupta pentru independența absolută pe care o purta România „cînd românii, în avîntul și entuziasmul suvenirurilor trecute, — arătau ei — iau armele pentru a-și apăra independența”²⁶.

În paginile ziarului „Socialismul”, la rubrica de politică externă, socialiștii români consemnau, telegrafic, date privind mersul războiului, exprimîndu-și încrederea în eroismul soldatului român, în victoria lui în luptă. „Că turcii vor fi învinși, nu mai încape îndoială, ... se menționa într-o cronică privind desfășurarea războiului. La Dunăre, mici deprădări ; lupte de tunuri ... și eroismul românilor”²⁷. Frunțașii socialiști care au editat ziarul socoteau foarte important acest mijloc ca o „gigantică tribună” pentru popularizarea principiilor teoretice ale socialismului. Autorul editorialului menționa astfel că presa socialistă, atașată de popor, trebuia să se ocupe de stadiul dezvoltării industriei, agriculturii, a științei, care să folosească maselor populare. „Socialistul” a militat astfel pentru eliberarea maselor populare de sub influența partidelor burgheze, în vederea dezvoltării luptei sale pentru apărarea propriilor sale interese²⁸.

După apariția celui de al treilea număr, autoritățile au luat măsuri împotriva acestui ziar, care se remarcă deosebit de virulent în rîndurile maselor muncitoare. Astfel, ziarul „L'Orient” menționa că ziarul socialist „a primit ordin de a-și schimba titlul” și va apare în continuare sub numele de „Cuvîntul”²⁹.

Mișcarea socialistă din România, din acei ani, militînd pentru o societate în care să nu mai existe exploatare, își desfășura activitatea în vederea apărării intereselor maselor largi muncitoare. Cercurile socialiste din București și Iași organizau o intensă acțiune pentru atragerea a cît mai mulți militanți în activitatea revoluționară. Pentru realizarea acestui țel ei acționau în vederea grupării lor într-o organizație largă, la nivelul întregii țări, pentru editarea de ziare socialiste, activitate care avea în vedere cadrul necesar al dezvoltării mișcării muncitorești și socialiste într-un stat independent. Nicolae Codreanu, C. Dobrogeanu-Gherea, Eugen Lupu, dr. Russel, C. Stăuceanu, Alex. Trușcă, Bonifaciu Hertrat, V. Manicea, C. Istrati și alții și-au închinat activitatea în acești ani luptei

²⁵ „Socialistul”, anul I, nr. 1 din 26 mai 1877.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea I-a, 1865—1889, Edit. politică. București, 1964, p. 34—36.

²⁹ „L'Orient” an 1, nr. 7, din 8/20 iunie 1877.

pentru independență, participînd direct la desfășurarea campaniei militare. Este plină de semnificații în acest sens, scrisoarea pe care Nicolae Codreanu o expedia, în mai 1877, lui Constantin Istrati*, scrisoare ce exprima cu convingere sentimentele de deplină înțelegere și sprijin a ideii de independență deplină: „Țara noastră este în rezbel cu unul din mulții săi inamici, cu Turcia, aceasta este ideea care stă neclintită în capetele tuturor chiar și pe aceea, prin Puiești, aceasta este ideea care pune pe gînduri despre datorii către țară ce trebuiesc acum îndeplinite nu numai de oamenii de omenie, dar pe mai toți de-a rîndul. M-am gîndit și eu neapărat despre ceea ce trebuie să fac în împrejurările de față ale țării noastre, prin ce chip să mă arăt că sînt un vrednic fiu al națiunii române și m-am hotărît ca în împrejurările de față să părăsesc pentru cîtva timp serviciul de medic de plasă, să mă duc acolo unde arma inamicului României zdrobește vieți tinere și forțe ale conaționalilor mei, unde se varsă pentru o cauză sfîntă sîngele românesc: m-am hotărît a intra în armată ca medic”³⁰.

Pe această linie s-au înscris, numeroși membri ai cercurilor socialiste, precum și tinerii studenți, care s-au angajat voluntari în armată, plecînd pe front. „Cei mai gălăgioși din țară erau studenții facultăților din București și Iași care țineau dese întruniri și cereau ca România să scuture jugul sclaviei”³¹ — mărturisirea doctorul Gh. Sabin în amintirile sale. Documentele vremii relatează cu cît entuziasm au primit studenții vestea privind începerea războiului pentru independența deplină a țării. Peste 500 de tineri din București și din Iași, între care numeroși socialiști, au semnat o moțiune, înaintată guvernului, prin care cereau constituirea unui batalion de voluntari. Acesta a fost alcătuit la sfîrșitul lunii ianuarie 1877, iar tinerii studenți erau instruiți în curtea poliției Capitalei. Printre ei se aflau C. Istrati, pe atunci student-medicinist, Alexandru Spiroiu, Constantin Stăuceanu, și mulți alții membri ai cercului de studenți socialiști cu sediul în strada Smîrdan, la hotel Concordia. S-a renunțat însă la ideea de a trimite pe studenți pe front ca combatanți, mai ales pe cei de la medicină. Avînd în vedere lipsa de cadre sanitare, s-a hotărît ca aceștia să plece voluntari, fiind folosiți la îngrijirea soldaților răniți, în ambulanțele armatei sau în cadrul spitalelor civile. Grupul studenților mediciști voluntari, care aleseseră reprezentant pe Constantin Stăuceanu, „bun la inimă, socialist în neștire”, molipseau cu entuziasmul lor patriotic pe cei din jur. În dimineața în care au fost mobilizați tinerii studenți care se oferiseră voluntari să plece pe front, se strînseseră cu toți în curtea spitalului militar din București, pregătiți să pornească pe liniile de luptă. Puțini erau îmbrăcați militari, majoritatea aveau hainele lor obișnuite dar toți purtau manta soldățească nouă, „aveau chipiu de dril cu crucea roșie în față și bandeletă albă cu crucea roșie la brațul stîng”³².

* Constantin Istrati era pe atunci student la medicină. El făcea parte din asociația studenților, al cărei președinte fusese ales în anul 1876, avîndu-l secretar pe Al. Spiroiu. În momentul în care a plecat pe front el era în continuare președinte. Vezi Victor Gomolu, *Societatea studenților în medicină. 1875—1906*, București, 1906, p. 35—36.

³⁰ „Nicolae Codreanu”, București, Edit. politică, 1970, p. 123.

³¹ Dr. Gh. Sabin, *Amintiri din războiul de independență*, Edit. Minerva, București, 1912, p. 5.

³² *Ibidem*, p. 19.

Pină seara târziu grupul studenților cînta „Marseillesa”³³ manifestîndu-și încrederea și entuziasmul în evenimentele care urmau să se desfășoare.

Presă vremii nota în vara anului 1877 că Facultatea de medicină era practic închisă în acele zile, studenții fiind plecați pe la diferite, „ambulante și spitale temporale ale armatei concentrate pe malul Dunării”³⁴. Tinerii studenți socialiști și-au pus toată priceperea, știința și elanul în slujba mărețului ideal al sprijinirii luptei pentru independența deplină a patriei.

Membrii cercurilor socialiste din întreaga țară, au participat cu însuflețire la sprijinirea campaniei militare. Încă în luna iunie 1877 Nicolae Codreanu se mutase ca medic de plasă în comuna Costești din județul Argeș. Prefectul acestui județ pe atunci, C. Racoviță, cu concepții politice progresiste, i-a acordat un cald sprijin. În cursul anului, la cererea sa, a intrat medic în spitalul Crucii Roșii din Pitești. La acest spital pentru răniți, din gară, el a lucrat intens cu doctorii Șerbănescu și Florescu, pentru amenajarea saloanelor pe care trebuia să le facă încăpătoare, în vederea îngrijirii răniților. În timpul desfășurării operațiilor militare, în calitate de medic, s-a ocupat de organizarea mai multor spitale militare, destinate răniților, în apropierea frontului. „Eu de mult sînt însărcinat de către prefect — scria el unui amic în septembrie 1877 — a pregăti o magazie a gării Stolnici (gara următoare după Costești spre Craiova) o altă magazie a unui proprietar aproape de Stolnici și încă o casă, a pregăti aceste localuri pentru spitale militare. Am fost mai multe zile ocupat cu curățirea acestor încăperi, acum sînt cite trei gata; așteptăm numai răniți... La Stolnici, unde am stat de cînd m-am întors din Pitești și pînă astăzi, vor încăpea vreo sută cincizeci de bolnavi. Cred că la Stolnici voi avea și eu treabă”³⁵. Corespondența sa din acea vreme cu prietenii de idei, C. Dobrogeanu-Gherea sau dr. Russel, dezvăluie grija și competența cu care se ocupau de cei ce suferiseră de pe urma luptelor. Comunicînd astfel, în octombrie 1877, că are de primit 300 de răniți și bolnavi de pe front, Codreanu cerea urgent doctorului Russel să-i trimită nu numai medicamente ci și niște tratate de medicină pentru a se pune la curent cu cele mai noi metode de îngrijire a răniților³⁶. Un an mai târziu, Zamfir Arbore se referea, într-o scrisoare adresată doctorului Russel, la faptul că în timpul războiului, Nicolae Codreanu, „care făcea serviciul la Crucea Roșie”, plecase în Bulgaria pentru a însoți transporturile de răniți în țară. Codreanu însuși își exprima satisfacția pentru modul cum a reușit să facă față muncii de medic într-un spital de răniți: „Spitalul meu, mulțumesc lui Dumnezeu, a mers bine de cînd sînt stăpîn aici” — scria el în februarie 1878, mărturisind că a fost medic și al „fabricii rusești de pesmeți de aici”³⁷.

Dr. Russel, se angajase și el medic la Curtea de Argeș, acordînd tot sprijinul său atît mișcării socialiste cît și îngrijirii răniților. În toată

³³ *Ibidem*, p. 22.

³⁴ „România liberă”, an. I, nr. 37 din 26 iunie 1877.

³⁵ *Documente...* 1821—1878, p. 815.

³⁶ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I-a, Edit. Academiei, 1954, p. 691—692, 695.

³⁷ Vezi și Arhiva C.C. al P.C.R., fond 239, mapa 308, p. 1. *Documente privind istoria României...* p. 575, 599.

această intensă muncă desfășurată pentru ajutorarea și salvarea răniților, fruntașii socialiști și-au manifestat sentimentele de solidaritate și unitate în realizarea țelului privind independența absolută a țării.

Pentru eroismul de care au dat dovadă pe front, la îngrijirea răniților, pentru modul cum au înțeles de fapt să participe la lupta generală a țării în vederea obținerii independenței depline de stat, mulți socialiști au fost distinși cu ordine militare, „Steaua României” sau „Virtutea Militară”. Printre aceștia se aflau medicii Nicolae Codreanu, doctorul N. Russel, subchirurgii Alexandru Spiroiu, Constantin Stănceanu, Gh. Sabin³⁸. Între cei decorați cu „Virtutea militară” în urma luptelor din zilele de 27, 30, 31 august 1877, se aflau dr. C. Istrati³⁹ și dr. C. Cantacuzino. Mulți au căzut la datorie îngrijind soldații răniți în lupte. Printre aceștia, s-au aflat studenții Petre Lăzărescu și Ioan Corvin. Societatea studenților în medicină din București, exprima regretul de a pierde pe acești membri ai săi, dar, în același timp, admirația și devotamentul pentru cei care au murit „îngrijind soldații răniți”⁴⁰.

Cei care nu au luptat pe front, s-au alăturat cu căldură acțiunii întregului popor de sprijinire a frontului. Astfel, studenții Universității din Iași, organizați în club, au strâns suma de 106 lei „pentru a servi de ajutor ostașilor români răniți”⁴¹. Edificator pentru orientarea studențimii ieșene este faptul că încă din primul an al activității clubului, 1875, secretar fusese ales cunoscutul socialist Eugen Lupu, iar în anul 1879, la a patra aniversare, președinte era studentul socialist Gheorghe Nădejde⁴².

Integrându-se entuziasmului patriotic general, membrii acelui club studențesc îl felicitau, printr-o telegramă, pe Vasile Alecsandri pentru succesul obținut la Montpellier cu „Cîntecul gîntei latine”, poezie care a contribuit mult la popularizarea, în lumea Europei, a eroismului românesc. Printre semnatari se aflau studenții socialiști Ioan Nădejde, Eugen Lupu, Gheorghe Nădejde și alții⁴³. Ei exprimau, prin gestul lor, nu numai admirația față de un succes de prestigiu al poeziei românești ci și aprobarea față de modul strălucit în care poetul, bardul de la Mircești, elogiase forța și vitejia poporului român.

Tineri studenți din diferite orașe, și-au manifestat solidaritatea cu colegii lor din București și din Iași. Astfel a fost organizată o reprezentație teatrală la Focșani pentru a strînge fondul necesar îngrijirii răniților din război.

Titus Dunka, adept al ideilor socialiste și participant la mișcarea socialistă internațională, a luptat pe front, cu gradul de căpitan. El s-a adresat, într-o scrisoare, conducătorului luptei poporului italian pentru libertate, Giuseppe Garibaldi de la care a primit, în noiembrie 1877, o telegramă plină de căldură la adresa eroismului armatei române. Tele-

³⁸ Monitorul oficial al României nr. 247 din 3/15 noiembrie 1877, p. 6242. Vezi și „Războiul”, din 9 nov. 1877 și din 10 nov. 1877.

³⁹ Victor Gomoiu, *Societatea studenților în medicină 1875—1906*, București, 1904, p. 28.

⁴⁰ „România liberă”, an. II, nr. 229 din 23 februarie 1878.

⁴¹ *Documente privind istoria României*... vol. VI, p. 669.

⁴² Tiberiu Avramescu, *Constantin Mille. Tinerețea unui socialist*, Edit. politică, București, 1973, p. 41. „Steaua României”, an. IV, nr. 50 din 8 martie 1879.

⁴³ Tiberiu Avramescu, loc. cit., p. 42—43.

grama era expediată din Caprera, la 17 noiembrie 1877 „la divizia a III-a română, dinaintea Plevnei” și exprima încrederea în victoria armatei române asupra dușmanilor: „Dragă Dunca, noi sintem încrezători în valoroșii noștri frați români și sperăm în victoria lor asupra barbarilor. Un salut din inimă pentru toți, al vostru, G. Garibaldi”⁴⁴.

MASELE MUNCITOARE ÎN SPRIJINUL RĂZBOIULUI

Greutatea principală a războiului a apăsat pe umerii maselor țărănești și orășenești care au dat nu numai jertfele de sînge

de pe cîmpul de luptă, dar au contribuit din plin la efortul material general al țării, pe toată durata operațiunilor militare. Masele muncitoare de la orașe și sate și-au contopit eforturile pentru a asigura armatei condițiile necesare obținerii victoriei. „Am văzut femei sărace aducînd scamă, am văzut scriitorasi de la osebite autorități oferind jumătate din leafa lor, am văzut pînă și străini trecători, care nu se opreau decît o zi în capitală, contribuînd pentru răniți”, scria ziarul „Războiul”, referindu-se la atmosfera ce domnea în acele zile memorabile în rîndurile tuturor categoriilor sociale ale țării.

În adunarea publică care a avut loc la București, chiar primarul capitalei ridicase problema mobilizării maselor pentru sprijinirea războiului, menit să realizeze țelul înalt al independenței patriei, pentru care erau interesate toate categoriile sociale: „La lucru, frați și surori; dați, adunați, trimiteți ca să putem da pretutindeni unde este un soldat român . . . — se arăta în această adunare. — Toți trebuie să fim . . . uniți . . . căci una este și inima, și iubirea, și datoria, ca și Patria”⁴⁵. Acțiunea pentru realizarea acestui țel comun al populației țării s-a manifestat pregnant în toate localitățile și județele de atunci. S-au strîns astfel fonduri substanțiale de bani pentru cumpărarea armelor ce trebuiau date soldaților pe front, în afară de București, la Buzău, Piatra Neamț, Botoșani, Severin, Brăila, Ploiești, Tecuci, Curtea de Argeș, Roman, Birlad, Mihăileni și altele⁴⁶. Presa vremii menționa participarea populației satelor prin colectarea fie a unor obiecte de îmbrăcăminte, fie prin strîngerea unor fonduri bănești. Astfel, în județul Ilfov, Brăila, Buzău, precum și în comunele Băltătești și Petricani, din județul Piatra Neamț s-au vîndut animale pentru ca banii să fie expediați pentru sprijinirea armatei⁴⁷. Cadrele didactice din școli și licee, preoți din biserici și minăstiri, s-au aflat, de asemenea, în plină activitate patriotică. Astfel, Calinic Popovici din minăstirea Nifon, se oferea chiar să meargă în mijlocul luptătorilor pe front. Învățătorii din Putna ofereau o parte din salariul lor lunar; pentru sprijinul armatei, pe toată durata războiului, iar profesorii din Bacău strînseseră suma de 1 376 lei pe care îi trimiseseră pentru cumpărarea de arme⁴⁸. Toate aceste acțiuni întreprinse de cele mai diferite categorii sociale, subliniau țelul comun al independenței naționale, pentru a căru

⁴⁴ „România liberă”, din 27 noiembrie 1877.

⁴⁵ „Românul” din 28 septembrie 1877.

⁴⁶ Idem, din 16 septembrie 1877.

⁴⁷ *Documente privind istoria României* . . . , vol. IX, p. 151, 313—315.

⁴⁸ Idem, vol. VI, p. 219, vol. IV, p. 234, vol. V, p. 425—426.

înfăptuire lupta era unitară. Nu poate fi trecută cu vederea largă participare a femeilor la sprijinirea celor plecați în luptă pentru înfăptuirea mărețului ideal al independenței depline a țării. La Iași, Comitetul doamnelor primea sumele de bani și însemnatele cantități de materiale colecționate, pinzeturi, prosoape, obiecte de îmbrăcăminte, pentru ajutorarea mai ales a răniților. Din județul Tutova, Tecuci, Botoșani sau altele, documentele vremii menționau sprijinul pe care acestea l-au acordat impresionantului eveniment⁴⁹. De asemenea, femeile din restul țării, dar mai ales cele din Sibiu, au hotărît să acorde sprijinul lor material atît ostașilor răniți cît și familiilor celor căzuți în luptă⁵⁰. Tot astfel, „Doamnele române din Bucovina” au colectat sume de bani pe care le-au trimis în țară pentru ajutorarea fraților lor.

Spiritul de solidaritate națională s-a manifestat și de această dată pe întregul teritoriu al țării. Ziarul „Românul” sublinia astfel esența acestei acțiuni cînd, „... Milioane de români din Transilvania, Banat și Bucovina urmăresc cu simțăminte frățești această luptă glorioasă a fraților lor...”⁵¹. Pe această linie se înscrie și constituirea unui comitet la Brașov care să colecteze ofrandele populației pentru a le trimite în sprijinul armatei, fraților „de dincolo, puși în dura necesitate de a-și apăra cu arma averea și existența...” Acțiunea lor era expresia comunității de interese naționale, „este totodată *vocea singelui*, pentru că ei sînt frații noștri”⁵².

În rîndurile celor nevoiași însă, a muncitorilor, acțiunea întreprinsă avea un caracter deosebit. Ea exprima profunzimea sentimentelor lor patriotice care, și de această dată le solicitau eforturi mai mari decît celorlalte clase sociale.

Tînăra clasă muncitoare din țara noastră, dînd dovadă de eroism și spirit de sacrificiu și-a dat tributul de sînge și pe front, în bătăliile purtate. Ea a desfășurat o muncă susținută, neobosită, în fabrici și ateliere pentru a asigura producția necesară frontului și țării, a participat la campania de stringere a fondurilor pentru echiparea armatei, pentru cumpărarea de arme, pentru ajutorarea familiilor celor răniți sau morți. Datele publicate în presa vremii sau în Monitorul oficial al României sînt grăitoare pentru modul cum a înțeles proletariatul din țara noastră, deși se afla încă într-o fază de început a dezvoltării și organizării sale, să contribuie la efortul general al poporului pentru cucerirea independenței depline. Numai muncitorii de la căile ferate, de altfel cel mai numeros detașament al proletariatului din țara noastră la acea dată, alături de micii funcționari, au strîns peste 3 000 de lei. Însoțitori de trenuri, macagii, frînari, muncitori de întreținere, telegrafisti, șefi de gară s-au ridicat ca unul în sprijinul frontului, strîngînd ban cu ban din pușinul lor cîștig. Printre aceștia menționăm lucrătorii de pe liniile ferate și gările T. Severin, Filaret, București-Giurgiu, Galați, Tecuci-Roman, Tecuci-Răcăciuni, Bîrlad, Pufești, Tutova și altele precum și lucrătorii din diferite alte circumscripții C.F.R. Ministerul de război exprima mulțumiri pentru acțiu-

⁴⁹ „Românul” din 15 mai 1877.

⁵⁰ „Familia” din 18/6 mai 1877.

⁵¹ „Românul” din 13 mai 1877.

⁵² „Gazeta Transilvaniei” din 15/27 mai 1877.

nea patriotică a muncitorilor de la Circumscripția a III-a a căilor ferate române care a oferit suma de 123,30 lei și de la Circumscripția a X-a care au oferit 131,50 lei pentru cumpărare de arme⁵³.

Alte categorii de muncitori din întreaga țară și-au adus contribuția la efortul general, material și uman, al întregului popor, în sprijinirea războiului pentru independența deplină a României. Muncind cu convingerea că roadele efortului lor asigura producția de bunuri necesare popoului în această încercare din care țara își câștiga neatrănarea, ei au strâns fonduri, iar în timpul liber au confecționat obiecte utile celor care luptau pe front. Diferite societăți de muncitori sau comitete de lucrători ofereau statului sume de bani colecționate pentru sprijinirea războiului. „Societatea constructorilor români”, creată în anul 1873, cu sediul la București, oferea 100 de lei, sumă pentru care Ministerul de război „arată mulțumirile sale numitei societăți pentru această patriotică ofrandă”⁵⁴. Lucrătorii tipografi de la tipografia „Laboratoarele române” au strâns 288,50 lei pentru cumpărare de arme iar Asociația lucrătorilor din tipografia Tiel & Weiss au oferit Crucii Roșii 100 de lei pentru același scop⁵⁵. „Onoare acestei societăți al cărui capital este foarte neînsemnat, dar care dă mult din puținul ce are” — scria ziarul „Românul” referitor la această acțiune a muncitorilor tipografi. De asemenea, lucrătorii cizmari din București, de pe Calea Mogoșoaia, (azi Calea Victoriei) în număr de 69, au colectat suma de 127,50 lei pentru a veni în ajutorul soldaților răniți⁵⁶.

Lucrătorii de la construcția podurilor și șoselelor, din cele mai îndepărtate colțuri de țară, au colectat bani și obiecte pentru a contribui la sprijinirea celor care luptau pe front. Monitorul oficial publica astfel lista personalului de la „circumscripția a II-a de punți și șosele” care oferiseră suma de 301 lei pentru cumpărare de arme. Ingineri, conducători, zidari, dar mai ales cantonieri, în număr de 67 din Slatina și Lotru au strâns din puținul lor câștig câte un leu sau doi, participând astfel la efortul popoului român în susținerea frontului⁵⁷.

Numeroase dovezi date în acești ani de proletariatul român, confirmă rolul important pe care acesta l-a avut în desfășurarea celor mai importante momente ale istoriei patriei noastre. În septembrie 1877 un grup de muncitori îi scriau Mariei Rosetti, președinta Ospiciilor Independenței și a comitetului central de doamne: „Subsemnații lucrători în fabrica română de băuturi gazoase a d-lui C. Porumbaru vă rugăm să binevoiți a primi pentru *Ospiciile Independenței* suma de lei 158, produs al subscripțiilor noastre”⁵⁸, iar un alt grup de muncitori oferea suma importantă de 500 de lei, gest consemnat în „Monitorul oficial”: „Comitetul lucrătorilor și lucrătoarelor din casa „Briol”, oferind suma de lei 500, bani 50, rezultată din balul ce a dat în profitul familiilor soldaților căzuți în rezel și care bani s-a trimis casei de donație a oastei...”⁵⁹.

⁵³ „Monitorul oficial”, nr. 244 din 30 octombrie 11 noiembrie 1877, p. 6174, 6592.

⁵⁴ „Monitorul oficial” nr. 6 din 25 mai/6 iunie 1877.

⁵⁵ Idem, nr. 216 din 25 septembrie/7 octombrie 1877, și 217 din 27 septembrie/9 octombrie 1877.

⁵⁶ „România liberă”, din 1 septembrie 1887.

⁵⁷ „Monitorul oficial” nr. 239 din 23 octombrie/4 noiembrie 1877, p. 6068, 6394.

⁵⁸ „Românul”, din 13 septembrie 1877.

⁵⁹ *Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România 1821-1878*, București, Edit. politică, 1971, p. 842.

Lucrătorii de la fabrica și depozitul timbrelor, în afara celor 150 de lei strînși, au confecționat, în timpul lor liber, numeroase obiecte pentru spitalele care îngrijeau pe răniți. În orele libere ei au făcut 28 de perne de lînă și 56 fețe de pernă din pînă „spre a veni în ajutorul dotațiunii Ospiciului Independenței”⁶⁰. Au organizat, de asemenea, acțiuni în vederea sprijinirii războiului, tăbăcării din Ploiești și Iași, Societatea mese-riașilor din Iași, muncitorii din Galați și alții. Ca o manifestare a solidarității proletare internaționale, muncitori străini, aflați în România, au oferit de asemenea sume de bani colectate de ei, sprijinind astfel cauza României care se afla în război. „Cu o adevărată emoțiune am primit ieri ofranda făcută pentru răniții români de societatea lucrătorilor italieni din București” — relatea ziarul „Românul” — „Aceștia trăiesc „din produsul muncii lor și din acest produs contribuiesc și pentru suferinzi rezbelului început de frații lor din România”⁶¹.

Prin acțiunile lor, muncitorii și-au exprimat caldă adeziune față de ideea majoră care anima conștiința tuturor, contribuind prin măsuri concrete, la victoria armatei române. Era o participare conștientă a proletariatului român care-l plasa în primele rînduri ale luptei pentru independență, afirmîndu-l ca purtător hotărît al idealurilor de libertate și progres ale poporului român. „Iată-mă soldat român / Nu mi-e teamă de păgîn / ... Sai române mic și mare / Prin a turcilor hotare, / De-ți cîștigă țara ta / Căci tu ești stăpîn pe ea. / ” își exprimă sentimentele reale un muncitor tipograf, publicîndu-și versurile în gazeta „Transilvania”⁶².

★

Socialiștii români au popularizat în rîndurile organizațiilor socialiste internaționale țelul nobil urmărit de România prin participarea la război, în materialele pe care le-au publicat la unele reviste socialiste din străinătate, ca : „Travailleur”, „Obscina” sau „Journal du Nord”. În articolul „România”, publicat în revista „Obscina”, nr. 3—4 din martie—aprilie 1878, Nicolae Codreanu sublinia efortul României care a mobilizat pentru război aproape 60 000 de oameni, că numai la Plevna au fost trimiși 40 000. Țelul războiului era — după cum afirma el — „spre a asigura mai mult independența țării față de Turcia”, că această independență „forma obiectul unor nădejdi vechi, fierbinți... , iar noi, socialiștii români — arăta Codreanu — nu vom uita să amintim mereu poporului, atunci cînd propovăduim revoluția socială, acest an de neuitat... an care este însemnat prin recunoașterea independenței României...”⁶³.

Bonifaciu Hertrat se referea la același eveniment memorabil din istoria patriei noastre, în articolul pe care l-a trimis revistei „Journal du Nord”. Articolul era — după cum mărturisea chiar autorul, „un articol destul de serios ; vorbesc despre proclamarea independenței României, dar, înainte de a atinge subiectul, prezint o schiță a situației României înainte de aceasta”⁶⁴.

⁶⁰ „Românul”, an XXI din 27 iulie 1877.

⁶¹ „Românul”, an XXI, din 26 mai 1877.

⁶² „Transilvania” nr. 24 din 15 decembrie 1877.

⁶³ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I-a, p. 566.

⁶⁴ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I, p. 530.

Lupta de clasă a proletariatului, împotriva exploatării, a patronilor care nu țineau seama de condițiile deosebit de grele în care își desfășurau munca lucrătorii, cunoștea același proces de dezvoltare. Ea s-a desfășurat nu numai pe plan politic ci și economic.

Unele organizații noi, create în perioada desfășurării războiului chiar, își propuneau printre alte țeluri sociale, desfășurarea unor acțiuni educative. Printre acestea se află Asociația culturală a calfelor din Făgăraș, care a luat ființă în noiembrie 1877 și care își propunea, printre altele, promovarea unei educații spirituale „a calfelor de meseriași din Făgăraș, în pas cu progresul general al științei și artei”. Printre materiile care li se predau se afla și „istoria generală a patriei”...⁶⁵ La începutul anului 1878, s-a organizat, pe lângă vechea Uniune a curelarilor din Brașov, o asociație a calfelor care își propunea să se ocupe de ajutorarea acestei categorii de muncitori prin acțiunile organizate în interiorul orașului. De asemenea, la Timișoara s-a alcătuit, în același an, Asociația profesională de ajutor reciproc a ospătarilor, iar la Turda, o altă Asociație profesională de ajutor reciproc, de data aceasta a calfelor de cizmari⁶⁶. Consolidarea organizațiilor muncitorești existente, crearea unor asociații noi, marcau de fapt procesul continuu de dezvoltare a proletariatului, chiar în condițiile în care se desfășura războiul de independență. Pe această linie, a dezvoltării mișcării muncitorești, se înscriu și acțiunile greviste care au avut loc în acești ani, menite a determina pe reprezentanții claselor dominante să țină seama de munca pe care o desfășurau lucrătorii.

Muncitorii care lucrau la construirea căii ferate dintre Ploiești și Predeal, protestau împotriva exploatării, organizau acțiuni energice împotriva neplătirii la termen a salariilor, încă din anul 1876. De asemenea, în același an, muncitorii din Giurgiu, care lucrau la dragarea portului, au organizat acțiunea lor de protest împotriva antreprenorului care refuzase să le plătească salariile mai multe săptămâni la rînd⁶⁷. Spiritul lor revoluționar, de clasă, reiese din modul în care ei avertizau autoritățile că nesatisfacerea revendicărilor lor ar putea provoca „dezordini serioase”⁶⁸.

Tot în semn de protest împotriva neachitării salariilor la termen, au organizat o acțiune energetică muncitorii de pe șantierul de construcție a șoselei Piatra-Olt—Rîmnicu-Vilcea. Ei nu și-au încetat lupta pînă nu le-a fost satisfăcută cererea, în pofida măsurilor luate de autorități împotriva lor cu ajutorul armatei.

Luptele muncitorești care s-au desfășurat în anul dinainte de război marcau stadiul înaintat al luptei de clasă în general. Acest fenomen a continuat să se manifeste și în timpul anilor 1877—1878, fără însă să pericliteze lupta pentru independență a țării, pentru dezvoltarea liberă a proletariatului. Așa se explică lupta muncitorilor constructori ai șoselei Ploiești—Predeal, din martie 1877, apoi din noiembrie 1877. Tot în anul 1877, în luna noiembrie, au declarat grevă muncitorii de pe șantierul căii ferate București—Predeal, în semn de protest împotriva neachitării

⁶⁵ Arhiva I.S.I.S.P., microfilme mapa 210.

⁶⁶ Idem, mapa 211.

⁶⁷ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. I, partea II-a, p. 63.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 105.

salariilor lor. În anul 1878, tot pentru obținerea unor revendicări sociale își exprimau intenția de a declara grevă birjarilor din București. Protestele lor erau îndreptate împotriva asupririi sociale, a exploatării muncitorilor în general, de către clasele dominante.

Acțiunile revoluționare care s-au desfășurat pe aceste șantiere în timpul războiului, grevele și luptele de clasă ale muncitorilor erau o expresie vie a creșterii proletariatului atât numeric cât și a conștiinței sale de clasă, împotriva exploatării. Pe această linie se înscrie și accentuarea procesului de organizare a proletariatului, de constituire a asociațiilor muncitorești.

Acțiunile revoluționare ale proletariatului au determinat intensificarea măsurilor luate de activiștii socialiști, atât pentru popularizarea ideilor socialismului științific cât și pentru constituirea organizației politice a proletariatului. Corresponzența permanentă care a avut loc în acești ani între fruntașii socialiști, dezvăluiau legăturile solide ce existau între ei pentru realizarea idealului lor, constituirea unui partid politic. Paralel cu lupta lor pentru sprijinirea și aprobarea independenței depline a țării, socialiștii și-au continuat acțiunea pentru gruparea forțelor lor. Codreanu îi scria astfel doctorului Russel, referitor la entuziasmul său pentru înfăptuirea acestui ideal. „Ce bine ar fi să reușim să ne stabilim cu toții la București, ne-am înțelege foarte rapid și am începe chestiunea pentru care oftăm de atita vreme”. Era vorba de constituirea organizației lor politice pentru care Dobrogeanu Gherea sosea în București. „Eu, personal am sosit la București...⁶⁹ declara cu entuziasm Codreanu. Tot Nicolae Codreanu mărturisea într-o scrisoare a sa din septembrie 1878, că a discutat cu un prieten care „năzuiește și se gîndește foarte serios la același lucru la care ne gîndim și noi formarea în România a unui partid socialist. Neapărat, că eu sînt nespuse de bucurosi...”⁷⁰. Această opinie era unanim dorită și apreciată de toți ceilalți, conștienți de rolul important ce-i revenea organizației socialiste pentru consolidarea și îndrumarea luptei de clasă a proletariatului. „Zici prin scrisoare că ești hotărît... ca să fundezi societatea... scria A. S. Trușcă — Dar, mă rog, numai DV. ? Aa ! Dacă ai fi zis : hai băieți să fondăm odată societatea, atunci ar fi fost altceva”⁷¹. Această atitudine exprima de fapt solidaritatea și unanimitatea socialiștilor din țara noastră care legau ideea consolidării independenței depline a patriei, de necesitatea organizării partidului politic al proletariatului.

Dobîndirea independenței depline de stat, a deschis României noi orizonturi pe calea propășirii sale economice, sociale și politice, a permis afirmarea tot mai viguroasă a poporului nostru ca națiune de sine stătătoare, a creat cadrul general favorabil dezvoltării luptei pentru desăvîrșirea statului național unitar. Acest imperativ major al țării a fost înțeles just, iar lupta pentru înfăptuirea lui a fost ridicată pe noi trepte de către partidul de clasă al muncitorilor din țara noastră.

Marele eveniment care s-a desfășurat în anul 1877—1878 în timpul războiului, a reliefat în același timp, cu deosebită pregnanță, conștiința reală a întregului popor român, a solidarității sale permanente, în pofida

⁶⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 239, mapa 325, p. 4.

⁷⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 239, mapa 333, p. 1—2. Vezi și *Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România, 1821—1878*, p. 852.

⁷¹ *Ibidem*, p. 480.

granițelor străine care îl despărțea. Ei și-au manifestat permanent aspirația comună spre înfăptuirea unui stat național unitar și independent. „Cauza ostașului român este o cauză generală română, — menționa „Gazeta Transilvaniei” — victoria lui e a întregii națiuni, fie aceea risipită în oricare parte a lumii”. Populația română din această parte a țării își exprima părerea că „dorobanții și călărașii români vor porni către Transilvania” și că întregul popor român năzuia „să ajungă și acel moment în care să poată spera și marea sărbătoare a reconstituirii, a unității sale”⁷².

Subliniind semnificația majoră a acestui important eveniment istoric din viața poporului român, Programul Partidului Comunist Român menționează rolul important pe care l-a avut în etapele următoare în dezvoltarea societății românești. „Rezultat al luptei eroice a armatei române împotriva Imperiului otoman, al voinței ferme de libertate și neatârnamare a poporului nostru, care și-a dovedit încă odată marea capacitate de luptă — dobândirea independenței naționale a dat un nou și puternic imbold dezvoltării economice și sociale a țării, a exercitat o profundă înrîurire asupra întregii evoluții istorice a României pe drumul progresului social, a permis afirmarea tot mai viguroasă a poporului nostru ca națiune de sine stătătoare”⁷³.

Perioada care a urmat cuceririi independenței de stat a influențat în mod favorabil procesul complex de dezvoltare a mișcării muncitorești și socialiste. Aceasta s-a caracterizat printr-o ascensiune continuă, atât pe planul constituirii clasei muncitoare în organizații profesionale proprii, cât și în organizarea politică a socialiștilor români. Credincioși idealului luptei împotriva oricărei exploatare, socialiștii români și-au intensificat eforturile pentru luminarea clasei muncitoare asupra scopului măreț pe care îl avea de înfăptuit, desfășurând o vastă acțiune în vederea centralizării organizațiilor socialiste din diferite orașe ale țării în condițiile favorabile ale statului independent român.

Cucerirea independenței deplină de stat a marcat astfel, pe plan social, dezvoltarea mișcării muncitorești și socialiste, a determinat creșterea activității conștiente a maselor. Mărețul act istoric a permis mișcării muncitorești și socialiste să facă serioși pași înainte, să se dezvolte sub multiple planuri, oferite de cadrul nou, larg, al statului independent să-și extindă aria de influență, în profunzime, pentru atragerea unor categorii largi sociale în activitatea politică.

Militanți de frunte ai partidului de clasă al proletariatului au fost conștienți de rolul istoric important ce-i revenea partidului în susținerea ideii de renaștere politică și națională a României, după războiul de independență din anul 1877. „Vremea a trecut această idee, mereu vie în evoluția societăților — subliniau ei — asupra partidelor democratice și socialiste de azi”⁷⁴.

Era exprimat astfel crezul partidului muncitorilor din România, dorința sa de a milita, pentru înfăptuirea unor prefaceri care să permită progresul societății, să asigure viitorul României, întărirea independenței

⁷² „Gazeta Transilvaniei” din 2 iunie 1877.

⁷³ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, p. 34.

⁷⁴ „Lumea nouă”, an III, nr. 770 din 5 februarie 1897.

și desăvîrșirea unității sale naționale. Proclamarea independenței depline de stat prin participarea largilor mase populare, însuflețite de acest ideal, care au purtat pe umerii lor povara principală a războiului, a fost de fapt o demonstrație vie a spiritului de abnegație și eroism a poporului român, o încununare a luptei seculare dusă împotriva asupririi otomane.

LE MOUVEMENT SOCIALISTE DE ROUMANIE DURANT LA PÉRIODE DE LA GUERRE D'INDÉPENDANCE (1877—1878)

RÉSUMÉ

La guerre pour la conquête de l'indépendance étatique pleine et entière de la Roumanie des années 1877—1878 a marqué un moment de portée particulière pour les destinées du peuple roumain. Par le but majeur qu'elle devait accomplir, celle-ci a réuni l'adhésion unanime du peuple tout entier, de toutes les forces sociales du pays. Le jeune mouvement ouvrier et socialiste s'est trouvé au centre des ces événements importants de l'histoire de la patrie, témoignant d'une profonde compréhension du sens de la lutte de classe, du moment concret auquel se déroulait celle-ci. C'est sur cette ligne que c'est inscrite la position des socialistes roumains, du prolétariat de Roumanie envers cette guerre; ils se sont avérés les fermes représentants des idéaux vitaux du peuple roumain, tout en poursuivant l'idéal de la lutte pour l'affranchissement du prolétariat de la domination de la bourgeoisie. Cette attitude était l'expression des idéaux progressistes des socialistes qui tendaient autant au développement économique du pays, qu'à sa transformation sociale en vue de la défense des intérêts du prolétariat. Sur ce plan se situent les mesures prises, pendant le déroulement de la guerre, par le mouvement ouvrier et socialiste en vue de l'appui de la guerre, du développement des organisations ouvrières, de la centralisation des associations socialistes. Des leaders socialistes marquants, tels Nicolae Codreanu, Eugen Lupu, Constantin Dobrogeanu-Gherea, Zamfir Arbore, Dr. Russel, Constantin Stăuceanu, Alexandru Trușcă, Constantin Istrati et autres ont consacré leur activité, durant cette période, aussi bien à l'appui actif de la guerre, qu'à la consolidation et à la centralisation des organisations socialistes.

La conquête de l'indépendance étatique pleine et entière a marqué de la sorte, sur le plan social, le développement du mouvement ouvrier et socialiste, a déterminé l'intensification de l'activité consciente des masses.

RELAȚIILE ECONOMICE ÎNTRE TRANSILVANIA ȘI ANGLIA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

DE

LUDOVIC DEMÉNY

Istoria relațiilor economice dintre Transilvania și Anglia în cursul secolului al XVII-lea prezintă un anumit interes și în orice caz constituie o latură importantă a legăturilor cu regatul insular din perioada dată. Sfârșitul secolului al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea marchează o etapă importantă și nouă în istoria acestor relații. În această perioadă se fac primele încercări, unele dintre ele mai durabile, altele însă de o existență scurtă, de a stabili contacte economice directe între Transilvania și Anglia. Era deci vorba de a trece de la faza pătrunderii sporadice sau prin intermediari a unor mărfuri engleze la noi, la o fază nouă, la schimb economic, să spunem așa, reciproc. Condițiile istorice de atunci nu au fost însă prielnice dezvoltării acestor legături, ele au fost întrerupte datorită vicisitudinilor istorice provocate de cauze externe și de decăderea economică și politică a Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, iar apoi de ocuparea ei de către austrieci.

Cu tot insuccesul înregistrat pe planul stabilirii unor contacte economice directe, încercările amintite demonstrează o tendință istorică de apropiere a relațiilor economice cu Anglia în cursul secolului al XVII-lea. Lucrul era firesc, deoarece Anglia putea oferi o serie de mărfuri căutate în iarmaroacele și târgurile transilvănene, chiar dacă ele erau destinate satisfacerii nevoilor clasei dominante. În schimb, atât Moldova și Țara Românească, cât și Transilvania puteau oferi unele produse agricole și materii prime de care economia engleză avea nevoie. Profilul economic deosebit oferea deci perspectivă stabilirii contactelor directe sau cel puțin lărgirii celor indirecte. Într-adevăr, dacă încercările de a stabili un schimb direct de mărfuri în această perioadă nu au avut o viabilitate durabilă și trainică, relațiile indirecte cu Anglia au înregistrat, în schimb, mai ales în prima jumătate a secolului al XVII-lea, o creștere simțitoare, o intensificare din ce în ce mai vizibilă. Este, prin urmare, firesc să cercetăm mai întâi această ultimă latură a relațiilor comerciale.

Este necesar să precizăm de la început că prin relații indirecte înțelegem pătrunderea unor mărfuri tradiționale engleze în Transilvania pe calea comerțului de tranzit și prin mijlocirea unor companii comerciale înființate la noi în cursul secolului al XVII-lea, care le achiziționau cu precădere în orașele sud-dunărene. Aceleași căi erau valabile și pentru

mărfurile indigene care duse în orașele din țările vecine, mai ales în Polonia, Moravia și Silezia, sau la iarmaroacele sud-dunărene erau acolo achiziționate de negustorii englezi și de companiile comerciale engleze, ajungând pe această cale în Anglia.

Urmărirea acestui comerț în etapa actuală a cercetărilor este mai grea, atît din cauza insuficienței izvoarelor interne și a faptului că o serie de izvoare externe de mare interes ne-au fost încă inaccesibile¹, cît și din cauză că o serie de mărfuri indigene ajunse pe țărgurile unor orașe străine luau calea Angliei sub alte denumiri².

Problema schimbului de mărfuri dintre Anglia și Transilvania pe calea comerțului de tranzit sau prin intermediul unor companii comerciale reclamă însă schițarea coordonatelor comerțului extern ale Angliei în perioada dată pentru a stabili punctele de contact în ce privește acest schimb. În secolul al XVII-lea, două erau principalele direcții în care mărfurile engleze ajungeau la noi, iar cele indigene în Anglia: comerțul internațional desfășurat în Baltica și cel levantin.

Marea Baltică, încă în perioada secolelor XV—XVI, ocupă un loc important în schimbul de mărfuri dintre țările Europei răsăritene și centrale și cele din Apusul continentului. Cercetările mai noi au dovedit că epoca de aur a acestui comerț internațional este tocmai perioada primelor trei decenii ale secolului al XVII-lea. În Baltica s-a desfășurat, într-adevăr, un comerț internațional de proporții la care, în afară de țările limitrofe, participau Anglia, Franța, Portugalia, Spania, o serie de orașe italiene, dar, în special, Veneția, fiind atrase în sfera acestui comerț și țările din centrul și răsăritul Europei³.

Cîteva porturi maritime, printre care Gdańsk-ul, Sund-ul, Narva, Riga și altele, desfășurau un larg comerț internațional. În ele intrau anual sute de vase maritime comerciale⁴. Orașul Gdańsk deținea un loc central

¹ Ne gîndim aici, în primul rînd, la socotelle de vamă ale unor orașe ca Liovul, Cracovia, Iaroslav-ul, Tarnow-ul, Wrocław-ul, Gdańsk-ul, Levoča, Prešov-ul și Bordejov-ul. Un anumit interes ar prezenta și izvoarele referitoare la iarmaroacele și țărgurile sud-dunărene unde se făcea același schimb, cît și rapoartele ambasadurilor engleze din Constantinopol și cele ale consulilor englezi din Smirna și Brusa păstrate în fondurile Turkey și Levant company de la Public Record Office.

² Este cazul vitelor din Moldova și Transilvania exportate în Polonia și Silezia, care acolo adesea figurau ca „vite poloneze” sau „vite din Ungaria”.

³ Despre problemele comerțului în Marea Baltică, în secolul al XVII-lea există o literatură foarte bogată la citarea căreia am fost nevoiți să renunțăm din lipsă de spațiu.

⁴ Este foarte interesantă din acest punct de vedere statistica întocmită de W. S. Unger cu privire la schimbul comercial desfășurat de Sund. El prezintă o sintetizare a rezultatelor la care s-a ajuns în urma studierii și publicării colecției de izvoare: *Skibsfart o Varetrausportgannen Qrezund 1497—1783* de Nina Ellinger Bang og Knud Korst, Copenhaga og Lipska 1906—1953, în 7 volume arătînd că între 1497 și 1660 au intrat în acest port 400.000 de vase comerciale, iar între 1661 și 1783 — 520.885 din Olanda, Țările de Jos, Anglia, Scoția, Hansa, Scandinavia etc. Cf. W. S. Unger, *Trade through the Sound in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, în „The Economic History Review” nr. 2 din 1959, p. 206—211. Un tabel statistic interesant a întocmit H. A. Piirimäe despre vasele comerciale intrate în Riga, Tallin, Narva, Piarnu, Nevanlinna, Haansacu între 1636 și 1704 și despre vasele care plecau din aceste porturi, precum și despre mărfurile transportate. Cf. H. A. Piirimäe, *Tendiņa razvītia i obiem torgovī pribaltiiskih gorodov o period švedskogo gosposva*, în „Scandinavskii Sbornik”, vol. VIII (1964), p. 103 și 105.

în acest comerț⁵, concentrând cea mai mare parte a comerțului spre Europa apuseană din Polonia⁶, Silezia și din țările Europei centrale și parțial de sud-est.

Anglia ocupă un loc important în comerțul desfășurat în Marea Baltică. St. Kutrzeba⁷ crede chiar că, în ce privește secolele XVI—XVII, Anglia ocupa în acest comerț primul loc. Despre comerțul desfășurat prin portul Sund, cercetătorul W. S. Unger arată că Anglia se află pe locul trei, după Olanda și Țările de Jos. Dintre vasele intrate în Sund, în perioada 1497—1660, 37,5% erau germane, 18,7% din Anglia și Scoția, 10% din Danemarca, 5,7% din Norvegia, 13,1% din Suedia și 17% altele. Este însă adevărat că, așa cum reiese din cercetările aceluiași Unger, după 1661, numărul vaselor comerciale engleze (chiar și fără cele scoțiene) a atins procentul de 26,3%⁸.

Schimbul comercial englez și scoțian în Marea Baltică⁹ s-a dezvoltat mai ales după înființarea companiilor comerciale: Compania de Răsărit¹⁰ și Compania moscovită¹¹ și pătrunderea negustorilor scoțieni în Baltica și în număr mare mai ales în Polonia¹², unde în cursul secolului al XVII-lea s-au constituit în ghilde, desfășurând un comerț intern și extern foarte activ.

⁵ Cu privire la comerțul desfășurat de Gdańsk vezi: P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig*, vol. I, II și IV, Gdańsk, 1913—1918; St. Kutrzeba, *Gdańsk, Przeszłość i teraźniejszość*, Lwow—Warszawa—Krakow, 1928; Krannhals Detsfel, *Danzig und der Weichselhandel in seiner Blütezeit v. 16. zum 17. Jahrhundert*, Leipzig, 1942; Maria Bogucka, *Udział szyprow gdańskich w handlu bałtyckim pierwszej połowy XVII w.* în „Zapiski Historyczne” tom. 29 (1964), nr. 4, p. 15—26; Stanisław Gierszewski, *Statystyka żeglugi Gdańska w latach 1670—1815*, Warszawa, 1963. Lucrarea de cel mai mare interes, care prezintă întregul schimb comercial al orașului Gdańsk în perioada 1651—1815 sintetizat în tabelele statistice este monografia lui C. Biernat, *Statystyka obratu towarowego Gdańska w latach 1651—1815*, Warszawa, 1962.

⁶ Bibliografia mai nouă privitoare la importanța comerțului exterior polonez în Marea Baltică din secolul al XVII-lea în studiul nostru *Relațiile economice dintre țările române și Polonia în secolul al XVII-lea* (în mss.).

⁷ St. Kutrzeba, *Gdańsk*, p. 136.

⁸ W. S. Unger, *Trade through the Sound*, p. 206.

⁹ În ultimul timp, în ce privește comerțul englez în Baltica s-au impus lucrările istoricului finlandez Sven-Erik Anström, care, pe baza arhivelor din Anglia, a studiat dezvoltarea întregului comerț extern englez din secolul al XVII-lea îndreptat spre Marea Baltică. Dintre lucrările lui vezi: *From Cloth to Iron. The Anglo-Baltic Trade in the Late Seventeenth Century*, Part. I, *The Growth, Structure and Organization of the Trade*, Helsinki, Societas Scientiarum Fennica Commentationes Humanorum Litterarum XXXIII, I, 1963; recenziată în „The Economic History Review”, 1964, vol. 17, p. 182—183. F. I. Fircher, *London's Export Trade in the Early XVII Century*, în „The Economic History Review”, 1950; Schulin Ernst, *Englands Russenhandel im 17. u. 18. Jahrhundert*, în „Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte” vol. 48 (1961), nr. 4, p. 503—537; R. H. Tawnay, *Business and Politics under James I. Lionel Cranfield as Merchant and Minister*, Cambridge University Press, 1958; Clarc C. N., *Guide to English Commercial Statistics 1696—1782*. Royal Historical Society, London, 1938.

¹⁰ În ce privește istoricul Companiei de Răsărit și comerțul desfășurat de ea cf. R. W. K. Hinton, *The Eastland Trade and the Common Weal in the Seventeenth Century*, Cambridge University Press, 1959, recenziată în „The Economic History Review” 1959, nr. 2, p. 280—282; Złns Hcnzyk, *Geneza anglijskiej Kompanii Wschodniej (Eastland Company) zr. 1579*, în „Zapiski Historyczne” tom. 29 (1964), nr. 2—3, p. 3—42.

¹¹ Despre Compania moscovită cf. S. Liubimenco, *Les relations commerciales et politiques de l'Angleterre avec la Russie avant Pierre le Grand*, Paris, 1933.

¹² T. C. Smout, *Scottish commercial Factors in the Baltik at the End of the Seventeenth Century* în „Scottish Historical Review” XXXIX (1960); idem, *Scottish Trade on the Eve of Union 1680—1707*, Edinburg, Oliver and Boyd, 1963. În ce privește pe negustorii scoțieni în Polonia cf. *Papers relating to the Scots in Poland 1576—1793*, Edited with an Introduction by A. Francis Steuart, Edinburg, 1915.

Prin comerțul desfășurat de către negustorii englezi și scoțieni, mărfurile din Anglia ajungeau la diferitele iarmarocce și orașe din Silezia, Polonia, Moravia, Slovacia, orașe vizitate cu regularitate și destul de des de către negustorii din Transilvania. Cumpărate la aceste iarmarocce și târguri, mărfurile engleze ajungeau la noi. Este suficient să enumerăm aici numai câteva din orașe din care — așa cum ne atestă izvoarele — se aduceau la noi mărfuri din Anglia ca : Gdańsk, Torun, Wrocław, Prešov, Košice, Levoča, Bordejov, dar mai cu seamă Cracovia, Lvov, Iaroslav și Tarnow, cu care contactul comercial transilvănean era aproape în tot cursul secolului al XVII-lea neîntrerupt¹³. Marfa englezească era adusă însă nu numai de negustorii autohtoni sau de cei stabiliți în Transilvania, ci și de comercianții scoțieni, care veneau și ei, deși se pare sporadic, cu mărfurile lor în târgurile noastre. În publicația *Papers relating to the Scots in Poland*, printre cei mai mult de 100 de negustori scoțieni din Polonia despre activitatea cărora se dau informații, sînt pomeniți și negustori care au fost în Transilvania. Astfel, John Phorbas declara la 1601 că un oarecare Jan Holland, mare comerciant scoțian a pierdut cu ocazia aface-rilor sale comerciale în Transilvania 10.000 de zloți¹⁴. În 1603, un alt comerciant scoțian din Cracovia depunea mărturie că Peter Lindsay, negustor scoțian și el, a decedat în Transilvania la 28 noiembrie 1602 în orașul Alba Iulia, lăsînd un testament pe care el îl depune în fața autorităților, pentru ca cei în drept să se poată folosi de moștenirea lor¹⁵. Vorbînd de legăturile comercianților scoțieni din Polonia și Transilvania, trebuie să ținem seamă de strînsele relații dintre Ștefan Báthory care, odată ajuns pe tronul Poloniei, menținea legături strînse cu Transilvania. De fapt, primele privilegii mai ample au fost acordate negustorilor scoțieni în Polonia tocmai de către Ștefan Báthory¹⁶.

Printre mărfurile engleze care sînt prezente în permanență, în toată perioada studiată, pe piața transilvăneană, trebuie amintit înainte de toate, postavul englezesc, care pătrunde mai ales pe calea comerțului nordic, adus de negustorii englezi și scoțieni în diferitele porturi ale Mării Baltice și în diferitele orașe din Polonia¹⁷.

Ca sortiment și calitate, postavul englezesc care apare pe piața transilvăneană, moldoveană și a Țării Românești este de mai multe feluri. În primul rînd, *postavul englezesc fin sau londrina fină*. În socotelile vamale transilvănene, el apare sub numele de *fajlondis*, *faylondis*, cuvînt care s-a format și la noi ca și la polonezi¹⁸ sub influența germană din *fein*

¹³ A se vedea în acest sens socotelile vamale de la Cluj-Mănăstur pe anii 1599—1636 (cu unele interpretări) în Arhivele Statului Cluj, fondul orașului Cluj, Socotell, vol. 18—21.

¹⁴ *Papers relating to the Scots in Poland...*, p. 61.

¹⁵ *Ibidem*, p. 65.

¹⁶ *Ibidem*, p. 1—5.

¹⁷ A. Mączak, *Rola kontaktów z zagranicą w dziejach sukiennictwa polskiego XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, în „Przegląd Historyczny”, 1952, nr. 2, p. 245—250; M. Wolanski, *Związki handlowe Śląskaz Rzeczpospolitą w XVII wieku za szczególnym uwzględnieniem Wrocławia*, Wrocław, 1961, p. 170 și urm.; Székely György, *Niederländische und englische Tucharten im Mitteleuropa des 13—17. Jahrhunderts*, în „Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae” Secția Historica, Tom. VIII, 1966, p. 30 și urm.

¹⁸ Antoni Mączak, *Sukiennictwo Wielkopolskie XIV—XVII wiek*, Warszawa, 1955, p. 231; S. Hosszowski, *Ceny we Lwowie w XVI i XVII w.* Lwow, 1928, p. 188 și A. Mączak, *Rola kontaktów...*, p. 245.

*londisch*¹⁹. Londrina fină, după cum arată însuși numele ei, era produsă la Londra și în împrejurimile orașului, ea figurînd deseori în izvoarele transilvănene sub denumirea generală de *stofă englezească* sau *anglie*, pe lângă cea de londrină sau londrină fină. Este greu de stabilit cu exactitate cantitatea de londrină fină importată în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Greutățile sînt de mai multe feluri. Singurele izvoare care ar putea să ne dea informații mai precise ar fi socotelile de tricesimă, socotelile de vamă. Pentru Moldova și Țara Românească nu dispunem de asemenea de socotelile înterne pentru perioada studiată. Dintre socotelile de tricesimă cu privire la Transilvania, s-au păstrat sau cel puțin pînă în prezent au fost depistate doar cele de la Cluj-Mănăstur (pentru anii 1599—1636 cu unele lipsuri) și cele de la Turnu Roșu. Ne lipsesc deci socotelile de la majoritatea punctelor de tricesimă transilvănene, ceea ce face practic imposibilă stabilirea, pe baza izvoarelor interne, a cantității de londrină fină adusă în Transilvania. Nu au fost studiate însă în acest scop socotelile de vamă ale unor orașe ca Iaroslav, Cracovia, Lvov, Tarnow, Prešov, Gdańsk, Wrocław, Viena și altele, orașe prin intermediul cărora stofa engleză ajungea în Transilvania.

În același timp trebuie avut în vedere și faptul că chiar dacă am avea la îndemînă toate socotelile de tricesime interne și externe și am scoate din ele cantitatea de postav englezesc importat anual în Transilvania datele obținute tot nu ar reflecta întreaga cantitate de marfă. Mai întii că, în lumea feudală a privilegiilor, unii negustori erau scutiți de vămi, alții o răscumpărau prin sume anuale generale. Apoi, mărfurile străine aduse din orice parte a Europei pe seama curții princiare nu erau nici ele supuse la vamă. Cit privește nobilimea, ea era scutită în general de vamă dacă mărfurile străine erau aduse spre folosință personală și nu cu scopul de a face comerț cu ele. În felul acesta dacă un negustor aducea mărfuri străine pe seama unui nobil la comanda acestuia, el era scutit de a plăti vamă. Toate acestea deschideau drumul ocuirii vămilor. Hotăririle dietelor Transilvaniei sînt pline de paragrafe referitoare la pedepsirea acelor care ocolesc punctele vamale, aducînd în țară mărfuri pe căi și poteci ascunse sau care obțin scutiri vamale nedrepte. Revenirea permanentă la aceste hotăriri arată și ea că măsurile luate erau insuficiente. Este evident că, fiind vorba de o marfă de lux cum era londrina fină folosită cu precădere de către nobili și orășeni înstăriți ea pătrundea în Transilvania în cantități importante fără să fi fost înregistrată în socotelile vamale. Iată de ce considerăm că nici datele furnizate de socotelile vamale, chiar dacă ele ni s-ar fi păstrat integral, nu ar putea oferi date exacte despre volumul total de postav englezesc care era adus în Transilvania. Cu toate acestea ni se pare că ar fi o greșeală dacă am neglija reproducerea unor date totalizatoare cu privire la cantitatea anuală de postav englezesc importată chiar dacă ele sînt parțiale și incomplete. Aceste date oferă totuși o anumită imagine. Socotelile vamale de la Cluj-Mănăstur, păstrate cu unele întreruperi din 1599 și pînă la 1636, ne oferă o imagine interesantă despre cantitatea de londrină fină adusă din Polonia pe piața din Cluj de diferiți negustori. Prelucrate statistic, aceste date ne dau următoarea imagine :

¹⁹ György Székely, *Niederländische und englische Tucharten...*, p. 32—34.

Anii :	1599	1613	1614	1615	1616	1618
Cantitatea	30,5 valuri și 10 coți	36,28 valuri și 12 coți	63,50 valuri	49 valuri	46,5 valuri	72,5 valuri

Reiese că se aducea anual la Cluj numai din Polonia o cantitate de 10,5 pînă la 107 de valuri de postav englezesc fin, de londrină fină. Ce reprezintă această cantitate? Un val de londrină fină a vea de la 28 la 30 de coți. Pentru un costum de haine erau necesari 5—6 coți de londrină. Prin urmare chiar dacă ținem seama de faptul că datele referitoare la cantitatea de londrină fină înregistrată în socotelile vamale de la Cluj-Mănăstur în 1636 sînt incomplete, este evident că nu putem vorbi de cantități foarte mari de londrină fină importată din Polonia la Cluj. Chiar dacă luăm anul 1630, cînd s-a înregistrat cantitatea cea mai mare de londrină fină importată, constatăm că este vorba de cca. 3000 de coți de postav, suficient pentru confecționarea a cca. 500 de costume. Trebuie însă să ținem seama de faptul că se aducea la Cluj londrină fină nu numai prin Polonia. Astfel, de exemplu, la 31 mai 1630 se aducea din Prešov (R. S. Cehoslovacă), alături de alte mărfuri, și un val și jumătate de londrină fină plătindu-se o vamă de 4,50 florini renani²⁰. La cîteva zile după aceea, alți negustori clujeni aduceau un val de londrină fină, plătind o vamă de 3 florini renani²¹. Trebuie să menționăm aici faptul că, în acest an, mărfuri foarte multe erau aduse din Viena, printre care și stofe diferite, dar cu excepția a doi negustori clujeni (care aduceau londrină obișnuită) de la Viena nu s-a adus londrină fină. În 1630 au sosit la Cluj și negustori din Constantinopol cu foarte multe mărfuri, dar nici aceștia

Anii :	1599	1613	1614	1615	1616	1618
Vama în florini	61	109,25	127,40	73,50	69,75	108,75

nu aduceau londrină fină. În 1632 din nou întîlnim negustori care aduc la Cluj londrină fină din Prešov²². Date asemănătoare deținem și pentru anii 1633²³ și 1635²⁴ și pentru alți ani din primele trei decenii ale secolului al XVII-lea. Este adevărat că mai sporadic, dar londrina fină se mai

²⁰ Arhivele Statului Cluj, fondul orașului Cluj, Socoteli 18 b, fasc. IV, f. 21.

²¹ Ibidem.

²² La 8 februarie 1632, Kapusi Antal aducea printre alte mărfuri și un val și jumătate de londrină fină, plătind o vamă de 4,50 florini renani. (Cf. Arh. St. Cluj, fondul orașului Cluj, Socoteli, vol. 19, fasc. VII). La 10 iunie, Domsy Orsolya aducea de la Prešov 1/2 val de londrină fină, la 13 iunie alți 2 negustori aduceau tot de acolo 2 valuri de londrină fină, la 14 decembrie alți 2 negustori aduceau 3,5 valuri de londrină fină, plătind o vamă de 15,75 florini renani.

²³ La 3 iunie 1635, un oarecare Ambrus Gergely aducea 1/2 val de londrină, obișnuită. Cf. Arh. St. Cluj, fondul orașului Cluj, Socoteli, vol 19, fasc. XII.

²⁴ La 23 iunie și 5 iulie, doi negustori clujeni aduceau din Prešov 7 valuri de londrină fină, plătind în total 31,50 de florini renani vamă, Cf. Arh. St. Cluj, fondul orașului Cluj, Socoteli, vol. 20, fasc. I.

1621	1622	1623	1630	1632	1633	1634	1635	1636
—	26 valuri	—	107,40 valuri	29,5 valuri	52 valuri	17 valuri	44 valuri	10,5 valuri

aducea la Cluj și prin Viena sau chiar prin Levoča și Gdańsk sau, prin alte orașe în afara regatului Poloniei. La astfel de exemple ne putem referi tot din 1635, când un negustor din Cluj aducea de la Viena, la 18 septembrie, printre foarte multe alte mărfuri, și un val de londrină fină, plătind o vamă de 4,50 florini ²⁵. În 1637, la 28 octombrie, doi negustori aduceau la Cluj 2,5 de valuri de londrină fină de la Levoča ²⁶, iar altul aducea aceeași marfă în cantitate de un val, la 20 februarie 1635, din orașul Gdańsk ²⁷. Mai semnalăm și faptul că în unele cazuri nu se precizează din ce direcție se aducea londrina fină la Cluj. Avind în vedere toate acestea și ținind seama și de cantitatea de alte stoffe străine importate la Cluj prin vama de la Cluj-Mănăstur, putem conchide că se aducea la Cluj o cantitate apreciabilă de londrină fină, marfă de lux, folosită cu precădere de virfurile societății feudale și de orașenii înstăriți.

Ce reprezenta valoric cantitatea de londrină fină adusă la Cluj și înregistrată la vama de la Cluj Mănăstur? La această întrebare, socotelile vamale ne dau un răspuns clar, indicând întotdeauna vama plătită de negustor. Avind în vedere că dintr-o cantitate de marfă în valoare de 100 florini se percepea o vamă de 3 până la 4,5 florini, putem calcula și valoarea totală a cantităților de londrină fină importate pe an. Dar să reproducem datele referitoare la vama plătită în diferiți ani pentru londrina fină adusă la Cluj prin Polonia.

1622	1630	1632	1633	1634	1635	1636
78	321	128,25	234	76,50	197,25	47,25

Dacă comparăm vama cu cantitățile reproduse mai sus observăm oscilații foarte mari. Astfel, dacă în 1599 pentru 30,5 valuri s-a plătit o vamă de 61 de florini, adică în medie câte 2 florini pe val, în 1622 s-au plătit 78 de florini pentru 26 de valuri sau în 1636 când numai pentru 10,5 valuri s-au plătit 47,25 florini, adică în medie 4,5 florini pentru un val. Desigur că este vorba nu atât de oscilarea coeficientului de vamă, ci de creșterea prețului la londrina fină, creștere ce se înregistrează în cursul primelor patru decenii ai secolului al XVII-lea, perioadă la care se referă datele noastre. Dacă ținem seama de faptul relatat mai sus, prețul unui val de postav englezesc, preț apreciat la vamă, evalua astfel:

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, vol. 20, fasc. V.

²⁷ Ibidem, vol. 20, fasc. II.

Anii:	1599	1613	1614	1615	1616	1618	1622	1630	1632	1633	1634	1635	1636
Prețul unui val de londrină fină în florini :	66,66	100	66,66	50	50	50	100	100	106	150	150	150	150

Subliniem că este vorba de valori medii calculate de noi pe baza coeficientului de vamă de 3 : 100 neținând seamă de oscilațiile în coeficient.

După aceste date un val de 28 de coți de londrină fină valora între 50 și 150 de florini. Acest preț apreciat de vameși nu era de fapt cel de pe piața orașului Cluj, căci vama se calcula pe acele timpuri în felul următor. Se lua ca bază prețul mărfii în locul unde era ea achiziționată la care se adăugau cheltuielile de transport și din această sumă se lua vama între 3 și 4,5 %.

În realitate pe piața internă londrina fină era în general mai scumpă. Ne vom referi la datele furnizate de așa numitele limitații, adică liste de prețuri maxime stabilite de Dieta Transilvaniei tocmai în dorința de a opri scumpirea mărfurilor pe piață. După cea mai completă listă de prețuri maxime din perioada la care se referă datele noastre din socotelile de tricesimă de la Cluj-Mănăștur constatăm că ceea ce apare în socoteli sub londrină fină (fajlondis) este o stofă de sortimente și culori diferite. În lista din 1627 dată de principele Gabriel Bethlen apar 10 sortimente de londrină fină²⁸, iar prețul unui cot de londrină fină variază după calitate de la 2,25 fl. până la 4,25 fl. Reiese din aceste date că prețul unui val de londrină englezească oscila în 1627 între 67,50 fl. și 127,50. În deceniul al VI-lea prețul londrinei fine era și mai ridicat. La 10 decembrie 1655 Gh. Rákóczi al II-lea cerea clujenilor să-i procure „5 coturi de postav englezesc din cel mai frumos, de culoare albă sau verde”. În caz de nu s-ar găsi această culoare de vânzare la Cluj să-i trimită de culoare cenușie²⁹. Pe seama principelui s-au mai procurat încă 6 coturi de postav; astfel el poruncea vameșului din Cluj-Mănăștur, Ștefan Faragó să plătească negustorului Ioan Ádám pentru cele 11 coturi de postav englezesc suma de 77 de fl., căci un cot costa 7 florini³⁰.

Din cele relatate se vede că un val de londrină fină costa la acea dată circa 210 florini.

Nu este lipsit de interes să comparăm prețul fixat pentru un cot de londrină fină în 1627 cu prețul unor produse autohtone, produse care constituiau obiect de export, sau obiect de un consum mai larg. Pe când londrina fină costa între 2,25 și 4,25 fl. cotul, postavul de Sibiu și Brașov costa între 0,45 și 0,75 fl. O piele de bou tăbăcită de calitate cea mai bună era fixată la 2,65 fl. bucata, o seceră 0,07 fl. bucata, cel mai bun bou care putea exista în țară 14 fl. bucata, o vacă stearpă foarte bună

²⁸ Nagy Iván, *Arucikkek szabályzata 1627 és 1706 években...* (Reglementarea de prețuri din 1627 și 1706), în „Magyar Történelmi Tár”, Pesta, 1871, vol. XVIII, p. 210.

²⁹ Cf. Scrisoarea principelui Transilvaniei adresată județului primar al orașului Cluj păstrată în Arh. St. Cluj, fondul orașului Cluj, Fasc. III, nr. 351.

³⁰ Arh. St. Cluj, fondul orașului Cluj, Fasc. III, nr. 356. Scrisoarea lui Gh. Rákóczi din 14 aprilie 1656 dată la Alba Iulia.

6 fl. bucata, un miel foarte bun 0,32 fl. bucata, un funt de carne de bou, frumoasă și grasă, 2 dinari, iar carnea de vacă 1,5 denari funtul. De altfel un bou costa în general în Transilvania după același tarif între 5 și 14 florini, ceea ce însemna că nici chiar cu prețul celui mai bun bou nu se putea cumpăra în Transilvania, în 1627, londrina fină suficientă pentru un costum de haine.

Cercetările întreprinse în arhivele din Transilvania precum și hotărârile dietale privitoare la stabilirea prețurilor la diferite mărfuri dovedesc că londrina fină cu toate că era o stofă foarte scumpă, se găsea în mod curent în Transilvania. Din ea se confecționau diferite obiecte de îmbrăcăminte. De fapt nu există vreun tarif vamal sau listă de prețuri cuprinzând stoffe, în care londrina sau londrina fină să nu figureze. La fel stau lucrurile și în ce privește listele de prețuri fixate pentru breslele de croitori, în care iarăși diferite feluri de îmbrăcăminte confecționate din londrină fină apar în mod curent. Este de menționat, de asemenea, că cercetarea inventarelor de bunuri mobile și a actelor de testare ale unor familii nobiliare ne-a dus la aceeași constatare că printre obiectele inventariate în mod curent se găsesc haine de londrină fină, costume, mantale etc. Ne vom rezuma aici la câteva exemple. În tariful vamal din 1 februarie 1603 în capitolul de stoffe se arată că „pentru un val de stofă londrină (*ab una pecia panni lōndisch*) (se plătește o vamă — n.n.) de 2 fl.”, „pentru un val de stofă londrină obișnuită — 1,50 fl.”³¹. În lista de prețuri maximale pentru diferite mărfuri stabilite la 23 iunie 1609 se vorbește de un dolman scurt confecționat din londrină³². În aprilie 1615 Gabriel Bethlen poruncește judeului orașului Bistrița să achite negustorului Francisc Kék suma de 136,5 fl. din darea anuală a orașului pentru cele 45,5 coturi de postav englezesc fin cumpărate de principe pentru oamenii săi de la curte³³.

Un sortiment bogat de londrină fină găsim în lista de prețuri maximale editată de Gheorghe Rákóczi I la 1642. Londrina fină figurează și în tariful vamal de la Cluj din 1620³⁴.

Londrina fină era folosită nu numai în Transilvania, ci și în Moldova și Țara Românească. Aici ea pătrunde mai ales din Transilvania, fiind cumpărată de negustorii din Țara Românească sau cei care duceau mărfuri în această țară din Brașov și Sibiu mai ales. Însăși domnii Țării Românești sau unii din marii boieri nu o dată în cursul secolului al XVII-lea solicitau sprijinul judeului de Brașov ori de Sibiu sau al principelui Transilvaniei pentru a obține londrină fină și scutirea de vamă pentru această stofă cumpărată pentru uz personal. Londrina fină era deseori și obiect de cadou în relațiile dintre principele Transilvaniei și domnii Moldovei și Țării Românești. Un interesant inventar de bunuri mobile din 1656 făcut la Tîrgoviște confirmă și el că londrina era prezentă și în Țara Românească. Se pomenește în acest inventar de o șapcă făcută din postav englezesc îmblănită cu blană de ris³⁵.

³¹ *Monumenta Comititia Regni Transylvaniae*, vol. V, p. 184.

³² *Ibidem*, vol. VI, p. 143.

³³ Cf. Scrisorile lui Gabriel Bethlen adresate judeului Bistriței în aprilie 1615 și la 10 mai 1615, Arh. St. Cluj, fondul Orașului Bistrița, 1615, nr. 15 și 19.

³⁴ Jakab Elek, *Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez* (Diplomatariu la volumele II și III ale Istoriei Clujului), Budapesta, 1888, p. 244.

³⁵ S. Szilágyi, *II. Rákoczi György és az európai diplomácia* (Gheorghe Rákóczi al II-lea și diplomația europeană), Budapesta, 18, p. 351.

O altă stofă englezească prezentă pe piața din Transilvania era londrina obișnuită, mai grosolană și mai groasă decât londrina fină obișnuită. În Transilvania deseori ea figurează în documente sub numele de *longisch*, *londisch*, sau *löndisch vulgarus*, iar în socoteli vamale *közlondis* sau pur și simplu *angliai posztó* adică postav englezesc, care apare, de altfel, și în tariful vamal din 1620 de la Cluj³⁶. Cantitățile de londrină obișnuită importate prin Polonia spre Cluj erau mai reduse decât cele de londrină fină. Iată anii și cantitățile în care ea era importată în acest oraș :

Anii:	1599	1633	1634	1635	1636
cantitatea :	2,5 valuri	6 valuri	2,5 valuri	7 valuri	2,5 valuri
vama :	3,75 fl.	13,50 fl.	5,625 fl.	15,75 fl.	5,25 fl.

Prima constatare care se impune e că londrina obișnuită lipsește cu desăvîrșire la un șir întreg de ani din socotelile tricesimale de la Cluj-Mănăstur pe cînd londrina fină este prezentă în toți anii din care ni s-au păstrat listele mai complete. Apoi vedem în ce privește cantitățile că ele sînt foarte reduse între 2,5 și 7 valuri anual pe cînd londrina fină depășea și cantitatea de 100 de valuri anual. Situația nu se schimbă în mod radical chiar dacă ținem seama de faptul că londrina obișnuită, ca de altfel și londrina fină, se aducea la Cluj nu numai prin Polonia, dar și din orașele ca Viena, Prešov, Levoča, Gdańsk și Bordejov. Cantitățile de londrină obișnuite sosite la Cluj prin intermediul orașelor amintite erau foarte mici, în orice caz mult mai mici decât cele de londrină fină. În ce privește prețul londrinei obișnuite, el era mult mai ieftin decât cel al londrinei fine. Pentru un val de londrină fină se plătea o vamă între 2 și 3 fl., pe cînd pentru un val de londrină obișnuită se plătea abia o vamă între 1,50 și 2 fl.

O altă stofă scumpă care era adusă în Transilvania în cantități mari, incomparabil mai mari decât londrina fină și obișnuită era carasia. Majoritatea covârșitoare a cercetătorilor recunosc că această stofă își are originile în industria textilă engleză, ea fiind produsă la Yorkshire³⁷. Carasia era adusă în Transilvania pe calea comerțului nordic prin Polonia. În recentele lor cercetări istoricii poloni M. Wolański și A. Maczak au arătat că această stofă era dusă prin Polonia în țările vecine. M. Wolański analizînd datele oferite de socotelile de vamă din Cracovia arată că în ce privește exportul de carasia din Polonia „dintre orașele transilvănene locul cel mai important ocupă Clujul”³⁸. El subliniază însă și faptul că această stofă putea să fie nu numai de origine englezească ci și de origine

³⁶ Jakab Elek, *loc. cit.*, p. 214; Walter Endre, *Közipkori angol textil-importunk gyapjú-szövelei* (Stofe de lîngă englezești importate în Ungaria medievală), în „Századok” 1970, nr. 2, p. 288—300.

³⁷ Cf. E. Lipson, *The Economic History of England II, The Age of Merkantilism*, ed. a 5-a, Londra, 1948, p. 12; A. Maczak, *Rola kontaktów...*, p. 245; Walter Endre, *op. cit.*, p. 290—293.

³⁸ M. Wolański, *Związki handlowe...*, p. 163 Cf. și M. Wolański, *Statystyka handlu Śląska z Rzeczcią pospolitą w XVII wieku*, Wrocław, 1963.

sileziană. A. Maczak a demonstrat clar că carasia produsă inițial în Anglia lângă Yorkshire este fabricată ulterior în Olanda, iar de la mijlocul secolului al XVI-lea chiar și în Silezia. El menționează că în socoteli apare în 1610 în Polonia *karazja slaska*, adică carasia de Silezia, alături de carasia din Anglia care este de $1/6-1/4$ ori mai scumpă decît cea dintîi³⁹. Chiar în fața acestei realități din lucrarea lui Maczak apare evident că și în cursul secolului al XVII-lea stofele engleze (inclusiv carasia) pătrundeau în Polonia în cantități mari și de acolo ajungeau în Transilvania, Moldova și alte țări vecine⁴⁰.

Cele constatate de cercetătorii din Polonia sînt confirmate de cercetările efectuate cu privire la Transilvania. Într-adevăr în această țară se aduceau cantități însemnate de carasia atît de proveniență engleză cit și de producție sileziană sau de altă fabricație. În această privință este foarte interesantă constatarea pe care ne-o oferă lista de prețuri maximale din 1627 la capitolul de stofe. Printre sortimentele foarte variate de carasia sînt menționate cele din Veneția, Anglia și Silezia. Este interesant că stofa numită carasia de Veneția este cea mai scumpă. Carasia de Veneția era de trei feluri, de trei calități: calitatea I-a care se vindea cu 2,25 fl. cotul; calitatea a II-a, cu 2 fl. cotul și, în sfîrșit, calitatea a III-a, cu 1,25 fl. cotul. Carasia englezească, incomparabil mai ieftină, era și ea de mai multe calități. Calitatea I-a sau carasia cea mai bună roșie ori albastră se vindea cu 25 de florini valul, adică cu 1 fl. cotul; calitatea a II-a cu 24 de florini valul, adică cu 0,90 fl. cotul; calitatea a III-a, cu 23 de florini valul, deci cu 0,80 fl. cotul. De altfel, în lista de prețuri se arată că de orice altă culoare ar fi carasia englezească cea mai fină să fie vindută în Transilvania cu 24 fl. valul, adică 0,95 fl. cotul, iar cele de calitate inferioară să se vindă între 22 și 23 fl. valul, adică între 80 și 90 de denari cotul⁴¹. În sfîrșit, urmează ca preț carasia de Silezia, cea mai ieftină. Și ea era, bineînțeles, de calități diferite și se vindea în Transilvania conform tarifului vamal din 1627 între 15 și 17 florini valul adică, între 75 și 85 de denari cotul. Mai apare în această listă și carasia de Gdańsk care costa între 70 de denari și un florin cotul⁴². Carasia apare și în celelalte liste de prețuri precum și în tarifele vamale din prima jumătate a secolului al XVII-lea. În tariful vamal din 1603 balotul de carasie era impus la o vamă de 6 pînă la 10 fl.⁴³ În lista de prețuri maximale din 1600 se pomeneste de dolmane lungi și scurte confecționate din carasie, de paltoane din carasie, de pantaloni și haină din carasie și altă îmbrăcăminte confecționată din carasie⁴⁴. Tariful vamal din jurul anului 1620 de la tricesima din Cluj-Mănăștur cuprinde și el indicații privind mai multe feluri de stofă carasia. După acest tarif vama plătită pentru un balot de carasie este de 10 fl., iar pentru un val 20 de denari. Mai mare este vama la carasia roșu-închis la care se plătește o vamă de 60 de denari valul⁴⁵.

³⁹ A. Maczak, *Sukiennictwo Wielkopolskie...*, p. 232.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 233.

⁴¹ Nagy Iván, *loc. cit.*, p. 210.

⁴² *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, VIII, p. 380.

⁴³ *Ibidem*, vol. V, p. 194.

⁴⁴ *Ibidem*, vol. VI, p. 143.

⁴⁵ Jakab Elek, *op. cit.*, p. 244.

Cît privește socotelile vamale de la Cluj-Mănăstur ele nu conțin precizări cu privire la originea carasiei, nu arată dacă ea este englezească, venețiană sau din Silezia. Constatăm însă că există deosebiri în ce privește vama plătită la aceeași cantitate de carasie, ceea ce s-ar putea explica nu numai prin calitatea deosebită a carasiei de aceeași origine, ci mai degrabă prin importul la Cluj al carasiei din Anglia și Silezia în același timp. S-ar putea ca în această direcție socotelile vamale din Polonia, în special cele de la Cracovia, să ne dea indicații mai precise atunci cînd ele ne vor fi accesibile. Pînă atunci sîntem nevoiți să rămînem la această constatare generală. Însă indiscutabil este faptul că pe piața Transilvaniei era prezentă în prima jumătate a secolului al XVII-lea atît carasia engleză cît și carasia fabricată în Silezia. Neavînd un criteriu direct cu privire la originea carasiei importate la Cluj între 1599 și 1636 din Polonia am totalizat la un loc toate datele referitoare la această marfă chiar dacă existau deosebiri în ce privește vama plătită la aceeași cantitate. Datele generalizatoare ne indică următorul tablou :

Anii :	1599	1613	1614	1615	1616	1618	1622	1630	1632	1633	1634	1635	1636
cantitatea de carasie :	2,5 baloturi 163 de valuri	172 de valuri	520 de valuri	2,5 baloturi și 502 de valuri	224 de valuri	456 de valuri	343 de valuri	666 de valuri	260 de valuri	513 de valuri	312 de valuri	825 de valuri	165 de valuri
vama plătită în fl.	57,60	34,40	104,20	124,90	61,80	90,60	68,60	133,20	78,00	154,90	93,60	256,24	49,50

Ce reprezentau aceste cantități de carasie pe piața unui oraș de proporția Clujului? Dacă avem în vedere că un val avea 25 de coturi, iar un balot cuprindea 50 de valuri ne putem imagina cantitățile, indicate de cifrele de mai sus. Constatăm astfel că numai prin Polonia se importa o cantitate de carasie care varia între 4200 de coturi în 1613 (cînd înregistrăm cantitatea cea mai mică de carasie adusă, ținînd seama de faptul că socotelile referitoare la 1636 sînt incomplete) și 20.625 de coturi în 1635 cînd s-a adus cantitatea cea mai mare. Era vorba deci de cantități apreciabile dacă ne gîndim la faptul că din cei 20.625 de coturi de carasie se puteau confecționa mai mult de 4000 de costume de haine bărbătești la o populație de circa 6000—7000 de locuitori cîți avea Clujul în secolul al XVII-lea. Este evident însă că nu populația orașenească a Clujului era aceea care consuma complet această mare cantitate de stofe.

În Transilvania se aducea și o altă stofă englezească. Este vorba de saia, care era o stofă la fel de scumpă. După cum menționează cercetătoarea poloneză Maria Bogucka⁴⁶ această stofă apare în socotelile orașului Gdańsk și în documentele din secolul al XVII-lea sub numele de saia englezească, saia de Gdańsk și saia de Olanda⁴⁷.

⁴⁶ Maria Bogucka, *Gdańskie rzemiosło tekstylne od XVI do połowy XVII wieku*, Wrocław, 1956, p. 64 și 65.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 64, 73, 77, 87, 88, 84, 94, 102 și 105.

În tariful vamal de la Cluj din jurul lui 1620 nu se precizează nimic în legătură cu proveniența sau originea acestei stofe, se spune doar că ea era adusă în valuri întregi sau în jumătăți de valuri, ca și alte stofe scumpe fine și că pentru un val întreg se plătea o vamă de 2 fl.⁴⁸

Nici în lista de prețuri din 1627 nu se precizează dacă este vorba de saia din Anglia. Se spune doar că prețul unui cot de saia de calitate bună este de 3 fl.⁴⁹ Menționăm însă că la diferitele obiecte de îmbrăcăminte confecționate din stofe scumpe saia se află alături de londrina fină, de carasia scumpă⁵⁰. Este și firesc deoarece saia este stofa cea mai scumpă după londrina fină.

Se limitau oare relațiile comerciale ale Angliei cu Transilvania numai la importul de stofe englezești scumpe? Este evident că nu. Întii de toate constatăm faptul că în Transilvania pătrundeau o serie de mărfuri care constituiau obiectul comerțului Companiei Levantului sau ale comerțului desfășurat de englezi și scoțieni în Marea Baltică. Examinarea celor mai mult de două sute de mărfuri înregistrate la vama de la Cluj-Mănăștur ca fiind aduse din Polonia între 1599 și 1636 ne arată că majoritatea lor nu erau mărfuri polone, ci ajungeau la noi pe calea comerțului de tranzit desfășurat de negustorii străini, printre care și mulți englezi și scoțieni. Este evident că o bună parte din condimentele și mirodeniile aduse la Cluj⁵¹ proveneau de la negustorii englezi și scoțieni, ei transportându-le pînă la târgurile din Polonia, de unde le procurau negustorii transilvăneni sau cei din Moldova.

Este însă tot atât de clar că în lipsă de informații directe nu putem preciza care anume dintre mărfurile de tranzit în afară de stofele identificate, erau de origine engleză sau aduse de negustori englezi ori scoțieni. Cu atât mai greu este de urmărit problema mărfurilor din Transilvania care să fi ajuns în Anglia. Informațiile în această privință sînt și mai puține și ceea ce este mai regretabil e că nu există o continuitate în această informație, nu putem aplica metode cantitative de cercetare. Cu toate acestea este sigur că existau mărfuri indigene care în secolul al XVII-lea prezentau interes pentru Anglia și au fost achiziționate de negustorii englezi ori scoțieni. Informațiile pe care ne bazăm sînt următoarele:

În timpul domniei lui Vasile Lupu și al lui Gheorghe Ștefan negustorii scoțieni au obținut de la domnii Moldovei dreptul de a produce și a exporta din Moldova potasiu obținut prin arderea arborilor. După însemnările destul de ample oferite de englezul Robert Bargrave, cu ocazia călătoriei sale prin Moldova în toamna lui 1652, un cunoscut negustor scoțian din Gdańsk, Dunbarr a arendat pădurea de lângă Drăcșeni, la sud de Botoșani pentru producerea potasiului. Robert Bargrave descrie chiar și tehnologia folosită de oamenii lui Dunbarr, dintre care-i amintește pe Black și Steward, scoțieni și ei⁵².

⁴⁸ Jakab Elek, *op. cit.*, p. 244.

⁴⁹ *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae*, vol. VIII, p. 380.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 380.

⁵¹ Cf. studiul nostru *Comerțul polono-transilvănean în prima jumătate a secolului al XVII-lea* (în mss.).

⁵² Cf. Franz Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)*. Extras din „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, Seria III, tom. XVII, p. 172—173, traducere de Joanna R. Rosetti, la p. 186—187.

Domnia lui Gabriel Bethlen în Transilvania este perioada în care se încheie primul contract comercial între negustorii scoțieni și principe. El se referea — după cum rezultă dintr-un document de la începutul anului 1624 — la exportul de mărfuri, materii prime din Transilvania. În preambulul acestui document se relatează faptul că niște negustori din Gdańsk anume Daniel Vichman și Friederich Von der Ren au încheiat un contract cu principele Bethlen, dar ei nu și-au respectat obligațiile. Când cantitatea de mercur și de ceară a fost expediată de principe conform înțelegerii la Prešov, negustorii amintiți pur și simplu au plecat cu marfa fără să achite suma convenită. Principele Transilvaniei a suferit în felul acesta, o mare pagubă, căci nici măcar cheltuielile legate de stringerea cerii și de extragere a mercurului nu le-a putut scoate. Primind la începutul anului 1624 o nouă ofertă de contract din partea unor negustori scoțieni pentru exportul de ceară și mercur, Bethlen formulează o serie de condiții. Aceste condiții ale noului contract încheiat între administratorul princiar Dávid Bélaváry din părțile ungurene și Georg Kate, William Peter și William Kate senior, toți trei negustori scoțieni, au fost confirmate de principe în următoarele :

1) Se arendează exportul de mercur și de ceară din Transilvania pe trei ani. O majă de mercur la prețul de 95 de florini ungurești de aur, iar o majă de ceară 62 florini ungurești în aur. Valoarea unui florin de aur se fixează la 2 taleri sau 3 florini ungurești obișnuți.

2) Marfa va fi transportată pe socoteala principelui până la Košice, unde urmează să fie cîntărită. Negustorii scoțieni vor putea prelua marfa abia după ce au achitat contravaloarea ei.

3) Mărfurile de care principele va avea nevoie de la Gdańsk, Amsterdam sau din Polonia vor fi procurate de negustorii scoțieni și vîndute principelui la prețul de achiziționare. În caz de nevoie Bethlen putea să trimită și oameni de ai săi la cumpărarea acestor mărfuri. Prețul lor va fi achitat din suma ce revine din următorul transport de ceară și de mercur. Achitarea trebuie să aibă loc încă în cursul aceluiași an în care mărfurile au fost cumpărate și predate principelui.

4) Deoarece negustorii scoțieni nu pot depune un zălog în bani gata, principele se învoiește de a permite lor să depună mărfurile la Prešov, din cele aduse din alte țări. Ei vor putea să facă comerț liber în Ungaria și Transilvania, desigur, plătind vama obișnuită⁶³.

Interesul negustorilor din Anglia, dar mai ales al acelor din Scoția era față de Transilvania și Moldova evident. Dovadă este și relatarea succintă despre aceste țări apărută în cartea de călătorii a scoțianului William Lithgow, care numai în cursul secolului al XVII-lea a cunoscut în Anglia cinci ediții, iar în Olanda o traducere în limba olandeză.

Lithgow a făcut o călătorie în mai multe țări, trecînd, la începutul domniei lui Bethlen, și prin Transilvania și Moldova. După călătorul scoțian, Transilvania „este așa de înconjurată de munți înalți și de neîntrecut încît nu sînt decît cinci trecători pentru a pătrunde în ea, ceea ce o face foarte puternică și de necucerit. În interior se află o vale bogată sau o cîmpie de 30 de mile lungime și 6 mile lățime, împodobită cu

⁶³ „Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle”, V (1898), p. 46—47.

șase orașe frumoase. Cel mai de seamă dintre ele este Brașovul, apoi Alba Iulia și Sibiu. În interior povirnișurile munților se înalță lin chiar pînă la vîrfuri, ceea ce face ca țara să fie arătoasă și plăcută ochilor și pămîntul să fie cel mai bine rinduit... din Europa. Căci pe cîmpia încununată de munți nu crește decît griu, secară, orz, mazăre și fasole. Și pe jumătate din dealuri sau pe poalele lor sînt numai vii și sate nesfirșite, iar spre înălțimile înconjurătoare cele mai depărtate se află pășuni pentru vaci, oi, capre și cai și desigur de păduri. Și este astfel orînduită încît fiecare regiune îndestulează pe cealaltă, căci cei din sate îndestulează celelalte două părți cu alimente și acestea la rîndul lor le îndestulează cu vinuri, vite, unt și brînză; ele schimbă între ele toate cele de trebuință, după nevoile lor”.

Despre populație Litghow scrie că este „foarte îndatoritoare și prietenoasă”. În ce privește statutul internațional al țării el menționează că „este un principat liber și totuși se află într-o anumită privity sub autoritatea sultanului”⁵⁴.

Cele relatate mai sus dovedesc că în prima jumătate a secolului al XVII-lea au existat încercări și mai durabile de a stabili contacte economice directe între Anglia pe de o parte și Moldova și Transilvania, pe de altă parte. Interesant că baza pentru aceste încercări au constituit-o nu atît mărfurile engleze, ci anumite produse indigene, de mare interes pentru economia engleză. Printre aceste mărfuri se află: potasiul, miedul, ceara și altele⁵⁵.

Aceste mărfuri nu erau incidental achiziționate de negustorii scoțieni ori englezi. Să luăm de exemplu potasiul din Moldova. Se știe că potasiul și alte produse lemnoase erau mărfuri achiziționate în mod sistematic de negustorii englezi și scoțieni în diferitele porturi ale Mării Baltice. Ele proveneau din Polonia, Prusia, țările baltice și Rusia⁵⁶. Potasiul din Moldova exportat aproape permanent spre Polonia nu era o marfă care să prezinte interes pentru această țară care și ea producea și exporta potasiu. Putem afirma cu certitudine că potasiul din Moldova semnalat în cursul secolului al XVII-lea mai multe ori ca fiind dus în Polonia lua drumul spre țările Europei apusene, printre care și Anglia, care avea nevoie de această materie pentru producția sa de săpun și mai ales pentru vopsirea stofelor fine englezești.

Ceea ce se întîmpla cu potasiul nu constituia excepția. Același soartă aveau și o serie de alte mărfuri moldovenești sau ardelenesti. Este evident că pentru o țară care și ea exporta în cantități mari ceară,

⁵⁴ W. Litghow, *The total discourse of the Rare Adventures...*, London, 1632, p. 416—417; traducerea în limba română în *Călători străini despre țările române*, vol. IV, București, 1972, p. 426.

⁵⁵ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1925, p. 289.

⁵⁶ Cercetătorii poloni recunosc unanim că încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea produsele lemnoase constituiau o marfă permanentă de export din Polonia. H. A. Piirimäe a arătat de asemenea că Rusia încă la mijlocul secolului al XVII-lea exporta în țările Europei apusene potasiu, waidasche sau waitasch (asemănător cu potasiu, dar de o calitate inferioară), gudron vegetal (Theer) și smoală din lemn (Pech), iar spre sfîrșitul secolului însăși material lemnos. Este interesant că — așa cum reiese din tablele statistice întocmite de autor — Anglia se află de fapt pe primul loc în ce privește importul de potasiu, gudron vegetal și smoală din lemn. H. A. Piirimäe, *Sostaw, obiem i raspredelenie russkogo dwoza*, în „Skandinavskii Sbornik”, VI (1962), p. 72—73.

mied sau hidromel⁵⁷, vite cornute și produse animaliere în special piei,⁵⁸ aceste mărfuri tradiționale nu erau căutate pe piața internă poloneză pentru consumul intern. Ele, de fapt, alături de cele polone, luau calea comerțului cu țările apusene, târgurile din Polonia servind doar ca loc de contact pentru negustorii apuseni cu mărfurile de pe meleagurile transilvănene sau moldovene. Constatarea noastră se referă și la vitele din Moldova și Transilvania precum și pieile de vite. În secolul al XVII-lea Polonia era una din principalele furnizoare de vite și piei pentru Apusul Europei⁵⁹.

Era cunoscut în general și pînă acum că o parte din vitele care ajungeau în Apusul Europei sub numele de vite polone provenea de fapt din Moldova. Recent cercetătorul Maurycy Horn a adus noi dovezi în această direcție. Pe baza informațiilor scoase din așa zisele cărți orașenești ale orașelor Halici, Trenchen, Belcz, Busko și Lvov el reconstituie întregul export de vite din Rusia Neagră între 1600—1648, ajungînd la concluzia că o parte din vitele vindute în târgurile Camenița 20.054 de capete), Iaworow (20.701), Iaroszlaw (103.772), Grodsk (20.498), Radymn (8 299), Gdańsk (3 621) și alte orașe (circa 35.000) proveneau din Moldova⁶⁰. Printre negustorii străini care duceau boi spre Polonia în 1609 a fost și un „Ormianin Iwanisz”, care a dus din Moldova la iarmarocul din Radymn 130 de boi⁶¹. Negustorul din Lvov Isaac Nachmanowicz a cumpărat, vite în Moldova și cu oamenii săi le duce prin Rusia Neagră, Polonia Mică, Silezia pînă în Prusia⁶². În 1687 negustorul Zyd Szymon a cumpărat în Moldova 30 de vite cornute pe care le-a dus prin Sniatyn în Polonia. O bună parte din vitele cornute provenite din Moldova erau duse la Gdańsk⁶³ unde erau cumpărate de negustorii din țările apusene⁶⁴ printre care erau evident negustorii englezi și scoțieni. M. Wołański constată de asemenea că boii aduși din Moldova la iarmarocul din Polonia erau achiziționați de negustorii străini. După cercetătorul polon la iarmarocul din Iaroslawa, acest centru al comerțului de vite din Rusia Neagră, Podolia și Moldova, numărul vitelor, aduse nu o dată, se ridica la cifra de 40.000⁶⁵. Importanța acestui comerț inclusiv pentru relațiile Moldovei cu Anglia o sublinia N. Iorga. El arăta „din Moldova veneau mai ales

⁵⁷ Socotelile de vamă de la Cluj-Mănăstur conțin foarte puține informații despre exportul de ceară, mied și hidromel din Transilvania spre Polonia. Faptul se explică prin aceea că vinderea acestor produse au constituit încă din timpul principelui Bethlen un monopol princiar.

⁵⁸ M. Wołański, *Zwiazki hanslowe...*, p. 231, 256—262, 267, 283.

⁵⁹ M. Wołański arată că Polonia exporta anual 60.000 de vite cornute, constatînd că alături de materiile prime și minerale exportul de vite ocupă locul cel mai important în exportul polonez. Cf. M. Wołański, *op. cit.*, p. 256—257.

⁶⁰ Maurycy Horn, *Handel wolami na Rusi Czernowej w pierwszej połowie XVII w.*, în „Roczniki dziejow społecznych i gospodarczych”, vol. XXV (1963), p. 74, 79, 83 și 86.

⁶¹ Maurycy Horn, *op. cit.*, p. 79 nota 14.

⁶² M. Balaban, *Zgdy lwowscy na przelomie XVI i XVII w.*, 1906, p. 399 și 412; Maurycy Horn, *op. cit.*, p. 79 nota 15.

⁶³ Maurycy Horn, *op. cit.*, p. 79, nota 15.

⁶⁴ După Maurycy Horn trei erau principalele căi pe care vitele cornute din Moldova erau exportate spre nord, nord-vest: 1) Sniatyn—Colomela—Halici—Rohatîn—Bobrk și Lvov; 2) Zolkiew—Tomaszow—Zamask—Liublin—Varșovia și Gdańsk; 3) Sadova—Wisnier—Przemysl—Iaroslawa—Laneut—Rzewow—Pilsznc—Krakow—Olmusz—Opole—Brzeg—Wroclaw și Nüremberg.

⁶⁵ M. Wołański, *op. cit.*, p. 267—268.

boi, care treceau pînă la Danzig și de aici în Europa apuseană, ba chiar în Anglia”⁶⁶. De altfel, tot N. Iorga atrăgea atenția asupra știrii că boii cumpărați foarte ieftin în Moldova erau vînduți la Gdańsk pe un preț ridicat⁶⁷.

Din Transilvania și Moldova se exportau de asemenea și piei de vite cătate de negustorii străini în tîrguri mari din orașele Poloniei. M. Wolański arată că numai prin Cracovia se exportau anual circa 100.000 de piei⁶⁸, care erau procurate — după același istoric — în cea mai mare parte din Polonia Mică, Podolia și Moldova. Negustorii englezi și scoțieni ca și alți negustori străini care vizitau Polonia cumpărau deci piei din Moldova alături de piei provenite din Transilvania.

LES RELATIONS ÉCONOMIQUES ENTRE LA TRANSYLVANIE ET L'ANGLETERRE AU COURS DE LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVII-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

Au cours du XVII-e siècle et surtout vers la fin de celui-ci, lorsque l'on voit se former les deux grands centres — celui baltique et celui levantin — du marché mondial d'échange de valeurs matérielles, la Transylvanie établit des contacts directs avec la lointaine Angleterre. Toute une série de marchandises y parviennent par des voies plus directes. L'étude recueille toutes les informations concernant les échanges commerciaux entre l'Angleterre et la Transylvanie durant la période 1541—1660, utilisant à cet égard les riches informations des livres de comptes douaniers de Sibiu et de Cluj, encore inédites.

L'auteur présente également certaines formes de l'échange direct, telles que les contrats commerciaux conclus par les princes transylvains et les négociants du royaume insulaire. Les informations de détail et d'ensemble viennent compléter l'image de l'inclusion de la Transylvanie dans le contexte européen des échanges de valeurs culturelles et nationales.

⁶⁶ N. Iorga, *Istoria comerșului românesc. Epoca veche*, București, 1925, p. 283.

⁶⁷ Cf. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a V-a, vol. II, București, 1928, p. 128.

⁶⁸ M. Wolański, *op. cit.*, p. 266—267.

ATITUDINEA DIPLOMAȚIEI FRANCEZE ÎN PROBLEMA MĂRII NEGRE ȘI A DUNĂRII DE JOS, DE LA CONGRESUL DE LA PARIS (1856) PÎNĂ LA CONGRESUL DE LA BERLIN (1878)

DE

TRAIAN IONESCU

După înfringerea Rusiei țariste în războiul Crimeii, Anglia și Franța i-au impus acesteia, prin Tratatul de pace de la Paris din 1856¹, condiții care trebuiau să o împiedice, în viitor, să mai atace șubredul Imperiu otoman, în care cele două puteri maritime occidentale aveau de apărut însemnate poziții economice, obținute în decursul secolelor prin capitulațiile încheiate cu Poarta otomană. Principiile de bază ale tratatului de pace erau *menținerea integrității Imperiului otoman și garantarea colectivă a acestei integrități de către toate puterile europene*. Se spera ca prin aceasta să se bareze calea armatelor țariste spre Constantinopol și să se amâne sine die deschiderea succesiunii „omului bolnav”, cum era denumit Imperiul turc.

Pentru atingerea acestui scop, Rusia era obligată să nu mai aibă flotă de război și arsenale militare navale în Marea Neagră și să înapoieze Moldovei regiunea din sudul Basarabiei limitrofă Dunării. Astfel Imperiul țarist înceta să mai fie un stat dunărean, iar Marea Neagră era neutralizată, căci și Turcia se obliga să nu mai întrețină flotă de război și arsenale militare navale în acea mare. De asemenea, gurile Dunării, scoase de sub stăpînirea țaristă și trecute sub controlul colectiv al marilor puteri europene, deveneau accesibile tuturor pavilioanelor de comerț. Pentru a asigura libertatea de navigație pe această importantă arteră fluvială și pentru a o face navigabilă, prin îndepărtarea tuturor obstacolelor din această regiune acumulate în timpul celor patru decenii de stăpînire țaristă, sînt create organisme internaționale, înarmate cu prerogativele și mijloacele materiale necesare atingerii acestui scop.

Desigur, măsurile arătate mai sus nu urmăreau numai asigurarea și garantarea integrității Imperiului otoman ci, mai ales, crearea condițiilor optime pentru dezvoltarea comerțului maritim și fluvial englez

¹ Asupra Congresului de la Paris din 1856 vezi lucrarea Luciei Taftă, *Atitudinea Franței privind regimul Dunării de Jos și al Mării Negre între 1774—1856*, în manuscris la Institutul de Istorie „N. Iorga”. În prezenta lucrare ne limităm numai la principalele idei și hotărîri ale acestui congres, în măsura în care ele sînt necesare pentru a explica politica acestei țări în problema pe care o tratăm.

și francez în bazinele Mării Negre și Dunării, unde cele două țări avuseseră o activitate comercială susținută și înainte de Congresul de la Paris². Ele doreau să profite din plin de avantajele pe care le ofereau aceste regiuni, atât ca exportatoare de cereale, în condiții foarte avantajoase pentru puterile maritime occidentale, cât și ca dețutătoare însemnate pentru produsele industriale ale Angliei și Franței.

În privința Mării Negre, la 30 martie 1856, se semnează la Paris așa zisa „Convenția Strîmtorilor”, între Franța, Marea Britanie, Prusia, Austria, Rusia, Sardinia și Turcia, prin care se menține vechea interdicție pentru toate vasele de război străine să intre în Bosfor și Dardanele, atât timp cât Poarta se va afla în stare de pace, puterile semnatare angajându-se să respecte acest principiu și să se conformeze lui (art. 1), excepție de la regulă făcînd numai navele ușoare de război aflate în serviciul puterilor amice, care au acces pe baza unui firman eliberat de Poartă (art. 2), și navele ușoare de război, câte două de fiecare putere, autorizate să staționeze la gurile Dunării, pentru a asigura libertatea fluviului (art. 3). Convenția a fost anexată la tratatul general de pace pe care-l completează (art. 4)³.

Prin tratatul de pace Marea Neagră era declarată neutră, Rusia și Turcia ne mai avînd dreptul să întretină în această mare nave de război și nici arsenale navale militare⁴. Desigur, prevederea era prea grea pentru Rusia, căci ea se vedea lipsită de orice posibilitate de apărare pe toată întinderea coastelor ei maritime europene sudice.

La stabilirea acestui regim pe Marea Neagră și în strîmtori un rol de seamă l-a avut Franța, prin reprezentantul ei, contele Walewski, și soluția adoptată corespunde cel mai bine punctului de vedere al politicii napoleoniene și intereselor cercurilor financiare și industriale engleze.

Regimul stabilit la Paris în 1856 în problema strîmtorilor și a Mării Negre a rămas neschimbat atîta timp cît la conducerea Franței s-a aflat Napoleon al III-lea, în timpul domniei căruia această problemă nu a mai făcut obiectul unor tratative diplomatice. Deci, în întreaga perioadă de la Congresul de la Paris pînă la căderea lui Napoleon al III-lea, poziția diplomației franceze în această problemă a rămas neschimbată, așa cum fusese fixată în timpul Congresului din 1856, cu toate că, ulterior congresului, împăratul francez și-a modificat atitudinea față de Rusia, de care căuta să se apropie⁵.

² Despre comerțul francez în aceste regiuni, înainte de anul 1856, vezi Traian Ionescu, *L'échange maritime des marchandises entre les Principautés danubiennes et la France durant la période 1829—1848*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XIII, no. 2, 1974, p. 269—284. Asupra comerțului englez în aceleași ținuturi vezi: Paul Cernovodeanu, *Interesele economice engleze la Dunărea de Jos și în Marea Neagră între 1803—1829*, în „Revista de Istorie”, t. 28, nr. 11, 1975, p. 1695—1709; idem, *An unpublished british source concerning the international trade through Galatz and Braila between 1837 and 1848*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XIV, no. 3, 1977, p. 517—531; Paul Cernovodeanu, Beatrice Marinescu, Irina Gavrilă, *Comerțul britanic prin Galați și Brăila între 1837—1852*, în „Revista de Istorie”, t. 31, nr. 4, 1978, p. 629—650.

³ *Cestiunea Dunărei. Acte și documente*, Ministerul Afacerilor Străine, București, MDCCCLXXXIII, p. 144—145.

⁴ Paul Gogeanu, *Strîmtorile Mării Negre de-a lungul istoriei*, Edit. politică, București, 1966, p. 87.

⁵ *Istoria diplomației*, traducere din limba rusă, vol. I, Edit. științifică, București, 1962, p. 583.

Mult mai complicată avea să se prezinte problema Dunării, căci nu era vorba numai de a statua un regim, ci și de a preda mării navigații acest fluviu și de a împiedica pe viitor reinstaurarea dominației a unei mari puteri și erau două pretendente, Rusia și Austria.

Prin articolul XV al tratatului din 1856, navigația pe Dunăre, conform principiilor actului de la Viena din 1815 care erau extinse și la acest fluviu, era declarată liberă de orice taxe sau obstacole⁶. Pentru asigurarea navigației și îndepărtarea tuturor obstacolelor se creează, din delegații Franței, Austriei, Marii Britanii, Prusiei, Rusiei, Sardiniei și Turciei, o comisie care se va ocupa de sectorul de la Isaccea la vărsarea fluviului. Această comisie urma să perceapă taxe la un nivel convenabil, hotărâte de ea cu majoritate de voturi și folosite la acoperirea cheltuielilor prilejuite de degajarea obstacolelor și de așezămintele necesare liberei navigații pe acest sector al fluviului (art. XVI)⁷. O altă comisie, formată din delegații statelor riverane, Austria, Bavaria, Turcia și Württembergul, la care se adaugă cei ai celor trei principate dunărene (Serbia, Țara Românească și Moldova) aprobați de Poartă, va elabora regulamentele de navigație și poliție fluvială, va înlătura piedicile ce se opun aplicării la Dunăre a principiilor tratatului de la Viena, va face să se execute lucrările necesare pe tot parcursul fluviului, iar după dizolvarea Comisiei europene va veghea la menținerea navigabilității gurilor Dunării și a părților de mare învecinate (art. XVII)⁸. Comisia europeană, în decurs de doi ani, va îndepărta piedicile și va întocmi regulamentele, după care puterile semnatare o vor dizolva, iar atribuțiile ei vor fi luate de Comisia riverană, care va fi permanentă (art. XVIII). Cite două staționare ușoare de fiecare putere vor avea dreptul să staționeze în tot timpul la gurile Dunării, pentru a veghea la aplicarea regulamentelor ce vor fi hotărâte de comun acord (art. XIX)⁹. Prin articolul XX Rusia e îndepărtată de la Dunăre, prin retrocedarea către Moldova a trei județe din sudul Basarabiei, traseul noii frontiere urmînd a fi fixat de puterile contractante¹⁰.

Se creează astfel două comisii: una cu durată limitată, Comisia europeană a Dunării, și cealaltă care trebuia să fie permanentă, Comisia riveranilor. Desigur, în formularea articolelor referitoare la Dunăre, reprezentantul Franței, contele Walewski, a avut un cuvînt greu de spus.

Existența paralelă a celor două comisii a făcut ca toată lupta diplomatică, în perioada de care ne ocupăm și în care Franța a avut aproape întotdeauna un cuvînt de spus, să se concentreze în jurul problemei duratei și atribuțiilor acestor comisii. Mai ales Austria, interesată în a-și stabili dominația pe tot parcursul Dunării, pînă la mare, va căuta să dea, diferitelor formulări ale Tratatului de la Paris și ale convențiilor ce vor urma pentru reglementarea celor două comisii, interpretările care corespundeau intereselor ei, dar dăunau celor ale celorlalte state și mai ales celor ale micilor state riverane Dunării.

⁶ Carlo Rosetty, Francisc Rey, *La Commission Européenne du Danube et son oeuvre de 1856 à 1931*, Imprimerie nationale, Paris, MCMXXXI, p. 411. În continuare: *La Commission Européenne du Danube...*

⁷ *Ibidem*, p. 412.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 413.

Aplicarea prevederilor Congresului de la Paris în problema Dunării a întâmpinat obstacole chiar de la început. Astfel Rusia țaristă, sub pretextul că luase gurile Dunării de la Turcia, refuza să le înapoieze Moldovei, sperînd să cadă mai ușor la învoială cu Poarta ¹¹.

La rîndul ei, Austria se grăbi să convoace, pentru întocmirea regulamentului de navigație și poliție pe Dunărea navigabilă, conform prevederilor articolului XVII al Tratatului de la Paris, pe toți riveranii prevăzuți în acel articol. Convocarea era făcută pentru 29 noiembrie 1856, la ea participînd reprezentanții Austriei, Bavariei, Turciei, Württembergului, Țării Românești, Moldovei și Serbiei. Reprezentantul Țării Românești la această conferință a fost Nicolae Rosetti, iar al Moldovei Ludovic Steege, care l-a înlocuit pe Panait Donici, care se pronunțase împotriva punctului de vedere austriac în privința regulamentului de navigație ¹². După aproape un an de zile de deliberări, la 7 noiembrie 1857 este semnat „Actul de navigație al Dunării” care, întocmit în conformitate cu interesele Austriei, nesocotea principiile tratatelor de la Viena din 1815 și de la Paris din 1856 ¹³ și avea să întâmpine opoziția celorlalte puteri pentru că, deși proclama libertatea absolută a comerțului pe fluviu și pe mare, stabilea că navigația interioară a fluviului (cabotajul) va fi permisă numai între riverani ¹⁴, ceea ce practic însemna că era lăsată la discreția Austriei, singurul dintre riverani care avea o flotă serioasă pe Dunăre.

La puțin timp după convocarea Comisiei riverane la Viena, s-a constituit la Galați, la 4 noiembrie 1856, Comisia europeană a Dunării, conform articolului XVI al Tratatului de la Paris, din reprezentanții celor 7 mari puteri ¹⁵, denumiți comisari. Primul comisar al Franței în această comisie a fost Ed. Engelhardt, care a îndeplinit această funcție între anii 1856—1866. I-au urmat baronul d'Avril, între 1867 și 1876, și Herbertte, între 1877 și 1879 ¹⁶.

În afara acestor comisari, iar mai tirziu delegați ai Franței, întîlnim și alți francezi care îndeplinesc funcții în cadrul Comisiei europene a Dunării. Astfel funcția de secretar general al Comisiei pînă în 1887 este îndeplinită și de un francez, Mahler, între anii 1857—1873 și 1879—1887. Între anii 1857 și 1858 îndeplinește funcția de medic șef al Spitalului de la Sulina al comisiei francezul Engelhardt, iar între anii 1870 și 1887 un alt francez, medicul Vignard, ocupă același post ¹⁷.

Deci contribuția Franței la organizarea și buna funcționare a Comisiei europene a Dunării nu s-a rezumat numai la rolul jucat de comisarii sau delegații ei în această comisie. De altfel, înființată pentru o durată de numai doi ani, această comisie, după cum rezultă din numele și datele

¹¹ Iulian Cărțană, Ilie Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, Edit. științifică, București, 1972, p. 43.

¹² M. Kogălniceanu, *Cestiunea Dunării*, Partea I, Tipografia Academiei Române, București, 1882, p. 2.

¹³ Iulian Cărțană, Ilie Seftiuc, *op. cit.*, p. 43.

¹⁴ Dinu C. Arion, *Chestia Dunării*, conferință, București, 1916, p. 25.

¹⁵ *La Commission Européenne du Danube...*, p. 65.

¹⁶ Arhivele Comisiei europene a Dunării arzînd în incendiul din 1917, nu se pot stabili cu precizie datele de funcționare ale acestor reprezentanți și s-au luat cele ale primei și ultimei sesiuni plenare la care ei au participat. *Ibidem*, p. 75—76.

¹⁷ *Ibidem*, p. 104, 106

prezentate mai sus, a durat mult mai mult, existența ei încheindu-se, după mai bine de opt decenii de funcționare, în preajma celui de al doilea război mondial. Astfel, prin utilitatea sa, Comisia europeană a Dunării, din temporară, a devenit permanentă, pe cînd cealaltă comisie, aceea a riveranilor, prevăzută a fi creată cu un caracter permanent, nu se va constitui niciodată.

Prelungirea repetată a duratei Comisiei europene a Dunării își are explicația în faptul că ea corespundea unor nevoi reale, la data înființării ei nici Turcia și nici Principatele Române nedisponind de mijloacele tehnice și nici de specialiștii necesari înfăptuirii operei realizate de această comisie. Pentru poporul român lucrările înfăptuite de ea au avut o mare însemnătate din punct de vedere economic, pentru că asigurarea navigației pe Dunăre a contribuit la dezvoltarea economică a țării noastre. Și pe plan politic, prezența ei pe solul românesc a constituit o cheazășie pentru aceste principate, scoase de Congresul de la Paris de sub dublul protectorat turcoțarist și puse sub garanție colectivă a marilor puteri, că nu vor fi prada tendințelor acaparatoare ale celor trei mari imperii vecine.

Multe din problemele navigației pe Dunăre ce se vor ridica în deceniile următoare vor fi rezolvate de marile puteri, prin reprezentanții lor, în cadrul Comisiei europene a Dunării. De aceea, o parte a atitudinii marilor puteri, și deci și a Franței, față de problema navigației pe Dunăre, se va reflecta în poziția pe care o vor lua reprezentanții lor în această comisie. Dar problemele cele mai spinoase depășeau atribuțiile și posibilitățile de soluționare ale Comisiei europene și atunci trebuiau să intervină direct marile puteri, întrunite în conferințe sau în congrese, pentru a găsi o soluție care, de cele mai multe ori, era de compromis.

Încă din anul următor Congresului de la Paris marile puteri au trebuit să intervină în urmărirea aplicării prevederilor tratatului de pace. Prima problemă care se ridica era retrocedarea sudului Basarabiei și a Deltei către Moldova. Comisia europeană găsisse prezente în Deltă trupele austriece, iar Rusia ridica pretenții asupra acestui teritoriu, în care, după raportul delegatului francez către guvernul său, „Arbitrarul se întrecea cu dezordinea, despotismul cu anarhia, iar comerțul era lipsit de garanțiile cele mai elementare de securitate”¹⁸. De aceea, prin tratatul din 19 iunie 1857, puterile întrunite la Paris modifică dispozițiile tratatului din 1856, care dădea Delta Moldovei, atribuind Turciei suveranitatea asupra acestui teritoriu¹⁹.

În anul 1858 se împlineau cei doi ani fixați de tratat pentru terminarea lucrărilor de ameliorare a condițiilor de navigație pe Dunăre, în sectorul în aval de Isaccea, de către Comisia europeană și de intrare în funcțiune a Comisiei riveranilor. Totodată trebuia definitivată situația Principatelor Române, după ce acestea, conform Tratatului de la Paris, își exprimaseră dorințele prin intermediul Adunărilor ad-hoc. Pentru soluționarea acestor probleme, în august 1858, marile puteri s-au întrunit în Conferința de la Paris.

În problema Principatelor Române conferința se află în fața cererii de Unire formulată de Adunările ad-hoc. Unirea era privită cu ostilitate

¹⁸ *Ibidem*, p. 9—10.

¹⁹ *Ibidem*, p. 9. Vezi și *Cestiunea Dunărei. Acte și documente*, p. 146.

de Imperiul otoman, de Anglia, pentru că ea ducea în mod logic la slăbirea unității Imperiului otoman, și de Austria, care-și vedea barată astfel calea spre Est. Erau pentru unire Rusia, care dorea pe orice cale slăbirea Turciei, Sardinia și Prusia, care urmăreau crearea unui precedent pentru a putea trece la unificarea Italiei și Germaniei, și mai ales Franța. Pentru Napoleon al III-lea prin Unire se realiza un stat tampon între Rusia și Imperiul otoman și se sporea influența și prestigiul Franței în aceste regiuni, ceea ce ar fi avut ca urmare și întărirea pozițiilor sale economice. În fond, pentru diplomația europeană și pentru cea franceză, Unirea și problema Dunării erau dependente între ele. Pozițiile marilor puteri pro sau contra Unirii păreau de neîmpăcat. Totuși, în întrevvedere de la Osborne, din august 1857, dintre Napoleon al III-lea și regina Victoria, se ajunsese la un compromis, pe care și-l însuși Conferința de la Paris din 1858 a marilor puteri, statuând o unire formală, cu numele, cele două țări rămânând practic separate. Soluția problemei avea însă să o dea poporul român, împotriva hotărârii marilor puteri, prin dubla alegere ca domn a lui Cuza, soluție agreată de Napoleon al III-lea, ceea ce va aduce deosebita simpatie a poporului român pentru împăratul francez și întărirea prestigiului și pozițiilor Franței în regiunea Dunării de Jos.

În problema celor două comisii dunărene, în ședința din 9 august 1858 a Conferinței de la Paris, plenipotențiarul Franței, contele Walewski, întreabă pe cei ai Austriei și Turciei dacă, în conformitate cu articolul XVII al tratatului de la Paris, Comisia riverană a elaborat regulamentele de navigație pe Dunăre și dacă sint gata să comunice conferinței această lucrare. Plenipotențiarul austriac, sprijinit și de cel turc, declară că e autorizat să o prezinte, deși, după Tratatul de la Paris, ea trebuie prezentată conferinței odată cu aceea a Comisiei europene. Plenipotențiarul Franței, Marii Britanii și Sardiniei cred că conferința poate lua act de acest document numai după ce-l va fi examinat. Conferința adoptă propunerea contelui Walewski de a se remite unei viitoare ședințe observațiile ce s-ar putea ivi din examinarea atentă a documentului comunicat de baronul Hübner²⁰.

În ședința din 16 august plenipotențiarul Franței a cerut să se prezinte și să se discute observațiile făcute pe marginea lucrării prezentată de delegații Austriei și Turciei. Reprezentantul Angliei, lordul Cowley, arăta că acest regulament nu menționează dispozițiile cele mai importante ale actului Congresului de la Viena și decide asupra multor puncte în sens contrar hotărârilor Tratatului de la Paris²¹. La fel se pronunță și contele Walewski, aderând la observațiile și propunerile plenipotențiarului englez. Plenipotențiarul francez se declară pentru deschiderea tuturor afluenților Dunării, fără excepție, tuturor pavilioanelor, invocând drept precedent faptul că guvernul francez, în urma intervenției celui austriac pe lângă Poartă, consimțise la anularea unor concesiuni acordate de guvernul Moldovei unei companii franceze, pentru exploatarea Siretului. El crede că trebuie invocate principiile actului Congresului de la Viena și nu interpretarea lui, cum face baronul Hübner, și atrage atenția că Tratatul de

²⁰ *Cestiunea Dunării. Acte și documente*, p. 333—338. Protocol nr. 14.

²¹ *Ibidem*, p. 337—338. Protocol nr. 18. Vezi și Armand Lévy, *La Roumanie et la liberté du Danube*, Librairie du Luxembourg, Paris, 1883, p. 25.

la Paris prevede tratament egal pentru toate pavilioanele în prelevarea de taxe la gurile Dunării²². De asemenea, conform articolului XVIII al aceluiași tratat, Comisia riverană trebuie să termine lucrările în decurs de doi ani, independent de cele ale Comisiei europene, și el speră că în acest interval Austria și Turcia vor fi în măsură să comunice urmarea dată de Comisia riverană observațiilor consemnate în acest protocol²³.

În încheierea ședinței, plenipotențiarii Franței, Marii Britanii, Prusiei, Rusiei și Sardiniei, cărora li se alătură în cele din urmă și cel al Turciei, în opoziție cu pozițiile adoptate de reprezentantul Austriei, consideră că spiritul Tratatului de la Paris este clar în a acorda Comisiei europene sarcina de a degaja gurile Dunării de obstacole, că Actul de navigație elaborat de Comisia riverană nu va fi pus în aplicare înaintea stabilirii unui acord complet între toate puterile semnatare, că stabilirea acestui acord nu știrbește suveranitatea Austriei, fiind vorba numai de executarea tratatelor, și ei sint convinși că guvernul austriac va lua în considerație observațiile consemnate în protocol și își va modifica decizia luată anterior. Baronul Hübner ține să rezerve guvernului său întreaga exercitare a dreptului său în aceste probleme²⁴.

În ședința din 19 august 1858, reprezentanții Franței, Marii Britanii, Rusiei, Prusiei, Sardiniei și Turciei, convinși că, în intervalul de doi ani stabilit prin articolul XVI al Tratatului de la Paris, Comisia europeană a Dunării nu-și va putea termina lucrările ce i se atribuiseră prin acel articol, sint de părere să relungească acest termen pînă la terminarea ziselor lucrări. Plenipotențiarul Austriei își rezervă asupra acestui punct opinia guvernului său, care se va înțelege, pe cale diplomatică, cu celelalte puteri semnatare²⁵.

Conferința de la Paris, din august 1858, reușise să încheie un compromis în privința Unirii Principatelor Române, compromis în care Franța avusese rol hotărîtor în toate clauzele favorabile românilor, să respingă regulamentul de navigație propus de Comisia riverană, care de altfel nici nu va funcționa, împiedicînd astfel tendința Austriei de a instala dominația sa pe tot traseul Dunării, și să prelungească mandatul Comisiei europene a Dunării pînă la terminarea lucrărilor cu care ea fusese însărcinată. În stabilirea ultimelor două hotărîri, privitoare la Dunăre, alături de Anglia, Franța avusese un rol determinant, atitudinea ei fiind dictată de interesele pe care le avea în această regiune.

Austria va încerca, în mai multe rînduri, să obțină de la celelalte mari puteri asentimentul pentru constituirea Comisiei riverane care însă, datorită opoziției constante a acestora, nu va lua ființă niciodată²⁶.

²² *Cestiunea Dunării. Acte și documente*, p. 338. Protocol nr. 18.

²³ *Ibidem*, p. 341.

²⁴ *Ibidem*, p. 341—342.

²⁵ *Ibidem*, Protocol 19.

²⁶ Iulian Cărtănaș, Ilie Seftluc, *op. cit.*, p. 45. Printre încercările făcute de Austria pentru a obține asentimentul celorlalte guverne la Actul de navigație din 7 noiembrie 1857, menționăm „Articolele adiționale” la acest act, întocmite la Viena la 1 martie 1859, prin care se avansează unele concesi ca : dreptul tuturor navelor, indiferent de pavilion, de a face transporturi de mărfuri și de călători pe Dunăre ; dreptul statelor riverane de a lua unele măsuri proprii navigației din apele lor teritoriale, dacă aceste măsuri nu contravin dispozițiilor Actului de navigație ; o atenuare a rigorilor măsurilor de carantină ; dreptul de pilotaj pentru piloții tuturor națiunilor ; afirmarea principiului liberii navigații pe Dunăre stabilit prin Tratatul de la Viena, atît în privința fluviului cit și a afluenților săi. *Cestiunea Dunării. Acte și documente*, p. 342—344.

După Conferința de la Paris Comisia europeană a Dunării își continuă opera de îmbunătățire a condițiilor de navigație la gurile Dunării, prin lucrări tehnice concepute și executate sub conducerea competentului inginer hidrolog englez Charles Hartley, aflat în serviciul acestei comisii. Cea mai importantă dintre aceste lucrări a fost amenajarea brațului Sulina, care a fost adâncit pentru a primi și nave de mare tonaj, iar traseul său a fost corectat prin săparea unui canal²⁷. Comisia lucra totuși în condiții destul de grele deoarece, pînă în 1858, rezidau la Galați numai delegații Franței și Angliei, ceilalți venind în acest oraș numai în perioadele de sesiune ale Comisiei europene, în restul timpului îndeplinind alte funcții: delegații Prusiei, Rusiei și Sardiniei erau consuli la București iar cel al Turciei era guvernator la Tulcea²⁸.

Este greu de urmărit atitudinea Franței în problema Dunării în perioada 1858—1866. Ea se materializează în activitatea depusă de comisarul francez în Comisia europeană a Dunării și e consemnată în numeroase protocoale ale ședințelor privind rezolvarea problemelor curente sau în cele care se ocupau cu redactarea Actului public, semnat de delegații puterilor membre ale comisiei de la Galați în ședința din 2 noiembrie 1865.

La 26 aprilie 1859, discutînd din nou durata existenței sale și neputînd să se ajungă la un punct de vedere comun, Comisia europeană a Dunării și-a prelungit durata. Situația s-a repetat și în ședința din 27 iunie 1861 a Comisiei europene, cînd delegații au hotărît să prelungească mandatul acestei comisii pînă cînd guvernele țărilor reprezentate în ea vor discuta această chestiune. Tot în acea ședință s-a decis întocmirea unui act internațional referitor la navigația la gurile Dunării²⁹. Dar proiectul acestui act, terminat încă de la 2 decembrie 1861, nu a putut fi semnat decît 4 ani mai tîrziu cînd, după lungi tratative cu Turcia, care se opunea, s-a ajuns la un acord. Astfel, la 2 noiembrie 1865, la Galați, s-a semnat Actul public relativ la navigația la gurile Dunării, avînd ca anexe „Regulamentul de navigație și de poliție fluvială” și „Tarifele taxelor” ce urmau să se perceapă³⁰.

Ratificarea Actului public din 2 noiembrie 1865 de către puterile membre ale Comisiei europene a Dunării s-a făcut în Conferința ținută la Paris, în martie 1866, care a avut drept obiectiv principal discutarea situației create în România în urma detronării lui Alexandru Ioan Cuza. Pentru a doua oară, la o conferință chemată să discute problemele românilor, era tratată și problema Dunării.

Conferința a ratificat Actul public din 2 noiembrie 1865 și a prelungit mandatul Comisiei europene pe încă 5 ani³¹.

²⁷ Asupra lucrărilor Comisiei europene a Dunării vezi *La Commission Européenne du Danube...*, precum și lucrarea lui F. A. Sturdza, *Les Travaux de la Commission Européenne des bouches du Danube. 1859 à 1911. Actes et documents*, Librairie Gerold, Vienne, 1913, XI + 248 p. + 4 anexe și 13 tabele de diagrame.

²⁸ *La Commission Européenne du Danube...*, p. 66.

²⁹ *Ibidem*, p. 19—20.

³⁰ „Arhiva Ministerului Afacerilor Externe”, București, fond Convenții, dosar 17, vol. III, f. 173; cf. Iulian Cârțană, Ilie Seftiuc, *op. cit.*, p. 49. Textul Actului public din 1865 și al anexelor sale se află integral în *Cestiunea Dunărei. Acte și documente*, p. 363—394 și în *La Commission Européenne du Danube...*, p. 416—422.

³¹ N. Dașcovici, *Dunărea noastră*, București, p. 28—29.

Cu prilejul dezbaterilor pentru prelungirea mandatului Comisiei europene, delegatul Franței, Drouyn de Lhuys, găsind că termenul de minimum trei ani propus de inginerul englez și discutat în ședința comisiei din 2 noiembrie 1865 ar fi prea scurt, cere să se acorde un an în plus. Plenipotențialul Marii Britanii se pronunță pentru o prelungire maximă de cinci ani, opinie care e imediat sprijinită de omologul său francez. Drouyn de Lhuys reaminteste, că, și în Conferința din 1858, toți plenipotențiarilor, cu excepția celui al Austriei, care rezerva opinia guvernului său, fuseseră pentru prelungirea duratei acestei comisii pînă la terminarea completă a lucrărilor enunțate în articolul XVI al Tratatului de la Paris. Fără a susține ultima alternativă, el se pronunță totuși pentru un termen destul de lung pentru a fi luat în serios. Ceilalți plenipotențiarilor acceptă termenul de 5 ani propus de plenipotențiarilor Angliei și Franței, sub rezerva aprobării guvernelor lor ³². În ședința din 24 aprilie 1866, plenipotențiarilor Austriei, Marii Britanii, Franței, Italiei, Prusiei și Turciei anunță că guvernele lor au aderat la propunerea făcută în ședința din 28 martie, de a se prelungi pe cinci ani durata Comisiei europene a Dunării. Plenipotențiarul Rusiei face aceiași declarație, dar adaugă că guvernul său adoptă acest termen ca extrem și netrebuind în nici un caz să fie depășit ³³.

În ședința din 28 martie contele Cowley, plenipotențiarul Marii Britanii, propune extinderea jurisdicției Comisiei europene pînă la Brăila ³⁴. Deși în ședința din 2 mai plenipotențiarilor Italiei, Prusiei și Franței aderă la propunerea britanică ³⁵, aceasta nu poate fi adoptată de conferință, pentru că în ședința din 17 mai contele Goltz declară că guvernul rus, deși și-a dat apobarea, își poate modifica opinia dacă se vor ivi dificultăți în aplicarea acestei măsuri ³⁶.

În ședința din 28 martie, plenipotențiarul francez a ridicat și problema regulamentului elaborat în 1857 de Comisia riverană, întrebînd la ce dată această lucrare ar putea fi terminată în întregime ³⁷, dar discuțiile nu au dus la niciun rezultat.

Rezultatul final al Conferinței de la Paris din 1866 a fost favorabil punctelor de vedere ale plenipotențiarilor francez și britanic, care au desfășurat o activitate intensă pentru a obține adoptarea acestor puncte. Mandatul Comisiei europene a Dunării era prelungit pînă în 1871. Prin ratificarea Actului public din 2 noiembrie 1865 se crea un adevărat statut al Dunării de Jos, iar comisia primea prima lege care organiza funcționarea ei și stabilea drepturile ei, ale țărilor riverane și ale navigatorilor. Prin acest act, rămas în vigoare pînă în anul 1878, Comisia europeană a Dunării era pusă sub regimul dreptului internațional, garantat de marile puteri ³⁸.

Conferința de la Paris din 1866 a fost ultimul prilej în care diplomația napoleoniană și-a spus cuvîntul în problema Dunării, în care nu

³² *La Commission Européenne du Danube...*, p. 394—395, Protocol nr. 3, din 26 martie 1866.

³³ *Cestiunea Dunărei. Acte și documente*, p. 398, Protocol nr. 6.

³⁴ *Ibidem*, p. 397, Protocol nr. 3.

³⁵ *Ibidem*, p. 398—399, Protocol nr. 7.

³⁶ *Ibidem*, p. 399, Protocol nr. 8.

³⁷ *Ibidem*, p. 396, Protocol nr. 3.

³⁸ Iulian Cârțână, Ilie Seftiuc, *op. cit.*, p. 49—50.

va mai interveni nimic pînă în anul 1871. Timp de 15 ani, între 1856 și 1871, statutul juridic al Mării Negre și al Dunării fusese cel pe care îl impuseseră interesele coaliției anglo-franceze, învingătoare în războiul Crimeii. Acest statut corespundea totodată și raportului de forțe stabilit în Europa prin Tratatul de pace de la Paris. Dar ridicarea tot mai îndrăzneată a Prusiei ca mare putere europeană, în urma războaielor victorioase din 1864 și 1866, începea să schimbe acest raport de forțe în detrimentul Franței și al Angliei. Victoria Prusiei asupra Franței în războiul din 1870—1871 avea să răstoarne complet acest raport de forțe, creînd un nou echilibru european, în care Germania unificată devenea prima putere de pe continent, iar Rusia țaristă, care plătise din greu înfrîngerea din 1855, în mod normal va căuta să profite de această nouă situație, pentru a anula acele clauze ale Tratatului de la Paris privind regimul Mării Negre care o puneau în imposibilitate de a apăra granițele meridionale ale imperiului său. Regimul Mării Negre și al Dunării devenea din nou obiectul unor tratative internaționale, care aveau să-i aducă serioase modificări tocmai în momentul în care, grav înfrîntă în războiul cu Prusia, Franța nu-și mai putea susține cu suficientă tărie punctul de vedere în această problemă. Înfrîngerea din 1870 însemnase și falimentul politicii diplomației napoleoniene în chestiunea Dunării și a Mării Negre.

★

Profitînd de înfrîngerea militară a Franței în 1870, de divergențele dintre ea și Anglia și Austro-Ungaria, precum și de atitudinea binevoitoare a Prusiei, guvernul țarist a hotărît să treacă la acțiune, pentru a obține anularea articolelor Tratatului de la Paris din 1856 referitoare la Marea Neagră care o dezavantajau. În septembrie 1870, Bismarck a reafirmat promisiunea de a sprijini deplin Rusia în vederea acestei anulări. Printr-o circulară către toate puterile participante la Tratatul de la Paris, guvernul țarist declară, la 31 octombrie 1870, că, deoarece Tratatul de la Paris fusese încălcat în mai multe rinduri de alte state³⁹, nu poate admite ca acest tratat, nerespectat în multe din hotărîrile sale esențiale, să rămînă obligatoriu „în acele puncte care afectează interesele directe” ale Rusiei. De aceea „el declară nul articolul care îngredea numărul și tonajul navelor de război pe care puterile maritime riverane le puteau ține în apele Mării Negre”⁴⁰.

Declarația stîrni indignare în Anglia și Austro-Ungaria iar, la propunerea Prusiei de a se crea o conferință pentru a discuta problema anulării unilaterale a Tratatului de la Paris, Gorceakov a răspuns că hotărîrea guvernului rus este fermă și definitivă și că participarea sa la conferință este condiționată și de „asigurarea anticipată a satisfacerii dorințelor sale”, conferința avînd numai de aprobat formal un nou statut al Mării Negre⁴¹. Guvernul francez, preocupat de războiul cu Prusia, arăta că Rusia abroga, printr-o declarație unilaterală, stipulațiile unui tratat internațional, dar lăsa inițiativa diplomatică Angliei, adăugînd că va

³⁹ Între aceste violări este considerată și Unirea Principatelor. Dinu C. Arion, *op. cit.*, p. 18.

⁴⁰ *Istoria diplomației*, traducere din limba rusă, vol. I, p. 651.

⁴¹ *Ibidem*.

examina pe urmă hotărîrea ce o va lua. Franța acceptă în grabă un congres, dorind să profite de aceasta pentru a ieși din izolarea în care se afla⁴². Bismarck nu dorea discutarea chestiunii Orientului înainte de înfrîngerea definitivă a Franței. Surprins însă de circulara rusă din 20 noiembrie către guvernul englez și pentru a face inutil orice concurs al Franței, la 22 noiembrie el propunea convocarea unei conferințe a marilor puteri semnatare ale Tratatului de la Paris din 1856. Între 26 noiembrie și 2 decembrie puterile acceptară pe rînd propunerea lui Bismarck⁴³. Franța răspunse și ea la 2 decembrie, cînd Jules Favre, ministrul Afacerilor Externe al Guvernului Apărării Naționale, declară: „Franța este prea ocupată cu afacerile sale pentru a se amesteca în cele ale Europei”. Peste două zile, el dădu un răspuns favorabil dar la o chestiune ce nu fusese pusă: „Primesc cu plăcere, și am cerut întotdeauna, întrunirea unui congres în care să fie examinate și rezolvate toate problemele care dezbină Europa; dacă este posibil ca el să fie precedat de un preliminaru care să recunoască integritatea teritoriului, voi fi încîntat; dacă acest lucru nu este posibil, consimt ca totul să fie rezervat, pentru a fi supus dezbaterilor și votului unei adunări care va fi numită prin intermediul unui armistițiu o dată cu aprovizionarea”⁴⁴.

Declarația lui Favre, aflat în Parisul asediat, era nerealistă, puterile, și în primul rînd Prusia, neputînd să o accepte. Chandordy, care-l suplinea pe Jules Favre la Tours, înțelegea mai realist situația și declara: „Anglia va fi profund jignită și Europa surprinsă, căci ea ar crede că am avea interesul să acceptăm această reuniune pentru a putea expune acolo problemele noastre”⁴⁵.

La 19 decembrie declarația de la Bordeaux anunța că „guvernul a decis, pentru a da dovadă de bunăvoință, să fie reprezentat la Londra, și el a avut grijă, pentru ca nimeni să nu ignore asta, să le telegrafieze tuturor agenților săi că va trebui ca interesele franceze să fie discutate la conferință”⁴⁶. Deci decizia de a participa la Londra era legată nu atît de dorința de a-și spune cuvîntul în problema Mării Negre și a Dunării, cît de speranța de a folosi această conferință pentru a face celelalte puteri europene să intervină diplomatic în conflictul dintre Franța și Prusia.

Bismarck, la curent cu intențiile franceze și nedorind ca diplomația europeană să intervină în condițiile de pace pe care el voia să le impună Franței învinge, pentru ca „să nu micșoreze fructul victoriei noastre”⁴⁷, se hotărî să întîrzie cît mai mult posibil sosirea ministrului francez la conferință, pentru a-l împiedica să ridice problema războiului în fața forumului european. La sfîrșitul lui decembrie, hotărît să meargă personal la Londra, Jules Favre cere lui Granville să obțină „salv-conductul” necesar pentru a putea ieși din Parisul asediat. Dar Bismarck refuză să dea el această „liberă trecere” pe care ministrul francez trebuia să o ceară comandantului șef al armatei ce asedia capitala Franței. Nego-

†

⁴² N. Dașcovici, *La Question du Bosphore et des Dardanelles*, „Georg”, Genève, 1915, p. 235.

⁴³ *Ibidem*, p. 236.

⁴⁴ Henri Hauser, J. Ancel, L. Cohen, R. Guyot, *Histoire diplomatique de l'Europe (1871—1914)*, vol. I, P.U.F., Paris, 1929, p. 34—35.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 35.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 36.

cierile se duc prin Wash, ministrul Statelor Unite la Paris, iar pentru a da răgazul necesar sosirii reprezentantului francez, lordul Granville întârzie cu câteva zile deschiderea conferinței ce trebuia să se facă la 31 ianuarie 1871. O nouă declarație a ministrului francez, care vrea să fie sigur că Franța e invitată pe picior de egalitate și nici nu vrea să părăsească Parisul asediat, permite lui Bismarck să sugereze posibilitatea de a fi desemnat alt plenipotențiar sau de a se lăsa protocoalele deschise pînă cînd Franța va vrea să le semneze⁴⁸.

Salv-conductul nesosind la timp, se cere o nouă aminare a conferinței, dar Granville răspunde că aminarea nu poate depăși data de 17 ianuarie. Pe 17 ianuarie Bismarck îi scrie personal lui Jules Favre, refuzîndu-i salv-conductul, pe motivul că nu este ministrul unui guvern „oficial recunoscut”⁴⁹.

Conferința de la Londra se deschide la 17 ianuarie 1871 în absența unui reprezentant al Franței, care va sosi mai tîrziu, după încheierea dezbaterilor. Jules Favre cedă locul ducelui de Broglie, numit de Thiers ambasador la Londra. Reprezentantul Franței nu poate participa decît la ședința din 13 martie, cînd se ajunsese la un acord general, a doua zi conferința încheindu-se⁵⁰. El răspunde la curtenitorul bun venit al lordului Granville cu tact și demnitate, marcînd foarte net poziția Franței, prin cuvintele :

„Poate guvernul francez ar fi preferat să se abțină pînă la capăt să se asocieze unor hotăriri la a căror dezbateri nu a participat”.

„Dar el s-ar fi temut prelungind abținerea sa, acum cînd trista cauză a dispărut, de a nu arăta destul de deschis prețuirea pe care o dă la tot ce poate întreține sau restabili armonia între statele mari. De aceea el folosește cu grabă prilejul de a menține regula salvatoare a societății europene, anume, de a nu aduce nici o schimbare esențială relațiilor dintre popoare, fără examinarea și consimțămîntul tuturor marilor puteri, practică tutelară, adevărată garanție a păcii și a concilierii, de la care s-au făcut prea multe derogări în acești ultimi ani”⁵¹.

Declarația plenipotențialului francez aducea aderarea Franței la noua reglementare a statutului juridic al Mării Negre și al Dunării, la care ea nu participase dar pe care o confirma prin semnătura delegatului său.

În ceea ce privește lucrările conferinței, ele s-au desfășurat în intervalul de la 7 ianuarie la 19 martie 1871.

Convocată pentru a da consacrarea internațională hotărîrii Rusiei de a nu respecta acele clauze ale Tratatului de la Paris din 1856 care lăseau fără apărare regiunile ei meridionale, conferința se încheie cu un triumf total al diplomației țariste. Au fost anulate cele trei articole care limitau numărul de nave de război pe care Rusia și Turcia le puteau menține în apele Mării Negre, precum și dreptul de a se construi fortificații pe malurile ei. Se renunța astfel la neutralizarea Mării Negre și Rusia putea dispune în acea mare de o flotă de război. S-a menținut în același timp

⁴⁸ *Ibidem*, p. 35.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 36.

⁵⁰ N. Dașcovici, *Marea noastră sau regimul strîmtorilor*, Iași, 1937, p. 106. Edouard Driault, *La Question d'Orient depuis ses origines jusqu'à nos jours*, Félix Alcan, Paris, 1902, p. 205.

⁵¹ Henri Hauser ș.a., *op. cit.*, p. 38.

dreptul Turciei, stabilit prin Tratatul de la Paris din 1856, de a închide și deschide accesul navelor de război aparținând unor puteri prietene Porții în strîmtorile Bosfor și Dardanele, în cazul cînd va considera acest lucru necesar pentru asigurarea executării hotărîrilor Tratatului de pace de la Paris. În felul acesta erau respinse propunerile austro-engleze cu privire la strîmtori iar, datorită opoziției Turciei, a căzut și pretenția Angliei de a obține o bază maritimă militară la Sinope, pe teritoriul otoman, drept compensație pentru anularea hotărîrii cu privire la neutralizarea Mării Negre. Hotărîrile luate la Londra în 1871 vor reglementa regimul strîmtorilor pînă la izbucnirea primului război mondial⁵². Ele au fost numai semnate de delegatul francez, care a lipsit de la discutarea și stabilirea lor.

Conferința de la Londra din 1871 era chemată să se pronunțe și asupra Comisiei europene a Dunării, al cărei mandat, prelungit pe 5 ani de Conferința de la Paris din 1866, expira în anul 1871. Anglia, care fusese nevoită să cedeze Rusiei în problema neutralizării Mării Negre, caută compensație în prelungirea mandatului Comisiei europene, existența acesteia fiind legată de interesele economice britanice în regiunea Dunării de Jos. De asemenea Austro-Ungaria lega problema Comisiei europene de cea a Comisiei riverane care, deși declarată permanentă și succesoare a celei europene, nu se constituise încă. Problema libertății navigației pe Dunăre a fost ridicată de contele Appony, plenipotențiarul Austro-Ungariei, care a prezentat două propuneri: a) dacă s-ar pune problema modificării, printr-o conferință specială a puterilor cosemnatate, a articolului 17 al Tratatului de la Paris, referitor la Comisia riverană, condițiile acestei modificări să fie discutate în prealabil de puterile riverane și b) guvernul austro-ungar se va pune de acord cu coriveranii din zona cataractelor și a Porților de Fier ale Dunării asupra lucrărilor pe care le va avea de executat în această zonă pentru îndepărtarea obstacolelor ce stau în calea navigației și dăunează comerțului⁵³. Anglia nu se opuse acestei propuneri, dorind să obțină cîștig de cauză în problema prelungirii mandatului Comisiei europene a Dunării⁵⁴.

Plenipotențiarul Angliei, contele Granville, propuse, la rîndul său, prelungirea mandatului Comisiei europene a Dunării pe o durată de 26 ani, începînd de la data de 24 aprilie 1871, timp necesar pentru terminarea lucrărilor îngreprinse de comisie și pentru rambursarea avansurilor făcute de Turcia și amortizarea împrumuturilor contractate de această comisie. Totodată el repetă propunerea engleză din 1866, de a se prelungi competența Comisiei pînă la Brăila⁵⁵. Plenipotențiarul Austro-Ungariei și Rusiei declară că au instrucțiuni precise pentru o prelungire pe o durată maximă de 12 ani. Ceilalți plenipotențiarul nu aveau instrucțiuni în acest sens⁵⁶. Regretînd absența Franței, lordul Grandville este convins că guvernul francez nu va face obiecții cu privire la prelungirea mandatului

⁵² *Istoria diplomației*, vol. I, p. 651—652. Vezi și Iulian Cârțană, Ilie Seftiuc, *op. cit.*, p. 51.

⁵³ *Cestiunea Dunărei. Acte și documente*, p. 405—406, Protocol nr. 3, din 3 februarie 1871.

⁵⁴ Paul Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, Edit. politică, București, 1970, p. 69—70.

⁵⁵ *Cestiunea Dunărei. Acte și documente*, p. 407. Protocolul nr. 3, din 3 februarie 1871.

⁵⁶ *Ibidem*.

Comisiei europene⁵⁷. Într-adevăr, în ședința penultimă, din 13 martie, la care a participat, ducele de Broglie a declarat că „guvernul francez ar fi consimțit la termenul cel mai lung pe care-l propusese contele Granville la început dar că, în lipsa acestuia, va accepta termenul mai limitat de 12 ani”⁵⁸. Și în privința extinderii competenței Comisiei europene pînă la Brăila plenipotențiarul Franței declară că „ar fi consimțit la această extindere dar că era silit să renunțe la asta în urma opoziției Turciei”⁵⁹. Cele două declarații ale ducelui de Broglie definesc foarte clar interesul Franței de a prelungi în timp și a extinde în spațiu competența Comisiei europene a Dunării.

În cele din urmă, conferința prelungi pentru o perioadă de 12 ani mandatul Comisiei europene a Dunării, care-și păstra caracterul internațional și neutru stabilit prin Actul public din 2 noiembrie 1865, dar se respinse extinderea competenței ei pînă la Brăila. Spre a fi recompensată Austro-Ungaria, pentru consimțământul dat la prelungirea mandatului Comisiei europene, i se încredințează executarea lucrărilor de la Porțile de Fier și dreptul de a percepe taxe pentru acoperirea cheltuielilor. Conferința menținea și ideea creării Comisiei riverane, al cărei mod de organizare și de funcționare urma să fie stabilit printr-o convenție încheiată între marile puteri. Practic însă exista numai Comisia europeană a Dunării⁶⁰.

În acest fel noul statut al Mării Negre și prelungirea mandatului Comisiei europene a Dunării satisfăceau numai parțial puterile prezente la conferință. Rezultatul final al lucrărilor Conferinței de la Londra din 1871 era un compromis între interesele divergente ale părților contractante, principalul beneficiar rămînînd Rusia, iar cea care a făcut concesiile cele mai mari fiind Anglia. Franța a fost ca și în trecut de partea Angliei, dar fără a mai juca rolul de prim rang pe care-l avusese înainte de înfrîngerea militară din războiul cu Prusia, care o trecea în rîndul puterilor de rangul al doilea. Absentă la negocieri, ea și-a făcut marcată prezența numai în partea finală a conferinței, cînd a semnat protocoalele. Chiar dacă ar fi fost prezentă, rolul ei s-ar fi redus la acela de simplu secundant al Angliei, situația grea în care se afla ne mai permițîndu-i să dea tonul negocierilor și să-și impună punctul de vedere.

Timp de 7 ani, după Conferința de la Londra din 1871, problema Dunării nu mai reveni în discuția marilor puteri. Pe baza noilor stipulații de la Londra, Comisia europeană a Dunării își continua opera de rutină. Îmbunătățind și dezvoltînd lucrările tehnice de la gurile fluviului și desăvîrșindu-și organizarea. Se părea că nimic nu va mai interveni pînă la scurgerea termenului de 12 ani pentru a readuce această problemă în atenția Europei.

Dar izbucnirea răscoalelor antiotomane din Bosnia și Herțegovina din 1875 și a celei din Bulgaria din aprilie 1876 redeschidea criza orientală și punea în pericol libertatea navigației pe Dunăre. Turcia începe să folosească acest fluviu în scopuri militare, transportînd trupe pentru a înăbuși răscoalele populare balcanice. Situația devenind periculoasă, ministrul

⁵⁷ *Ibidem*, p. 408.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 410. Protocol nr. 5, ședința din 13 martie 1871.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Iulian Cârțană, Ilie Seftiuc, *op. cit.*, p. 51.

de Externe al României, Mihail Kogălniceanu, a luat inițiativa unor demersuri diplomatice în vederea obținerii consimțământului marilor puteri la declararea neutralizării acestui fluviu internațional, singura măsură prin care s-ar fi putut asigura libertatea de navigație pe această importantă arteră de navigație⁶¹. Demersurile repetate ale ministrului român negăsind ecoul dorit, nu se luă nici o măsură în această problemă⁶². Rusia nu putea privi cu indiferență masacrele comise de turci asupra popoarelor slave și creștine din Balcani. Pentru a se evita un nou război, s-a ținut o conferință a ambasadurilor marilor puteri, la Constantinopol, în decembrie 1876, dar Turcia nu vru să țină seama de sfaturile ce i s-au dat⁶³. Inevitabil s-a ajuns la războiul ruso-româno-turc din 1877, la care România a participat ca aliată a Rusiei, urmărind să-și cucerească independența.

Înfringerea Turciei în război a dus la semnarea preliminarilor de pace de la San Stefano, din 3 martie 1878, prin care Rusia învingătoare, fără a ține seamă de interesele fostului aliat, România, a impus condițiile de pace care satisfăceau numai scopurile politicii țariste. Cum condițiile tratatului ofereau Rusiei învingătoare avantaje foarte mari, care ar fi putut neliniști celelalte puteri europene, diplomații ruși au inserat în articolul 12 al preliminarilor o clauză potrivit căreia drepturile, obligațiile și prerogativele Comisiei europene a Dunării rămăneau neatinse, iar, prin articolul 13, Imperiul otoman era obligat să plătească despăgubiri Comisiei europene a Dunării și armatorilor ce au avut de suferit de pe urma războiului și să restabilească navigația pe brațul Sulina⁶⁴.

Clauzele relative la Dunăre, inserate de Rusia în preliminarile de la San Stefano, nu erau însă de natură să liniștească celelalte mari puteri, nemulțumite mai ales de importantele avantaje pe care Imperiul țarist le obținea prin acest tratat. Neliniștite de situația nou creată, marile puteri s-au decis să o discute în cadrul unui congres. Inițiativa convocării acestui congres a luat-o Bismarck⁶⁵. Celelalte puteri acceptând propunerea cancelarului german, congresul se ținu la Berlin, în lunile iunie—iulie 1878. La lucrările congresului, care avea de discutat situația creată în Orient în urma războiului, Franța era reprezentată de Waddington, ministrul de Externe, de Saint-Vallier, ambasadur la Berlin, și de Desprez, consilier de stat⁶⁶.

⁶¹ În privința acestor demersuri vezi documentele din lucrarea *Documente oficiale. Neutralitatea României. Neutralizarea Dunărei. Diverse. Presentate reprezentațiunii naționale. Octombrie 1876*, București, 1876, VIII + 107 p., precum și Iulian Cârțână, Ilie Seftiuc, *op. cit.*, p. 52.

⁶² R. B. Bossy, *Politica externă a României între 1873—1880, privită de la agenția diplomatică din Roma*, București, 1928, p. 12—13.

⁶³ S-au făcut demersuri de către România și la Conferința ambasadurilor de la Constantinopol, pentru a se obține neutralizarea Dunării. Vasile Maciu, *La Roumanie et la Conférence de Constantinople de décembre 1876—janvier 1877*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tom 1, no. 2/1962, p. 325—350.

⁶⁴ Iulian Cârțână, Ilie Seftiuc, *op. cit.*, p. 57.

⁶⁵ Paul Gogeanu, *op. cit.*, p. 74. Încă înainte de San Stefano, la 3 februarie 1878, imediat după semnarea armistițiului, Austro-Ungaria luase inițiativa unei conferințe la Viena, între puterile semnatare ale actelor internaționale care au avut ca obiect sistemul politic în Orient. Chiar a doua zi, la 4 februarie, Franța a aderat prima la propunerea austro-ungară, sub rezerva ca programul deliberărilor să fie limitat și definitiv. N. Dașcovici, *La Question du Bosphore et des Dardanelles*, p. 253.

⁶⁶ „Arhivele Statului București”, fond Casa regală, dosar 78 1877, f. 124.

Atitudinea pe care delegația franceză o ia în timpul congresului este consemnată în protocoalele ședințelor acestuia.

În ședința din 29 iunie 1878, Waddington susține propunerea lordului Salisbury, sprijinită și de contele Andrassy și de contele Corti, ca reprezentanții României să fie admiși să-și spună cuvântul în congres, sperînd că această dovadă de interes va înlesni aderarea României la hotărîrea congresului, oricare va fi ea ⁶⁷.

La 1 iulie Waddington intervine din nou în problema României, cerînd ca, indiferent de greutățile locale, România să acorde drepturi evreilor, „insistînd ca aceleași condiții de ordin politic și religios indicate pentru Serbia să fie impuse și României” ⁶⁸. În aceeași ședință, pentru a ușura situația României, pe care a sfătuit-o să accepte retrocedarea teritoriului revendicat de Rusia ministrul francez intervine din nou, fără a face o propunere formală, solicitînd Rusiei ca, în compensația ce se va acorda României, să fie inclus și teritoriul din sudul Dobrogei, care să cuprindă și Silistra ⁶⁹⁻⁷⁰.

În ședința din 2 iulie, în care se discută articolele XII și XIII ale Tratatului de la San Stefano relative la Dunăre și la fortărețe și în care baronul Haymerle prezintă proiectul unei noi redactări a articolului XII ⁷¹, Waddington intervine în mai multe rânduri în problema despăgubirii de război de 300.000.000 ruble, pentru a obține de la reprezentantul Rusiei, Șuvalov, promisiunea că această datorie nu va avea prioritate asupra ipotecilor deținute de creditorii francezi și englezi ai datoriei publice otomane, iar de la cel al Turciei, Caratheodory, angajamentul că Turcia își va onora toate datoriile și angajamentele luate. Se pare că pe reprezentantul francez nu-l interesau decît aceste asigurări, pentru că el nu intervine în discuțiile legate de problema Dunării și mai ales de implicațiile ce rezultau din faptul că Rusia redevenea stat riveran la acest fluviu.

La 4 iulie 1878, congresul trecînd la examinarea chestiunii Dunării, contele Șuvalov prezintă o propunere a delegației ruse privind această problemă. Astfel, în fața a două documente cuprinzînd puncte de vedere diferite, proiectul austro-ungar și propunerea rusă, președintele Bismarck, sprijinit și de Waddington și de contele de Saint-Vallier, propune și adunarea decide că: în scopul stabilirii unui acord între cele două texte, se vor întîlni un plenipotențiar austro-ungar, unul rus și un coleg de al lor, în timpul suspendării ședinței. Pentru stabilirea acestei înțelegeri sînt desemnați baronul de Haymerle și baronul d'Oubril, precum și contele de Saint-Vallier ⁷². Prezența unui reprezentant francez în acest mic comitet de studiu privind problema Dunării a scutit se pare delegația franceză de a interveni în timpul discuțiilor, pentru a-și spune punctul de vedere, reprezentantul Franței, de Saint-Vallier, avînd posibilitatea, prin medierea între cel al Austro-Ungariei și cel al Rusiei, să obțină, în textul final,

⁶⁷ Ibidem, f. 139, Protocol nr. 9, ședința din 29 iunie, 1878.

⁶⁸ Ibidem, f. 140 v., Protocol nr. 10, ședința din 1 iulie 1878.

⁶⁹⁻⁷⁰ Ibidem, f. 141.

⁷¹ Proiectul austriac se afla în protocolul nr. 11, din 2 iulie 1878.

⁷² Ibidem, f. 142.

formulări de clauze care să corespundă și intereselor Franței. În orice caz, la redactarea formei definitive pe care au luat-o articolele referitoare la regimul Dunării a participat și delegatul Franței.

În ziua de 13 iulie 1878 congresul semna textul final al Tratatului de la Berlin, în care clauzele referitoare la regimul Dunării erau cuprinse în articolele 45 la 63. În această problemă congresul hotărâ : 1. România retrocedează Rusiei sudul Basarabiei, primit prin Tratatul de la Paris din 1856 (art. 45); 2. România primea Delta Dunării, Insula Șerpilor și Dobrogea pînă la linia ce pleca din estul Silistriei și se termina la sudul Mangaliei și care trebuia să fie definitivată pe teren de Comisia europeană instituită pentru delimitarea Bulgariei (art. 46); 3. Comisia europeană a Dunării va arbitra împărțirea apelor și pescăriilor (art. 47); 4. toate fortărețele și fortificațiile situate pe Dunăre între Porțile de Fier și vărsarea fluviului vor fi dărimate și nu se vor ridica altele noi iar navele de război nu vor circula pe Dunăre în aval de Porțile de Fier, cu excepția navelor poliției fluviale și serviciului vămilor, staționarele puterilor aflate la gurile Dunării putînd urca pînă la Galați (art. 52); 5. România intră în Comisia europeană a Dunării, care e menținută în funcțiile sale și le va exercita pe viitor pînă la Galați, într-o completă independență de autoritatea teritorială; toate tratatele, angajamentele, actele și deciziile relative la drepturile, privilegiile, prerogativele și obligațiile acestei comisii sînt menținute (art. 53); 6. cu un an înaintea expirării termenului fixat pentru durata Comisiei europene, puterile se vor pune de acord asupra prelungirii prerogativelor sale sau asupra modificărilor pe care le vor socoti necesare să i le aducă (art. 54); 7. regulamentele de navigație, de poliție fluvială și de supraveghere a porțiunii de la Porțile de Fier pînă la Galați vor fi elaborate de Comisia europeană a Dunării, asistată de delegații statelor riverane, și vor fi puse în armonie cu cele care au fost sau vor fi edictate pentru parcursul în aval de Galați (art. 55); 8. Comisia europeană a Dunării se va înțelege cu cei în drept pentru a asigura întreținerea farului de pe Insula Șerpilor (art. 56); și 9. Tratatul de la Paris din 30 martie 1856 ca și Tratatul de la Londra din 13 martie 1871 sînt menținute în toate dispozițiile lor care nu sînt abrogate sau modificate prin stipulațiile precedente (art. 63) ⁷³.

Congresul de la Berlin a refuzat să consacre în tratatul său un act adițional special referitor la strîmtori, cerut de lordul Salisbury în ședința din 9 iulie ⁷⁴, și strîmtorile vor rămîne pînă la primul război mondial sub regimul stabilit la Londra în 1871.

Deci, în privința Dunării, prin Congresul de la Berlin, Rusia redevenise țară riverană și Gorceakov, recunoștea că navigația pe acest fluviu e de interes european ⁷⁵. România devenea membru permanent al Comisiei europene a Dunării, care era menținută în toate atribuțiile sale, își extindea pînă la Galați autoritatea, declarată independentă de cea a puterii teritoriale, și primea sarcina de a întocmi regulamente de navigație și de poliție fluvială pentru sectorul fluvial cuprins între Porțile

⁷³ *La Commission Européenne du Danube...*, p. 426—427.

⁷⁴ N. Dașcovici, *op. cit.*, p. 225.

⁷⁵ F. Heinrich Geffcken, *La Question du Danube*, „H. W. Müller”, Berlin, 1883, p. 23.

de Fier și Galați. Dunărea în aval de Porțile de Fier era neutralizată. Nici o referire în tratat la Comisia riverană. Deci poziția Comisiei europene a Dunării se consolida.

În fapt Tratatul de la Berlin din 1878 era un compromis între marile puteri europene. Pentru a compensa câștigurile teritoriale realizate de Rusia în urma victoriei asupra Turciei, Anglia obținuse prin tratative directe cu Turcia insula Cipru, care îi asigura ruta mediteraneană cu India, iar congresul hotărîse ca Austro-Ungaria să ia în administrația Bosnia și Herțegovina. Franța își asigurase minile libere în Tunisia și se îndepărta de Dunăre. Italia ridica pretenții asupra Albaniei și Tripolitaniei. Germania nu formulă nici o revendicare. Numai noile state balcanice nu obținură satisfacțiile pe care le sperau ⁷⁶.

În stabilirea acestor hotărîri delegația franceză avusese un rol destul de șters. Franța, resimțind încă urmele războiului din 1870, căuta o apropiere de Germania, pentru care se pronunțaseră aproape toate cabinetele franceze pînă atunci ⁷⁷. De aceea la congres delegația franceză a fost aproape în permanență de acord cu părerile emise de delegația Germaniei. Waddington era un adept al apropierii franco-germane iar de Saint-Vallier, ca ambasador al Franței la Berlin, era de asemenea adeptul aceleiași idei.

Statutul stabilit Dunării în Congresul de la Berlin din 1878 va rămîne în vigoare pînă la Conferința de la Londra din 1883, cînd puterile semnatare ale Tratatului din 1878 vor statua din nou în această problemă, prelungind mandatul Comisiei europene a Dunării pe o nouă durată de 21 de ani, cu posibilitatea de a fi reînnoit din trei în trei ani. Conferința de la Londra din 1883 a căutat să reactualizeze și vechea Comisie riverană, sub o formă nouă, de Comisie mixtă, dar opoziția hotărîită a României a făcut ca această decizie să nu fie aplicată niciodată.

L'ATTITUDE DE LA DIPLOMATIE FRANÇAISE DANS LA QUESTION DE LA MER NOIRE ET DU BAS-DANUBE PENDANT LA PÉRIODE COMPRIS ENTRE LE CONGRÈS DE PARIS (1856) ET LE CONGRÈS DE BERLIN (1878)

RÉSUMÉ

En détenant depuis des siècles, aux côtés de l'Angleterre, d'importantes positions économiques dans l'Empire ottoman, consignées dans les capitulations conclues avec la Porte Ottomane, la France était intéressée au maintien de l'intégrité de cet empire qu'elle s'appliqua à imposer après la victoire dans la guerre de Crimée, par le Traité de Paix de Paris de 1856. Par ce traité, la France freina la progression de la Russie tsariste vers le sud, en neutralisant la mer Noire, en plaçant les bouches du Danube sous le contrôle international, en écartant la domination tsariste de ce fleuve et en instaurant la garantie des grandes puissances sur les Principautés Roumaines, tout en soutenant leur Union.

⁷⁶ G. Demorgny, *Danube et Adriatique*, Paris, 1934, p. 35; N. Dașcovici, *Marea noastră sub regimul strămoșilor*, p. 116; E. Driault, *op. cit.*, p. 223.

⁷⁷ Henri Hauser, *ș.a.*, *op. cit.*, vol. I, p. 226-229.

Le système instauré par l'Angleterre et la France par le Traité de Paris assurait à celles-ci des positions politiques et économiques dominantes dans le bassin de la mer Noire et du Bas-Danube. Celui-ci fut maintenu tout au long de la période où le rapport de forces établi par suite de la victoire de 1856 fut conservé.

La défaite essuyée par la France dans la guerre avec la Prusse, de 1870, a modifié le rapport de forces sur le continent, permettant à la Russie, lors de la Conférence de Londres de 1871, d'obtenir l'annulation de la clause concernant la neutralisation de la mer Noire. Absente aux débats du fait de la guerre, la France se vit obligée de signer des décisions à l'élaboration desquelles elle n'avait participé pas.

Fort affaiblie par la défaite militaire de 1870—1871, la diplomatie française s'efforça d'éviter le rebondissement de la crise orientale qui aurait mis en danger ses positions dans cette zone.

Mais la défaite de la Turquie pendant la guerre de 1877—1878 remit dans la discussion des grandes puissances le problème touchant le maintien de l'Empire ottoman. Lors du Congrès de Berlin de 1878, encore méfiante après la défaite subie en 1870, la diplomatie française soutint le point de vue de la diplomatie allemande.

En obtenant des compensations en Tunisie, la France se désintéressa toujours davantage de ses positions économiques et politiques dans le bassin de la mer Noire et du Bas-Danube, en faveur de la Russie et de l'Autriche-Hongrie, attitude qui deviendra toujours plus évidente à l'occasion de la Conférence de Londres de 1883, dans la question du Danube.

LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU — UN OM, O EPOCĂ, UN CUNOSCĂTOR ȘI UN IUBITOR DE ISTORIE

DE

GHEORGHE I. IONIȚĂ

Dacă ar fi trăit, strălucitul militant și gînditor revoluționar, comunist Lucrețiu Pătrășcanu, luna aceasta, ar fi împlinit 80 de ani.

Pierzîndu-și viața în anul 1954, acum 26 de ani deci, pe cînd avea 54 de ani, el a dispărut dintre noi la o vîrstă de la care, pornind, ar fi mai avut multe de spus și de scris, iar pe planul acțiunii politice concrete ar mai fi avut încă mult de realizat ca participant direct la făurirea istoriei socialismului pe pămîntul patriei sale dragi.

Născut la Bacău, la 4 noiembrie 1900, descendent dintr-o familie de vechi intelectuali moldoveni, el a absolvit studiile liceale și apoi facultatea de drept din București, al cărui licențiat „magna cum laude” a fost. Scurt timp după aceea a obținut doctoratul în economie, la Leipzig.

Tineretea sa și apoi întreaga lui viață s-au legat indisolubil de mișcarea revoluționară și democratică, de năzuințele spre mai bine ale celor mai destoinici fii ai poporului român — luptătorii revoluționari, comuniști. A intrat de timpuriu în mișcarea revoluționară. În 1919 — avea 19 ani și era student pe atunci — era deja membru al Partidului Socialist. Doi ani mai tirziu, cînd pe arena vieții politice a țării își făcea apariția cel mai viguros vlăstar al epocii contemporane a României, partidul comunist, Lucrețiu Pătrășcanu s-a aflat printre membrii acestuia. Ca militant comunist, a îndeplinit o serie de funcții de mare răspundere. El a fost membru al Comitetului Central al Tineretului Socialist și membru al C.C. al P.C.R. din partea Tineretului Socialist, redactor al ziarului „Deșteptarea”, secretar al Biroului juridic al Ajutorului Roșu, membru în conducerea organizației democratice de masă Blocul muncitoresc-țărănesc. El a participat activ la Congresele II, IV și V ale P.C.R.

Lucrețiu Pătrășcanu s-a numărat printre apărătorii activi în unele mari procese înscenate de burghezie revoluționarilor, comuniștilor și antifasciștilor în perioada interbelică, în diferite centre ale țării.

Participarea sa la lupta generală antifascistă a poporului român a fost extrem de activă și eficientă. În numele și din însărcinarea P.C.R., el a purtat nenumărate discuții cu fruntași ai diferitelor partide și grupări politice în vederea creării unei largi coaliții a forțelor antifasciste. El s-a numărat, în anii războiului hitlerist, printre împuterniciții partidului comunist care au dus tratative cu cercurile Palatului regal și cu diferiți

politicieni ai vremii în vederea creării condițiilor necesare pentru răsturnarea dictaturii militare-fasciste, scoaterea țării din războiul antisovietic și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste.

Pentru activitatea sa desfășurată în acești ani ai marilor încercări a fost în mai multe rânduri arestat și condamnat, deținut în lagăre sau cu domiciliul forțat.

În pregătirea insurecției naționale, armate, antifasciste și antiimperialiste din august 1944 — moment memorabil în istoria partidului comunist și a poporului român, începutul revoluției de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă din țara noastră — Lucrețiu Pătrășcanu a avut un rol de prim ordin.

După 23 August 1944 a îndeplinit, din însărcinarea P.C.R., o serie de înalte funcții pe linie de partid și de stat pe care le-a onorat cu întreaga sa pregătire politică și ideologică clarvăzătoare, cu întreaga sa capacitate de muncă, de abnegație pe care, în atâtea rânduri, o dovedise pentru cauza partidului, a clasei muncitoare, a poporului.

Lucrețiu Pătrășcanu, militant de seamă al partidului nostru, a fost prin întreaga sa activitate o personalitate complexă, de prim rang.

În împrejurările cunoscute, el și-a pierdut viața, în aprilie 1954, în momente în care se afla în plină activitate creatoare¹.

Hotărîrea Plenarei C.C. al P.C.R. din aprilie 1968 privind reabilitarea politică post-mortem a lui Lucrețiu Pătrășcanu constituie semnul prețurii activității lui revoluționare și al cinstirii memoriei militantului de frunte comunist.

În completarea actului de dreptate pe care l-a făcut partidul nostru în anul 1968 prin reabilitarea politică post-mortem a lui Lucrețiu Pătrășcanu, în anii din urmă a fost republicată, practic, aproape întreaga sa operă² și s-a insistat mult în publicistica istorică și cultural-educativă asupra valorii științifice, politico-ideologice și instructiv-educative a scrierilor sale.

Cititorului interesat — căruia, din motivele cunoscute, înainte de anul 1968, îi era aproape imposibil contactul cu gândirea și scrierea lui Lucrețiu Pătrășcanu — i se deschide azi larg orizontul de înțelegere — până la ultimele resorturi — a ceea ce i-a caracterizat strădania pe tărîmul științelor social-politice. Înlesniri remarcabile au făcut și fac pe acest tărîm numeroasele studii și articole publicate de oamenii de știință din țara noastră, din 1968 încoace, cu privire la viața, personalitatea și activitatea multiplă a celui pe care-l evocăm.

¹ *Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 22—25 aprilie 1968*, Edit. politică, București, 1968, p. 65—73.

² *Sub trei dictaturi*, Edit. politică, București, 1970; *Un veac de frământări sociale. (1821—1907)*, Edit. politică, București, 1969; *Curenți și tendințe în filozofia românească*, Edit. politică, București, 1971; *Studii economice și social-politice*, Edit. politică, București, 1978; *Texte social-politice (1821—1938)*, Edit. politică, București, 1979.

Rămîne încă de reeditat lucrarea *Problemele de bază ale României* (publicată în Editura Socec et Co. S.A.R. în 1944) și de înmănușiat într-o culegere antologică o serie de alte studii și articole publicate de Lucrețiu Pătrășcanu în presă de-a lungul anilor, atît înainte, cit și după 23 August 1944, și care n-au intrat în compunerea *Textelor social-politice (1821—1938)*.

În acest cadru se cuvin a fi amintite studiile ce pun în evidență preocupările cu caracter economico-social ale lui Lucrețiu Pătrășcanu³, cele care vizau aprofundarea analizei fenomenelor politice românești⁴, studiile care-i prezintă activitatea politică propriu-zisă⁵, activitatea publicistică⁶, activitatea sa avocătească⁷, de cercetător al istoriei⁸, de cadru didactic universitar⁹, bogata activitate de valorificare a operei lui Lucrețiu Pătrășcanu¹⁰ ș.a.m.d.

³ Nicolae I. Văleanu, *Geneza, caracterul și structura economiei românești în viziunea lui L. D. Pătrășcanu*, în „Viața economică”, nr. 9/1971; Simion I. Pop, *Concepția lui Lucrețiu Pătrășcanu despre nașterea și dezvoltarea capitalismului în România*, în „Forum” — Științe sociale, nr. 11/1970; Aneta Spiridon, *Lucrețiu Pătrășcanu despre cadrul de mișcare și ideologie al gândirii economice burghize contemporane*, în „Forum” — Științe sociale, nr. 5/1973; Sultana Sută-Selean, *Lucrețiu Pătrășcanu despre geneza, particularitățile și perspectivele capitalismului în România interbelică*, în „Studii și cercetări economice”, nr. 3/1971; Constantin Dropu, *O lucrare inedită a lui Lucrețiu Pătrășcanu privind reforma agrară în România din 1921 și urmările ei*, în „Anale de istorie”, nr. 6/1973; Aneta Spiridon, *Lucrețiu Pătrășcanu on the Orientation and the Ideological Frame of the Contemporary Bourgeois Economic Thought*, în „Revue roumaine des sciences sociales. Sciences économiques”, nr. 2/1974; Aneta Spiridon, *The Genesis of Romanian Capitalism in Lucrețiu Pătrășcanu's works*, în „Revue roumaine des sciences sociales. Sciences économiques”, nr. 2 1975; Aldea Enăchescu Marja, Ion Bulborea ș.a., *Concepția economică și social-politică a lui C. Dobrogeanu-Gherea și L. D. Pătrășcanu*, București, 1976; Varvara Donici, *Lucrețiu Pătrășcanu, om politic de seamă, economist, sociolog și filozof marxist*, în „Carpatica”, nr. 7/1975; V. Ioaș, *Contribuții ale lui L. D. Pătrășcanu la dezvoltarea gândirii economice românești*, în „Revista economică” nr. 15/1979; Augustin Deac, *Lucrețiu Pătrășcanu: un veac de frământări sociale (1821—1907)*, în „Anale de istorie”, nr. 1/1970; V. Ioaș, *Concepția lui L. D. Pătrășcanu despre stadiul dezvoltării capitalismului în România interbelică*, în „Era socialistă”, nr. 3/1980 și 4/1980.

⁴ Z. Ornea, *Lucrețiu Pătrășcanu și geneza României moderne* în „Lupta de clasă”, nr. 1/1970; Gh. I. Ioniță, *Un eminent militant și teoretician al partidului nostru comunist* în „Era socialistă”, nr. 21/1975.

⁵ Ion Popescu-Puțuri, *Un luptător pentru cauza socialismului în România: Lucrețiu Pătrășcanu în „Vilitorul social”*, nr. 4/1975; M. Sărmășanu, *Lucrețiu Pătrășcanu — militant comunist al democrației autentice* în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” — Iași” — Științe filozofice, 1976; Mihael Drețin: *Junie 1945. O filă din activitatea și ideile lui Lucrețiu Pătrășcanu* în „Lucrări științifice. Oradea — istorie”, 1974; Dumitru Tudor, *Lucrețiu Pătrășcanu și antifasciștii din Argeș* în „Studii și comunicări” — Pitești, 1971; Achim Valeriu, Katz Nándor, *Lucrețiu Pătrășcanu și Maramureșul* în „Lupta maselor populare maramureșene împotriva exploatării, pentru edificarea, sub conducerea P.C.R., a societății socialiste, Baia Mare, Muzeul județean Maramureș, 1972; Cristian Popișteanu, *Lucrețiu Pătrășcanu, tânăr comunist* în „Magazin istoric”, nr. 9/1975.

⁶ Gh. I. Ioniță, *Demascarea fascismului în scrierile social-politice ale lui Lucrețiu Pătrășcanu* în „Anale de istorie”, nr. 6/1970; Gh. I. Ioniță: *Lucrețiu Pătrășcanu — gânditor social-politic* în „Cercetări istorice” — Iași, nr. 1/1970; M. C. Stănescu, *Despre contribuția publicistică a lui Lucrețiu Pătrășcanu la lupta dusă de P.C.R. împotriva pericolului fascist și pentru apărarea independenței și suveranității țării în deceniul al patrulea* în „Muzeul Național”, nr. 4/1978; Mircea Micu, *Lucrețiu Pătrășcanu și știința politică marxistă românească*, în „Revista de filozofie”, nr. 2/1976.

⁷ Corneliu Lungu, *Aspecte ale activității lui Lucrețiu Pătrășcanu — avocat al apărării în procesele antimuncitorești (1928—1930)* în „Revista Arhivelor”, nr. 3/1974; Vasile Stoian: *Lucrețiu Pătrășcanu — eminent jurist marxist* în „Revista română de drept”, nr. 12/1970.

⁸ Al. Gh. Savu, *Lucrețiu Pătrășcanu, istoric* în „Magazin istoric”, nr. 9/1975; D. Hurezeanu, *Lucrețiu Pătrășcanu și fenomenul istoric românesc* în „Revista de istorie”, tom. 28 (1975) nr. 10.

⁹ Livia Dandara, *Lucrețiu Pătrășcanu, profesor universitar* în „Magazin istoric”, nr. 11/1975.

¹⁰ A. Porțeanu, Trajan Udrea, *La réédition des œuvres de Lucrețiu Pătrășcanu* în „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 3/1971.

Așadar, în scurta dar laborioasă lui viață, paralel cu activitatea politică desfășurată în organe și organizații ale Partidului Comunist Român, în funcțiile de onoare pe care le-a îndeplinit, Lucrețiu Pătrășcanu s-a remarcat permanent ca un gânditor social-politic profund, de o vastă erudiție, ca un publicist remarcabil și, o perioadă de timp, ca un profesor universitar desăvârșit. Și dacă azi vorbim — și avem dreptul a o face — despre o istoriografie a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, a partidului clasei muncitoare de dinaintea celui de-al doilea război mondial, și dacă avem a remarca activitatea istoriografică a unora care — deși puțini la număr — au stărunit pe acest front în acei ani ai marilor și grelelor încercări, numele lui Lucrețiu Pătrășcanu să figureze și figurează printre cele dintâi, la loc de mare cinste.

Deși, prin formația sa intelectuală, nu a fost istoric, cu avantajul omului politic, al militantului pe frontul științelor sociale, al făuritorului de istorie, al omului de acțiune revoluționară, el s-a dovedit capabil nu numai să gindească istoric ci să și scrie istorie. Și, după cum se știe, a scris mult.

Nu este, în același timp, mai puțin adevărat că, animat de anumite judecăți politice de moment și în fierbințeala unei epoci de mare încordare politică, în care soluționarea diverselor probleme ale revoluției nu suporta vreun fel de amânare, Lucrețiu Pătrășcanu a alunecat uneori — în planul creației sale — spre judecăți insuficient elaborate, căzînd chiar, sub imperiul tristului obicei al încercării de punere de acord a trecutului istoric cu prezentul.

Am auzit uneori exprimîndu-se părerea că n-ar fi deloc potrivit să ne referim la aceste insuficiențe, că a le dezvălui ar însemna de fapt să atacăm valabilitatea unui act de dreptate ce s-a făcut de către partid, în aprilie 1968, în legătură cu Lucrețiu Pătrășcanu.

Greșită părerea — trebuie să spunem — și foarte departe de ceea ce numim îndeobște reconsiderare istorică de pe pozițiile noastre revoluționare !

Oricite vicii s-au înregistrat în acest plan — și nu ne putem ascunde regretul că, în cazul lui Lucrețiu Pătrășcanu, avem de observat asemenea lucruri în unele probleme majore precum cea națională, a unității statului, în aprecierea caracterului politicii externe românești interbelice, a relației fascism-antifascism —, la ansamblul operei sale, la sporul de informație și interpretare pe care l-a adus într-o gamă largă de probleme, alunecările din realitatea și obiectivitatea istorică au rămas și rămîn totuși periferice. Pentru că orice personalitate trebuie judecată în toată complexitatea valențelor sub care a aspirat sau a reușit să se impună !

Nu subliniem acest lucru spre a propune cumva a se șterge cu buretele tristele inconsecvențe sau greșeli avute aci în vedere ci pentru a insista asupra necesității de a judeca o operă apreciabilă la realele ei proporții și nu încorsetîndu-se aprecierile în funcție de unele scăderi observabile nu numai la scara operei sale ci a multor altor creatori ai genului, la el, poate — mai mult decît la alții — și din pricina poziției politice pe care a deținut-o și care nu i-a permis întotdeauna detașări.

Temele predilecte în gândirea și creația istorică ale lui Lucrețiu Pătrășcanu sînt : analiza rădăcinii proceselor revoluționare profunde petrecute în societatea românească în secolul al XIX-lea (firește, în prim-planul analizei se așază momentele 1821 și 1848)¹¹, problemele fundamentale ale mișcării revoluționare și democratice, ale activității partidului politic al clasei muncitoare la început de veac al XX-lea¹², nașterea și creșterea primejdiei fasciste; acțiunea largă a maselor pentru făurirea Frontului popular antifascist¹³, evoluția politică a României în preajma celui de-al doilea război mondial¹⁴, confruntările ideologice din România interbelică¹⁵, problemele dezvoltării economice interbelice și postbelice a României¹⁶ ș.a.m.d.

Firește, locul cel mai important în activitatea desfășurată de Lucrețiu Pătrășcanu, ca gânditor social-politic și publicist în acest domeniu, îl ocupă lucrările sale cu caracter monografic. O trăsătură comună a acestor lucrări o constituie preocuparea asiduă a lui Lucrețiu Pătrășcanu pentru cunoașterea veridică a realităților social-economice, politice și culturale ale României, pentru formularea unor concluzii cât mai fundamentate cu privire la tactica și strategia partidului comunist, în vederea desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice și cuceririi puterii politice de către clasa muncitoare.

El era călăuzit de ideea valorificării critice a tradițiilor gândirii progresiste românești în scopul stabilirii soluțiilor practice cele mai adecvate specificului țării noastre. „Pentru înțelegerea și explicarea atît a fenomenelor sociale și politice trecute, ca și pentru fixarea drumului pe care are de mers poporul român în viitor — scria el — problema determinării liniilor evoluției lui este de cea mai mare însemnătate. Căci viitorul nu poate să constituie un salt în necunoscut, ci se desprinde și se încheagă, în același timp, din elementele și materialul pe care îl oferă tocmai trecutul”¹⁷.

Volumul *Un veac de frământări sociale (1821—1907)* a fost publicat pentru prima dată în 1945. Primele schițe ale lucrării au fost făcute de Lucrețiu Pătrășcanu în 1933. Arestarea și condamnarea lui l-au împiedicat să-și finalizeze încă atunci munca. Abia în 1937 a reușit să publice în revista „Viața românească” un număr de opt studii care au și constituit osatura monografiei pe care avea s-o publice în 1945. Această lucrare constituie un valoros studiu sociologic în care autorul schițează dezvoltarea României pe făgașul capitalismului de la revoluție pînă în 1907. Este cu totul remarcabilă abordarea în această lucrare a cauzelor care au împiedicat pe parcursul mai multor decenii desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice în România.

Analiza istorică profundă caracterizează și volumul *Sub trei dictaturi*, elaborat de Lucrețiu Pătrășcanu în anii grei ai războiului, în condițiile

¹¹ Vezi *Un veac de frământări sociale (1821—1907)*, Edit. politică, București, 1969.

¹² Vezi, în special : *Sub trei dictaturi*, Edit. politică, București, 1970 ; *Curenți și tendințe în filozofia românească*, Edit. politică, București, 1971.

¹³ *Idem*.

¹⁴ Vezi *Sub trei dictaturi*, Edit. politică, București, 1970.

¹⁵ Vezi *Curenți și tendințe în filozofia românească*, Edit. politică, București, 1971.

¹⁶ Vezi *Problemele de bază ale României*, Edit. Socec et Co. S.A.R., București, 1944.

¹⁷ Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frământări sociale (1821—1907)*, Edit. politică, București, 1969, p. 7:

în care a fost permanent hărțuit de agenții siguranței, urmărit, arestat și internat în repetate rânduri în lagăr. Cartea a fost tipărită în 1944. În ea își găsește reflectarea dintr-un unghi realist factorii social-economici și politici care au determinat instaurarea dictaturii în cele trei forme cunoscute — regală, legionară și militaro-fascistă. Dezvăluind în profunzime fascismul și expresia lui cea mai abjectă cunoscută în țara noastră — legionarismul, autorul relevă caracterul retrograd pe care îl sortea fascismul țării și poporului român.

În anii 1942—1943, ani în care s-a aflat cu domiciliul forțat la Poiana Țapului, Lucrețiu Pătrășcanu a elaborat o altă lucrare fundamentală a sa — *Problemele de bază ale României* — care a văzut lumina tiparului în 1944. Într-o manieră concretă și explicită, el a înfățișat în această lucrare evoluția economică a României din ultimul secol, oprindu-se cu analiza la momentul eliberării patriei de sub jugul fascist.

Poate cea mai profundă dintre lucrările sale este cea care analizează *Curenți și tendințe în filozofia românească*, o carte care, deși s-ar părea că este de filozofie pură, abordează direct și o problematică istorică de un real interes. Se află aici, în fond, dezbătută pe multiple fațete starea de lucruri din România interbelică, cu încordările cunoscute, cu stările conflictuale produse, cu zbuciumul social și politic aparținător evoluției procesului revoluționar neîntrerupt, față-n față cu primejdiile cunoscute reprezentate de fascism și pregătirile de război efectuate pe continentul european.

Excepțională este contribuția științifică a lui Lucrețiu Pătrășcanu în această lucrare tipărită în 1946. Aci el supune unei analize critice principale curenți și tendințe filozofice românești din ultimul secol, relevând încadrarea lor în gândirea filozofică contemporană. Combătind necruțător „trăirismul”, „gindirismul” și alte curenți filozofice autohtone, stigmatizând conținutul lor metafizic și mistico-religios, Lucrețiu Pătrășcanu a înfățișat detaliat influența nefastă pe care au avut-o acestea pe plan politic prin încurajarea ascensiunii fascismului spre putere.

Avind la bază o minuțioasă documentare și o interpretare consecvent materialist-istorică, aceste lucrări ale lui Lucrețiu Pătrășcanu, cum, de altfel, întreaga lui operă, duc mai departe, pe o treaptă mai înaltă, analiza realităților social-economice și politice ale societății românești analiză începută, încă din secolul trecut, de conducătorii mișcării socialiste din România. Din acest punct de vedere, scrierile sale marchează o etapă superioară prin studierea și interpretarea sociologică multilaterală a fenomenelor, prin elaborarea unor judecăți de valoare, a unor concluzii de sinteză cu privire la unele momente cruciale din istoria clasei muncitoare și a poporului român. Aceste lucrări sînt, totodată, caracterizate printr-un ascuțit spirit critic, pătrunse de combativitate revoluționară față de teoriile retrograde susținute de ideologii claselor exploatatoare din România, ca și față de orice încercare de denaturare a teoriei socialismului științific.

Departate de a ne propune să reținem în celălalt ce urmează — fie și într-o manieră generală — întreaga bogăție de idei a operei aceluia care a fost Lucrețiu Pătrășcanu, socotim firesc ca în paginile „Revistei de

istorie” să ne referim doar la câteva probleme care, sub raport teoretic, s-au înscris în epocă drept contribuții remarcabile ale neuitatului gânditor la dezvoltarea științelor social-politice în țara noastră.

Veacul de frământări sociale pe care-l supune unei minuțioase analize Lucrețiu Pătrășcanu îi oferă posibilitatea reală nu numai de a reliefa componentele procesului revoluționar înnoitor — ce avea atunci loc, dar și de a da ipoteze de lucru pentru impulsționarea cercetării în domenii deosebit de importante privind istoria poporului român și a clasei muncitoare. El a supus mișcările revoluționare care au avut loc în decursul unui secol pe teritoriul patriei noastre unei analize temeinice și a dat o ripostă concludentă ideologilor claselor exploatoare, care treceau cu vederea aportul și rolul maselor populare și al reprezentanților lor la dezvoltarea societății românești. Lucrețiu Pătrășcanu a demonstrat cu consecvență ideea că numai ridicarea hotărâtă la luptă a celor exploatați și asupriți în momentele de cotitură ale istoriei a asigurat progresul social.

Analiza acestui veac de frământări sociale i-a permis lui Lucrețiu Pătrășcanu să exemplifice cu fapte și date din istoria poporului nostru viabilitatea generală a o seamă de principii fundamentale ale socialismului științific — caracterul obiectiv al dezvoltării, raportul dintre obiectiv și subiectiv în desfășurarea istorică, corelația dintre factorii interni și externi, rolul maselor ca făuritoare ale istoriei, raportul dintre mase, clase și personalități istorice, imbinarea socialului cu naționalul în dezvoltarea revoluției etc., pe care le-a aprofundat și evidențiat, în mod deosebit, în contrast cu teoriile idealiste.

Lucrețiu Pătrășcanu demonstrează că toate marile evenimente din această frământată perioadă a istoriei poporului nostru își aveau cauza obiectivă în schimbările survenite în baza economică și socială a societății românești, iar rolul determinant în aceste transformări structurale l-au avut factorii interni. „Importanța și rolul jucat de capitalismul apusean asupra așezărilor și evoluției poporului român au fost, fără îndoială, însemnate. Cu toate acestea, pentru înțelegerea și explicarea fenomenelor sociale care s-au desfășurat în secolul trecut în Principate — sublinia L. Pătrășcanu — este necesar, în primul rînd, să fie puse în lumină forțele interne — economice și sociale — care ele, înainte de toate, au determinat drumul urmat de poporul român în ultima sută de ani. Numai îmbrățișînd acest punct de vedere, este posibilă deslușirea adevăratelor cauze ale mișcărilor sociale și revoluționare din tot acest timp”¹⁸. El ajungea la concluzia că marile momente istorice — revoluția lui Tudor Vladimirescu, revoluția română de la 1848, Unirea Principatelor, răscoalele țărănești din 1888 și 1907 — nu au fost manifestări izolate, nici fenomene dispartate sau simple izbucniri spontane, datorate unor circumstanțe vremelnice, ci a existat între ele o legătură logică, organică. Cu o argumentare remarcabilă prin forța ei logică, autorul subliniază că marile zguduirii și lupte sociale care au avut loc în România timp de un secol reflectau în mod nemijlocit diferitele stadii ale unui fenomen mult mai

¹⁸ Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frământări sociale (1821—1907)*, Edit. politică, București, 1969, p. 19.

adinc, pe care societatea românească l-a cunoscut în tot acest răstimp, și anume transformarea intervenită în structura economică o dată cu apariția și dezvoltarea noilor relații de producție, capitaliste. Normala și organica desfășurare în viața poporului român a acestui proces economic — releva L. Pătrășcanu — a determinat continuitatea tuturor fenomenelor sociale în ultimul secol.

Concomitent cu analiza evoluției noului mod de producție capitalist, L. Pătrășcanu sesizează și apariția puțin conturată, dar evidentă totuși, a celor două clase ale noii societăți moderne, a burgheziei și proletariatului, constatând că, și din acest punct de vedere, dezvoltarea Principatelor române se încadrează în evoluția generală a economiei din celelalte țări europene.

Procesul incipient de formare a proletariatului român și primii germeni ai mișcării muncitorești, după cum observă L. Pătrășcanu, se manifestă încă de la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Dar caracterul restrins al industriei manufacturiere, limitele pieței de desfacere, datorită condițiilor generale existente atunci în Principate, tempoul lent al întregii vieți economice, toate acestea, conchidea el, au împiedicat formarea unui proletariat puternic în adevăratul sens al cuvântului.

Pornind de la aceste considerente, spre deosebire de o seamă de alți istorici și economiști, Lucrețiu Pătrășcanu consideră anul 1821 ca fiind începutul revoluției burghezo-democratice în România, începutul istoriei moderne a țării.

Clarificări importante a adus Lucrețiu Pătrășcanu în problema formării și dezvoltării conștiinței naționale la români. Subliniind că fenomenul în sine al conștiinței naționale nu poate fi izolat de cadrul economic, social și politic în care apare, ci, dimpotrivă, există o strinsă legătură între evoluția stărilor și claselor din Principate și primele manifestări naționale și culturale care au avut loc, el menționa că conștiința națională apare pe o anumită treaptă de dezvoltare a societății, o dată cu apariția burgheziei, cu lupta ei revoluționară împotriva vechiului regim. El recurgea la analogia procesului de la noi cu cel petrecut la alte națiuni (statele italiene, aflate în stăpânire străină, țările cuprinse în monarhia austro-ungară, unele țări balcanice): „Cauze și împrejurări identice au produs — au trebuit să producă — efecte asemănătoare. Pretutindeni aici, burgheziile naționale apar (ca) clase deja formate sau în formație și au de luptat nu numai pe tărîm economic și social, ci și pe tărîm național. De aceea, lupta revoluționară a burgheziei, în toate aceste țări, a luat un caracter național”¹⁹.

Iată deci cum, pentru prima dată, clar, temeinic, au fost analizate de către un om de știință comunist, atît cauzele apariției conștiinței naționale cît și raportul dintre social și național în contextul realităților românești. Pornind de la aceste constatări, Lucrețiu Pătrășcanu remarcă rolul însemnat pe care l-au jucat străduințele naționale și culturale ale acelor care au pregătit revoluția română de la 1848.

L. Pătrășcanu a apreciat pe bună dreptate perioada care a urmat revoluției de la 1821 și pînă la revoluția de la 1848 ca fiind „epoca deșteptării naționale în Principatele române”²⁰. El releva că tocmai această

¹⁹ *Ibidem*, p. 132.

²⁰ *Ibidem*.

epocă, „care a pregătit conținutul social și politic al revoluției pașoptiste”, stă mărturie că revoluția de la 1848 „nu a fost o izbucnire spontană sau un simplu act reflect al răsturnărilor din apusul și centrul Europei, după cum n-a fost nici o banală imitație, artificial importată de pe malurile Senei pe cele ale Dimboviței, ci dimpotrivă că ea și-a avut cauzele în structura societății românești din acea vreme . . .”²¹.

Aprecieri deosebit de pătrunzătoare se întilnesc în opera lui Lucrețiu Pătrășcanu privind cauzele reale, social-economice care au constituit premise ale procesului de unire a Moldovei și Țării Românești, ale punerii bazelor statului național român modern. „Deci cadrul economic în mijlocul căruia se mișcă viața lăuntrică a Principatelor la mijlocul secolului al XIX-lea, necesitățile politice născute după pacea de la Adrianopol în dezvoltarea circulației mărfurilor, alături de tendința înjgheburii unei piețe interne, cit mai intinse, pentru primele începuturi industriale — arată resorturile reale care au dat naștere, au cultivat și au dus la izbîndă ideea unirii”²².

Cercetător atent al istoriei poporului român, Lucrețiu Pătrășcanu sesizează că, după Unirea Principatelor, problema țărănească a trecut pe primul plan. El relevă faptul că conflictele ideologice, curentele de idei, ciocnirile politice „au pornit toate — indiferent de domeniul în care se manifestau — de la felul în care se înțelegea soluționarea relațiilor dintre proprietarii mari și iobăgime”²³.

Analiza cauzelor obiective ale numeroaselor răscoale țărănești declanșate într-o perioadă de dezvoltare ascendentă a capitalismului în România, cînd, în general, se înregistra un sensibil progres social și erau în curs de aplicare o serie de reforme, constituie conținutul mai multor lucrări ale lui L. Pătrășcanu. El s-a referit în mod special la răscoalele țărănești din 1888, care au izbucnit în plină „epocă de aur” a dezvoltării capitaliste a țării, și mai ales la marile răscoale din 1907, care, prin caracterul lor adînc, au întrecut în importanță pe toate celelalte anterioare.

Mai ales în lucrarea *Un veac de frămîntări sociale*, pe lângă analiza desfășurării răscoalelor de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, întilnim prezentată legătura strînsă dintre luptele muncitorimii și cele ale țărănimii, care a existat „nu în formele lor organizatoare, ci prin fondul social și prin obiectivele lor politice comune, ceea ce le dă unitatea și le încadrează sub unul și același aspect în evoluția României moderne”²⁴. În același timp, cele două mișcări sociale — de la oraș și sat — s-au influențat, evidențiindu-se un paralelism care — arată L. Pătrășcanu — a inclus ideea progresivității.

Lucrețiu Pătrășcanu a subliniat adeseori locul și rolul istoric al maselor muncitoare, mai ales al clasei muncitoare, încă de la jumătatea veacului trecut, în vederea transformărilor radicale pentru asigurarea progresului social și a bunăstării poporului român. Încrezător în capacitățile revoluționare ale maselor muncitoare din România, Lucrețiu Pătrășcanu își încheie lucrarea *Un veac de frămîntări sociale* cu mult optimism,

²¹ *Ibidem*, p. 110.

²² *Ibidem*, p. 222.

²³ *Ibidem*, p. 233.

²⁴ *Ibidem*, p. 307.

afirmînd : „Ne putem deci îndrepta privirile spre viitor cu deplină încredere”²⁵.

În ansamblul istoriografiei și sociologiei din țara noastră, prin surprinderea în profunzime a unor trăsături caracteristice proceselor social-economice și politice ale evoluției societății românești din secolul al XIX-lea și din primii ani ai secolului al XX-lea, Lucrețiu Pătrășcanu a adus contribuții remarcabile. Toate acestea constituie un izvor fecund și util atât pentru cercetătorul de specialitate, cit și pentru oricine este doritor să cunoască sub aspectele sale multilaterale trecutul de luptă revoluționară al maselor populare din țara noastră, trecut de care sînt legate prezentul României socialiste, lupta comuniștilor pentru viitorul tot mai luminos al patriei, al poporului.

*

Contribuții remarcabile a adus de asemenea Lucrețiu Pătrășcanu la cercetarea problemei agrare — problemă fundamentală a etapei desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice și a trecerii la revoluția și construcția societății socialiste. El a făcut acest lucru în mai multe din lucrările sale și, în mod special, în teza de doctorat intitulată *Reforma agrară în România Mare și urmările ei*.

Studiînd în modalități foarte cuprinzătoare situația României după încheierea procesului de desăvîrșire a statului național unitar, Lucrețiu Pătrășcanu considera că problema economică centrală care se cerea neîntîrziat rezolvată era problema agrară. Din studiul întreprins el a detașat mai întîi de toate concluzia privitoare la dreptul de veacuri al locuitorilor satelor asupra pămîntului care le-a fost răpit prin samavolniciei, înșelăciune și aservire economică.

Interesante preocupări întîlnim în întreaga sa operă privind căile de aservire a țărănimii și, față în față cu aceasta, ne sînt înfățișate frecventele mișcări țărănești ce au străbătut ca un fir roșu istoria țării veacuri la rînd și cu deosebire începînd cu a doua jumătate a veacului al XIX-lea pe care Lucrețiu Pătrășcanu o și are în prim plan în atenție. El dealtfel și apreciază ca pozitiv faptul că tocmai în anii în care s-a plămădit organismul social și politic al României moderne chestiunea agrară s-a situat la loc de frunte.

Pentru L. Pătrășcanu, reforma agrară din 1864 a fost limitată, determinată în acest sens de înseși interesele de clasă ale celor ce au legiferat-o, a fost parțială și nu a putut duce la înlăturarea completă a relațiilor feudale. Din asemenea constatări pornesc și explicațiile pe care gînditorul comunist le socotea potrivite în legătură cu afirmarea în variate forme în deceniile ce au urmat a potențialului revoluționar al țărănimii.

O atenție importantă a acordat Lucrețiu Pătrășcanu încercărilor de rezolvare a problemei agrare prin prevederile reformei din 1918—1921²⁶, despre care spunea că n-au fost măsuri revoluționare, înfăptuite pe căi revoluționare.

²⁵ *Ibidem*, p. 341.

²⁶ Vezi, în acest sens, teza sa de doctorat pe care a susținut-o la facultatea de filologie a Universității din Leipzig sub titlul *Reforma agrară în România Mare și urmările ei* (Teza a fost publicată integral în Lucrețiu Pătrășcanu : *Studii economice și social-politice* (1925—1945), Ed. politică, București, 1978, p. 9—130).

În mai multe scrieri ale sale, consecințele acestei reforme își capătă contur prin înfățișarea luptelor necurmăteale țărănimii — în întreaga etapă interbelică — pentru rezolvarea reală a problemei agrare.

A revenit partidului comunist — în anii luminoși ai socialismului — misiunea de a rezolva această problemă pe coordonatele contemporanei-tății. În calitate de component al primelor guverne ale puterii populare, Lucrețiu Pătrășcanu a militat activ pentru realizarea unei reforme agrare democratice, o „necesitate socială și națională” — cum o denumea el. Cînd această reformă a devenit fapt împlinit — operă a maselor largi conduse de partidul comunist —, va rămîne lui Lucrețiu Pătrășcanu să constate caracterul ei revoluționar în următoarele cuvinte : „Marea proprietate a fost definitiv lichidată pentru că, de astă dată, reforma agrară n-a mai fost o formulă de compromis burghezo-moșieresc, ci ea a fost impusă atît mării proprietăți, cît și virfurilor burgheziei din România”.

Cu gîndul la viitor și credința fermă că doar socialismul va putea rezolva deplin problema agrară, Lucrețiu Pătrășcanu afirma că „numai societatea socialistă poate chezășui lichidarea mizeriei omenești, ridicarea nivelului social și material al maselor, emanciparea individului, condițiile creării unei vieți libere, producătoare de valori”.

Era unul din marile vise ale aceluia care atît de mult a dorit deplin rezolvată problema agrară în folosul celor mulți, un vis ce a devenit realitate sub soarele socialismului victorios, fără ca Lucrețiu Pătrășcanu s-o mai poată vedea cu proprii ochi.

*

Concluzii extrem de valoroase — de factură teoretică și practic-politică — a desprins Lucrețiu Pătrășcanu din abordarea problematicii legate de geneza și evoluția mișcării fasciste din România.

Acordînd un spațiu extins în scrierile sale analizării sub raport ideologic a mișcării fasciste din România, tocmai pentru a putea surprinde mai profund cauzele apariției și semnificației acestei mișcări, Lucrețiu Pătrășcanu a cercetat cu principialitate științifică desăvirșită „creația” diferiților ideologi ai fascismului în România. A început cu Nae Ionescu, pentru că acesta — arăta L. Pătrășcanu — „a făcut școală, a lăsat în urma lui învățăcei care sînt fervenți apărători ai zestrei lui spirituale”²⁷. Caracterizîndu-l drept „metafizician și mistic”, L. Pătrășcanu dezvăluia modul în care Nae Ionescu a venit, prin filozofia sa, în întîmpinarea activității desfășurate de legionari. Firesc, ortodoxismul autorului burghez este situat pe primul plan între serviciile pe care acesta le-a adus mișcării legionare. „Care este aportul lui Nae Ionescu în filozofia românească ?” — se întrebă L. Pătrășcanu. „Diletantism, poză și frică în fața gîndirii consecvente și realizatoare, cultivarea unui misticism comod și maleabil ce nu cere nici un fel de efort intelectual pentru a sprijini anumite premise sau încheieri, apelul la mirajul necunoscutului și jonglări cu necunoscutul necontrolabil și nedovedibil, folosirea ortodoxismului și a frazei religioase de cea mai curentă circulație tocmai într-o epocă de dezertare morală

²⁷ Lucrețiu Pătrășcanu, *Curențe și tendințe în filozofia românească*, Edit. politică, București, 1971, p. 112.

și intelectuală a societății românești, ceea ce ușura răspîndirea prejudecăților religioase ca o adevărată molimă, lipsa de probitate intelectuală — acesta este aportul lui Nae Ionescu în cultura și filozofia noastră”²⁸.

Cu deosebită vigoare a fost demascată de Lucrețiu Pătrășcanu și creația filozofică a lui Emil Cioran, unul dintre slujitorii de frunte ai trăirismului legionar. „Obsesia morții stăpînește de la un capăt la altul întreaga producție scriitoricească a lui Emil Cioran”²⁹ — notează el.

Lucrările lui Lucrețiu Pătrășcanu oferă aprecieri privind activitatea „teoretică” a tuturor aceluia, care, într-un fel sau altul, au alimentat, de pe platforma filozofică, ideologică, publicistică, legionarismul și toate celelalte nuanțe de fascism existente în perioada interbelică în România. La capătul analizei întreprinse, autorul afirmă, cu deplină dreptate, că întreaga paletă de mijloace și idei din planul filozofic au fost adoptate de către legionari din literatura existențialistă curentă, pe care au încercat s-o înfățișeze nu numai ca specific românească, dar și ca specific legionară. „Că tocmai existențialismul a fost îmbrățișat de legionarism, lucrul nu poate surprinde. S-a văzut doar la ce a trebuit să servească elogiul morții, necesitatea suferinței și toată frazeologia de aceeași factură, care a constituit temeiul ideologic pentru o activitate ilustrată de un lung șir de asasinat, individuale și în masă”³⁰.

Punindu-și întrebarea dacă există o doctrină legionară, L. Pătrășcanu ajunge la concluzia că nu se poate vorbi nici despre o ideologie, nici despre o doctrină. „Este clar că lipsa unei doctrine legionare nu-i întâmplătoare. Ca toate mișcările în care demagogia și promisiunea joacă un rol propagandistic precumpănitor, gardismul s-a ferit de fixări doctrinare și programatice. Au avut preferințe cuvintele de ordin general („omul și pogonul”, „innobilarea muncii”) sau chiar fraze lipsite de conținut precis, dar impresionante prin sonoritatea lor („să faci căpitane o țară ca soarele de pe cer”)³¹.

Într-adevăr, este bine cunoscut faptul că legionarii au recurs frecvent, pentru „rezolvarea” problemelor lor, și la alte lozinci grandilocvente — „veac nou legionar”, „sfînta tinerețe legionară”, „moartea — cea mai sfîntă nuntă dintre nunți” — sau la împrumuturi din textele religioase — „ecumenicitate națională”, „învierea neamului” —, noțiuni de neluat în seamă în arena politică unde, de regulă, nu se validează istoric decît soluțiile care corespund realității.

În prezentarea mișcării legionare în culorile ei caracteristice, în conformitate cu ceea ce ea singură și-a încrustat în filele unei istorii de tristă amintire, Lucrețiu Pătrășcanu aducea elemente precise. El amintea, de pildă, cum „unul dintre publiciștii de extremă dreaptă, N. Roșu, s-a grăbit să și „dovedească” inutilitatea unei ideologii pentru toate mișcările care afirmă „un crez naționalist”³². La fel, „teoreticianul « en titre » al mișcării legionare a formulat și mai plastic aceste afirmații”. Nae Ionescu —

²⁸ *Ibidem*, p. 117.

²⁹ *Ibidem*, p. 142.

³⁰ *Ibidem*, p. 144.

³¹ Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, Edit. Socec et Co. S.A.R., București, 1944, p. 240.

³² *Ibidem*, p. 241.

căci despre el este vorba — socotea normal faptul că legionarii „nu au program și nici ideologie”, căci „ideologia este o chestiune scornită de liberali și de democrați”³³.

Cu mare putere de surprindere și caracterizare, Lucrețiu Pătrășcanu a stigmatizat practicile fasciștilor autohtoni, cu deosebire ale legionarilor, care au început cu „tendința reducerii întregului nostru corp social la fondul de primitivism, de incultură, de prejudecăți și superstiții”, proprii celor care s-au lăsat atrași în mascarada Maglavitului. În 1935, „Maglavitul devenise exemplul încurajator pentru conducătorii legionari”³⁴ — precizează Lucrețiu Pătrășcanu.

Un alt factor caracteristic legionarismului a fost socotit de L. Pătrășcanu „încorporarea creștinismului ortodox doctrinei politice a mișcării”³⁵. Pe drept cuvânt se poate spune că gardismului i-au fost specifice încorporarea și subordonarea ortodoxismului scopurilor politice pe care le urmărea. Ajunși aici, trebuie să relevăm faptul că în sprijinul gardismului au venit o serie de „ideologi” fideli mișcării, dar și o serie de oameni de cultură a căror concepție filozofică, pe undeva șubredă prin concesiile făcute iraționalismului, i-a făcut să alunece cînd pe o pantă, cînd pe alta și să ajungă de cele mai multe ori la ortodoxism.

În lucrările sale, Lucrețiu Pătrășcanu a atras atenția asupra faptului că „în publicistica românească, și în parte chiar în cea străină, nu o singură dată s-a afirmat că organizațiile extremei drepte din România nu erau altceva decît simple imitații ale formațiilor similare din centrul Europei”, că „mișcarea fascistă italiană și cea național-socialistă ar fi fost modele copiate pînă în servilă imitație”. Afirmatia — precizează L. Pătrășcanu — cuprinde „o parte de adevăr. Dar numai o parte”. Ceea ce trebuie subliniat și scos în evidență este tocmai faptul că dacă cele două grupări au reușit să cîștige aderenți, în unele perioade chiar destul de mulți, „acest lucru nu se datora elementelor formale, împrumutate de aiurea, ci adaptării la mediul autohton”³⁶.

Perseverînd pe coordonatele surprinderii trăsăturilor specifice fascismului din România, Lucrețiu Pătrășcanu realizează o amplă discuție în jurul modului în care „Garda de fier anexează ortodoxismul, prejudecățile și superstițiile țărănimii”. În legătură cu aceasta se argumentează pe larg felul în care fascismul în România a „încorporat religia creștină ortodoxă agitației politice. Nu numai ca fond, dar și ca formă”³⁷. Totul începea și se termina cu slujbe religioase. Cu aceasta a fost cîștigată de partea mișcării legionare în primul rînd o bună parte a clerului.

Lucrețiu Pătrășcanu aprecia că împletirea propagandei politice cu exploatarea misticismului păturilor înapoiate ale populației, îndeosebi al țărănimii, subordonarea religiei unor scopuri politice și încadrarea ei în programul Gărzii de fier au constituit unul dintre evenimentele caracteristice și specifice ale mișcării fasciste din România.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, p. 242.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Lucrețiu Pătrășcanu : *Sub trei dictaturi*, Edit. politică, București, 1976, p. 46.

³⁷ *Ibidem*, p. 51—52.

Procedeele întrebuițate de Garda de fier în propaganda ei, adaugă Laurențiu Pătrășcanu, nu dovedeau vreo inconsecvență față de „ideologia” mișcării. „Dimpotrivă, această propagandă se integra complet propriei sale „ideologii” atunci când apela la instinctele primare și la fondul de primitivitate” al omului de rînd, „rodul atîtor veacuri de întuneric, de crîncenă apăsare și singeroasă exploatare”³⁸.

Se știe că una din afirmațiile des repetate de literatura legionară era necesitatea „păstrării nealterate a sufletului poporului român”. Aceasta înseamnă că poporul român trebuia să rămînă rătăcitor prin aceleași tenebre ale neputinței, ale analfabetismului și mizeriei, căci numai astfel „putea fi el însuși” și, firește, numai astfel legionarismul își putea găsi un climat propice. Între idealul conducătorilor gardiști în ce privește situația poporului român și sumbra realitate în care acesta trăia, exista o perfectă identitate. La fel între mijloacele de propagandă întrebuițate și fondul însuși al gândirii legionare. Propaganda și „ideologia” se supra-puneau deci perfect. Aceasta, remarca L. Pătrășcanu, a constituit o a doua trăsătură specifică a mișcării fasciste din România³⁹.

Pentru atragerea de adepți din rîndul păturilor orășenești, gardismul a recurs și la alte mijloace decît cele utilizate la sate, unde misticismul era de cele mai multe ori suficient. Un anume „cult al morții” și al reînvierii prin moarte a fost conceput și propagat cu o insistență diabolică. „Legionarul iubește moartea căci singele lui va servi pentru plămădirea cimentului României legionare” — se putea citi în *Cărticica șefului de cuib*. „Cine renunță la mormînt, renunță la înviere” — stătea scris în broșura *Pentru legionari*. „Moartea, numai moartea legionară ne este cea mai scumpă nuntă dintre nunți” — susținea un cîntec legionar. „Moartea — scria un publicist gardist — este singurul mijloc de a mai innobila biata turpitudine omenească”⁴⁰.

Într-una din lucrările sale, pornind de la asemenea concepte ale mișcării legionare, Lucrățiu Pătrășcanu sublinia cu adîncă semnificație: „Am putea înmulți citatele după dorință. Dar n-ar folosi prea mult. Ar fi o simplă repetare a aceluiași teme: moarte-disperare, disperare-moarte...”⁴¹.

În mod firesc, de la aceste teze „încurajatoare” nu a mai rămas decît un pas pînă la alcătuirea echipelor morții. Obiectivul lor — asasinarea adversarilor politici, fără excepție, chiar din propriile rînduri. Stelescu a fost doar unul dintre exemplele ce se pot da. Aspectul mistic-cultural al „ideologiei” gardiste a reprezentat, prin urmare, cea de-a treia caracteristică a mișcării⁴².

Cea de-a patra trăsătură a fascismului la noi — după aprecierea lui Lucrețiu Pătrășcanu — nu a fost specific românească. Dar conținutul pe care l-a îmbrăcat i-a conferit o notă de originalitate ce se cere subliniată. De niște caracteristici imperialiste ale politicii românești nu se putea vorbi; însuși Pătrășcanu a afirmat în unele din scrierile sale motivele

³⁸ *Ibidem.*, p. 54.

³⁹ *Idem.*, p. 55.

⁴⁰ *Ibidem.*, p. 56.

⁴¹ *Ibidem.*, p. 57.

⁴² *Ibidem.*

pentru care teoria unui imperialism românesc — în adevăratul sens al cuvintului — nu sta în picioare. Împrumutînd teze din arsenalul ideologic al fascismului din alte țări, și în primul rînd din Germania hitleristă, Garda de fier s-a asociat Berlinului, străduindu-se să atribuie „propagandei antisovietice un caracter de „necesitate” națională”⁴³. Prin aceasta s-a dat de fapt consistență unei anume trăsături imperialiste a politicii românești ceea ce constituie — potrivit părerii lui L. Pătrășcanu — o a patra caracteristică a mișcării fasciste din România.

În scrierile lui Lucrețiu Pătrășcanu se face o vehementă înfierare actelor nesăbuite de pactizare cu fasciștii ale diferiților lideri ai partidelor burgheze, de încurajare a propagandei trădătoare a acestora. Extrem de ascuțită este în acest sens critica făcută liderului P.N.Ț., Iuliu Maniu, care, în preajma alegerilor parlamentare din decembrie 1937, a intrat, cum se știe, în cîrdășie cu Garda de fier, prin semnarea pactului de „neagresiune”. O cîrdășie, după cum observă L. Pătrășcanu, „cu cel mai consecvent și primejdios adversar al democrației, cu agentura hitlerismului german în România”. Prin aceasta, „tot trecutul de crîme și asasinat al lui Codreanu, precum și al întregii mișcări se găsi deodată absolvit de orice oprobriu. În special în sinul țărănimii, prestigiul Gărzii cunoscute o rapidă creștere, conducerea legionară folosind, la maximum, situația atît de favorabilă pe care miopia și reacționarismul d-lui Iuliu Maniu i-o creaseră”⁴⁴.

Evoluția grupărilor fasciste în perioada de după alegerile parlamentare din decembrie 1937 este îndeaproape urmărită de Lucrețiu Pătrășcanu. El pornește de la constatarea că, în acea perioadă, Carol al II-lea s-a ferit de-a face loc spre putere gardismului, preferîndu-i pentru numai 44 de zile pe gogo-cuziști, cu toate că obținuseră în alegeri mult mai puține voturi și mandate decît Garda de fier.

Un loc aparte în lucrările lui Lucrețiu Pătrășcanu revine analizei cuprinzătoare a cauzelor în virtutea cărora, în viața politică interbelică a țării, au fost posibile loviturile date regimului parlamentar pe ruinele căruia s-a instaurat, la 10 februarie 1938, dictatura regală, iar doi ani mai tîrziu, la 6 septembrie 1940, o dictatură de tip fascist. Din această analiză reținem cu mare interes, părerea exprimată în lucrarea *Sub trei dictaturi* potrivit căreia „dacă dictatura regală s-a putut înfăptui în România pe ruinele mișcării democratice, iar dacă mai tîrziu am avut o dictatură legionară, aceasta s-a datorat în cea mai largă măsură gravelor greșeli, rezultate ale reacționarismului, lipsei de înțelegere politică și miopiei celor care, în acele timpuri și împrejurări, se găseau în fruntea Partidului național-țărănist și, în primul rînd, d-lui Iuliu Maniu”⁴⁵.

Răspunderea acestor factori în fața istoriei este cu atît mai mare cu cît au respins timp îndelungat propunerile venite din partea partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice pe linia făuririi unui front comun al tuturor forțelor dispuse a se opune ofensivei fascismului spre putere. Toate aceste propuneri, remarcă L. Pătrășcanu, „n-au

⁴³ *Ibidem*, p. 59.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 105—106.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 107.

găsit decît urechi închise și minți neînțelegătoare, izbindu-se de retrogradismul celor care vorbeau în numele democrației românești”⁴⁶.

O problemă care l-a preocupat în măsură deosebită pe Lucrețiu Pătrășcanu a fost cercetarea condițiilor de instaurare a dictaturii legionare în România și a felului în care această nouă formă de guvernare și-a exercitat „mandatul”. El analizează condițiile care au determinat manifestarea în formele extreme, nedisimulate, a terorismului și sadismului legionar. Cum se știe, conducerea legionară a absolvit total cadrele mișcării de orice răspundere pentru întreaga activitate asasină desfășurată. Aici trebuie găsite explicațiile, originile chestiunii puse în discuție. „Crima, cînd nu era comandată de sus, era tolerată, de cele mai multe ori, în mod expres. Siguri de imunitate, convinși că regimul este înscăunat pentru vecie, întreg acel contingent de declasați, de mici burghezi înrăiți în mizerie și umilință, toată acea epavă omenească — plină de gînduri și porniri răzbunătoare —, din care legiunea și-a recrutat cu predilecție poliția și aparatul ei represiv, a putut da friu liber instinctelor care stăpîneau întreaga ființă morală, minată de toate antecedentele vieții ei personale, coruptă de propaganda asasină legionară . . .”⁴⁷.

Lucrețiu Pătrășcanu tratează pe larg situația creată în țară după înăbușirea rebeliunii legionare din ianuarie 1941. „O dată cu înăbușirea revoltei — afirmă el —, guvernarea gardistă a fost definitiv lichidată. O dată cu ea a fost lichidată și mișcarea legionară ca organizație legală, fiind împinsă în clandestinism. Existența și reapariția Gărzii pe scena vieții politice românești nu depind însă de forțele ei proprii, de cadrele pe care le-a salvat sau pe care și le va putea reface, ci de soarta pe care o va avea războiul. Dacă Germania hitleristă ar ieși victorioasă, nu este exclusă o a doua ediție a guvernării legionare în România. Dacă . . . Posibilul apare însă puțin probabil în cazul de față”⁴⁸ — observa Lucrețiu Pătrășcanu, cu cunoscutul său simț al realității, atunci, în anul 1941, cu mult înainte ca omenirea progresistă să-și fi rostit verdictul asupra soartei celui de-al doilea război mondial și, o dată cu acesta, să fi condamnat definitiv fascismul și ororile comise de el pretutindeni, ca și la noi, în România, atît cît a putut s-o facă.

Lucrețiu Pătrășcanu, luînd în considerare raportul dintre forțele antifasciste, democratice și patriotice, pe de o parte, și mișcarea fascistă, pe de altă parte, constata că forța cea mai consecventă care s-a ridicat neînterupt în apărarea așezămintelor democratice, a independenței și suveranității țării a fost Partidul Comunist Român. Este meritul acestui partid de a-și fi dat seama de la început că el are „de apărut libertățile și de înfrînt dușmanul principal al maselor populare : gardismul și cuzismul”.

În această perspectivă, apare clar că lupta eroică dusă în acei ani de partidul comunist în fruntea clasei muncitoare și a unor largi forțe progresiste, sub steagul democrației și independenței țării, atitudinea lucidă a unor grupări politice ale claselor conducătoare au stăvilit pentru un timp ascensiunea spre putere a organizațiilor fasciste și înrobirea țării Germaniei naziste.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 107—108.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 238.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 274.

Chiar dacă, datorită măsurilor extreme, adoptate ca urmare a unei politici nefericite pentru țară, fascismul a ajuns la putere la finele anului 1940, susținătorii săi fanatici, făcînd uz de întregul arsenal al măsurilor teroriste, iar Germania hitleristă amestecîndu-se brutal în treburile interne ale țării noastre, nimeni și nimic nu a putut înăbuși dezvoltarea ideilor nobile, antifasciste, patriotice, pe care P.C.R., organizațiile de masă influențate de el le sădiseră în rindurile tuturor aceluia care, membri activi sau simpli simpatizanți, se încadraseră pînă atunci în mișcarea antifascistă și participaseră la acțiunile inițiate de acesta.

Numai pornind de aici se poate înțelege pentru ce anume izvoarele succeselor deosebite repurtate de poporul român, sub conducerea încercată a partidului comunist, după 6 septembrie 1940, în perioada grea a luptei împotriva dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist, pentru scoaterea țării din acest război și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, izvoarele victoriei insurecției din august 1944 și ale succeselor dobîndite ulterior, în opera de instaurare și consolidare a puterii populare, trebuie căutate în opoziția înaintată a mișcării democratice, antifasciste din întreaga perioadă interbelică, în activitatea susținută desfășurată de P.C.R. în anii grei ai ilegalității pentru stringerea legăturii sale cu masele, în vederea mobilizării acestora în lupta eroică și grea pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice, împotriva fascismului, pentru apărarea integrității teritoriale a țării, a independenței și suveranității naționale.

Lucrețiu Pătrășcanu nu a mai putut cuprinde în lucrările sale decît tangențial considerațiile privitoare la această perioadă pregătitoare a insurecției din august 1944. Cum se știe, în timpul dictaturii militare-fasciste — atunci cînd de fapt a scris și a definitivat lucrările sale de bază — s-a aflat vreme îndelungată sub supravegherea autorităților antonesciene, un timp chiar cu domiciliul forțat la Poiana Țapului. Spre sfîrșitul amintitei perioade și în apropierea memorabilului august 1944, Lucrețiu Pătrășcanu a îndeplinit — în numele și din însărcinarea conducerii P.C.R. — nenumărate misiuni, care s-au înscris pe linia pregătirii condițiilor politice și organizatorice necesare în vederea declanșării insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste.

O dată cu victoria insurecției, antrenat efectiv în organele de conducere guvernamentale și de partid, Lucrețiu Pătrășcanu nu a mai putut completa ceea ce el însuși ar fi dorit să completeze în aceste lucrări.

★

Ca profesor titular al catedrei de economie politică teoretică la facultatea de drept din București, Lucrețiu Pătrășcanu și-a deschis cursul la 27 februarie 1947 cu o excelentă prelegere inaugurală intitulată : „A încetat economia politică să fie o știință ?”⁴⁹. Cursul său se remarcă printr-o ținută științifică și măiestrie pedagogică greu de descris în cuvinte. Caracterizîndu-se printr-o temeinică informare, bazată pe o bogată argumentație de specialitate, prin probitate științifică și mai ales prin evidente încercări de detașare de unele practici dogmatice ale timpului, lecțiile

⁴⁹ La Muzeul Universității din București există un exemplar al acestei prelegeri. Revista „Forum”, a publicat-o integral.

lui Lucrețiu Pătrășcanu erau primite cu un mare interes de toți cei care îl ascultau. La acest lucru contribuia în măsură hotărâtoare și faptul că el îmbina în chip fericit metoda expunerii logice cu înfățișarea dezvoltării istorice a diferitelor teorii și doctrine economice pe care, frecvent, le supunea unor analize critice, subliniind de fiecare dată veridicitatea tezelor fundamentale ale socialismului științific.

Un model de prezentare la asemenea parametri a problematicii cursului pe care-l preda îl constituie însăși lecția de deschidere în cuprinsul căreia, la capătul unui dialog cu fel de fel de alte genuri de tratate, ajungea să conchidă: „Concluzia noastră este clară: economia politică este și trebuie să rămână o știință economică; ea nu poate trăi și nu se poate dezvolta decât plecând de la ceea ce îi este propriu: economicul în sine. Acesta-i este cadrul. Acesta-i determină conținutul. Ea nu se poate afirma decât ca o știință obiectivă, avînd drept scop cercetarea relațiilor născute în cadrul vieții sociale, deci dincolo de orice aprecieri subiective, dincolo de modul de comportare a indivizilor, în fața materialității lumii înconjurătoare”.

Mărturisindu-și credo-ul său didactico-științific încă în această prelegere inaugurală, Lucrețiu Pătrășcanu spunea cu adînci semnificații: „Ceea ce doresc să subliniez este importanța teoriei pentru orice cercetare științifică, a teoriei născute din contactul nemijlocit cu faptele, întărită și controlată de observația directă și de experiența, bazată pe datele cerute pe care ni le oferă un control riguros”.

Apreciind că orice proces economic „trebuie privit nu izolat, ci în raport cu fenomenele înconjurătoare, nu rupt ci în complexitatea care îi dă viață”, Lucrețiu Pătrășcanu socotea că „Înarmarea teoretică a cercetătorului cere în primul rînd fixarea unor criterii de judecată, care pleacă de la concepția unitară și consecventă plasată obiectiv în însăși materialitatea lucrurilor. Apoi ridicarea la un punct de vedere general, reflex a ceea ce este esențial și de o accepțiune cît mai totală.

Numai astfel, părăsind cadrul faptului măsurat, al faptului izolat, putem păși spre cuprinderea și explicarea teoretică a lumii înconjurătoare. Dincolo de elementul descriptiv, de analiza de concret a unui fenomen, trebuie mers, pînă la interpretarea care să-l încadreze într-un punct de vedere general, căruia concretul să nu-i slujească decât drept întruchipare singulară și trecătoare”.

Nici nu puteau fi mai firesc exprimate rosturile teoriei decât în următoarele cuvinte, iscusit alese: „Să nu uităm că, în realitate, teoria în cuprinsul și înțelesul dat de noi mai sus luminează căile vieții practice, ajutîndu-ne să descifrăm formele deseori tenebroase și confuze sub care ne apar lucrurile și faptele, felul în care se dezvoltă și dispar în desfășurarea neconținută a vieții sociale. Fără luminile teoriei, nici unul din fenomenele vieții materiale nu poate fi înțeles în adevăratul lui sens”.

Adresîndu-se studenților săi cu aceste aprecieri asupra rosturilor teoriei „fără de care nu există putința înțelegerii și creației științifice”, Lucrețiu Pătrășcanu le atrăgea atenția: „În această afirmație este mai mult decât o constatare, aș dori să fie pentru studențimea noastră o adevărată îndrumare”.

Articolul politic militant, scris cu patos revoluționar și talent publicistic remarcabil a constituit o altă modalitate prin care Lucrețiu Pătrășcanu a difuzat în mase concepțiile sale înaintate, pline de încărcătură politico-ideologică partinică, cuvintul cîntărit, cu sensuri precise, mobilizator, la obiect.

Sub semnătura sa, de multe ori sub pseudonimele „Andrei Moldoveanu”, „A.M.”, „V.M.”, „Ion C. Ion”, „N. Grigorescu”, „R. Boldur” ș.a., Lucrețiu Pătrășcanu a publicat în presa vremii un mare număr de studii, articole, conferințe, cuvîntări, scrisori etc. Trebuie subliniat neapărat faptul că aria tematică a acestor scrieri a fost extrem de cuprinzătoare, denotînd prin ea însăși cum și prin conținutul de idei exprimate în fiecare caz în parte, preocupările variate și profunzimea cunoștințelor aceluia care a fost Lucrețiu Pătrășcanu. El a abordat adeseori problematica majoră și complexă a începuturilor capitalismului în țara noastră : *Începuturile capitalismului în cele trei Principate Române* („Viața românească” din august—septembrie 1937), *Divanul Ad-hoc și chestiunea țărănească* („Viața românească” din iunie 1938), *Adevărata cauză a răsturnării lui Cuza* („Viața românească” din octombrie 1938), *Epoca de redeșteptare națională a Principatelor Române* („Viața românească” din decembrie 1944), s-a ocupat de evoluția rînduielilor capitaliste în țara noastră : *Început de criză în economia mondială* („Viața românească” din aprilie 1938), *Guvernul ce va veni va fi un guvern de front unic burghez împotriva maselor muncitoare* („Înainte” din 11 noiembrie 1928), *Iarăși tactica opoziției. Împrumutul extern și eforturile guvernului* („Deșteptarea” din 15 ianuarie 1928), *Un nou împrumut* („Deșteptarea” din 1 februarie 1931), a analizat feluritele aspecte ale luptei clasei muncitoare pentru organizarea profesională și politică : *Organizația și organizațiile de clasă* („Tineretul socialist” din 15 aprilie 1920), *Organizațiile de clasă. Nașterea marelui capital industrial. Lămurirea și separarea celor două clase. Sindicatelor* („Tineretul socialist” din 15 mai 1920), *Organizațiile de clasă. Partidul* („Tineretul socialist” din 15 mai 1920), *Unificarea tineretului* („Tineretul socialist” din 18 martie 1922), *Congresul sindical. Ce a făcut Comisia Generală pentru tineret ?* („Tineretul socialist” din 28 mai 1922), *Unificarea* („Tineretul socialist” din 2 iulie 1922).

Numeroase sînt titlurile sub care Lucrețiu Pătrășcanu a scris despre rolul și locul partidului comunist în sistemul vieții politice a României, despre alianțele clasei muncitoare și ale partidului ei de avangardă, văzînd în acestea rațiuni principale de a exista pentru fiecare partid politic al clasei muncitoare : *Ce vor comuniștii ?* („Cuvîntul liber” din 26 septembrie 1936), *După alegeri* („Socialismul” din 16 martie 1922), *Învățămintele alegerilor* („Înainte” din 30 septembrie 1928), *Condiția victoriei. Front unic* („Deșteptarea” din 22 aprilie 1926), *Ce fac național-țărăniștii ?* („Deșteptarea” din 18 decembrie 1927) ; în mai multe materiale el a popularizat unele dintre problemele fundamentale ale socialismului științific : *Un fapt divers. Înmormîntarea centrismului* („Socialismul” din 7 septembrie 1922). În alte materiale, el a contribuit la mobilizarea opiniei publice în vederea sprijinirii internaționaliste a luptei revoluționare și democratice a altor țări și popoare : *Să ajutăm Rusia* („Tineretul socialist” din 15 aprilie 1922), *Ajutorarea Rusiei și Comisia Generală* („Tineretul socialist”

din 16 mai 1922), *Războiul împotriva Abisiniei* („Manifest” din 28 iulie 1935), *Cum l-am cunoscut pe Lenin* („Revista Fundațiilor” din octombrie—noiembrie 1947).

În numeroase materiale publicate s-a ocupat de orientarea opiniei publice în vederea apărării comuniștilor și antifasciștilor, a luptătorilor revoluționari urmăriți, arestați, judecați și înțemnițați de către autoritățile represive ale burgheziei și moșierimii: *Pentru libertăți cetățenești și muncitorești* („Înainte” din 21 octombrie 1928), *Pledoarie în procesul lui Alexandru Dobrogeanu-Gherea* („Înainte” din 17 februarie 1929), *Pledoarii în procesul comuniștilor și antifasciștilor de la Tribunalul militar Craiova* („Dimineața” din 19 iunie 1936).

Deosebite sînt și pentru cititorul de azi abordările făcute asupra unor teme de pronunțat caracter teoretic în care se regăsesc analize de stringentă însemnătate pe probleme sociale, economice și filozofice fundamentale: *Curenți și tendințe în filozofia românească* („Viața românească” din martie—aprilie 1945), *Sfîrșiturile de epoci istorice și producția lor filozofică* („Revista Fundațiilor Regale” din ianuarie 1946), *Spre o justiție populară* (Editura P.C.R. București, 1948), *De ce democrația burgheză este neputincioasă?* („Deșteptarea” din 8 ianuarie 1928), *La apariția „Capitalului” în românește* („Scînteia” din 2 august 1947), *Existențialismul și precursorii lui* („Scînteia” din 14 aprilie 1947), *Criza gîndirii filozofice și materialismul dialectic* („Scînteia” din 7 octombrie 1945).

După 23 August 1944, mereu prezent în publicistica comunistă și democrată, aproape că nu este problemă importantă pe care Lucrețiu Pătrășcanu să nu o fi abordat cu competență de pe pozițiile militante ale partidului comunist — reforma agrară, consecințele diferențierii sociale în lumea satelor, politica economică a guvernului democrat-popular, reforma justiției și reforma electorală, alegerile parlamentare din 1946 etc. În unele din scrierile sale s-a ocupat pe larg în acei ani de necesitatea întăririi organizațiilor de partid, de sindicat și tineret, de temeiurile politicii internaționaliste a partidului comunist, de popularizarea realizărilor Uniunii Sovietice.

★

Vorbim adeseori de combativitate și spirit partinic, pretinzînd istoricului să fie animat și de una și de alta și-n planul istoriografiei noastre cunoaștem în acest sens atîtea exemple pozitive. Printre ele — în cuprinsul preocupărilor sale istoriografice — s-a impus de mult Lucrețiu Pătrășcanu a cărui creație este prin excelență combativă și partinică, uneori chiar exagerată și într-un sens și-ntr-altul, de unde și anumite tendințe stingiste ce s-au manifestat la el cu prilejul interpretării anumitor fenomene. Greșeală ce i-a fost caracteristică nu numai lui ci și altor militanți comuniști care au însoțit activitatea publicistică cu cea de luptă concretă în eșaloanele mișcării revoluționare, antifasciste.

Extrem de pertinent se află intipărită în creația lui Lucrețiu Pătrășcanu triada dialectică: trecut—prezent—viitor, ei subordonîndu-i-se orice judecată asupra unui fenomen particular oarecare. „Pentru înțelegerea și explicarea atît a fenomenelor sociale și politice trecute, ca și pentru fixarea drumului pe care are de mers poporul român în viitor — subliniază el într-o lucrare —, problema determinării liniilor evoluției lui este de

cea mai mare însemnătate. Căci viitorul nu poate să constituie un salt în necunoscut, ci se desprinde și se încheagă, în același timp, din elementele și materialul pe care îl oferă tocmai trecutul”⁵⁰.

Ducind mai departe ideea, gânditorul aprecia că : „Legind trecutul cu prezentul, reactualizînd lupte și fapte din trecutul apropiat al poporului român, multe sînt învățămintele care pot fi trase.

Mai puțin poate din victoriile obținute, cît mai ales din greșelile, slăbiciunile și înfringerile suferite”⁵¹.

Credincios pînă în ultima clipă a vieții cauzei partidului comunist, al cărui membru a fost de la începuturile activității acestuia, Lucrețiu Pătrășcanu a scris mult despre acest partid, fiind practic, unul dintre primii istorici de marcă ai Partidului Comunist Român. „Dacă burghezia română și-a închipuit că distrugînd partidul comunist va putea schimba ceva din procesul istoric care azi se desfășoară în toată lumea, s-a înșelat — scria Lucrețiu Pătrășcanu, de pildă, în 1922. Starea de ilegalitate în care ea a voit să pună partidul nostru nu poate să schimbe nimic, nici pentru ea, nici pentru revoluție”⁵².

Iar în altă parte, o apreciere de toată frumusețea punea în evidență sentimentele de adîncă atașare a lui Lucrețiu Pătrășcanu față de tradițiile luptei și de viitorul acțiunii partidului. „Continuatori ai vechiului partid socialist, noi, partidul comunist începem organizarea și lupta cu tot bagajul de experiență și învățăminte ale unui trecut furtunos”⁵³.

Un optimism robust, o credință nestrămutată în victoria cauzei revoluționare străbate prin întreaga operă a lui Lucrețiu Pătrășcanu, pornindu-se de la considerentul că „greutățile, ca și pierderile, sînt făcute spre a fi învinse. În viața popoarelor, mai mult chiar decît în efemera existență a individului. Ne putem deci îndrepta privirile spre viitor, cu deplină încredere”⁵⁴.

Pe aceeași idee, în altă parte, stigmatizînd vremurile de tristă amintire ale rebeliunii legionare și declanșarea celui de-al doilea război mondial, Lucrețiu Pătrășcanu considera că : „România a intrat pe calea marilor și fundamentalelor prefaceri.

Viitorul — aprecia el — nu va lăsa multă vreme nedeslușite căile lui...”⁵⁵.

Intellectual prin origine dar mai ales prin formația sa profundă și multilaterală, Lucrețiu Pătrășcanu s-a manifestat în permanență ca un om deplin atașat clasei muncitoare și problemelor ei majore.

Cu toate că unii din adversarii săi, declarații sau nedeclarații — precum Ana Pauker și Vasile Luca ar fi poate cei mai reprezentativi —, încercînd să-i diminueze meritele și căutînd — mai bine zis creînd — motive pentru înlăturarea sa din dispozitivul de conducere al partidului, au invocat proveniența sa intelectuală și au inventat și exagerat anume poziții nemun-

⁵⁰ Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frământări sociale (1821—1907)*, Edit. politică, București, 1969, p. 7.

⁵¹ *Ibidem*, p. 20.

⁵² „Socialismul” din 8 februarie 1922.

⁵³ „Socialismul” din 15 februarie 1922.

⁵⁴ Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frământări sociale (1821—1907)*, Edit. politică, București, 1969, p. 341.

⁵⁵ Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, Edit. politică, București, 1970, p. 286.

citorești ale lui Lucrețiu Pătrășcanu, ilustrul activist comunist a fost dintotdeauna apropiat cauzei proletare și a militat stăruitor pentru înfăptuirea aspirațiilor muncitorimii. O probează — cu forța lor de convingere — multiplele sale abordări publicistice de acest gen și, practic, întreaga lui activitate politică. „Mișcarea muncitorească — scria el în decembrie 1937 — va sta neclintită în postul ei de acțiune și de veghe. Singură pe trănicia credințelor ei, ea nu se îndoiește de siguranța izbîndei. Această izbîndă va fi nu numai a muncitorimii, ci și a tuturor acelor care au astăzi atitudine împotriva fascismului aducător de ruină și moarte și luptă pentru o Românie liberă și prosperă”⁵⁶.

★

În judecarea operei lui Lucrețiu Pătrășcanu — în special a celor patru cărți de bază ale sale — nu trebuie scăpat din vedere faptul că au fost elaborate în timpul domiciliului forțat ce i-a fost stabilit de organele dictaturii militare-fasciste la Poiana Țapului, un loc în care i-au lipsit posibilitățile de documentare obișnuită pentru un om ce-și propune să abordeze asemenea subiecte. Așa se face că cele patru cărți poartă puternica amprentă a unor reflecții făcute de autorul lor departe de documente și oglindesc capacitatea intelectuală a gînditorului, marea lui forță de sinteză. El însuși dealtfel a fost conștient de partea slabă a lucrărilor sale, provenită din deficitara lor documentare. În acest fel, în „Cuvîntul înainte” la *Problemele de bază ale României* citim și-l înțelegem bine pe semnatar: „Datorită imposibilității frecventării unei biblioteci publice nu a putut fi consultat întregul material publicat, privitor la problemele tratate. Aceleași împrejurări explică și lipsa aproape totală a bibliografiei străine, deci a unui material comparativ. În sfîrșit, în ce privește literatura marxistă, procurarea ei a întîmpinat greutăți și mai mari, dată fiind campania de distrugere sistematică a acestei literaturi tocmai în acea vreme. Lipsa izvoarelor directe, în acest domeniu, aici își găsește explicația. Întreaga lucrare ar fi avut deci nevoie, și din acest punct de vedere, cel puțin de ample completări. Ceea ce ar îndemna însă la răscoliri de biblioteci și aride cercetări bibliografice. Momentele pe care le trăim sînt — fără putință de tăgadă — foarte puțin propice unor asemenea îndeletniciri. . . ”⁵⁷.

Realmente lucrurile așa stăteau căci rîndurile de mai sus erau date în octombrie 1944, într-o perioadă în care, după izbînda din August, poporul român se concentra deschis pe complexe probleme ale revoluției și Lucrețiu Pătrășcanu, printre conducătorii acestui suflu innoitor, se afla în prim plan. Deci în imposibilitate atunci de a-și revedea și adăugi scrierile.

Nu ne putem ascunde totuși unda de satisfacție că asemenea reflecții ale gînditorului comunist sînt așternute tocmai în deschiderea *Problemele de bază ale României*, lucrarea cea mai dificilă și mai nesatisfăcător realizată, în mod sigur tocmai din cauza lipsei informației științifice necesare. În absența materialului documentar de susținere a cărții, Lucrețiu Pătrășcanu a dat aici, frîu liber unor poziții și supoziții greșite în probleme importante cum ar fi: caracterul înfăptuirii României Mari în 1918, problema națională

⁵⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 95/1937.

⁵⁷ Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, Edit. Socec et Co., S.A.R., București, 1944, p. 6.

în România interbelică, trăsăturile politicii externe românești în aceeași perioadă.

Oricite și oricât de mari asemenea interpretări greșite în această carte și întreaga operă a lui Lucrețiu Pătrășcanu, la scara unor strădanii demne de a fi cunoscute de generațiile de azi și de mâine la proporțiile lor și la valoarea lor reală globală, rămâne de domeniul necesității ignorarea insuficiențelor constatate.

Semnatarul acestor rînduri este de mult timp cîștigat de memoria aceluia care a fost Lucrețiu Pătrășcanu, activistul revoluționar, comunist, cu vechi state de serviciu în mișcare, omul care n-a ezitat a cheltui oricîte energii pentru a putea răsări — fie și cu un ceas mai devreme — soarele libertății pe pămîntul României și pentru acest motiv socotește potrivită o astfel de tratare a inconsecvențelor și neîmplinirilor întîlnite în opera sa. Pentru că noi credem că o asemenea operă trebuie judecată nu exclusiv cu viziunea noastră de azi, ci în contextul împrejurărilor complexe în care a fost elaborată în urmă cu aproape patru decenii. Astăzi, știut este, judecățile noastre, mult îmbogățite de experiența istorică de atîtea decenii, arată și pot arăta mult diferite în unele privințe de ale lui Lucrețiu Pătrășcanu dar aceasta nu poate anula valoarea unor exprimări pe care acesta ni le-a putut furniza în acei ani ai marilor și grelelor încercări.

După cum rezultă din aspectele mai sus înfățișate, activitatea social-politică, teoretică și practică a lui Lucrețiu Pătrășcanu a fost permanentă și extrem de bogată. Contribuțiile sale au fost de certă valoare în abordarea unor probleme majore care au preocupat partidul comunist, mișcarea revoluționară și democratică din România atît în perioada interbelică cît și în anii postbelici.

Pornind de aici, cercetătorul de azi și de mâine trebuie să se aplece cu și mai multă atenție asupra scrierilor lui Lucrețiu Pătrășcanu spre a desluși idei, concluzii și aprecieri noi și importante, poate nu întotdeauna dintr-odată sesizabile. Dorim să exprimăm cu aceasta opinia potrivit căreia numai cercetarea atentă a fiecărei lucrări în parte, înțelegerea profundă a bogatului lor conținut de idei poate constitui o garanție sigură a înțelegerii valoroasei opere social-politice a aceluia care a fost Lucrețiu Pătrășcanu.

Om al realităților și al acțiunii comuniste ferme, patriot inflăcărat, plin de virtute cetățenească și de devotament față de partid și popor, clarvăzător și înțelept, gînditor remarcabil al problemelor social-politice ale timpului său, Lucrețiu Pătrășcanu rămîne în Pantheonul spiritualității românești și al militanților comuniști de seamă una dintre marile figuri iar în memoria contemporanilor săi o vie prezență.

Prin întreaga-i activitate pusă în slujba intereselor superioare ale partidului, țării și poporului, prin strălucirea gîndirii și faptelor sale, el s-a înscris deopotrivă în istoria ce-l va înveșnici.

Toate acestea le afirmăm încercînd sentimentul de regret firesc în legătură cu faptul că întreruperea firului vieții sale a împiedicat rodirea unor noi opere și a unor idei noi pe care, fără îndoială Lucrețiu Pătrășcanu ar fi continuat să ni le ofere, ani în șir, neîntrerupt, pe ogorul științelor social-politice. Căci, să nu uităm, dacă ar fi trăit, Lucrețiu Pătrășcanu ar fi împlinit acum 80 de ani.

LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU — UN HOMME, UNE ÉPOQUE,
UN CONNAISSEUR ET UN PASSIONNÉ D'HISTOIRE

RÉSUMÉ

L'auteur tente un aperçu d'ensemble de la vie, de l'activité et de l'œuvre du combattant révolutionnaire, communiste et penseur social-politique Lucrețiu Pătrășcanu, depuis la naissance duquel il y a eu le 4 novembre 80 ans.

Tenant compte du profil de la „Revue d'histoire”, l'auteur a accordé une attention particulière à la présentation de la conception de L. Pătrășcanu concernant l'histoire. Certes, vu les proportions d'une telle personnalité d'exception, on ne saurait prétendre de clarifier toute la problématique abordée, l'auteur se bornant à signaler seulement certaines directions des plus importantes vers lesquelles les études sur la personnalité de L. Pătrășcanu devront évoluer à l'avenir. Décisive à cet égard — est-il souligné dans l'article — demeure, certes, la publication, jusqu'à ce jour, de la presque totalité de l'œuvre du penseur, ce qui facilite le travail de ceux intéressés à approfondir de tels problèmes tellement importants.

ECOURI ROMÂNEȘTI ÎN OPERA LUI LUIGI FERDINANDO MARSILI

(250 ani de la moarte)

DE

CONSTANTIN ȘERBAN

Luigi Ferdinando Marsili, savant italian de renume european, spirit enciclopedist — comparat de unii din biografii săi cu un Leonardo da Vinci al epocii moderne — a desfășurat o bogată activitate științifică multilaterală în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea abordând cu aceeași ușurință problemele de bază ale științelor naturii (zoologia, botanica, geografia, geologia), ale științelor umanistice (istoria, filologia, arheologia, orientalistica) și ale științelor exacte (fizica, astronomia) asupra cărora a lăsat un mare număr de lucrări de referință consultate cu interes și în zilele noastre de specialiștii din cele mai diverse domenii de activitate¹.

Călător neobosit în numeroase țări europene și asiatice (Franța, Germania, Țările de Jos, Elveția, Austria, Imperiul otoman) inclusiv țările române, acesta a desfășurat în același timp o rodnică activitate în domeniul politic, diplomatic și militar² în perioada războiului Ligii sfinte contra Imperiului otoman (1683—1699), care a modificat radical nu numai raportul de forță între marile puteri din părțile sud-estice ale continentului nostru dar a generat totodată și conturarea problemei orientale în complicatul păienjenis al relațiilor internaționale europene³.

Contemporan cu oameni de știință și cultură de renume din vremea sa (de ex. Denis Papin, G.W. Leibnitz, Isac Newton, I. Bernouli, Olaus Roemer, Gianbattista Vico), cu personalități politice și militare (de ex. papa Inocențiu al IX-lea, principele Eugeniu de Savoia) cu care a avut legături directe și indirecte, Luigi Ferdinando Marsili a stabilit totodată strânse legături cu poporul român într-o epocă în care pe plan internațional se manifesta tot mai mult interesul pentru viitorul statut juridic al acestui popor care era împărțit în mod nefiresc în trei țări : Transilvania,

¹ Pentru bogata sa activitate acesta a fost ales membru al Academiei Franceze și al Academiei de științe din Londra. Relativ la viața și opera sa vezi : P. Ducati, *Marsili*, Milano, 1930, 349 p. ; C. Tagliavini, *L. F. Marsigli*, Bologna, 1930, 29 p. ; Marla Longhena, *Bibliografia marsiliana*, în vol. *Memorie intorno a Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 503—509.

² L. Marinelli, *Luigi Ferdinando Marsili uomo di guerra*, în vol. *Memorie intorno a Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 1—55.

³ Constantin Șerban, *Români și problema orientală* (sub tipar).

Moldova și Țara Românească. Împrejurări neprielnice au făcut ca primele drumuri ale lui L. F. Marsili pe teritoriul țărilor române să aibă loc pe cînd acesta se afla în captivitate la otomani ⁴. Ca rob a străbătut mai întîi părțile de nord și sud-est ale Ungariei, apoi partea de vest a Transilvaniei și Banatului, fapt care i-a permis să cunoască locurile și pe locuitorii de neamuri diferite, inclusiv pe români. Ulterior, scăpat din robia otomană și reîntors în armata austriacă, el a participat sub comanda ducelui de Lorena la campania militară desfășurată pe teritoriul țărilor române. După cucerirea Budei (1686) a contribuit la fortificarea acesteia și la salvarea unor cărți și manuscrise de mare valoare ⁵. De asemenea a mai luat parte la lupta de la Mohaci (1687), la campania pentru cucerirea Transilvaniei, cu care prilej a ajuns la frontiera acestei țări cu Moldova și Țara Românească. Trece astfel prin Cluj, Alba Iulia, Sibiu, Deva ⁶. După capitularea orașelor Niș și Vidin, L. F. Marsili, ca inginer militar, a primit misiunea să studieze fortificarea malurilor Dunării lângă Porțile de Fier și să construiască un pod de vase pentru corpul de armată austriac ce urma să ierneze în Oltenia ⁷. Cu acest prilej nu numai că a intrat în Țara Românească pe la Cerneți dar a cunoscut ruinele podului lui Traian de la Drobeta-Turnu Severin. În autobiografia sa L. F. Marsili ține să menționeze cu acest prilej legăturile lui Constantin Brîncoveanu cu principele Ludovic de Baden, noul comandant al trupelor austriece, drumul pe care l-a făcut „cu mii de greutate” de la hotarul Țării Românești la palatul domnesc de la Brîncoveni, misiunea pe care a primit-o de a se deplasa la minăstirea Bistrița pentru a captura tezaurul lui Șerban Cantacuzino, fostul domn al țării, ascuns acolo de ginerele acestuia, boierul aga Constantin Bălăceanu, amănunt mai puțin cunoscut pînă acum de cei care au studiat această perioadă din istoria Țării Românești ⁸, în fine încheierea unei convenții între Constantin Brîncoveanu și principele Ludovic de Baden relativ la iernarea trupelor austriece în Țara Românească ⁹. Totodată acesta relatează asupra timpului petrecut pe malul Dunării la Orșova unde a construit o șosea cu caracter militar pe malul stîng al Dunării, unde a studiat regiunea din punct de vedere istoric și geografic și unde a efectuat recunoașteri militare în interiorul Banatului pînă la Caransebeș ¹⁰. Mai mult L. F. Marsili a efectuat tot în 1689 o incursiune în Țara Făgărașului unde a executat lucrări militare menite să asigure retragerea în bune condiții, la nevoie, a armatei austriece și a întreprins recunoașteri asupra tuturor trecătorilor Carpaților

⁴ La 2 Iulie 1683 în timpul războiului Ligii sfinte cu otomanii a căzut prizonier în lupta de lângă cetatea Raab vezi *Autobiografia de Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930 p. 44—45.

⁵ În două moschei din oraș a descoperit și salvat de la distrugere cărți și manuscrise din biblioteca lui Matei Corvin vezi I. de Hammer, *Histoire de l'empire ottoman*, Paris, 1844, vol. III, p. 214; *Scritti inediti di Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 180.

⁶ *Autobiografia de Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 83—84.

⁷ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, București, 1959, p. 27; Radu Popescu, *Istoria domnilor Țării Românești*, București, 1963, p. 189; Croniciari muntent, II, București, 1961, p. 19—22 I de Hammer, *op. cit.*, vol. III, p. 240.

⁸ *Autobiografia de Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 120—121.

⁹ Al. Marcu, *Date ce ne privesc în autobiografia contelui Marsili*, în vol. *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 250.

¹⁰ *Autobiografia de Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 125.

meridionali. În acest fel savantul italian a avut posibilitatea să cunoască teritoriul Transilvaniei și al Banatului cît se poate de bine și din toate punctele de vedere¹¹. Dealtfel în anii ce au urmat, timp de aproape un deceniu, acesta a participat la operațiile militare desfășurate în Banat, la Orșova, Lipova, Timișoara, Lugoj, Caransebeș, avînd misiuni de a construi poduri peste Timiș și Bega, de a fortifica cetăți (Orșova, Caransebeș), de a îndruma trupele de geniu la distrugerea de fortificații, de a construi drumuri de acces în zonele mlăștinoase. În anii 1693—1697 L. F. Marsili a luat de asemenea parte la operațiile militare din Transilvania contra otomanilor, pe valea Mureșului, la asediul Timișoarei, la Dunăre pentru a construi un nou pod de vase¹².

Cu unele întreruperi el a desfășurat în aceeași perioadă și o bogată activitate diplomatică și anume a participat ca agent al Curții din Viena la inițierea negocierilor de pace între Liga sfîntă și Înalta Poartă. În acest scop s-a deplasat în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea de cîteva ori la Constantinopol^{12 bis}. Astfel în 1690 în capitala Imperiului otoman el a intrat în legătură cu ambasadorii Angliei și Olandei care mediau pacea între principalii beligeranți. După îndeplinirea uneia din aceste misiuni L. F. Marsili a trecut, în drum spre Viena, prin Țara Românească, unde domnea Constantin Brîncoveanu, la curtea căruia a fost primit cu toată cinstea rangului său. „Înștiințat despre această grăbită sosire a mea, principele (adică C. Brîncoveanu — n.n.) veni numaidecît la București și trimițînd să mă ia mare mulțime de oșteni, ofițeri și servitori de la curte cu mare pompă și curtenie (con gran pompa e cortesia) mă primi într-o frumoasă încăpere ale cărei uși punînd să le închidă prinse a mă întreba de schimbările de la Poartă, despre urmările marii victorii a imperialilor și despre gîndurile turcilor pentru pace”¹³. În timpul acestei convorbiri secrete domnul muntean și-a exprimat atașamentul său față de Liga sfîntă care lupta împotriva Înaltei Porți. În continuare diplomatul italian prezintă pe larg în însemnările sale autobiografice banchetul dat la curte în cinstea sa. „Mă trată cu un somptuos banchet (un sontuoso banchetto) la care au fost mai mulți arhiepiscopi de rit grecesc, mai mulți miniștri de ai săi și mai mulți nobili din acea țară. Mîncărurile au fost alese, vinurile de preț și toate din acea provincie; muzica împărțită între uzul creștin, turcesc și persan, a fost totuși foarte plăcută în varietatea ei. Slujitorii la masă erau printre alții mai mult turci, care stăteau în picioare în jurul mesii — continuă L. F. Marsili. „Principele cu glas încet (con voce bassa) închină în sănătatea augustului (adică a împăratului Austriei — n.n.) și aceiași închinare dar tot pe șoptite (ma sempre sotto voce) o făcu să treacă pe la toți cei care stăteau în preajma noastră . . . se bîu apoi și se ciocni cu glas tare (ad alta voce) în sănătatea regelui Wilhelm și a Statelor Olandei de care lucru se bucurară chiar și turcii”¹⁴.

¹¹ Universitatea din Bologna, Muzeul L. F. Marsili, ms. 31, 32, 46, 47, 49.

¹² *Autobiografia de Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 171, 192; Al. Marcu, *op. cit.*, p. 252.

^{12 bis} Aici l-a cunoscut și pe Dimitrie Cantemir, viitorul domn al Moldovei.

¹³ *Autobiografia de Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 150; Al. Marcu, *op. cit.*, p. 211; N. Iorga, *Manuscrise din bibliotecă străine* . . . , p. 65 (sept. 1691); audiența a avut loc la 14 septembrie și ar fi durat 6 ore.

¹⁴ *Documente Hurmuzaki*, vol. V, partea 1, p. 393; Al. Marcu, *op. cit.*, p. 251; E. de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, București, 1900, III, p. 465—466.

Se mai arată apoi că după acest ospăț princiar diplomatul italian a avut o nouă întrevvedere cu Constantin Brîncoveanu timp de două ore „stînd turcește pe perne vreme de două ceasuri, cu cafele și tutun am vorbit de tot felul de lucruri (de varie cose)”. Printre altele domnul muntean l-a anunțat pe interlocutorul său de intenția sa de a trimite un delegat la congresul de pace ce se anunța a fi la Viena. La plecarea lui L. F. Marsili i s-a dăruit de către domnitor un cal după care acesta l-a însoțit pînă la gazda sa cu multe onoruri. Diplomatul italian mai relatează în Autobiografia sa și întîlnirea pe care a avut-o cu stolnicul Constantin Cantacuzino, unchiul domnului muntean, „conducătorul tuturor treburilor din Valahia (direttore di tutto il governo della Valachia) care printre altele s-a scuzat de „fapta împotriva Transilvaniei” (este vorba de participarea trupelor muntene la campania din Transilvania încheiată cu bătălia de la Zărnești din 1690 — n.n.).¹⁵

După prima lor întîlnire L. F. Marsili și stolnicul C. Cantacuzino vor întreține o bogată corespondență cu caracter politic, de la București și Tirgoviște fiind transmise numeroase știri relative la situația internă din Imperiul otoman¹⁶. Dealtfel la întoarcerea la Viena diplomatul italian a întocmit un amplu raport asupra misiunii sale la Constantinopol și București, în care erau incluse și unele referiri la politica externă promovată de domnul Țării Românești, la atașamentul acestuia față de aliații din Liga sfîntă, față de Emeric Tököly, pentru scurt timp principe al Transilvaniei. „Il Principe de Walakia si vanta d'essere nemico del Tekli . . . il Principe di Walachia paghi del proprio, rimborsi il Tekli . . . Li walachi hanno occisi molti ribelli e fatteli quanti danni han potuto . . . Il voda o Principe cerca ogni strada di scusarsi dell fatto contra vostra majesta . . . se scie in acest raport¹⁷. Un alt raport întocmit tot de L. F. Marsili în 1691 cuprinde unele aprecieri asupra viitorului statut internațional al țărilor române, care însă să favorizeze interesele Austriei și Poloniei, în sensul că se propunea ca partea de apus a Moldovei dintre Carpați, Siret și Bistrița să fie atribuită Poloniei iar restul din această țară să fie ocupat de Austria pînă la Dunăre¹⁸.

În același an, 1691, diplomatul italian a mai efectuat încă două călătorii în Țara Românească la curtea lui C. Brîncoveanu, tot cu misiuni politice¹⁹, în timpul cărora a fost din nou primit în audiență particulară (privatamente) de domnul muntean. Un an mai tîrziu îl aflăm pe acesta

¹⁵ *Documente Hurmuzaki* vol. V, partea 1, p. 388; *Autobiografia de Luigi Ferdinand Marsili*, Bologna, 1930, p. 151; Al. Marcu, *op. cit.*, p. 252.

¹⁶ Constantin Șerban, *Contribuții la repertoriul corespondenței stolnicului C. Cantacuzino*, în „Studii”, 4/1966, p. 694—695; N. Iorga, *Manuscrise din bibliotecă străină relativ la istoria românilor, al doilea memoriu* în „Analele Academiei Române”, seria II, tom. XXI, mem. sect. Ist., București, 1899, p. 67—78, scrisoare din 4 martie 1694 — C. Cantacuzino către L. F. Marsili; vezi și scrisorile lui C. Brîncoveanu către același în *Documente Hurmuzaki*, vol. V, partea 1, p. 368—370, 387—388, 391—394.

¹⁷ N. Iorga, *Manuscrise din bibliotecă străină*, p. 66—67, vezi *Relazione dell'autore a sua majesta Cesarei dello stato della Corte Ottomana, delle sua milizia, de trattati fattisi insino a quel tempo intorno alla pace del 91, dell'intenzione delle Transilvania, dell'inchinazione della Valacchia e del portamento del Tekly ed Aisler*, vezi și *Documente Hurmuzaki*, vol. V, partea 1, p. 392—393 (probabil din 5 octombrie 1691).

¹⁸ N. Iorga, *Manuscrise din bibliotecă străină* . . . , p. 65.

¹⁹ *Autobiografia de Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 156—157. E. de Hurmuzaki, *op. cit.*, III, p. 467.

la Constantinopol, negociind în compania ambasadorilor Angliei și Olandei încheierea păcii între Austria și Înalta Poartă. La întoarcerea spre Viena el a trecut prin Dobrogea (sul paese de Dobra), apoi prin Țara Românească (iunie 1692), unde l-a vizitat iar pe domnul muntean, care i-a acordat o audiență specială. „Giunsi a Bucorest, dove privatamente parlai col principe della Walachia”, notează acesta în Autobiografia sa²⁰, fără însă să dea amănunte asupra obiectului convorbirii.

După încheierea păcii de la Carlovitz (1699), L. F. Marsili a fost numit în cadrul comisiei mixte austro-otomane pentru delimitarea noii frontiere dintre Imperiul habsburgic și Imperiul otoman. Această comisie a funcționat o vreme în Bosnia și Croația, apoi în Banat, unde a trebuit să fixeze linia de frontieră dintre cele două imperii — de la vărsarea Mureșului în Tisa apoi spre est de-alungul apei Mureșului pînă aproape de Lipova, iar de aici spre sud, de-alungul părții vestice a Carpaților meridionali pînă la Orșova veche. Din această vreme s-au păstrat în manuscris zeci și poate sute de scrisori schimbate între L. F. Marsili și partenerii săi otomani din comisie, de ex. de la Halil pașa, guvernatorul Bosniei, de la Ibrahim capigi pașa, guvernatorul Timișoarei, în care sînt informații importante relativ la măsurătorile efectuate pe teren (după metoda triangulației) pentru fixarea liniei noii frontiere. În afară de aceasta, corespondența la care ne referim mai cuprinde și știri privind rezolvarea litigiilor de frontieră dintre otomani și autohtoni, efectuarea comerțului prin anumite puncte de frontieră, combaterea comerțului de contrabandă, dărîmarea unor fortificații plasate prea aproape de noua frontieră (de ex. cetatea Caransebeș și Lugoj). Din loc în loc scrisorile lui L. F. Marsili sînt însoțite de hărți și planuri care reprezintă anumite sectoare din zona de frontieră de ex. din zona estică a Banatului, de la Dunăre la Mureș, inclusiv unele regiuni din partea de vest a Olteniei²¹. În timpul delimitării frontierei între Banat și Țara Românească și Transilvania, diplomatul italian și-a avut reședința cînd la Timișoara, cînd la Făget, cînd pe riul Bistra, unde a și redactat un protocol amplu relativ la misiunea sa diplomatică²². De remarcat că lucrările pentru delimitarea frontierei austro-otomane în Banat s-au desfășurat în condițiile flagelului unei epidemii de ciumă care a izbucnit în 1700 și care a durat mai multe luni de zile²³. Pentru combaterea ei L. F. Marsili, care a dovedit că avea și temeinice cunoștințe în domeniul medicinei²⁴, de vreme ce a întocmit și un raport intitulat „La natura delle peste in Turchia”²⁵ și un regulament pentru profilaxia epidemiei de ciumă²⁶, a reorganizat

²⁰ *Autobiografia de Lutgi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 164; E. de Hurmuzaki, *op. cit.*, III, p. 487, nota 1.

²¹ Arh. St. Buc. Microfilme Italia, Rola 39 c. 495—496, 568—580, 582—586, 588, 605; Rola 45 c. 726; Rola 47 c. 118.

²² Arh. St. Buc. Microfilme Italia Rola 47 c. 378—384 vezi *Instrumentum particulare limites Caesareo-Ottomanico inter Transylvania, fluvius Marasium et Tibiscum et Caesarea et Banatum-Temesvaricensem et Ottomanlia parte*, text latin, italian și german, Rola 39 c. 432—442, 451—456.

²³ Arh. St. Buc. Microfilme Italia, Rola 47 c. 80, 100—106.

²⁴ L. Münster, *Un manoscritto inedito del generale L. F. Marsili sulla peste ed i provvedimenti da lui presi in occasione dell'epidemia di Temesvar nell'inverno dell'1700*, s. 1, 1930, p. 3, 5.

²⁵ Universitatea din Bologna, Muzeul L. F. Marsili, ms. 84.

²⁶ L. Münster, *op. cit.*, p. 11—15.

serviciul sanitar al trupei ce avea în subordine, a creat posturi de carantină la noua frontieră, a luat măsuri pentru izolarea localităților contaminate, pentru care a solicitat și sprijinul autorităților otomane din zonă²⁷. Talentatul desenator L. F. Marsili a lăsat în corespondența sa politică și diplomatică din această vreme o interesantă schiță a lagărului de pe malul râului Bistra unde a lucrat în iarna anului 1700 comisia mixtă austro-otomană pentru delimitarea frontierei, din care rezultă că apa Bistrei despărțea taberele celor două părți ale comisiei, tabăra otomană aflată pe malul stîng, constituită din corturi iar cea austriacă pe malul drept alcătuită din case de lemn pentru soldați, corpul de gardă, spital, cancelarie, comisarul imperial, înconjurate fiecare de șanț și palisadă. Interesant mai este și faptul că membrii comisiei (comisarul, secretarul și interpretul) erau instalați pe cîte un podet pe cele două maluri ale apei față în față, și discutau de la distanță pentru a evita orice fel de contaminare²⁸.

În timpul de peste un deceniu cit a stat în țările române L. F. Marsili a împletit preocupările sale militare și diplomatice cu cele științifice, fie cercetînd la fața locului vestigii istorice din antichitatea romană, fie făcînd observații geografice asupra teritoriilor parcurse, fie adunînd un material documentar relativ la istoria poporului român și a limbii sale sau studiînd istoria și limba altor naționalități care mai locuiau în Transilvania. Cele mai multe din aceste materiale de mare valoare și azi pentru specialiști au rămas în manuscris²⁹; din ele puține la număr au văzut lumina tiparului fie în timpul vieții lui Marsili fie ulterior³⁰. Din rîndul celor publicate, și care au o mare importanță pentru istoria poporului român, unul se intitulează : *Danubius Pannonicus-Mysicus observationibus geographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos degubis*, care de fapt este o descriere a întregului bazin hidrografic al Dunării, de la muntele Kalenberg de lingă Viena pînă la confluența acestui fluviu cu Iantra³¹, însoțită de informații prețioase din domeniul geografiei, etnografiei, litologiei, hidrografiei, astronomiei, biologiei deoarece sînt prezentate pe larg nu numai toți afluenții marelui fluviu, dar și bogățiile solului și subsolului din vasta regiune, precum și locuitorii și toate viețuitoarele (păsările, patrupedele, peștii, insectele), în fine clima însoțită de observații meteorologice aproape zilnice din perioada 1696—1697.

În această lucrare alcătuită din șase mari părți (1. Observații geografice; 2. Antichități; 3. Minerale; 4. Peștii; 5. Păsări; 6. Diverse)

²⁷ Arh. St. Buc. Microfilme Italia, Rola 47, c. 80, 100—106; vezi Proiectul pentru apă rarea fronterei Cisdanubiene de pericolul ciumei.

²⁸ Arh. St. Buc. Microfilme Italia Rola 66 c. 407—409, ms. 84.

²⁹ Universitatea din Bologna, Muzeul L. F. Marsili secția msse.; în luna 1968 am cercetat prima dată această arhivă cu sprijinul prof. Carlo Tagliavini căruia îi aducem mulțumirile noastre pe această cale; vezi Constantin Șerban, *Călătore de studii în Italia*, în „Studii”, 5/1968, p. 960—962; Idem, *Muzeul Luiți Ferdinando Marsili din Bologna* în „Revista muzeelor”, 2/1970, p. 187—188.

³⁰ Mario Longhena, *Bibliografia marsiliana*, în vol. *Memorie intorno de Luiți Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 503—509.

³¹ Haga 1726, 6 vol.; o ediție franceză *Description du Danube depuis la montagne de Kalenberg en Autriche jusqu'au confluent de la riviere Jantra dans la Bulgarie contenant des observations geographiques, astronomiques, hydrographiques, historiques et physiques*, La Haye 1744, 6 parties, 3 vol., folio (38 × 55).

de o mare valoare pentru trecutul poporului român este mai întâi o descriere generală a țărilor române. „Din toate provinciile care depind de Ungaria (din punct de vedere geografic) Transilvania este de rangul I; aceasta este Dacia mediteraneană sau Terra ferme a vechilor locuitori care cuprinde deasemenea Valachia dincolo de munte și Moldova... unguirii dau Transilvaniei numele de Erdeli, ...această țară este extrem de fertilă în tot ceea ce este necesar vieții”³². Urmează apoi o alta privind numai Țara Românească (Valachia) și anume: „Valahia este ultima provincie dincolo de Dunăre, este un principat separat la est de Moldova prin riul Milcov, la sud prin Dunăre, de Serbia de jos și Bulgaria de sud, la vest prin riul Cerna de Banatul Timișoarei. Ea este împărțită în principatul propriu zis și Banat ultimul întinzându-se de la riul Cerna pînă la Olt și cealaltă parte de la acest riu la Milcov”³³. Întreaga provincie... este guvernată de un principe ai cărei locuitori au dreptul de a-l alege și care se numește voevod sau gospodar. Cel de azi se numește Constantin Brincoveanu..., a fost confirmat în această funcție de sultan căruia îi plătește un tribut anual”³⁴. Tot atât de interesante sînt și acele știri despre locuitorii țărilor române: „Valahii — scrie acesta — deși sînt de religie greacă (adică ortodoxă) au totuși o limbă și obiceiuri diferite. Locuiesc pe malurile Dunării din locul unde munții Hemus și Carpați se întîlnesc cu fluviul... lor nu le place deloc să trăiască la cîmpie... este sigur că provin din vechii romani, din aceasta își fac un titlu de glorie ca și din limba lor care este un fel de limbă latină sau de limbă italiană foarte coruptă; ei pronunță românește. Ei locuiesc de obicei de bună voie la munte, sînt separați prin munți de popoarele care dominau odinioară în Ungaria și Transilvania... sînt harnici și destoinici, se îndeletnicesc cu munci agricole și în mod particular cu creșterea turmelor de oi, la ei află o oarecare politețe și o blîndețe țărănească care-i deosebește de unguri și de alte popoare”³⁵.

Observații interesante face autorul în această lucrare și asupra principalilor afluenți ai Dunării care străbăteau țările române și anume asupra izvoarelor, lungimii cursului și locului confluenței cu marele fluviu. Așa de exemplu se arată că Mureșul izvorăște din munții Tarcăului că ar avea 80 mile și că se varsă în Tisa, Bega își are izvoarele lângă Lugoj, are o lungime de 30 mile și se varsă în Dunăre lângă Panceva, Carasul izvorește de lângă Caransebeș, are 10 mile și se varsă în Dunăre lângă Ui Palanka, Nera izvorăște din regiunea Almașului, are 6 mile și se varsă în Dunăre lângă Orșova, Topolnița izvorăște de lângă minele de aramă, are 12 mile și se varsă în Dunăre lângă Cerneți, Jiul izvorăște lângă Tismana (unul din izvoare) are 20 mile și se varsă în Dunăre la 9 leghe în amonte de Turnu, Oltul izvorăște din Munții Tarcăului, are 60 mile lungime și se varsă în Dunăre în apropiere de Turnu”³⁶.

Lucrarea este însoțită de numeroase planșe, hărți, schițe, planuri, tabele. Între acestea se impune mai întâi o hartă hidrografică a bazinului

³² L. F. Marsili, *Description du Danube...* La Haye, 1744, vol. I, p. 3

³³ Autorul considera Oltenia sub numele de Banatul Olteniei și de aceea indica astfel hotarul acestei provincii.

³⁴ L. F. Marsili, *Description du Danube...* La Haye, 1744, vol. I, p. 10.

³⁵ *Ibidem*, p. 25.

³⁶ *Ibidem*, p. 61.

Dunării, în care pentru teritoriul țărilor române au fost consemnate o seamă de date foarte prețioase. De ex. sint semnalate *antichități romane* la Bosisiena, Gradisca, Corvincule, Pescabara, Marekobilă, Orșova, Severin unde se află și „Pontis Traiani”, Rudera, Gieli (Celei), Giorgio, Turen (Turnu), Csernetz, Moldova, Uj Palanka, apoi afluenții Dunării de pe malul stîng din Banat și Oltenia (Karasză, Nerai, Csernetz, Bosna, Syl, Aluta), insula Banul din mijlocul Dunării, iar la Severin este indicat traseul Podului lui Traian de la un mal la celălalt al fluviului. În mod special la localitatea Gieli (Celei) este menționată „via lapidisbus starta”. Pe această hartă sint desenate cu o deosebită grijă cetățile care aveau în vremea sa un important rol militar ca de ex. *Giurgiu* (Giorgio) de formă pentagonală cu turnuri rotunde la colțuri, *Turnu* (Turen) de formă pentagonală cu 5 turnuri rotunde și unul patriat. *Orșova* de formă patrată cu turnuri rotunde la colțuri, *Uj Palanka*; la unele din aceste cetăți se indică dacă au garnizoane de ex. Turen (Turnu) are o garnizoană otomană care-i obligă pe români (valahi) să-și respecte îndatoririle față de Poartă, tot așa și la Giurgiu ³⁷.

Pe o altă hartă sint indicate cu semne topografice bogățiile subsoului din țările române (cu excepția Moldovei) astfel: În Țara Românească se află aramă la Baia de Aramă (Baja di Rama), și sare la Ocna mare (Ocna). În Banat se indică sulfură de mercur (cinabru) într-o zonă între Birzava și Vodnek, dar și la Oravița (Oruvitza), aur la confluența Bistrei cu Timișul în nisipul apei, argint lângă Birzava ³⁸. Pentru Transilvania sint indicate următoarele minerale și minereuri: sare într-o zonă la izvoarele Jiului, într-o zonă la nord de Turda, la Ocna Dej (Akna Dees) lângă Sighetul Marmației, lângă Aiud, lângă Vașeu; fierul lângă Hunedoara; plumbul în munții Apuseni; mercurul la Zlatna; aurul la Baia mare (Nagybanya), Rodna (Radna), la Baia de Abrud, la Zlatna, în nisipul rîurilor; fier în districtul Ciuc, antimoniu la Baia de Abrud (Abrudbanya), pietre prețioase ca granatul, de culoare roșu viu și de mare densitate pe valea Arieșului, gaze naturale în zona dintre cele două Tirnave la nord de Mediaș (hic fons datur qui baculo periculosus ignis flammam emitit). Mai sint apoi menționate locurile bogate în ape termale și minerale ca de ex. lângă Batitz, Geoagiu, la nord de Simeria, în masivul Harghita (prin indicatoarele: Gioagi thermas fundes; Batiz hic caldissima aqua sculet; Miclos hic in medio flumine acidulo datur aqua; Archita M. acidulum aquam emitens et in quo foramen est venenum spiraus lethale) ³⁹.

În privința antichităților romane de pe teritoriul țărilor române autorul a cercetat castelele pe care le-a întîlnit în cale, semnalate de el la Gradisca, Corvincule, Pescarara, Orșova vetus valachiac, Severin, insula Banul ⁴⁰. O deosebită atenție a acordat savantul italian ruinelor de la Severin ale podului lui Traian pe care le-a vizitat în iarna anului 1689 și asupra cărora a făcut intense măsurători, și anume relativ la lățimea fluviului în acest loc, la numărul picioarelor din apa fluviului, la dimensiunile pilelor rămase pe cele două maluri ale Dunării, la materialul din

³⁷ L. F. Marsili, *Description du Danube...*, La Haye, 1744, vol. I, p. 14, 23.

³⁸ *Ibidem*, vol. III, p. 105, 106.

³⁹ Vezi și A. T. Turdeanu. Opera cartografică a lui Marsili și importanța ei pentru țara noastră în „Studii și cercetări de bibliologie” XIII, 1974, p. 229.

⁴⁰ L. F. Marsili, *op. cit.*, vol. II, p. 11–12, 15.

care a fost construit la tehnica folosită la construcția acestuia. Mai mult el a făcut prima reconstituire a acestui pod. Cum era și de așteptat textul este însoțit de numeroase planșe explicative, cu desene de detaliu. Rezultatele acestor cercetări aveau să fie făcute cunoscute savanților vremii chiar înainte de a apare lucrarea sa monumentală *Danubius Pannonicus Mysicus*⁴¹. Tot el a mai făcut observații prețioase asupra podului de peste Dunăre construit de Constantin cel Mare între gura Jiului și a Oltului⁴².

În cercetările sale L. F. Marsili a mai studiat și antichitățile dacoromane din Transilvania și Țara Românească și anume: cetatea de la Deva, construcțiile de la Sarmizegetuza „olim Ulpia Traiana” din valea Hațegului, însoțind concluziile sale de observația că multe din pietrele cu inscripții au fost ridicate și transportate la castelele nobilimii din apropiere⁴³. În această parte a lucrării se află o interesantă hartă a sudului Transilvaniei cu indicarea localităților unde se aflau atunci antichități romane⁴⁴. Cît privește castelele romane din Transilvania ele sînt indicate la Beretz în Carpații orientali, la Micaze, Deva, lângă Turnu Roșu, dar și în Banat la Mehadia, și în Țara Românească, la Jidova lângă Cîmpulung și la Antina lângă Caracal⁴⁵. Sînt studiate drumurile romane din fosta provincie Dacia, dar mai ales inscripțiile descoperite întîmplător (de ex. la Cerneti, Mehadia, Ulpia Traiana, la confluența Bistrei cu Timișul, la satul Marga, la Deva, Nălătvad lângă Hațeg, la Pesti, Ostro, Clopotiva, Malovitz, toate lângă Hațeg, la Alba Iulia, la Antina⁴⁶). Aceste inscripții sînt reproduse în desen, transcrise și chiar traduse, ceea ce demonstrează seriozitatea cercetărilor sale și mai ales înaltul caracter științific al acestora fapt care i-a consacrat numele de „primul arheolog al Daciei”⁴⁷.

O altă lucrare a lui L. F. Marsili de mare importanță pentru istoria poporului român este intitulată: *Stato militare dell Impero ottomano incremento e decremento del medesimo* apărută în ediție bilingvă (italo-franceză) (*L'Etat militaire de l'empire ottoman ses progres et sa decadence*). În *Prefața* lucrării autorul arată în ce condiții a călătorit în Imperiul otoman și cum a putut aduna încă din tinerețe materiale pentru a-și alcătui opera, cum a luptat împotriva armatelor otomane în timpul războiului Ligii sfinte, perioadă în care a reușit să cunoască mai bine starea internă și externă a acestui stat aflat în plină decădere. De aceea opera sa, care este de fapt o istorie analitică a Imperiului otoman de la crearea acestuia pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea, cuprinde aspecte foarte diferite: economic, social, militar, administrativ, politic, juridic, cul-

⁴¹ Vezi Arh. St. Buc. Microfilme Italia, Rola 48 ms. 102, c. 526–532, scrisoarea sa din 1713 către „Journal des Savants”.

⁴² Vezi și D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1958, p. 12, 14, 19, 55, 61, 83.

⁴³ L. F. Marsili, *op. cit.*, vol. II, p. 63.

⁴⁴ *Ibidem*, vol. II, tab. 25.

⁴⁵ L. F. Marsili, *op. cit.*, vol. II, p. 63.

⁴⁶ *Ibidem*, vol. II, tab. 25.

⁴⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 59, 60, 68, 69.

⁴⁸ *Ibidem*, vol. II, tab. 53, 56, 58, 60, 84; printre cele semnalate se mai află și materiale din alte epoci de ex. oasele de elefant de lângă Făgăraș din paleolitic.

⁴⁹ Arh. St. Buc. Microfilme Italia, Rola 50 c. 50–237; Rola 66 ms. 84; Dinu Adameșteanu, *Il primo archeologo della Romania*, L. F. Marsigli, în revista „Roma”, XXI, 1942, p. 1–9.

tural⁴⁸. Ici și colo acesta se referă la legăturile pe care le-au avut în vremea sa Țările române cu Poarta otomană. Astfel, prezentînd Țara Românească (în text Carawla), Moldova (Bogdanvil) și Transilvania (Erdelvil) L. F. Marsili precizează că aceste state sînt confederate, că pe teritoriul lor nu se află garnizoane otomane, că pe principii acestor țări îi numește sau îi destituie Înalta Poartă, deși poporul român a dus deseori lupte cu otomanii pentru drepturile sale strămoșești. Din aceste motive se arată că Înalta Poartă a luat măsuri pentru a preveni răscularea lor nu numai pentru motivul că teritoriul lor este închis de munți și acoperiți de păduri (unde lupta este mai greu de dus), ci mai ales că sînt așezate în vecinătatea unor mari puteri europene (care ar putea să le acorde protecția)⁴⁹. Relativ la obligațiile țărilor române față de Poartă, acesta menționează că ele plătesc un tribut care este deseori mai mult în profitul miniștrilor otomani decît al tezaurului imperial, în fine că au o armată proprie⁵⁰. În privința valorii tributului plătit se arată că ar fi fost de 820 pungi de bani de argint pentru cele trei țări luate împreună⁵¹. Dar autorul mai adaugă și alte obligații ale țărilor române față de Poartă și anume de natură militară și economică „moldovenii — scrie acesta — nu sînt copleșiți numai de taxe în bani și în provizii; ei trebuie să procure un corp de cavalerie întreținut pe cheltuiala lor ... condus de voevodul țării”⁵². Tot așa și muntenii. În Transilvania acest corp de cavalerie se compune și din maghiari și secui nu numai din români, împărțit pe căpităni⁵³. În privința numărului de trupe furnizate de țările române se dau următoarele cifre: pentru Moldova și Țara Românească cite 4 000 de fiecare iar Transilvania 8 000 singură^{53bis}. Autorul nu uită însă să adauge că această cavalerie se bucură de a fi înzestrată cu cai buni din Transilvania care rezistă la marș⁵⁴ și au pieptul și crupa destul de late. Acest fapt s-ar datora — explică autorul — faptului că provin din iepe aduse din Moldova. În ceea ce privește caii din Țara Românească aceștia ar fi mai grosolani, se poticnesc și au o statură oarecum mediocră^{54bis}. Autorul mai menționează apoi că în campanie locul trupelor din țările române era la periferia celor otomane cînd se stabilea o tabără și în avangardă împreună cu tătarii cînd se lua formație de marș⁵⁵.

În contextul acestor relatări autorul adaugă că în țările române se vorbește limba română care este o limbă coruptă din limbile latină și italiană, că națiunea română numește limba sa „limba romană”, că din această locuitorii își fac un titlu de glorie de a se numi „romen” adică români și că numesc țara lor „Țara românească”, în fine că limba lor este scrisă cu caractere slavone (corect chirilice)⁵⁶. În privința Transil-

⁴⁸ O analiză succintă a lucrării mai ales în privința titlului vezi M. Romanescu, *Cantemr. Montesqleu și Marșiglit*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 420—427.

⁴⁹ L. F. Marsili, *Stato militare dell Impero otomano...*, Amsterdam, 1732, II, p. 10.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 18—19.

⁵¹ *Ibidem*, p. 55.

⁵² *Ibidem*, vol. I, p. 101.

⁵³ *Ibidem*, I, p. 102.

^{53bis} *Ibidem*, vol. I, p. 134—135.

⁵⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 41.

^{54bis} *Ibidem*, vol. II, p. 41.

⁵⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 78, 82, și Pl. 76

⁵⁶ *Ibidem*, vol. I, p. 22.

vaniei se arată că în această țară este un adevărat babilon deoarece se vorbesc mai multe limbi în afară de cea română și anume limba germană și maghiară ⁵⁷.

O lucrare mai puțin cunoscută și cercetată este *Prefața la catalogul de manuscrise orientale* pe care intenționa să-l publice autorul în 1721, și în care sînt prezentate împrejurările strîngorii unor numeroase manuscrise în limbile : greacă, arabă, persană, turcă și ebraică aflate azi în colecția Muzeului L. F. Marsili din Bologna. Printre altele savantul italian arată cum a reușit să obțină și o traducere a unei valoroase hărți a Imperiului otoman din vremea lui Mehmet al IV-lea (1648—1687), care i-a permis apoi să lucreze un lexicon geografic al numelor otomane, românești și maghiare ⁵⁸. În contextul aceleiași *Prefețe* sînt indicate condițiile procurării unor cărți și manuscrise în limba ilirică în timpul operațiilor militare din anii 1688—1689. Prin limba ilirică autorul înțelegea o limbă romanică rezultată din amestecul cu elemente de limbă slavă și scrisă cu caractere chirilice. În acest fel el identifica caracterul acestei limbi cu cea vorbită în Valahia căreia autohtonii îi spuneau Țara Românească (Zara romagnesca) sau patria română (patria romana) „pentru că în mod efectiv toți locuitorii din această țară (din Valahia) proveneau din vechii coloniști romani aduși să populeze Daciile și care vorbeau o italiană coruptă ca și în Moldova” (tutta quello popolazione, non essendo oriunda che dalle romane antiche colonie introdottesi e popolare le Dacie non parla che un italiano corroto, come anche succede per l'intiero Moldavia) ⁵⁹.

Lui L. F. Marsili îi aparține și o lucrare extrem de interesantă privind țările române, rămasă în manuscris, intitulată după aprecierile lui N. Iorga „*Trattato istorico naturale-geografico della Dacia*” ⁶⁰. Cercetări recente privind această operă ⁶¹, întreprinse mai ales pe baza studierii manuscrisului acesteia, duc la concluzia că inițial lucrarea purta numele de *Descriere naturală, civilă și militară a Daciei Ripensis, Mediteranea și Transalpine* (Descrittione naturale, civile e militare delle Dacie cive Ripense, Mediteranee e Transalpine) ⁶². Inedită în forma ei integrală, această operă cuprinde valoroase elemente privind latinitatea limbii române, romanitatea poporului român, unitatea de neam și limbă a poporului român și continuitatea acestuia pe teritoriul fostei Dacii. După modul cum a fost concepută, ținînd seama de conținutul ei extrem de variat care dovedesc că autorul ei avea cunoștințe cu caracter enciclopedic privind țările române și locuitorii acestora la sfîrșitul secolului al XVII-lea, se poate afirma cu toată convingerea că ne aflăm în fața primei sinteze a istoriei poporului român, realizată de un străin, la nivelul cerințelor vremii, în epoca lui Constantin Brîncoveanu.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 102; se mai arată că țările române erau state libere iar cetățile otomane de la hotarele lor aveau misiunea să le supravegheze.

⁵⁸ Albano Sorbelli. *Lettere, prefazione al catalogo dei manoscritti orientali*, în vol. *Scritti inediti de Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1930, p. 183.

⁵⁹ Albano Sorbelli, *op. cit.*, p. 185.

⁶⁰ N. Iorga, *Manuscrise din bibliotecă străină...*, p. 67.

⁶¹ D. Zaharia, *Mărturie străine despre unitatea românilor. Frații din cele trei Dacii*, în „Magazin istoric”. 6/1980, p. 12—15.

⁶² Arh. St. Buc. Microfilme Italia Rola 49, c. 62—11; Universitatea din Bologna, Muzeul L. F. Marsili, ms. 108 cărțile 1—3; în același manuscris se mai află și alte lucrări similare despre Tartaria, Serbia, Bulgaria, Tracia (cărțile 4—8).

Mai întâi se cuvine o explicație relativ la titlul inițial. De ce autorul se referă la mai multe Dacii pe care le și numește : Ripensis, Mediteranea și Transalpina ? Răspunsul nu este greu de dat și anume că el considera, ca mulți savanți europeni care-l precedaseră, că țările române cunoscute ca Transilvania, Moldova și Țara Românească făceau parte dintr-o entitate statală mai veche care evoluase în cursul unui mileniu și jumătate nu numai ca formă dar și sub aspectul conținutului în sensul că în cele trei state numite de el Dacii exista un singur popor care vorbea o singură limbă, care avea aceleași obiceiuri dar care în mod nefiresc era împărțit în trei țări deosebite ca nume. Identificînd cele trei Dacii cu realitatea istorică din secolul al XVII-lea L. F. Marsili arată în opera sa că Dacia Ripensis cuprinde teritoriul Banatului și Crișanei, că Dacia Mediteranea cuprinde teritoriul Transilvaniei, iar Dacia Transalpina cuprinde teritoriile Valahiei (Țara Românească) și Moldovei luate împreună. Descrierea lor teritorială potrivit acestui criteriu corespunde realității istorice ca și denumirea principalelor topice geografice. Un singur teritoriu românesc mai lipsește din această prezentare și anume este vorba de cel aflat între Dunăre și Marea Neagră — Dobrogea — la acea vreme aflat sub stăpînirea otomană.

După o *Introducere* intitulată sugestiv „A chi legge”, menită să avertizeze pe „cel care citește” cu privire la conținutul operei sale, și mai ales la condițiile istorice în care a alcătuit-o ⁶³, autorul prezintă cadrul general geografic al operei sale, cele trei Dacii cu hotarele lor naturale în special (munți, ape) ⁶⁴. După aceea fiecare din cele trei Dacii sînt prezentate în mod analitic cu diferitele lor aspecte caracteristice și particulare. Astfel în ceea ce privește *Dacia Ripensis* (adică Banatul și Crișana) L. F. Marsili prezintă pe larg hotarele lor naturale, rețeaua lor hidrografică, apele curgătoare care se varsă în Tisa și Dunăre, subliniînd că acestea sînt navigabile, bogățiile lor naturale, regiunile de podgorii din zona Oradiei, bogățiile animaliere ^{64b}. Un loc deosebit îl constituie știrile relativ la limba vorbită de locuitori și anume limba română și limba maghiară „atît la munte cît și la cîmpie”, la religia lor, la principalele orașe (Oradea, Timișoara, Lipova, Caransebeș, Deva). Se mai dau știri și de natură politică și anume că teritoriul era în acea vreme sub directa stăpînire otomană și anume că făcea parte din două pașalicuri; totuși se adaugă că înainte de venirea otomanilor aceste teritorii românești s-au aflat sub administrația maghiară și că aici puterea regală deținea multe proprietăți.

Urmează apoi descrierea Transilvaniei, *Dacia mediteranea*. După prezentarea aspectului geografic al țării cu hotarele ei naturale (cu ape și munți) autorul expune istoria acestui stat în cadrul unei periodizări : epoca veche (Vecchia), medie (Media), nouă (Noua) și foarte nouă (Novissima) ⁶⁵. Așadar o concepție cu totul modernă în tratarea istoriei unui popor ⁶⁶. La epoca veche L. F. Marsili analizează viața popoarelor care

⁶³ Arh. St. Buc. Microfilme Italia Rola 49 c. 59—61.

⁶⁴ Idem, c. 62—66.

^{64b} Idem, c. 66—72.

⁶⁵ *Ibidem*, c. 73—74.

⁶⁶ Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor prin călătorii*, vol. II, București, 1928, p. 99 nota ; știrile despre Transilvania publicate de Emilia Amaldi, *La Transilvania a traverso i documenti dei conti L. F. Marsili in „Europa orientale” 1927—1928.*

au locuit-o începînd cu dacii, continuînd cu coloniștii romani apoi cu popoarele migratoare : goții, hunii, gepizii, longobarzii. La epoca medie se menționează faptul că țara a cunoscut stăpînirea maghiară iar la epoca modernă (Noua) se face precizarea că a cunoscut două forme statale republicane și anume voevodatul și principatul (după 1540). Ultima epocă (foarte nouă), coincide după părerea autorului, cu stăpînirea austriacă. Reluînd apoi fiecare epocă în parte, savantul italian dă mai multe amănunte privind organizarea Transilvaniei (economic și administrativ, demografic). Nu lipsesc din această parte nici amănuntele despre coloniștii sași și secui nici știrile despre diferiții conducători ai țării din epoca Principatului, nici menționarea principalelor orașe. Se insistă totodată și asupra principalelor momente din istoria țării de exemplu cel de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și anume războiul antiotoman în cadrul Ligii creștine. Nu mai puțin interesante sînt acele date relativ la principii Transilvaniei din secolul al XVII-lea și realizările lor (Gabriel Bathory, Gabriel Bethlen, Gheorghe I Rakoczi, Gheorghe II Rakoczi, Acațiu Barczai, Ioan Kemeny Mihail Apafi) : se dau apoi amănunte despre organizarea administrativă a țării din această vreme. Expunerea se încheie cu o prezentare amplă a bogățiilor naturale, cereale, minereuri (aur, argint, antimoniu, mercur), a limbilor vorbite, a cultelor practicate, cu o subliniere a legăturilor pe care Transilvania le are cu celelalte două țări românești și anume cu Țara Românească și cu Moldova.

Mai multe date întîlnim în acea parte a lucrării unde autorul se referă la *Dacia Transalpină* adică la Țara Românească și Moldova ^{66b}, pentru documentarea căreia a avut la dispoziție un material mai bogat. Așa se explică de ce pentru Țara Românească (Valahia) sînt indicate toate apele și locul unde acestea se varsă în Dunăre ⁶⁷, de ce autorul face referiri la clima acestei țări și la unele produse, de exemplu cereale, fructe, miere, vinuri. „Griul este de calitate deosebită” scrie el ⁶⁸, cea mai bună miere se află în județul Mehedinți (il mele . . . si raccoglie nel comitato di Mehedins per la candideca non cede al zucchero quando per la fragranza gia pare profumato) ⁶⁹. În ceea ce privește istoria Țării Românești, aceasta este precedată de o prezentare liniară a domnilor țării începînd cu Radul Negrul (il primo) și încheind cu Constantin Brincoveanu. Relativ la primul domn se arată că provenea din Țara Hațegului (Comitato de Azak), că a pus bazele statului în 1290, că ar fi întemeiat și orașul Cîmpulung (Campolungo). Despre Mircea cel Bătrîn (Mircia) se sublinia că a înfruntat în multe lupte oștile otomane conduse de sultanul Baiazid (sultan Ildirim e Baiazet detto Folgere) și că a întemeiat minăstirea Cozia pe valea Oltului în 1393 (în realitate în 1398). Tot așa despre Neagoe Basarab (Nagoe Basaraba primo) se afirmă că acesta a rămas în amintirea poporului prin pietatea și înțelepciunea sa (per la grandezza d'animo, pieta e valore di cui tanto in pace), că a întemeiat minăstirea de la Argeș, biserica mitropoliei din Tîrgoviște și alte fundații de cult la sfîntul Munte ⁷⁰.

^{66b} Idem, c. 75—92

⁶⁷ Arh. St. Buc. Microfilme Italia, Rola 49 c. 92—94

⁶⁸ Idem, c. 95

⁶⁹ Idem, c. 95

⁷⁰ Arh. St. Buc. Microfilme Italia Rola 49 c. 97

Despre Mihai Viteazul (Mihai il secondo) se relatează că acesta s-a făcut celebru în fața întregii Europe prin războaiele duse contra otomanilor ⁷¹, iar despre Radu Șerban (cognominato Radul Sorbano Bassaraba primo) se precizează că a devenit nemuritor în ochii posterității pentru ostilitatea manifestată față de tătari și otomani.

Savantul italian nu mai însoțește prin aprecieri prezentarea principilor Țării Românești, care au domnit în secolul al XVII-lea, deși avea materialele necesare la dispoziție. În schimb își informează cititorul asupra organizării administrative și politice a țării, care atunci se bucura de autonomie în fața Înaltei Porți. De aceea știrile sale se referă la orașe (București, Buzău, Rimnic, Pitești, Focșani, Tirgoviște), la limbile vorbite în afara celei românești, la circulația monetară, la bogățiile subsolului ⁷².

Cum era și firesc în lucrarea savantului italian se face apologia victoriilor armatelor austriece contra otomanilor pe timpul împăratului Leopold I; totuși nu lipsesc acele aprecieri privind unele greutăți și pierderi suferite de acestea pe teritoriul Valahiei, despre care afirmă că este inzestrată de natură cu astfel de condiții naturale încât populația țării poate distruge orice amenințare străină ⁷³.

În ceea ce privește Moldova, autorul indică mai întâi hotarele naturale ale țării și caracteristicile lor, orașele, profesiunile, limba vorbită, împărțirea administrativă pe ținuturi, calitatea extraordinară a pământului de cultură în comparație cu celelalte țări vecine, remarcă originea comună a populației cu cea din Țara Românească precum și existența unor obiceiuri identice, subliniază organizarea militară a țării ⁷⁴. Referindu-se și la unii domni ai țării din trecut, începând cu Dragoș întemeietorul și încheind cu Duca vodă, autorul se oprește mai mult asupra lui Ștefan cel Mare (Ștefan cognominato il quatro et il grande) ⁷⁵ despre care afirmă că istoricii poloni îl consideră drept un luptător glorios în lupta antiotomană ⁷⁶. L. F. Marsili nu omite să arate că dintotdeauna atât românii din Moldova cât și cei din Țara Românească au trăit liberi, că trecătorile Carpaților au fost favorabile pentru comerțul de o parte și de alta a munților, că locuitorii țării folosesc o tactică deosebită contra dușmanilor pentru a obține victoria și anume se retrag în munți unde continuă lupta ⁷⁷.

Așa cum se prezintă lucrările publicate de L. F. Marsili în timpul vieții sale, desigur că și această operă trebuia să fi fost însoțită în forma finală de tabele genealogice, hărți, ilustrații. Acest fapt rezultă mai întâi din corespondența pe care acesta a avut-o după prima vizită la București cu Constantin Brîncoveanu și Constantin Cantacuzino stolnicul ⁷⁸, corespondență care arată că, prin intermediul domnului Țării Românești și al unchiului acestuia după mamă, savantul italian a obținut valoroase

⁷¹ Idem, c. 97

⁷² Idem, c. 100

⁷³ Idem, c. 101; vezi și c. 102—103

⁷⁴ Arh. St. Buc. Microfilme Italia, Rola 49 c. 105—112

⁷⁵ Idem, c. 109

⁷⁶ Idem

⁷⁷ Idem, c. 109 vezi și c. 110—112

⁷⁸ N. Iorga, *Manuscrise din bibliotecă străină relativ la istoria românilor ... op. cit.*, p. 68—78; Universitatea din Bologna, Muzeul L. F. Marsili, ms. f. 191—204; Arh. St. Buc. Microfilme Italia, Rola 57 c. 47—80.

materiale informative, ca de exemplu liste de domni, descrieri geografice și administrative ale Țării Românești și Moldovei, aprecieri asupra organizării politice și religioase, hărți etc.⁷⁹ pe care deseori le întâlnim printre manuscrisele inedite ale acestuia. Ceea ce este interesant rămîne faptul că alături de știrile relativ la Țara Românească și Moldova mai sînt și altele privind Transilvania și Banatul. De la cine să le fi obținut nu este prea greu de aflat dacă ne gîndim că el a călătorit prin această provincie românească unde desigur a stabilit contacte cu oamenii politici ai vremii, mai ales în timpul negocierilor purtate în vederea încheierii tratatului de pace de la Carlovitz. Este foarte posibil ca altele să le fi obținut chiar din arhivele imperiale din Viena.

Ținînd seama de aceste considerații este necesar de menționat mai întîi existența unei hărți integrale a Daciei, pe care savantul italian a alcătuit-o, în care se observă cele trei subîmpărțiri (Dacia Ripensis, Dacia Mediteranea, Dacia Transalpina) fiecare fiind marcată cu o culoare deosebită. Dealtfel o astfel de prezentare a celor trei țări române se mai întîlnește și într-o hartă geografică din vremea sa, alcătuită de L. F. Marsili sau de alți cartografi contemporani cu el, și care cuprinde o arie geografică mai mare, de exemplu fie zona operațiilor militare din timpul războiului Ligii sfinte, fie Imperiul otoman înainte de pacea de la Carlovitz.

Dar savantul italian a lăsat și hărți separate pentru Banat, Transilvania, Moldova și Țara Românească, unele din ele fiind mai bogate în elemente topografice, altele mai sărace. Așa de exemplu pentru Banat s-au păstrat mai multe exemplare, dar deosebite între ele; faptul se explică prin prezența sa mai multă vreme în această regiune unde a îndeplinit misiuni militare dar și politice. Una din ele cuprinde *Banatul* în întregime, așadar de la Tisa la Dunăre apoi la Mureș și la culmile Carpaților. În comparație cu altele similare, este cea mai bogată în topice geografice — 150 la număr — și anume: ape, forme de teren, localități mari și mici. Printre localități menționăm: Timișoara, Lugoj, Caransebeș, Mănăstur, Curtea, Tomești, Belinț, Bucovăț, Jacovu, Zac, Obreja, Bocșa, Varadin, Caras, Carasova, Cuidanovița, Fărliug, Mehadia, Oravița, Bozovia, Prigor, Girboveț, Orșova etc. Relativ la drumuri sînt marcate mai ales acelea care făceau legătura între principalele localități de ex. Timișoara — Vărădia, Făget—Fărcădia, Vărădia—Ui Palanca, Făget—Caransebeș Lugoj—Zac, Mehadia—Orșova. Pe hărți sînt marcate și colinele, dealurile, mlaștinile, cîmpiile, apele cu afluenții lor. O altă hartă, parțială însă, a Banatului cuprinde partea de sud de la Ui Palanca unde apa Caras-ului se varsă în Dunăre (aici este consemnată o cetate de formă dreptunghiulară cu turnuri la colțuri așezată pe o insulă). Pe o altă hartă a Banatului (în hotarele sale naturale) sînt mai puține date geografice (de ex. numai localitățile: Lugoj, Făget, Caransebeș, Timișoara, Varadia, Rudna, Ui Palanca, Versitz, cîteva drumuri și ape, pe o alta tot așa de săracă în date se poate observa masivul păduros care se întindea atunci pînă aproape de orașul Timișoara, pe de o parte, iar pe de alta numeroasele bălți și mlaștini aflate mai ales în partea de apus a provinciei. Un interes deosebit

⁷⁹ Universitatea din Bologna, Muzeul L. F. Marsili, ms. 48 f. 45; ms. 49 f. 28—29, 31

prezintă harta care se referă la sudul provinciei și în care este inclus detaliat o parte din cursul Dunării și al afluenților de pe malul stîng ⁸⁰.

În ceea ce privește *Transilvania* aceasta este reprezentată cu numeroase forme de teren (dealuri, coline, cîmpii, munți) cu păduri, cu ape (Mureș, Olt, Someș și afluenții lor). În privința așezărilor umane, destul de multe (sate, tîrguri și orașe), acestea sînt redată unele în limba germană, altele în maghiară și altele în limba română de exemplu Clauseburg, Hermannstadt, Kronstadt, Millenbach, Sachsburg, Rothenturm, Alba Iulia, Făgăraș, Deva, Hațeg (Hacsek), Bistrița, Dej, Poiana Mărului, Vlădeni, Ohaba, Turda, Tohani, Măgura Mărului, Brad, Szekel Odorhei, Miklosvar, Nagy Enyed, Abrudbanya; în total sînt înscrise peste 350 topice. De remarcat că pe aceeași hartă sînt menționate și unele topice din Țara Românească ca de exemplu localitățile Ciineni, Titești, Rucăr, Cîmpulung, Cîmpina, precum și principalele drumuri din Transilvania care treceau și munții Carpați prin trecători spre est și sud, și anume pe valea Oltului, de la Turnu Roșu, pe valea Timișului și a Buzăului, pe valea Oituzului și prin pasul Ghimeș. Aceste drumuri străbăteau Transilvania prin Făgăraș—Brașov—Sibiu—Mediaș—Sighișoara Odorhei, sau de la Cluj prin Turda, Alba Iulia, Abrud, Deva, Sibiu. Un drum pornea de la Bistrița spre NE și trecea în Moldova și spre SE spre Odorhei și un altul spre SV la Cluj ⁸¹.

În privința hărții *Țării Românești*, aceasta cuprinde de asemenea formele de teren principale, pădurile, pînă la Dunăre, drumurile care făceau legătura cu Transilvania dar și cu părțile sudice ale țării și chiar dincolo de fluviu. În comparație cu cele din hărțile precedente sînt mai puține topice de exemplu numai localitățile: Baia de Aramă (Baia de rama), Cerneți (Czernet), Tismana (La tisman), Ranca, Padina, Tîrgu Jiu (Trigosciul), Strehăia (Stray), Tîrgul Bengăi (Tragobenga), Polovraci (Polverag), Românești, Bistrița, Oena Mare, Rîmnicul Vilcii (Rîbник), Ruda, marea Dintrulemn (Deunlemn), Gradestea, Rîureni. Craiova, Brîncoveni, Antina, Aragu, Celei (Gieli), Slatina (Zlatina), Curtea de Argeș (Argiș), Pitești, Bucovăț, Tîrgoviște (Tergovista), Cîmpulung (Campolongo), Rucăr, Cîmpina, Jidova, Cartebest, Bucziest, Kostatinie, Turnu. Majoritatea acestor localități sînt legate între ele prin drumuri. De remarcat că savantul italian a inclus toate apele cu afluenții lor ca și unele drumuri vechi romane („via Romana” de la Rîmnic la Severin, și de la Rîmnic la Celei) ⁸².

Și harta *Moldovei* pare a fi mai săracă în topice în comparație cu harta Transilvaniei. Așa de exemplu aici sînt menționate Dorna, Ang pe Bistrița care trebuie să fie Hangu, Comănești (Kumanesti), Reșca, Neamț Secul, Sucevița (Socsevitza), Putna, Rădăuți (Reduntz), Suceava „ubi episcopatus secta arminiane”, Slatina, Pobrata, Roman „episcopatus greci”, Huși (Uzș spiscopatus ritus greci), Sadova, Vacovina sylvă”, Stănești, Siret, Stefănești, Iași (Jaszy) „residentia principis et arhiepiscopi ritus graeci”, Bogdana, Trotus (Tartos), Focșani (Foxani), Birlad (Berlat), Ionășești (Ianaset), Galați (Galacs), Fălciu (Folgiu) etc. în total circa

⁸⁰ Pentru hărțile Banatului vezi Arh. St. Buc. Microfilme Italia Rola 57 c. 33; Rola 66 c. 2; 267; Rola 40 c. 48; Rola 57 c. 7—16

⁸¹ Arh. St. Buc. Microfilm Italia Rola 40 c. 219

⁸² Idem, c. 220

50 topice. Mai sînt apoi marcate pe hartă drumurile de exemplu de la Focșani spre NV pe valea Oituzului și al Ghimeșului, sau spre Fălciu, sau de la Cimpulung la Rodna în Transilvania ⁸³.

Desigur că aceste hărți ar fi trebuit să însoțească textul *Tratatului istoric-natural-geografic al Daciei* rămas în manuscris pînă azi dacă împrejurări favorabile ar fi permis lui L. F. Marsili să-l publice. Ele rămîn totuși realizări foarte valoroase care oglindesc unele aspecte din gîndirea istorică a savantului italian cu privire la poporul român și la țările române. Mai întîi că în tratatul mai sus amintit autorul a inclus *toate* teritoriile locuite de români (cu excepția celui dintre Dunăre și Marea Neagră, aflat atunci sub stăpînire directă otomană). Apoi că în repetate rînduri acesta face apropieri între limba vorbită în fiecare din țările române luate separat, constatînd la un moment dat similitudini care conving de originea comună atît a limbii locuitorilor din țările române dar și a lor ca popor de origină romanică. În fine în ceea ce privește hărțile, ele sînt realizări cartografice remarcabile, la nivelul tehnicii moderne europene ⁸⁴.

În opera cartografică a lui L. F. Marsili se mai întîlnesc și unele planuri ale diferitelor cetăți din Banat și Transilvania unde s-au desfășurat operațiile militare la care el a luat parte în anii 1688—1695 și care au o deosebită valoare pentru cei care studiază istoria orașelor din această parte a țării la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Așa de exemplu planul *Mehadiei* (Meadia) reprezintă așezarea amplasată pe un bot de deal apărată la nord, est și sud de apa Biela, avînd o formă triunghiulară cu bastioane la colțuri ⁸⁵, acela al *Caransebeșului* (Karansebeș) ne prezintă așezarea avînd o formă patrulateră cu 9 bastioane cu drumuri de acces, cu construcții militare în interior (magazii, comandament, cazarmă) ⁸⁶. Planul *Lugoșului* de pe malul Timișului are formă patrulateră cu 6 bastioane, cu o incintă dublată de șanț, cu drum de acces pe latura de nord-est ⁸⁷, al *Făgetului*, amplasat la cotul unei ape, are formă patrată cu șanț și val de pămînt, cu un bastion pătrat pe latura de vest ⁸⁸, al *Lipovei* (Lippa) pe malul Mureșului de formă dreptunghiulară cu bastioane pentagonale la colțuri cu incintă de pămînt, val și șanț, avînd în interior cîteva clădiri cu caracter militar și civil ⁸⁹, în fine *Aradului* (Arat), așezat pe malul drept al Mureșului și pe malul unui canal, de formă dreptunghiulară, cu bastioane pentagonale la colțuri și cu bastioane triunghiulare pe latura de sud și nord, cu zid de incintă din cărămidă dublat de șanț și val de pămînt, cu drum de acces pe latura de nord, cu bastion înaintat pe malul stîng al apei legat de corpul cetății cu un pod din pontoane ⁹⁰. În afară

⁸³ Arh. St. Buc. Microfilme Italia Rola 40 c. 221; Universitatea din Bologna, Muzeul L. F. Marsili, ms. 1044 f. 24.

⁸⁴ A. T. Turdeanu, *Opera cartografică a lui Marsili și importanța ei pentru țara noastră*, în „Studii și cercetări din bibliologie”, XIII, 1974, p. 211—212; Popescu Spineni, *România în izvoare geografice și cartografice din antichitate pînă în pragul veacului nostru*, București, 1978, p. 180—181.

⁸⁵ Arh. St. Buc. Microfilme Italia, Rola 39 c. 636.

⁸⁶ Idem, c. 628, 630.

⁸⁷ Idem, c. 624.

⁸⁸ Idem, c. 622 vezi și *Vepries* de formă trapezoidală cu două turnuri circulare pe latura de nord, idem, c. 620.

⁸⁹ Idem, c. 617.

⁹⁰ Idem, c. 616.

de acestea în manuscrisele lui L. F. Marsili se mai află planurile orașelor : *Deva, Făgăraș, Brașov, Cluj, Mediaș, Bistrița* ⁹¹.

Din anexele care trebuiau să completeze *Tratatul* lui L. F. Marsili despre vechea Dacie se mai aflau și câteva tabele genealogice ale principilor Transilvaniei cuprinzând de exemplu pe Ioan Sigismund, Ștefan Bathori, Christofor Bathori, Sigismund Bathori, Ștefan Botskai, Sigismund Rakoczi, Gabriel Bathori, Gabriel Bethlen, Gheorghe Rakoczi I, Gheorghe Rakoczi II, Acațiu Barceai, Ioan Kemeny, Mihai Apafi I, Mihai Apafi II ⁹², ale domnilor Țării Românești de la Radul Negru I până la Constantin Basarab II, adică Constantin Brincoveanu, în total 52 nume ⁹³, ale domnilor Moldovei începând cu Dragoș și încheind cu Constantin III (Constantin Duca), în total 55 nume ⁹⁴. Tot atât de importante sînt și acele liste care cuprind topice geografice din cele trei țări românești (Moldova, Țara Românească și Transilvania), de care s-a folosit savantul italian pentru redactarea textului tratatului și a hărților ⁹⁵, apoi liste de nume comune și nume proprii românești, avînd alăturat transcrierea din cirilică în caractere latine și traducerea în limba italiană, ceea ce presupune că sînt procurate prin intermediul stolnicului Constantin Cantacuzino. Numărul acestor nume se ridică la aproape 300, așadar un mic dicționar italo-român ⁹⁶. Prezentarea acestor termeni de limbă românești cu traducerea italiană în paralel l-au convins foarte ușor pe L. F. Marsili de faptul că limba română este o limbă romanică, fapt mărturisit deseori în opera sa prin afirmația că limba română este provenită din limba latină și din italiana coruptă.

Desigur că pe lângă aceste materiale documentare editate și mai ales inedite mai sînt și altele care oglindesc interesul manifestat de savantul și omul politic italian pentru poporul român sub cele mai variate aspecte. Marea valoare a acestor știri istorice, geografice și lingvistice constă în faptul că ele sînt noi dovezi incontestabile privind originea romanică a limbii și poporului nostru ⁹⁷, cit și a continuității și unității populației daco-romane în regiunile carpato-danubio-pontice dealungul veacurilor ⁹⁸. Dar ceea ce este mult mai important și dă temeinicie mai mare concluziilor la care a ajuns L. F. Marsili privind țările române în evul mediu din punct de vedere istoric îl constituie faptul că el și-a desfășurat munca științifică nu numai studiînd în biblioteci și arhive izvoarele de bază (documente și cronici) privind trecutul acestora, ci efectuînd cercetări chiar pe teritoriul lor, în Transilvania, Banat, Țara Românească, adică cunoscînd la fața locului modul de viață al poporului român, interesîndu-se de limba vorbită de acesta, studiînd vestigiile istorice care evocau civilizația strămoșilor săi, ceea ce înseamnă că din punct de vedere metodologic savantul italian a adoptat o investigație cu totul modernă, practică în vremea

⁹¹ Idem, Rola 49 c. 316—328

⁹² Arh. St. Buc. Microfilme Italia Rola 40 c. 318—319.

⁹³ Idem, c. 320—321.

⁹⁴ Idem, c. 322—323.

⁹⁵ Idem, Rola 57 c. 36—46, 47—52, 72—77.

⁹⁶ Idem, Rola 57 c. 52—71.

⁹⁷ C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 96—100

⁹⁸ *Ibidem*, p. 101—147; Idem, *La formation de l'état national unitaire roumain*, Bucarest, 1980, p. 34—41

în care a trăit. La toate acestea se mai pot adăuga acele relatări obținute de el din partea stolnicului C. Cantacuzino, umanist român de nivel european. În fine merită să fie subliniat și faptul că activitatea sa științifică s-a împlinit armonios cu cea politică și diplomatică în direcția aflării unei soluții pentru slăbirea dominației otomane asupra țărilor române. Din aceste motive opera sa științifică, diplomatică și politică este considerată de istorici, geografi, cartografi, lingviști drept un izvor de mare valoare care îmbogățește pe celelalte cunoscute pînă acum, prin intermediul căruia se aduc noi dovezi privind originea romanică a limbii și poporului român, continuitatea și unitatea acestuia de-a lungul secolelor pe vatra străbunilor săi.

ECHOS ROUMAINS DANS L'ŒUVRE DE LUIGI F. MARSILI

(250 ans depuis sa mort)

RÉSUMÉ

Luigi F. Marsili, savant italien de réputation européenne, mort il y a 250 ans, a déployé une intense activité militaire, politique et diplomatique dans les pays roumains de la fin du XVIIe siècle laquelle atteste son intérêt particulier pour le passé du peuple roumain.

Sur la base d'amples investigations concernant ses ouvrages publiés mais surtout ceux inédits, figurant au musée qui porte son nom et qui est aménagé à l'Université de Bologne, l'auteur présente dans la première partie de son étude les circonstances dans lesquelles celui-ci a connu les vestiges archéologiques qui reflètent la latinité et la romanité du peuple et de sa langue, d'une part, et la continuité et l'unité du peuple roumain dans l'espace carpto-danubien-pontique, de l'autre. On présente en même temps ses voyages à caractère diplomatique en Valachie et au Banat destinés à aboutir à la conclusion de la paix de Carlowitz (1699) ainsi qu'à l'application des stipulations de cette paix.

Dans la seconde partie de l'étude on analyse les principaux ouvrages du savant, à caractère historique, géographique et linguistique qui révèlent l'ample connaissance par celui-ci de la vie économique, sociale, militaire, administrative et politique du peuple roumain dans la seconde moitié du XVIIe siècle. L'un de ces ouvrages inédits „La description naturelle — civile et militaire des Daces” a non seulement le caractère d'une esquisse monographique des pays roumains depuis l'antiquité jusqu'à la fin du XVIIe siècle, mais il contient aussi de valeureuses affirmations de L. F. Marsili concernant l'ancienneté du peuple roumain, sa romanité, la latinité de sa langue, l'unité et la continuité de notre peuple sur le territoire de l'ancienne Dacie. C'est pourquoi, les ouvrages du savant italien sont considérés par les historiens roumains comme figurant parmi les précieuses sources de l'histoire médiévale de la Roumanie.

ACTIVITATEA SOCIETĂŢII DE ŞTIINŢE ISTORICE
DIN R. S. ROMÂNIA

Declanşarea revoluţiei de eliberare socială şi naţională din august 1944 a inaugurat o etapă nouă în istoria patriei şi a deschis calea unor uriaşe transformări economice şi social politice, care aveau să impulsioneze dezvoltarea ţării pe calea socialismului şi să îmbunătăţească condiţiile de muncă şi nivelul de trai al întregului nostru popor. După cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare şi naţionalizarea principalelor mijloace de producţie, sub conducerea Partidului Comunist Român, oamenii muncii din fabrici, uzine, de pe ogoare şi din instituţiile de cultură — conştienţi de rolul şi răspunderea lor — au depus eforturi tot mai susţinute pentru edificarea societăţii socialiste.

Transformările economice şi social-politice au facilitat dezvoltarea ştiinţei şi culturii, ducând la o adevărată revoluţie culturală. Mai ales după reforma învăţământului din 1948, cărturarilor români, cărora li s-a deschis un câmp larg de afirmare, şi-au sporit eforturile pentru a contribui la dezvoltarea ştiinţei, la legarea teoriei de practică, la crearea unui climat favorabil cercetărilor ştiinţifice în toate domeniile. Profesorii, la rîndul lor, s-au străduit să lege cât mai mult învăţămîntul de viaţă şi să-şi perfecţioneze nivelul de predare al cunoştinţelor de specialitate.

Fundamentarea învăţămîntului pe concepţia ştiinţifică materialist dialectică despre natură şi societate, orientarea educaţiei spre marile ţeluri ale construcţiei socialiste, accesul la învăţătură şi cultură tuturor cetăţenilor patriei fără nici o discriminare, crearea condiţiilor materiale necesare, formarea unui corp didactic competent, devotat profesunii sale şi dornic să-şi perfecţioneze continuu activitatea la catedră — toate acestea au constituit o preocupare permanentă a partidului nostru în domeniul şcolii. Cadrele didactice au fost continuu sprijinite şi stimulate, prin variate forme, să-şi însuşească problemele noi din domeniul specialităţii lor şi al metodicii de predare, să-şi lărgească orizontul ştiinţific, să cunoască experienţa înaintată a învăţămîntului pe plan mondial, să-şi îmbogăţească şi să-şi valorifice propria lor experienţă, pentru a realiza la nivel maxim sarcinile instruirii şi educării tineretului.

În procesul de perfecţionare multilaterală a profesorilor din ţara noastră s-a considerat că un rol important îl pot avea şi societăţile ştiinţifice ale cadrelor didactice. Şi în adevăr, societăţile ştiinţifice — organizaţii profesionale cu caracter obştesc ale membrilor corpului didactic — şi-au adus o contribuţie meritorie la progresul culturii şi ştiinţei, la ridicarea măiestriei pedagogice, implicit la opera de construire a socialismului. Restructurarea vechilor asociaţii ştiinţifice, cât şi înfiinţarea unor noi societăţi — în urmă cu trei decenii — a oferit posibilitatea organizării largi a muncii ştiinţifice din şcoala noastră, pe baza concepţiei materialist dialectice despre lume şi, totodată, a stimulat cultivarea tradiţiilor progresiste ale culturii româneşti şi experienţa valoroasă a înaintaşilor¹. Crearea acestor societăţi ştiinţifice a fost determinată de interesul crescând al cadrelor didactice pentru perfecţionarea pregătirii lor de specialitate, de sarcinile importante ce reveneau şcolii şi de atracţia profesorilor spre munca de cercetare².

Societăţile ştiinţifice ale cadrelor didactice au devenit, treptat, nu numai nuclee de stimularea creaţiei ştiinţifice, de informare şi îndrumare a cercetărilor, ci şi puternice centre de afirmare a culturii noi, socialiste. În acest cadru de eforturi constructive s-a format şi afirmat, totodată, şi Societatea de ştiinţe istorice — intitulată, în primii ani, Societatea de ştiinţe istorice filologice şi folclor — care a antrenat în munca de cercetare ştiinţifică şi metodică o masă considerabilă de intelectuali pasionaţi de studiul istoriei, recrutaţi mai ales din rîndurile profe-

¹ Arhiva Societăţii; Darea de seamă asupra activităţii Societăţii de ştiinţe istorice şi filologice 1949—1969, f. 2—3.

² Vezi „Scinteia” din 27 noiembrie 1964.

sorilor din învățământul mediu, cuprinzând însă și alte categorii de cercetători : cadre didactice universitare, membri ai Institutelor de specialitate, arhiviști, muzeografi, etnografi etc.³

În activitatea Societății de științe istorice din R.S.R. se disting două perioade : prima (1949—1968) în care activitatea istoricilor s-a desfășurat împreună cu a filologilor, — bine înțeles în secții separate — în cadrul Societății de științe istorice și filologice, și a doua (1968—1979), cu activitate distinctă, organizată pe profilul actualelor secții de istoria României, istoria universală și metodică ale Societății de științe istorice.

I. PERIOADA 1949—1968

La începutul lunii iunie 1949, la sugestia forurilor superioare de partid, un grup de istorici și filologi — în frunte cu academicienii și profesorii universitari : Petre Constantinescu-Iași, Iorgu Iordan, M. Roller, Al. Graur, Grigore Preoteasa, N. Popescu Doreanu, David Prodan, V. Maciu, Andrei Oțetea — s-a întrunit la sediul Institutului de istorie al Academiei din bulevardul Aviatorilor, nr. 1 și a discutat necesitatea înființării unei asociații științifice, asumându-și totodată sarcina de a redacta statutul provizoriu de funcționare a acesteia.

Grupul de inițiativă a convocat în ziua de 9 iunie 1949, tot la Institutul de istorie, o adunare la care au luat parte peste 100 de profesori de istorie și limba română din învățământul superior, mediu și elementar, precum și mai mulți studenți, între care se găsea și semnatarul acestor rânduri. Participanții au dezbătut problema constituirii asociației științifice, sarcinile acesteia și proiectul de statut prezentat de grupul de inițiativă. Adunarea a aprobat înființarea asociației sub denumirea de „Societatea de științe istorice, filologice și folclor din R.P.R.”, precum și statutul provizoriu. Totodată, această adunare — denumită prima Adunare generală — a ales un Consiliu de conducere al Societății (format din 27 membri) care și-a desemnat — din rândurile sale — și primul birou (format din 13 membri), ca organ executiv. Președinte al biroului — implicit al Societății — a fost ales acad. Petre Constantinescu-Iași, vicepreședinti : prof. univ. Al. Graur, conf. univ. Eliza Campus și învățătorul Ioan Mircea, iar ca secretar general conf. univ. Vasile Maciu.

Tot atunci s-a propus și aprobat de către adunare ca revista „Cum vorbim” — care începuse să apară din aprilie 1949 — să devină un organ al Societății (secția filologie), iar secția de istorie „să editeze o revistă proprie”⁴.

Procesul verbal al ședinței primei Adunări generale, din 9 iunie 1949, a devenit *Actul constitutiv al Societății*. În afară de membrii biroului, procesul verbal este semnat și de mulți alți profesori, membri fondatori ai Societății : A. Oțetea, Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Aurel Sacerdoțeanu, M. Cruceanu, I. Coteanu, Barbu Cimpina, I. Ionașcu, Emil Boldan, Paul Cernovodeanu, C. Șerban, Georgeta Mitru, Alois Grigorovici, Arbore Virgil, Al. Blăstrășeanu, G. Tohăneanu ș.a. *Acest act constitutiv*⁵ a fost reactualizat la 24 septembrie 1949, când a fost autentificat de Tribunalul Ilfov. La 5 noiembrie 1949 același tribunal, aprobând *Actul constitutiv* și statutul, a acordat personalitate juridică Societății de științe istorice, filologice și folclor din R.P.R.⁶.

Între timp, încă din luna iulie 1949, statutul provizoriu al Societății fusese publicat⁷, spre a fi cunoscut de profesorii de istorie și filologie de pe întreg cuprinsul țării, și — pe baza lui — se trecuse chiar la înființarea filialelor județene. Statutul definea scopul, sarcinile și structura Societății, precum și drepturile și îndatoririle membrilor săi.

Scopul Societății — menționat în articolul 2 al statutului — era :

- să ridice nivelul de cunoștințe al membrilor săi prin cercetarea științifică a problemelor teoretice și practice de istorie și filologie ;
- să contribuie la educarea ideologică a membrilor săi pe baza teoriei marxist-leniniste ;
- să combată teoriile pseudo-științifice ;
- „să contribuie prin toată activitatea ei la lupta pe care o duce regimul de democrație populară pentru construirea socialismului în R.P.R.”.

Statutul prevedea că Societatea :

³ Robert Deutsch, *Istoricii și știința istorică din România 1944—1969*, Edit. științifică, București, 1970, p. 543.

⁴ „Cum vorbim”, I, nr. 3, iunie 1949, p. 1—2.

⁵ Vezi facsimilul *Actului constitutiv*, cu semnăturile unor membri fondatori ai Societății, în *Anuar 1976. Istoric. Realizări*. Societatea de științe filologice, București, 1976, p. 35—36.

⁶ Arhiva Societății; Dosar cu actele constitutive.

⁷ Vezi „Cum vorbim”, I, nr. 4, iulie 1949, p. 62—64.

a) ține ședințe periodice de lucru cu referate și comunicări, organizează conferințe, editează reviste și lucrări de specialitate;

b) îndrumează și sprijină activitatea științifică colectivă sau individuală a membrilor săi;

c) colaborează cu institutele și celelalte societăți științifice din țară. Articolul 17 preciza că „membri Societății pot fi: istoricii, filologii și folcloriștii din învățământul superior, mediu și elementar, din institutele de cercetări științifice, studenții facultăților de istorie și filologie”, de asemenea „persoanele a căror activitate profesională este în legătură cu științele istorice, filologice și folclorului, precum și oricine se preocupă de problemele acestor științe”⁸.

Acest prim statut a suferit modificări la propunerea adunărilor generale din 1953, 1960, 1964 și 1968 spre a corespunde transformărilor culturale și reorganizărilor administrative a țării, precum și pentru a se formula mai precis scopul, structura și sarcinile Societății, insistându-se asupra stimulării cercetării științifice în domeniul istoriei patriei și asupra îmbunătățirii activității metodico-didactice a profesorilor. Asupra ultimei modificări a statului vom reveni. De altfel, unele modificări au fost determinate de schimbarea numelui și a structurii organizatorice a Societății.

Se știe că, pe parcursul celor 30 de ani de existență, Societatea a suferit modificări în nomenclatura și structura sa organizatorică, impuse de condițiile de dezvoltare a activității sale, care a înregistrat permanente progrese. Pe baza hotărârilor Adunării generale din 13 decembrie 1953, denumirea Societății a fost schimbată în „Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R.”. Motivele care au determinat schimbarea numelui s-au bazat pe considerente de ordin gramatical și stilistic, în special pe faptul că noțiunea de folclor, ca sferă, se include în cea de filologie⁹.

Dacă în primii ani Societatea activase cu trei secții — istorie, filologie, folclor — din decembrie 1953 activitatea ei a fost restrinsă în cadrul secțiilor de istorie și filologie, folclorul literar fiind inclus în sfera largă a filologiei. La sfârșitul anului 1957 s-a creat, pe lângă Consiliul de conducere, și Secția de studii orientale. Această nouă secție a Societății nu avea însă ramificații la filiale. În 1964 s-a creat secția de metodică a Societății și, totodată, au mai fost înființate încă două secții în domeniul filologiei. Dar, indiferent de secțiile înființate de Societate, majoritatea filialelor din țară și-au desfășurat activitatea, de la început, în cadrul celor două ramuri principale: istorie și filologie.

Procesul de transformări care au avut loc în activitatea Societății a culminat cu scindarea ei, în februarie 1968, când s-a convenit ca atât istoricii cât și filologii să-și reorganizeze societăți distincte, profilate pe specificul specialității lor. Asupra separării Societății și a creării unei societăți independente de filologie vom mai reveni în cuprinsul articolului de față, menit să reliefeze, în special, activitatea secției de istorie a Societății pînă la 1968, iar apoi a Societății de științe istorice reorganizate.

Tot pe plan organizatoric, e de precizat că, începînd din vara anului 1949, au fost înființate și primele filiale ale Societății. În privința creării primelor filiale găsim informații prețioase și în revista „Cum vorbim”. Astfel, revista precizează că în ziua de 5 iulie 1949, la Institutul de istorie al Academiei a avut loc ședința de constituire a filialei București. Au participat acad. Petre Constantinescu-Iași, M. Roller, C. Balmuş C. Dalcoviciu și numeroși alți oameni de știință, profesori și studenți. Ședința a fost deschisă de Petre Constantinescu-Iași, iar profesorul M. Cruceanu a prezentat statutul și a reliefat scopul Societății¹⁰. Participanții la discuții au arătat importanța înființării filialei București. În numerele viitoare, revista menționează crearea altor filiale ale Societății, precizînd totodată că filiala București „și-a alcătuit două colective: unul de istorie și unul de filologie, al căror rost este de a cerceta și a aprofunda noile metode de predare a acestor discipline în învățămîntul mediu și superior”¹¹.

Intrucît în unele materiale publicate au apărut și erori de datare asupra înființării filialelor Societății, considerăm necesară redarea tabelului în ordine cronologică, adică în ordinea vechimii principalelor filiale. Situația se prezintă astfel:

Filiala București	s-a înființat la	6 iulie	1949.
„ Cluj	„	„ 24 „	1949
„ Iași	„	„ 24 „	1949
„ Brașov	„	„ 30 august	1949
„ Constanța	„	„ 10 septembrie	1949

⁸ Ibidem, p. 63.

⁹ Arhiva Societății; Dosar cu lucrările Adunării generale din decembrie 1953,

¹⁰ „Cum vorbim”, I, nr. 4, din iulie 1949, p. 59.

¹¹ Ibidem, nr. 7, din noiembrie 1949, p. 48.

Filiala Craiova	„	„	„	27 octombrie	1949
„ Galați	„	„	„	30 „	1949
„ Botoșani	„	„	„	18 martie	1950
„ Timișoara	„	„	„	19 martie	1950
„ Sibiu	„	„	„	19 mai	1950
„ Ploiești	„	„	„	12 iulie	1950
„ Bacău	„	„	„	1 septembrie	1950
„ Oradea	„	„	„	15 „	1950
„ Arad	„	„	„	17 „	1950
„ Buzău	„	„	„	24 „	1950
„ Pitești	„	„	„	21 octombrie	1950
„ Tirgoviște	„	„	„	1 decembrie	1950
„ Lugoj	„	„	„	7 „	1950
„ Brăila	„	„	„	17 decembrie	1950
„ Alba Iulia	„	„	„	21 mai	1951
„ Tg. Mureș	„	„	„	30 mai	1951
„ Baia Mare	„	„	„	20 iunie	1953
„ Suceava	„	„	„	3 iulie	1954
„ Focșani	„	„	„	5 iulie	1954
„ Deva	„	„	„	3 „	1956
„ T. Severin	„	„	„	28 decembrie	1957 ¹² .

Datele înființării a 11 dintre aceste filiale sînt prezentate eronat în lucrarea *Istoriei și știința istorică din România*. De pildă, se afirmă că filiala Baia Mare ar fi luat ființă în 1964, iar filialele Galați și Craiova în 1948 și respectiv în ianuarie 1949¹³, adică înainte de constituirea Societății!

În primul an au mai fost înființate filiale ale Societății și la Piatra Neamț, Birlad și Giurgiu, dar, din cauza activității reduse, acestea au fost transformate temporar în subfiliale, subordonate direct filialelor mai apropiate din centrele regionale. Din aceleași motive, după cîțiva ani de activitate, și filialele Focșani și T. Severin vor fi transformate temporar în subfiliale; prima depinzînd de filiala Galați, iar a doua de filiala Craiova. Dealtfel, cele mai active filiale și-au extins munca înființînd din proprie inițiativă — bineînțeles după avizul biroului Societății — subfiliale în centrele raionale mai apropiate.

Numărul filialelor și subfilialelor, implicit al membrilor cotizanți, a crescut mereu ajungîndu-se ca în 1959 — la zece ani de la înființare —, Societatea să aibă: 25 filiale, 15 subfiliale și un număr total de 2 752 membri. Iar în 1968 — în ajunul separării — Societatea avea 28 filiale, 43 subfiliale și un număr total de 5700 membri. Dacă în 1959 numărul cel mai mare de membri îl avea filiala Sibiu (547), urmată de: București (350), Craiova (188), Cluj (165), Timișoara (147), Oradea (136), Iași (120) etc.¹⁴, în 1968 pe primul loc se situa, cum era și firesc, filiala București.

Filialele — ca dealtfel și biroul de conducere al Societății¹⁵ — au activat în general prin cele două secții: istorie și filologie. În comitetele filialelor — pe lângă președinte, vicepreședinte, secretar se alegea, de la început, și cite un responsabil al secției de istorie și unul al celei de filologie, dintre profesorii cel mai bine pregătiți, care îndrumau munca în specialitatea respectivă. Ședințele de referate și comunicări științifice, ca și dezbaterile diferitelor probleme de specialitate, se organizau numai pe secții. În filiala Cluj a funcționat și o secție de etnografie, la filiala Sibiu o subsecție de folclor, iar la filiala București au activat trei subsecții în cadrul filologiei.

Îndrumarea și controlul muncii se făcea prin vizite periodice la filiale, efectuate de membri ai biroului Societății¹⁶, prin circulări și prin contactul direct cu comitetele de filială

¹² Arhiva Societății; Dosarul *Zece ani de activitate 1949—1959*, f. 5—6; vezi și Registrul de procese verbale ale ședințelor de birou, I, f. 19—20.

¹³ Robert Deutsch, *op. cit.*, p. 553, 574 și 578.

¹⁴ Arhiva Societății; Dosarul: *Zece ani de activitate*, f. 7.

¹⁵ În ședința din 19 martie 1956 s-a stabilit ca „biroul Societății să se organizeze în două secții după cum urmează. Secția istorie: P. Constantinescu-Iași (președinte), V. Maciu, Eliza Campus, I. Dragomirescu, G. Stempel, Sebastian Morintz, N. Adăniloale (secretar); Secția filologie: Al. Graur (președinte), D. Panaitescu Perpesicius, Al. Bistrițeanu, Gh. Bulgăr, Emil Boldan, Emilia Milcescu, D. Stănescu, Emil Cizmărescu (secretar)”. (Arhiva Societății; Registrul de procese verbale, I, f. 73.)

¹⁶ Arhiva Societății; Registrul de procese verbale, I, f. 38—40, 52—54, 69, 75, 85, 105—106, 140, 161, 185—189.

În cadrul adunărilor generale. Treptat, prin activitatea desfășurată, majoritatea filialelor au devenit focare de știință și cultură, ajutoare de nădejde în acțiunea de ridicare a învățămîntului, a cercetărilor în domeniul istoriei și filologiei, a culturalizării maselor largi, pe plan local.

În organizarea muncii științifice, Societatea a primit sprijin material și moral atât din partea Ministerului Învățămîntului cit și din partea organelor locale de partid și de stat. Acest sprijin s-a intensificat, în 1951, odată cu apariția Hotărîrii Comitetului Central al Partidului și a Consiliului de Miniștri prin care se trasa Ministerului Învățămîntului sarcina de a lua „măsurile necesare pentru întărirea activității societăților științifice de matematică și fizică, de științe naturale și geografie, de istorie, filologie și folclor”¹⁷.

Din anul 1956 Societatea este membră a Asociației oamenilor de știință din România (A.O.Ș.), prin intermediul căreia este afiliată și la Federația mondială a oamenilor de știință. De altfel, la ședința de constituire a Asociației oamenilor de știință, care a avut loc la 23 martie 1956, Societatea de științe istorice și filologice a fost reprezentată printr-o delegație a biroului de conducere, formată din nouă persoane¹⁸. În iunie 1956 Societatea a început să cotizeze ca membră a A.O.Ș., iar în octombrie 1958 aproape 100 de membri activi ai Societății, atât din București cit și de la filialele regionale, avînd recomandarea biroului, au depus adeziuni de înscriere individuală la această asociație¹⁹.

Ca momente organizatorice mai importante în viața Societății pot fi menționate ședințele de consiliu și mai ales Adunările generale. În ședința consiliului de conducere din 6 iulie 1950, după analiza primului an de activitate a Societății, au fost cooptați în consiliu mai mulți profesori din învățămîntul mediu și elementar. Iar la 24 iunie 1951, într-o altă ședință, consiliul a analizat munca biroului, precum și rapoartele de activitate ale filialelor București, Arad și Galați, hotărîndu-se înființarea unor noi filiale în centrele regionale. Adunări generale ale Societății — în afară de cea din 9 iunie 1949 — au avut loc: la 13 decembrie 1953, la 29 ianuarie 1956, la 8 decembrie 1957, la 6 mai 1960, la 5 ianuarie 1964 și la 10 februarie 1968. Această din urmă adunare generală, care a hotărît separarea filologiei de istorie, a fost numită — conform statutului modificat — *Conferință pe șară* a Societății.

Adunările generale — la care, pe lângă membrii consiliului de conducere, au participat și reprezentanții ai filialelor din întreaga țară — au dezbătut, de fiecare dată, darea de seamă asupra activității Societății, raportul comisiei de cenzori și planul de muncă propus de birou pentru anul următor. Exceptînd Adunarea generală din 13 decembrie 1953, toate celelalte au fost urmate, a doua zi, de sesiuni științifice organizate la nivel central atît pentru secția de istorie cit și pentru cea de filologie. De fiecare dată Adunarea generală a ales un nou consiliu de conducere format din 41—49 istorici și filologi, de regulă specialiști cu autoritate în cele două domenii. Consiliul a ales, de asemenea, pentru conducerea lucrărilor curente ale Societății, din rîndurile sale, un nou birou alcătuit, de fiecare dată, cu mici fluctuații, cam din aceleași persoane, care — în treacăt fie spus — au stimulat, îndrumat și coordonat, cu abnegație și perseverență, activitatea științifică și metodică a miilor de profesori secundari de istorie și limba română, membri ai filialelor Societății.

Conform statutului, Adunările generale trebuiau convocate odată la 2 ani, iar din 1964 odată la 4 ani. Din păcate, această prevedere statuară s-a respectat numai în 1957 și în 1968. Celelalte Adunări generale au fost convocate cu mari întîrzieri. Între două Adunări generale activitatea Societății trebuia asigurată de consiliul de conducere. În atribuțiunile consiliului mai intrau: — pe lângă alegerea biroului — aplicarea hotărîrilor Adunării generale, stabilirea planului de activitate, controlarea îndeplinirii sarcinilor de către filiale, îndrumarea publicațiilor, întocmirea dărilor de seamă ș.a. Dar, cu toate că, statutar, consiliul era organul de conducere al Societății, din 1953 pînă în 1967 nu s-a putut convoca nici o ședință plenară a acestui organ, în intervalul dintre Adunările generale, deși n-au lipsit inițiativele biroului în acest sens²⁰. În realitate consiliul nu era organul de conducere, ci — cu rare excepții — o listă de personalități reprezentative care onorau Societatea mai mult cu numele, decît cu participarea lor efectivă.

În fiecare an, sarcinile consiliului au fost îndeplinite de biroul Societății, iar uneori de secretariatul acestuia. Pentru coordonarea muncii filialelor și rezolvarea problemelor curente, biroul Societății se întrunea aproape în fiecare lună, în ședință de lucru, consemnînd în procese verbale hotărîrile adoptate. Uneori, pentru rezolvarea anumitor probleme urgente, se întruneau numai membrii secretariatului biroului. De menționat este și faptul că la 11 mai 1956 și

¹⁷ Vezi art. 7 al Hotărîrii C. C. al P. M. R. și a Consiliului de Miniștri al R.P.R., cu privire la măsurile de îmbunătățire a condițiilor de trai și de muncă ale cadrelor didactice din învățămîntul elementar și mediu, Edit. de stat pentru literatură științifică, București, 1951.

¹⁸ Arhiva Societății; Registrul de procese verbale, I, f. 72.

¹⁹ Ibidem, f. 80 și 155—156.

²⁰ Ibidem, f. 76, 81, 85, 98, 171.

la 14 noiembrie 1965 toți membri biroului au fost convocați la Ministerul Învățămîntului unde, în ședința de colegiu, s-a analizat și s-a apreciat totodată activitatea Societății²¹.

Spațiul rezervat nu ne permite să ne ocupăm de lucrările fiecărei Adunări generale a Societății. Unele dintre ele au fost deja prezentate în coloanele acestei reviste²². Vom zăbovi puțin doar asupra celei din 1960 care — la fel ca cea din 1968 — are o semnificație mai deosebită.

Adunarea generală din 6 mai 1960, pe lângă analiza muncii pe ultimii doi ani, a oferit — biroului și participanților la discuții — ocazia efectuării unui bilanț asupra primului deceniu de activitate a Societății. Această Adunare generală a fost un prilej deosebit de a trece în revistă, retrospectiv, realizările obținute, de a arăta greutățile și lipsurile existente — atât ale filialelor cît și ale biroului Societății — de a propune măsuri menite să ducă la înlăturarea lor, pentru a se asigura pe viitor o muncă mai rodnică, legată mai strîns de sarcinile dezvoltării științei istorice și a predării ei în școală.

După cum s-a relevat chiar în Darea de seamă, activitatea științifică a Societății s-a manifestat prin comunicări și referate, prezentate în ședințe săptămînale sau lunare, iar uneori și prin sesiuni științifice organizate de filiale pe plan local. Astfel, s-a precizat că în cei zece ani care s-au scurs de la înființarea Societății, în cadrul secțiilor filialelor și subfilialelor sale — de pe întreg cuprinsul țării —, s-au prezentat 2762 de comunicări dintre care 1404 de istorie, 1392 de filologie și 26 de orientalistă²³. Autorii comunicărilor au cercetat arhivele și muzeele locale căutînd să depisteze și să valorifice documentele istorice existente și în primul rînd pe cele inedite.

În ciuda greutăților întîmpinate, numeroși membri ai filialelor au desfășurat o activitate științifică susținută izbutind să cerceteze probleme variate legate de istoria orașului sau a regiunii respective, de viața culturală a localității și mai ales de lupta maselor populare împotriva exploatării, pentru libertate, dreptate și progres social, pentru unitate și independență națională. Mișcarea muncitorească, desfășurarea răscoalei țărănești din 1907 în anumite zone, contribuția locuitorilor din unele județe la lupta pentru unirea Principatelor ori la susținerea războiului de neamrîmăre au fost, de asemenea, abordate în comunicări ori în studii de mai mare întîndere de membri filialelor²⁴. Unele dintre aceste lucrări au fost deja publicate.

Interesante au fost și comunicările de orientalistă; o parte dintre acestea au văzut lumina tiparului în culegerea *Studia et acta orientalia*²⁵, care a fost apreciată atât în țară cît și în străinătate, Societatea primînd de peste hotare scrisori elogioase la adresa orientaliștilor români²⁶.

Activitatea metodică a constituit, de asemenea, o preocupare majoră pentru filiale și subfiliale mai ales că circa 85% din membrii Societății sînt cadre didactice din învățămîntul mediu și elementar. S-a subliniat, în Adunarea generală, că referatele privind metodică predării istoriei în școală, prin conținutul lor, prin prezentarea unor metode și procedee noi, aplicate în munca de la catedră, au constituit un prețios sprijin și un folositor schimb de experiență pentru profesori²⁷.

Potrivit hotărîrilor Adunărilor generale anterioare și a îndrumărilor primite din partea Ministerului învățămîntului, Societatea a întreprins — în cei zece ani — și o serie de alte acțiuni pentru îmbunătățirea procesului de învățămînt. Astfel: a trimis cărți și reviste de specialitate și materiale metodice la filiale, a participat la consfătuirile cadrelor didactice, a organizat patru excursii științifice în diferite locuri istorice pentru profesori și, mai ales, a participat activ la discutarea programelor și a manualelor școlare făcînd propuneri judicioase pentru îmbunătățirea lor. O atenție deosebită a fost acordată — în special de filialele: Iași, Buzău, Craiova, Pitești, Lugoj, Sibiu, Deva și Oradea — manualelor de istorie de clase V, VI, VII, VIII și IX, precum și pentru noile ediții ale manualelor de clase IX și X. Toate observațiile primite de la filiale au fost centralizate de biroul Societății și apoi trimise Consiliului superior al școlilor din Ministerul Învățămîntului pentru a aviza, în consecință, Editurii

²¹ Ibidem, f. 77; vezi și Registrul de procese verbale, II, f. 83.

²² Vezi N. Adăniloae, *Cu privire la activitatea Societății de științe istorice și filologice din R. P. R.*, în „Studii”, IX, nr. 2 — 3/1956, p. 135—139.

²³ Arhiva Societății; Dosarul: Adunarea generală din 1960, Darea de seamă, f. 6.

²⁴ Vezi lista comunicărilor prezentate în cadrul filialelor, în Arhiva Societății; Dosarul: Zece ani de activitate, f. 1—131.

²⁵ *Studia et acta orientalia*, I, București, 1958.

²⁶ Arhiva Societății; Dosarul: Adunarea generală din 1960, Darea de seamă, f. 27.

²⁷ Ibidem, f. 21—22.

didactice și pedagogice în scopul îmbunătățirii manualelor respective²⁸. Chiar și în timpul discuțiilor din Adunarea generală unii delegații ai filialelor Pitești, București și Brăila au făcut observații pertinente asupra manualelor, cerind ca acestea să fie în concordanță cu programa școlară și subliniind că autorii lor ar trebui să țină seama, în primul rând, de vârsta și puterea de înțelegere a elevilor și apoi de exigențele profesorilor²⁹.

Reprezentanții Ministerului Învățământului — prezenți la Adunarea generală — au adus călduroase mulțumiri Societății și membrilor ei care „au ajutat la îmbunătățirea manualelor”³⁰. La încheierea lucrărilor Adunării generale, profesorul Petre Drăgoescu, președintele Consiliului superior al școlilor, — entuziasmat de realizările filialelor și de dezbaterile însușite la care a asistat — a declarat : „Înainte de toate țin să arăt, în numele Ministerului, că sîntem deosebit de mulțumiți de activitatea pe care această Societate — condusă de biroul căruia i-a expirat astăzi mandatul — a dus-o timp de zece ani”³¹. Apreciind succesele Societății pe linia îmbunătățirii manualelor și a metodelor de predare în școală, el a felicitat, totodată, biroul de conducere și pe toți membrii activi ai filialelor pentru faptul că au izbutit să antreneze atît de multe cadre din învățămîntul mediu în munca de cercetare, cadre care „au dat și au arătat că sînt în stare să dea lucrări științifice de valoare”³².

Adunarea generală din 6 mai 1960 a ales un nou consiliu al Societății format din 49 de membri, iar din cadrul consiliului s-a ales noul birou — organ operativ de lucru — cu următoarea componență : președinte : acad. Petre Constantinescu-Iași; vicepreședini : acad. C. Daicoviciu, acad. A. Oțetea, prof. V. Maciu, Al. Bistrițeanu și M. Guboglu; secretar general : Emil Boldan; secretari : N. Adăniloale și I. Dragomirescu³³.

Lucrările Adunării generale au fost completate de cea de a treia³⁴ sesiune științifică a Societății, care a avut loc în ziua de 7 mai 1960. La această sesiune, în cadrul secției de istorie, au prezentat comunicări : Venera Teodorescu (București), Cornel Cîmpeanu (Cluj), Constantin Boncu (Ploiești), Dan Popescu (Lugoj) și Mircea Valea (Deva). Comunicările au oglindit momente importante din lupta clasei muncitoare și a țărănimii din patria noastră. Dar, nu numai prin tematica lor, ci și prin noutatea materialelor documentare utilizate, comunicările — după cum au subliniat și participanții la discuții — au fost interesante, contribuind la elucidarea unor fenomene istorice mai puțin cunoscute³⁵. Sesiunea științifică și Adunarea generală din mai 1960, încheindu-se cu rezultate pozitive, au demonstrat ce contribuții prețioase pot aduce profesorii secundari la dezvoltarea istoriei și a procesului de învățămînt, dacă sînt antrenați și îndrumați în munca lor.

*

Ținînd seama de cerința formulată la Adunarea generală din mai 1960, de a organiza sesiuni științifice la nivel republican nu numai în București, biroul Societății a hotărît ca viitoarele manifestări de acest fel să se desfășoare, de regulă, în diferite alte orașe ale țării, spre a contribui, totodată, și la ridicarea prestigiului filialelor din localitățile respective. De asemenea, luînd în considerare unele sugestii ale delegațiilor la menționata Adunare generală, Societatea a practicat, cu bune rezultate, în anii următori o nouă formă de lucru cu filialele — aceea a organizării sesiunilor metodic-științifice interregionale. Aceste sesiuni au constituit tot atitea prilejuri de a dezbate, cu participarea unui mare număr de filiale, diferite probleme ale muncii științifice, metodic-didactice și organizatorice. Se întîlneau la sesiuni reprezentanții ai filialelor și ai conducerii Societății nu numai pentru dezbateri pe marginea comunicărilor metodic-

²⁸ *Ibidem*, f. 22—23.

²⁹ *Ibidem*, Stenograma Adunării generale din 6 mai 1960, f. 23—24, 30—33, 40—43.

³⁰ *Ibidem*, f. 11.

³¹ *Ibidem*, f. 51.

³² *Ibidem*, f. 52—53.

³³ *Ibidem*, f. 50—51.

Întrucît acest birou nu s-a putut întruni niciodată în plenumul lui, în următorii patru ani, sarcinile biroului au fost îndeplinite de secretariatul acestuia, care se întrunea periodic, spre a adopta măsurile necesare îndeplinirii și coordonării întregii activități a Societății. În mod semnificativ, în Darea de seamă, prezentată Adunării generale la 6 ianuarie 1964, secretariatul biroului își făcea autocritica pentru că „nu a reușit să antreneze și să activeze un număr mai mare de membri ai consiliului, cel puțin” pentru unele „expuneri” la filiale. Totodată, era considerată drept „o lipsă a secretariatului faptul că, în toată această perioadă, n-a fost convocată decît o singură ședință a biroului... ședință în care a fost discutată prezenta Dare de seamă” (Vezi Darea de seamă pe anii 1960—1963, f. 18. Vezi și Registrul de procese verbale, II, f. 8—51).

³⁴ Prima sesiune științifică avusese loc la 30 ianuarie 1956, iar a doua la 9 decembrie 1957.

³⁵ Vezi Elvira Preda, *Despre activitatea științifică a Societății de științe istorice și filologice din R. P. R.*, în „Studii”, XIII, nr. 4/1960, p. 261—264.

științifice, ci și pentru un schimb de experiență, larg și concret, în toate problemele de muncă ale filialelor³⁶. La reușita acestor sesiuni — la care participau, cu regularitate și reprezentanți ai Ministerului Învățământului — o contribuție meritorie aveau, de fiecare dată — inclusiv prin pregătirea unor comunicări și referate locale —, filialele gazdă.

Sesiunile metodic-științifice interregionale și republicane au avut un caracter complex, prin varietatea aspectelor și a problemelor care l-au preocupat pe participanți, un loc important acordându-se, de fiecare dată, perfecționării procesului de învățămînt. De pildă, la sesiunea metodic-științifică interregională organizată de conducerea Societății, în zilele de 11—13 decembrie 1960, la Sibiu — în special pentru filialele din Transilvania — a fost pusă în discuție *Programa de istorie a României pentru clasa a XI și s-au prezentat referate colective despre importanța pregătirii ideologice a profesorilor de istorie și despre contribuția lor la întărirea educației patriotice a elevilor. Totodată, s-a asistat la unele lecții deschise de istorie — la clasele a VII și a XI — și s-au purtat discuții ample, atât asupra programelor, referatelor și lecțiilor, cât și asupra lucrării — recent apărute — *Din istoria Transilvaniei*.*

La sesiunea metodic-științifică de la Iași, organizată — în primul rînd pentru filialele din Moldova — în zilele de 28—30 mai 1961, pe lângă diferite comunicări științifice, s-a prezentat referatul colectiv *Realizarea educației ateist-științifice prin orele de istorie și s-au ținut lecții deschise cu caracter recapitulativ, care au suscitat discuții folositoare. Iar la sesiunea metodic-științifică de la Ploiești, din 17—19 decembrie 1961, lecțiile deschise au fost ținute la clasele serale, prilejuind discuții aplicate la specificul acestui învățămînt. De asemenea, la cele trei sesiuni metodic-științifice interregionale din anul 1963, organizate la: Timișoara (24—26 martie), Oradea (9—10 iunie) și Galați (13—14 iunie), tot îmbunătățirea procesului de învățămînt a stat în centrul atenției participanților. La aceste sesiuni au fost prezentate și dezbătute critic unele aspecte ale predării istoriei patriei în școala de cultură generală, pe baza unui referat întocmit de un colectiv de profesori din București³⁷. Este de menționat că importanța acestor sesiuni metodic-științifice ale Societății — în care s-a dezbătut și „contribuția predării istoriei la educația patriotică a elevilor” — a fost semnalată și de ziarul „Scînteia”^{37bis}.*

Pe aceeași linie se înscrie și sprijinul acordat de Societatea Ministerului Învățământului în organizarea cursurilor de perfecționare a profesorilor de istorie ce au avut loc, în vara anilor 1960 și 1961, la Breaza și Predeal. Conducerea și îndrumarea științifică a acestor cursuri — la care au participat circa 1000 de profesori — au fost asigurate de biroul Societății³⁸.

Sesiunile științifice ori metodic-științifice organizate de biroul Societății au continuat în anii următori. La 6 și 7 ianuarie 1964 a avut loc o sesiune științifică la București, cu numeroase comunicări³⁹, sesiune prilejuită de convocarea Adunării generale, ale cărei lucrări se desfășuraseră în ziua precedentă. Spre sfîrșitul aceluiași an — în zilele de 12 și 13 decembrie — Societatea a organizat o altă sesiune științifică, de nivel regional, la Craiova, consacrată evidențierii rezultatelor obținute în cercetarea istorică și filologică în cele două decenii ce s-au scurs de la declanșarea revoluției de eliberare națională și socială. Cele 22 comunicări, prezentate la această sesiune, au adus contribuții locale interesante la cunoașterea desfășurării insurrecției din august 1944 și au evidențiat, totodată, rolul Societății în promovarea studiilor de specialitate, în îmbunătățirea continuă a pregătirii cadrelor didactice, și, mai ales, în antrenarea lor în activitatea științifică⁴⁰.

Interesantă, prin comunicările prezentate, a fost și sesiunea științifică pe țară, organizată la Ploiești, în zilele de 13 și 14 mai 1967, consacrată împlinirii a 90 de ani de la proclamarea Independenței României⁴¹, și cea organizată la București, la 8 septembrie 1967, cu prilejul aniversării a 150 de ani de la nașterea lui Mihail Kogălniceanu. De asemenea, un viu interes a stîrnit sesiunea metodic-științifică ținută, în zilele de 23 și 24 aprilie 1966, la Cluj, consacrată problemei folosirii mijloacelor moderne audio-vizuale în predarea istoriei și simpozionul interregional de la Lugoj, din 25 noiembrie 1967, care a dezbătut — printre altele — contribuția istoriei la educarea elevilor, în spiritul umanismului socialist.

Relevant este faptul că și unele filiale — pe lângă ședințele obișnuite de comunicări — organizau sesiuni științifice ori metodic-științifice cu o largă participare; uneori cînd două

³⁶ Arhiva Societății; Darea de seamă pe anii 1960—1963, f. 17.

³⁷ *Ibidem*, f. 9—10.

^{37bis} „Scînteia” din 27 noiembrie 1964.

³⁸ Arhiva Societății; Registrul de procese verbale, II, f. 14.

³⁹ În privința comunicărilor dezbătute la această sesiune științifică, vezi „Studii”, XVII, nr. 2/1964, p. 382—384.

⁴⁰ Vezi tematica sesiunii în „Studii”, XVIII, nr. 1/1965, p. 193—194.

⁴¹ Vezi titlurile comunicărilor prezentate la această sesiune, în „Studii și articole de istorie”, XII, 1968, p. 237.

filiale efectuau un schimb de experiență colaborau și la organizarea de sesiuni ori simpozioane (cum a fost cazul filialelor Craiova și Constanța). Filiala Bacău, de pildă, a organizat o sesiune metodică științifică — în zilele de 27—28 martie 1964 — al cărei program a cuprins, pe lângă comunitate, referate și lecții practice la unele școli din oraș. Filiala Craiova a organizat, în noiembrie 1965, o sesiune științifică, prilejuită de comemorarea a 25 de ani de la moartea lui N. Iorga, iar filiala Galați, în octombrie 1966, printr-o altă sesiune, a comemorat 90 de ani de la moartea lui Costache Negri. Filiala Focșani a sărbătorit printr-o sesiune științifică centenarul liceului „Unirea” din localitate, iar filiala Iași — cu participarea și a unor membri ai filialei București — a organizat, la 10 iunie 1967, o sesiune consacrată împlinirii a 120 de ani de la nașterea lui A. D. Xenopol⁴². Reușite sesiuni comune au ținut — în acel an — filialele Arad și Lugoj, Suceava și Iași, Tirgu Mureș și Cluj, ultima a fost consacrată comemorării a 150 de ani de la moartea lui Gh. Șincai. De menționat sînt și sesiunile ample organizate de filiala Cluj la : Zalău, Dej, Abrud și Bistrița, cu prilejul înființării în aceste localități a unor subfiliale⁴³.

Conducerea Societății a fost tot timpul preocupată să-i ajute pe profesori nu numai să-și îmbunătățească nivelul de predare la catedră, ci și să-i orienteze în munca de cercetare pentru a putea prezenta comunicări științifice interesante și elabora lucrări publicabile. Această preocupare a luat forme variate de-a lungul anilor. Dar, pe plan general, prima acțiune specială a fost întreprinsă în cadrul sesiunii metodico-științifice de la Ploiești, din decembrie 1961, cînd un grup de oameni de știință — în frunte cu acad. Tudor Vianu — au prezentat o serie de referate cu îndrumări concrete de metodologia cercetării în domeniul istoriei și al istoriei literare. Referatele conțineau indicații prețioase asupra muncii de cercetare a profesorilor din învățămîntul secundar, a necesității pregătirii ideologice și profesionale a autorilor, a tehnicii de documentare și redactare a lucrărilor științifice, inclusiv a celor de istorie locală⁴⁴. O lună mai tîrziu, în ianuarie 1962 au fost elaborate și difuzate tuturor filialelor instrucțiuni concrete de metodologia cercetării științifice, precum și liste orientative cu teme din diferite perioade istorice pe care membrii Societății le puteau aborda, cu prioritate, pe baza documentelor locale.

În anii următori, a luat o mai mare amploare munca de îndrumare directă a membrilor Societății ca autori de comunicări, cerute pentru diferite sesiuni științifice, ori ca autori de studii și articole trimise în vederea publicării. Tot pentru orientarea și îmbunătățirea muncii științifice și metodice a cadrelor didactice, Societatea a organizat o sesiune, la nivel republican, în zilele de 1 și 2 aprilie 1967, la Constanța cu tema : „Bibliografia didactică și de specialitate și valorificarea ei în practica la catedră și în munca științifică”. Referatele prezentate la sesiune au abordat o gamă variată de aspecte ca : raporturile dintre bibliografie și documentare, necesitatea și mijloacele documentării profesorului și, mai ales, valorificarea documentării de specialitate în lucrările științifice elaborate de cadrele didactice⁴⁵.

În vederea stimulării muncii de cercetare, biroul Societății a inițiat, începînd cu anul 1964, un concurs de lucrări științifice pentru cadrele didactice din învățămîntul de cultură generală, membri ai filialelor, dotat cu premii în bani și cu posibilitatea includerii, cu prioritate, a lucrărilor premiate în culegerile Societății. Interesul mare stîrnit de organizarea acestui concurs a făcut ca el să devină o acțiune permanentă a Societății, avînd loc din doi în doi ani⁴⁶. Înr în semn de înaltă apreciere a muncii științifice și metodico-didactice, la cererea Ministerului Învățămîntului, biroul Societății a recomandat un număr de 50 de membri ai filialelor, cu activitate deosebită, pentru a fi distinși cu „Ordinul muncii” și „Medalia muncii”, ori cu titlul de „Profesor emerit”⁴⁷.

II. PERIOADA 1968—1979

Creșterea rolului societăților în ridicarea nivelului de pregătire științifică și metodică a cadrelor didactice, adîncirea specializării, diversitatea problemelor științifice în domeniile istoriei și filologiei au făcut necesară schimbarea cadrului organizatoric al Societății de științe

⁴² Pentru tematica sesiunii, vezi „Studii”, XX, nr. 5/1967, p. 1007 — 1008.

⁴³ Vezi titlurile numeroaselor comunicări ținute la aceste sesiuni, în „Studii și articole de istorie”, XII, 1968, p. 239—240.

⁴⁴ În privința acestei sesiuni, vezi „Studii”, XV, nr. 1/1962, p. 195—197.

⁴⁵ Arhiva Societății; Darea de seamă pe anii 1964—1967, f. 7.

⁴⁶ Ibidem; Darea de seamă pe anii 1949—1969, f. 8; vezi și Registrul de procese verbale, II, f. 75—76 și III, f. 35.

⁴⁷ Ibidem, Registrul de procese verbale, II, f. 61—62.

istorice și filologice și crearea altuia nou, corespunzător acestor cerințe. În condițiile create de partidul nostru, de stimulare a activității științifice a tuturor ramurilor științei, de necesitatea imperioasă a aprofundării cercetării și a valorificării rezultatelor multiple și variate ale acestora, existența societăților cu dublu profil nu se mai justifică. Este adevărat că, pe plan organizatoric, colaborarea dintre istorici și filologi a fost rodnică, deși cei din urmă aveau uneori tendința de a-și crea noi secții în cadrul consiliului de conducere. O serie de sesiuni ale Societății avuseseră un caracter mixt și ele au interesat, îndeaproape, alături de profesorii de istorie cit și pe cei de limba română. Dar atari manifestări — după cum s-a arătat la Conferința pe țară din 10 februarie 1968 — ar fi putut fi și mai bine pregătite, conținutul lor mai interesant, dacă s-ar fi realizat în cadrul unor societăți axate pe un profil mai specializat⁴⁸. Restructurarea și scindarea Societății în două societăți distincte — una de istorie și alta de filologie — a avut, deci, în vedere perspectivele ce se deschideau adâncirii activității științifice și metodicodidactice a profesorilor, în cadrul unor societăți organizate pe o singură specialitate. S-a apreciat, totodată, că o societate de istorie, în afară de adâncirea studiului acestei științe, ar putea lărgi colaborarea și pe plan extern cu asociații similare din străinătate, axate tot pe profil de strictă specialitate⁴⁹.

La 10 februarie 1968 — după prezentarea și discutarea Dărilor de seamă pe anii 1964—1967 — Conferința pe țară a Societății de științe istorice și filologice a aprobat, cu unanimitatea voturilor delegaților participanți, scindarea acestei societăți și constituirea a două societăți separate: una de științe istorice și cealaltă de științe filologice. Această hotărâre — sugerată de altfel de forurile superioare⁵⁰ — a avut o importanță deosebită pentru structura organizatorică și viitoarea activitate a Societății de științe istorice. În după amiaza aceleiași zile, lucrările Conferinței pe țară au fost continuate, separat, de cele două societăți nou constituite și fiecare societate și-a adoptat statutul propriu și și-a ales organele de conducere.

Conferința pe țară din 10 februarie 1968, după lungi dezbateri⁵¹ a aprobat noul statut al Societății de științe istorice. Acest nou statut — după cum apreciaseră unii delegați — „reprezintă rezultatul experienței acumulate de Societate în cei aproape 20 de ani de existență”⁵² și aducea precizări importante în privința: scopului, sarcinilor, structurii organizatorice, organelor de conducere și filialelor Societății. Spre deosebire de vechiul statut, noul text conținea o serie de completări și prevederi menite să amplifice și să impulsioneze activitatea profesorilor de istorie, membri ai Societății. Astfel, se prevedea, de la început, că „Societatea de științe istorice din Republica Socialistă România (S.S.I.) este organizată și funcționează ca persoană juridică”, în cadrul legilor țării și a statutului, „sub îndrumarea și controlul Ministerului Învățământului” și că, prin întreaga sa activitate, „contribuie la înlăuntrirea politicii partidului și statului în domeniul științei și culturii”. Se arăta că Societatea urmărește: „să stimuleze cercetarea științifică și metodică în domeniul științelor istorice” și interesul tineretului pentru studiul istoriei; „să contribuie, la îmbunătățirea activității metodicodidactice” a profesorilor de specialitate din învățământul de toate gradele; să colaboreze cu celelalte societăți științifice din țară și de peste hotare; să sprijine activitatea cercurilor sau asociațiilor științifice ale elevilor⁵³.

Statutul — prin articolul 5 — preciza că, pentru realizarea scopului ce și l-a propus, Societatea de științe istorice „desfășoară următoarele activități principale:

a) organizează ședințe de comunicări și informări științifice, referate, colocvii, simpozioane, consfătuiri, sesiuni științifice și metodicodidactice, congrese naționale; organizează

⁴⁸ Ibidem, Dosarul Conferinței pe țară din 10 februarie 1968. f. 287—288.

⁴⁹ Ibidem, f. 209; vezi și Registrul de procese verbale, III, f. 61.

⁵⁰ În cuvântul adjunctului Ministrului Învățământului, Miron Constantinescu — participant la Conferință —, s-a elogiat activitatea de până atunci a Societății de științe istorice și filologice subliniindu-se totodată necesitatea disjunerii acestei asociații în două societăți distincte care să contribuie și mai mult la intensificarea și diversificarea muncii științifice și metodice a cadrelor didactice de specialitate (Arhiva Societății, Dosarul Conferinței pe țară din 10 februarie 1968, f. 224—226). În privința activității Societății, analizată de Conferința pe țară din februarie 1968, vezi și revista „Studii”, 21, nr. 3/1968, p. 551—533.

⁵¹ În cadrul acestor dezbateri au fost aduse mai multe amendamente proiectului de statut prezentat de N. Adăniloae, în numele și din însărcinarea vechiului birou al Societății. Totodată, Conferința a respins unele propuneri ale delegaților care cereau lărgirea atribuțiilor consiliului de conducere în dauna biroului, ori admiterea elevilor de liceu ca membri ai Societății. (Arhiva Societății; Dosarul Conferinței pe țară din 10 februarie 1968, f. 175—177 și 181—183).

⁵² Ibidem, f. 7.

⁵³ Ibidem, f. 60—61.

excursii de studii și de informare, cursuri de vară, schimburi de experiență, consultații; participă la manifestări interne și internaționale cu caracter istoric; organizează schimburi de publicații și de informații științifice pe plan național și internațional;

b) editează reviste de specialitate și publică lucrări cu caracter științific și metodologic;

c) stimulează și valorifică activitatea științifică colectivă și individuală a membrilor săi." Se sublinia totodată că Societatea organizează concursuri de lucrări științifice pentru profesori și, de asemenea, concursuri pentru elevii din învățământul secundar⁵⁴.

Articolul 12 prevedea că Societatea își desfășoară activitatea prin trei secții: Secția de istorie a României, Secția de istorie universală și Secția de metodică. Aceste secții „fac propuneri pentru planul de muncă, și dau avizul asupra unor probleme de specialitate” și sprijină biroul Societății „pentru buna desfășurare a activității”. Președinții secțiilor erau vicepreședinții ai Societății. În privința membrilor Societății, articolul 31 stabilea ca „membri ai S.Ș.I. pot fi: cadrele didactice a căror specialitate intră în profilul Societății, cercetătorii din instituturile științifice, din biblioteci și arhive, muzee și alte instituții similare; studenții din ultimii ani ai facultăților de specialitate; alte persoane interesate de cercetările în domeniul științelor istorice”⁵⁵. Celelalte articole statuau atribuțiunile consiliului și biroului de conducere, organizarea și activitatea filialelor și subfilialelor, drepturile și îndatoririle membrilor S.Ș.I. și fondurile de care aceasta putea dispune.

După votarea noului statut, Conferința pe țară a Societății de științe istorice a ales noile organe de conducere și a aprobat totodată planul de muncă pe anul 1968. În noul consiliu de conducere au fost aleși 55 de membri (24 din capitală și 31 din provincie) reprezentând filialele din toate regiunile țării⁵⁶. Consiliul a ales apoi, din rândurile sale, noul birou al Societății, cu următoarea componență: președinte acad. Petre Constantinescu-Iași și vicepreședinți: prof. univ. Vasile Maciu, conf. univ. C. Velichi și prof. dr. Aurel Iordănescu; secretar general lector univ. Ion Dragomirescu; membri: N. Adăniloale, Ladislau Banyai, Dan Berindei, Lucia Georgian, Carol Gölner, Imreh Stefan, Gh. T. Ionescu⁵⁷, Ștefan Pascu, M. Petrescu-Dimbovița și Gh. Smarandache.

În încheierea lucrărilor Conferinței pe țară a S.Ș.I. acad. P. Constantinescu-Iași a dat îndrumări referitoare la constituirea secțiilor, la reorganizarea filialelor și la înființarea de noi filiale în toate municipiile și capitolele de județ spre a corespunde cât mai bine noii împărțiri teritorial-administrative a țării. De asemenea, subliniind că hotărârile Conferinței marchează o nouă cotitură în viața și activitatea S.Ș.I., președintele a cerut membrilor biroului și consiliului să vegheze, cu toată răspunderea, ca acțiunea de disjungere pe plan local, adică de scindare la nivelul filialelor și subfilialelor — ce se va face în lunile următoare —, să nu ducă la o stagnare a muncii Societății, ci la o intensificare și diversificare a ei⁵⁸.

Conformându-se hotărârilor și indicațiilor Conferinței pe țară, biroul Societății de științe istorice a trecut, de îndată, la punerea acestora în aplicare. La prima ședință de birou (21 februarie 1968) s-au organizat cele trei secții ale Societății desemnându-se, conform statutului, și colectivele de conducere ale acestora. Astfel, la Secția de istorie a României: președinte V. Maciu, vicepreședinte N. Adăniloale, membri: C. Corbu, I. Cupșa, C. Șerban, Venera Teodorescu; la Secția de istorie universală: președinte C. Velichi, vicepreședinte Radu Manolescu, membri: Eliza Campus, D. Tudor; la Secția de metodică: președinte Aurel Iordănescu, vicepreședinte Gh. Smarandache, membri: C. Dinu, I. Doneca, Florea Stănculescu, Maria Vasilescu⁵⁹. Activitatea secțiilor era coordonată de biroul S.Ș.I. A doua ședință a biroului (22 martie 1968) a fost consacrată organizării adunărilor generale și separării pe plan local a filialelor, a treia ședință (7 iunie 1968) a făcut o analiză minuțioasă a publicațiilor Societății⁶⁰, iar ședințele următoare ale biroului s-au ocupat de problemele curente ale activității, adoptând, de fiecare dată, și măsurile necesare pentru impulsivitatea acestei activități.

În perioada aprilie—iunie 1968 au avut loc sub îndrumarea delegaților trimiși de birou acțiunea de disjungere — între istorici și filologi — la cele 28 de filiale existente — constituirea

⁵⁴ Ibidem, f. 61—62.

⁵⁵ Ibidem, f. 64 și 68.

⁵⁶ Ibidem, f. 192—194. Vezi lista membrilor consiliului și la Robert Deutsch, *op. cit.*, p. 546—547.

⁵⁷ Gh. T. Ionescu, neparticipând la acțiunile Societății, a fost înlocuit în birou — peste câteva luni — cu Ion Șendrulescu (Arhiva Societății, Registrul de procese verbale, IV, f. 14—15).

⁵⁸ Ibidem, Dosarul Conferinței pe țară din 10 februarie 1968, f. 200—204.

⁵⁹ Ibidem, Registrul de procese verbale, IV, f. 3.

⁶⁰ Ibidem, f. 8—10.

deci, de filiale separate pe profilul celor două societăți — și alegerea noilor comitete de conducere la fiecare filială⁶¹. Aceeași acțiune de separare a avut loc, în toamna anului 1968, la nivelul subfilialelor. Totodată, ca urmare a reorganizării administrativ-teritoriale a țării, S.Ș.I. a înființat, începând din septembrie 1968, filiale în toate centrele județene nou create: Alexandria, Bistrița, Mercurea Ciuc, Reșița, R. Vilcea, Satu Mare, Sf. Gheorghe, Slatina, Slobozia, Tulcea, T. Severin, Vaslui, Zalău. Cu excepția filialelor Slobozia și Satu Mare, toate celelalte au fost înființate până la 13 decembrie 1968, dată la care comitetele lor⁶² au fost ratificate de biroul S.Ș.I.⁶³. E de precizat că o parte dintre acestea funcționaseră și până atunci ca subfiliale; după cum, în anii următori, și subfilialele: Călărași, Caransebeș și Gh. Gheorghiu-Dej vor fi transformate în filiale⁶⁴. Paralel cu aceasta, s-a constituit și acțiunea de înființare a unor noi subfiliale ale Societății de științe istorice la: Jimbolia, Sîncolaul Mare, Dej, Buzlaș, R. Sărat, Mediaș, Luduș, Cîmpina, Breaza, Oltenița etc.⁶⁵; ajungîndu-se ca în 1979, la sărbătorirea celei de-a 30-a aniversări, Societatea să aibă 45 de filiale și 46 de subfiliale, iar numărul membrilor săi să crească de la 2000 (cîți avea în 1968 secția de istorie) la 4500.

Pentru intensificarea muncii științifice și metodicodidactice a profesorilor de istorie din toate județele țării, biroul Societății a repartizat fiecăruia dintre membri săi cite 3—4 filiale spre a le vizita periodic și îndruma în permanență⁶⁶. În afară de îndrumările concrete date pe teren de reprezentanții biroului S.Ș.I. cu prilejul deplasărilor la adunările generale ale filialelor, sau la diferite alte acțiuni cu caracter științific — sesiuni, simpozioane organizate pe plan local —, conducerea Societății a convocat de mai multe ori, în acești ani, pe președinții și secretarii de filiale spre a dezbate, în ședințe de lucru, toate problemele ivite în procesul muncii lor și a recomanda soluțiile optime care să ducă la îmbunătățirea întregii activități pe linie organizatorică, științifică ori metodicodidactică. Aceste ședințe de lucru — organizate de obicei cu prilejul unor sesiuni științifice centrale — au constituit, totodată, un util schimb de experiență între filiale. De altfel, îndrumarea activității filialelor — și implicit a subfilialelor — se mai realiza prin avizarea de către birou a planurilor anuale ori trimestriale, prin trimiterea unor circulare, iar uneori și prin trimiterea de delegați pe teren spre a controla munca și a da indicații concrete. Din păcate, în ultimii ani, datorită lipsei de fonduri, îndrumarea și controlul filialelor s-a făcut din ce în ce mai rar, fapt ce a dus și la o diminuare a activității lor.

S.Ș.I. a avut, după separarea de filologie, o perioadă de activitate intensă pe toate planurile. Din 1972 au început însă să apară unele dificultăți de ordin organizatoric și mai ales financiar administrativ care au avut repercusiuni și asupra activității științifice și metodicodidactice a Societății. Pînă în 1972 fondurile Societății proveneau din cotizațiile ale membrilor, din publicații și subvenții acordate anual de Ministerul Învățămîntului. În virtutea acestor fonduri — care au crescut mereu în decursul celor 22 de ani de existență — Societatea și-a putut organiza și desfășura întreaga ei activitate, beneficiind și de un personal științific și administrativ retribuit, inclusiv de secretari de filiale cu jumătate de normă. La sfîrșitul anului 1971 Ministerul a anunțat societățile științifice că nu vor mai primi subvenții, ci vor trebui să-și găsească mijloace proprii de autofinanțare prin rentabilizarea publicațiilor, lărgirea numărului de membri, majorarea cotizațiilor, reducerea aparatului tehnic administrativ retribuit. În consecință și Societatea de științe istorice a trebuit să treacă la reducerea posturilor de secretari de filială și a aparatului central, cu excepția a doi secretari științifici (unul coordonator și altul al comitetului de redacție) și la desființarea drepturilor de autor la publicația „Studii și articole de istorie”⁶⁷.

Activitatea Societății — deși încorsetată de măsurile adoptate — a continuat totuși, timp de patru ani, să se desfășoare aproape normal pe întreaga țară, prin eforturile neprecupețite făcute de unii membri ai biroului și personalului retribuit ce mai rămăsese. La 26 mai 1976 Ministerul Educației și Învățămîntului a adus la cunoștință o altă hotărîre potrivit căreia societățile științifice — păstrîndu-și statutul de „persoană juridică”, cu fonduri proprii — vor trece pe lângă facultățile și institutele de resort din cadrul Universităților din București și vor funcționa numai pe bază obștească, fără personal retribuit. Conformîndu-se acestor măsuri, biroul a fost nevoit să renunțe și la serviciile celor două secretare științifice Zenovia Belin-

⁶¹ Ibidem, f. 5—6 și 12.

⁶² Vezi componența comitetelor filialelor și a subfilialelor din acești ani, la Robert Deutsch, *op. cit.*, p. 548—616.

⁶³ Arhiva Societății; Registrul de procese verbale, IV, f. 14.

⁶⁴ Ibidem, f. 29—30, 39 și 53.

⁶⁵ Ibidem, f. 21, 35, 39, 41—42 și 53.

⁶⁶ Ibidem, f. 38.

⁶⁷ Arhiva Societății; Registrul de procese verbale, IV, f. 43—44 și 47.

deanu-Grigore și Elvira Preda — care și-au dat aportul la realizările obținute de Societate servind-o cu abnegație și devotament aproape 20 de ani — , să revizuiască planul de muncă dând prioritate acțiunilor care se puteau îndeplini pe bază de voluntariat, sau pe colaborarea cu Uniunea sindicatelor din învățământ, știință și cultură și cu alte instituții⁶⁸.

Dificultăților financiare, din acești ani, li s-au adăugat cele de ordin organizatoric. Statutul, biroul, consiliul de conducere și comisia de cenzori aveau mandat pe patru ani, și, în februarie 1972, trebuiau să-și depună acest mandat în fața Conferinței pe țară, care urma să aleagă noile organe de conducere.

Începând din 1972, pentru a rămâne în cadrul prevederilor statutare, biroul a hotărât de mai multe ori — la 22 decembrie 1972, la 14 aprilie 1973, la 6 martie 1974, la 19 aprilie 1975, la 23 aprilie 1977, la 30 august 1978 — convocarea Conferinței pe țară în vederea alegerii unui nou consiliu, implicit a unui nou birou de conducere⁶⁹. Dar, de fiecare dată, Ministerul Educației și Învățământului — din considerente neexplicite — a aminat înerea alegerilor.

Între timp, la 1 decembrie 1977, Societatea de științe istorice a suferit o grea pierdere prin decesul președintelui ei, acad. Petre Constantinescu-Iași. Neputând avea loc Conferința pe țară pentru alegerea noilor organe de conducere, a rămas în funcțiune — cu unele modificări — tot biroul din 1968. Îmbolnăvirea și retragerea din activitate a prof. V. Maciu și I. Dragomirescu și apoi decesul președintelui au impus înlocuirea lor precum și alte modificări în componența biroului. I. Șendrulescu a fost desemnat (încă din iunie 1976)⁷⁰ secretar general, acad. Șt. Pascu președinte al Societății, N. Adâniloale vicepreședinte, iar Șt. Ștefănescu a fost cooptat membru în birou ; de altfel, în 1973, mai fusese cooptată în birou prof. Elena Cojan din Ministerul Educației și Învățământului⁷¹.

Oricum, în pofida greutăților întâmpinate, datorită zelului depus de-a lungul anilor de unii membri ai biroului — acad. P. Constantinescu-Iași, prof. V. Maciu și I. Dragomirescu (până în 1976), acad. Șt. Pascu, Aurel Iordănescu, I. Șendrulescu, Lucia Georgian ș.a. — și de unii președinți ori secretari ai filialelor — V. Popeangă (Arad), I. Cluță și I. Mitrea (Bacău), Aurel Dorcu și Dragomir Ștefan (Botoșani), I. Nicoară și Florea Salvan (Brașov), I. Mociolu (Brăila), M. Spînu (Buzău), V. Zaim (Căldărași), D. Braharu (Cluj), I. Călin (Craiova), V. Petrance (Focșani), Mircea Petrescu-Dîmbovița și Gh. Platon (Iași), Dan Popescu (Lugoj), Titus Roșu (Oradea), Mircea Zomosteanu (P. Neamț), Paul Popescu (Ploiești), V. Cimpeanu (Sibiu), C. Chindea și V. Ionescu (Suceava), Mircea Georgescu și Gh. T. Ionescu (Tirgoviște), I. Palașcă (T. Severin) etc. — activitatea Societății de științe istorice din R.S.R. a mers înainte (după cum vom arăta în continuare) chiar dacă drumul a fost uneori sinuos, iar rindurile entuziaștilor s-au mai rărit.

★

Activitatea științifică și metodică-didactică a S.Ș.I. a crescut simțitor după 1968, ceea ce denotă că separarea de filologie a fost bine venită și necesară. Propunându-și să antreneze un număr cât mai mare de profesori în munca de cercetare, să asigure o informare științifică a acestora în domeniul specialității lor și să ridice nivelul predării istoriei în învățământul de cultură generală, conducerea Societății a folosit o gamă largă de metode, de forme de organizare a activității, spre a-și duce sarcinile la îndeplinire, spre a obține rezultate optime. Astfel, pentru a veni în sprijinul perfecționării profesorilor, pentru a contribui la lărgirea orizontului lor științific și ideologic și pentru a impulsiona activitatea de cercetare pe plan local, biroul de conducere și filialele Societății au organizat numeroase sesiuni științifice ori metodic-științifice, simpozioane, ședințe lunare ori bilunare de comunicări⁷², concursuri de lucrări științifice și cursuri (lectorate), de vară în mai multe orașe ale țării.

În vederea stimulării activității științifice a profesorilor de istorie, Societatea a căutat să le trezească interesul și pasiunea spre aprofundarea problemelor de specialitate prin descoperirea de documente noi, prin valorificarea arhivelor locale și prin sădirea convingerii că un bun profesor poate deveni și un bun cercetător, poate contribui prin comunicările și articolele lui științifice la elaborarea lucrărilor mari de sinteză, implicit la dezvoltarea istoriografiei românești. Pentru o mai eficientă îndrumare a activității științifice și metodice a profesorilor, conducerea S.Ș.I. — în afară de faptul că a continuat trimiterea la filiale a unor recomandări referitoare la munca de cercetare și a unor liste tematice orientative — a organizat și sesiuni în care a dezbătut metodologia cercetării. Pe această linie se înscrie sesiunea interjudețeană organizată

⁶⁸ Ibidem, f. 73—74.

⁶⁹ Ibidem, f. 41, 56, 59—61, 65, 66, 69, 70.

⁷⁰ Ibidem, f. 72—73.

⁷¹ Ibidem, f. 59—61.

⁷² Filiala București a ținut, în unele trimestre, chiar săptămânal ședințe de comunicări.

la Tirgu-Mureș, la 25 mai 1969, cu tema *Munca de cercetare în domeniul istoriei și al melodiei predării istoriei* și sesiunea metodică-științifică de la București, din 28 decembrie 1970, cu tema *Modalitatea de elaborare a lucrărilor științifice și metodice de istorie*. Referatele prezentate la aceste sesiuni, cuprinzând indicații concrete și îndrumări speciale cu caracter orientativ și tehnic, au avut în vedere îndeosebi pe profesorii începători în activitatea științifică. La cererea participanților și, totodată, pentru a da posibilitate unui număr cât mai mare de profesori să la cunoaștință de aceste îndrumări, referatele prezentate la sesiunea de la București au fost publicate în „Studii și articole de istorie”⁷³. De altfel, îndrumarea și stimularea activității de cercetare a membrilor Societății s-a făcut și în cadrul ședințelor organizate de unele filiale, iar în anii 1968 și 1970 și prin premiile acordate unor profesori în cadrul concursului de lucrări științifice⁷⁴.

Informarea profesorilor de istorie în domeniul specialității — după cum am menționat — s-a realizat, în bună parte, în cadrul numeroaselor sesiuni științifice organizate de biroul Societății sau de filiale. Prilejuate de aniversarea sau comemorarea unor evenimente și personalități istorice, aceste sesiuni — prin comunicările lor interesante — au dat posibilitate auditorilor să-și îmbogățească cunoștințele, implicit să-și ridice nivelul de predare la clasă. În această ordine de idei vom aminti, în primul rând, sesiunile științifice consacrate următoarelor aniversări: *150 de ani de la nașterea lui Nicolae Bălcescu* (organizată la R. Vilcea, la 21, 22 iunie 1969); *20 de ani de existență și activitate a Societății* (București, 22 decembrie 1969, în colaborare cu Societatea de filologie); *Centenarul nașterii lui V. I. Lenin* (București, 11, 12 aprilie 1970); *Semicentenarul Partidului Comunist Român* (București, 12, 13 aprilie 1971); *150 de ani de la revoluția din 1821* (T. Severin, 4, 5 aprilie 1971); *25 de ani de la proclamarea Republicii* (București, 22 decembrie 1972); *100 de ani de la moartea lui Al. I. Cuza* (Focșani, iunie 1973); *300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir* (Brezua, 28 decembrie 1973); *30 de ani de la insurecția din august 1944*. (București, 19 aprilie 1974); *500 de ani de la bătălia de la Vaslui* (Vaslui 17 ianuarie 1975); *Centenarul independenței de stat a României* (București, 23 aprilie 1977); *130 de ani de la revoluția din 1848* (Craiova, 10 iunie 1978); *30 de ani de la înființarea Societății de științe istorice din R.S.R.* (București, 21 decembrie 1979). De asemenea, Societatea a organizat la Iași la 10 noiembrie 1979, în colaborare cu Universitatea „Al. I. Cuza”, o amplă sesiune științifică cu tema: *Contribuția marilor istorici din țara noastră la dezvoltarea istoriografiei românești*, sesiune dedicată celui de-al XII-lea Congres al P.C.R. La sesiunile menționate au participat mii de profesori, reprezentanți ai filialelor și subfilialelor din întreaga țară.

E de precizat că în afara acestor ample manifestări organizate de conducerea Societății, majoritatea filialelor și chiar unele subfiliale au închinat onora din aniversările menționate sesiuni științifice ori simpozioane. De asemenea, filialele au organizat, pe plan local, sesiuni ori simpozioane închinat și altor aniversări ori comemorări, cum au fost cele prilejuate de împlinirea: a 100 de ani de la nașterea lui N. Iorga, a 100 de ani de la moartea lui Avram Iancu, a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare, a 40 de ani de la luptele ceferiștilor și petroliștilor din 1933, a 190 de ani de la răscoala lui Horea, a 80 de ani de la procesul Memorandumului, a 375 de ani de la prima unire politică a țărilor române sub conducerea lui Mihai Viteazul, a 70 de ani de la răscoala din 1907, a 60 de ani de la marea unire de la Alba Iulia ș.a.⁷⁵.

Un loc important în activitatea Societății, pe linia informării și perfecționării profesionale a profesorilor de istorie, l-a ocupat organizarea cursurilor de vară. Organizând pentru prima dată, în iulie 1968, un asemenea lectorat la Vălenii de Munte, S.Ș.I. a reînnoit tradiția cursurilor de vară ale Universității populare conduse de N. Iorga. Eficiența acestor cursuri, succesul de care s-au bucurat, au determinat biroul Societății să organizeze, an de an, și în alte centre lectorate de vară: la Piatra Neamț, Cluj, Constanța, Suceava. Datorită sprijinului deosebit primit din partea rectoratului Universității din Cluj și a Institutului pedagogic din Suceava, cele două orașe au devenit centre permanente⁷⁶; exceptând vara anului 1979 când lectoratul a funcționat numai la Cluj-Napoca. Numărul profesorilor participanți la cursurile de vară

⁷³ Vezi în acest sens: Aurel Iordănescu, *Criteriile de alegere a unui subiect de lucrare istorică sau metodică și condițiile desfășurării cercetării*, în „Studii și articole de istorie”, XVII, 1972, p. 83—90; Dan Berindei, *Caracterul și tipologia lucrărilor științifice de istorie și structura lor*, *Ibidem*, XVIII, 1972, p. 89—94; Lucia Georglan, *Caracterul lucrărilor metodice de istorie și structura lor*, *Ibidem*, XIX, 1972, p. 73—78; Mariana Vasilescu, *Tehnica elaborării lucrărilor de metodică a istoriei*, *Ibidem*, XX, 1972, p. 86—93; N. Adăniloale, *Tehnica elaborării unei lucrări științifice de istorie*, *Ibidem*, XXI, 1973, p. 69—77.

⁷⁴ Arhiva Societății; Registrul de procese verbale, IV, f. 14—15.

⁷⁵ Vezi o parte din titlurile comunicărilor prezentate la sesiunile centrale și locale ale Societății în *Buletin privind activitatea Societății de științe istorice*, București, 1972.

⁷⁶ Arhiva Societății; Darea de seamă pe anii 1968—1976, f. 5.

din perioada 1968—1979 se ridică la 2000. Participanții au fost selecționați dintre membrii filialelor Societății, la care se adăugau de fiecare dată și un număr de profesori din localitățile în care se organizau aceste cursuri. În anii 1973—1976, aceste cursuri au fost organizate în colaborare cu Institutul central de perfecționare a personalului didactic, iar în ultimii ani Societatea, nemalavind fonduri, a fost sprijinită în organizarea lectoratelor de vară — ca de altfel și a unor sesiuni pe plan central — de Uniunea sindicatelor din învățământ, știință și cultură.

În fiecare an programul cursurilor de vară a fost axat pe dezbaterile unor probleme majore privind istoria României, istoria universală și metodică predării acestor domenii, precum și pe aprofundarea unor probleme de strictă actualitate referitoare la politica internă și externă a statului și partidului nostru. Totodată, în cadrul cursurilor profesorii erau informați asupra ultimelor cercetări, interpretări și concluzii ale istoriografiei românești în problemele dezbătute, precum și în legătură cu ideile ce se vehiculează în istoriografia contemporană. Expunerile au fost făcute de cadre universitare de prestigiu, oameni de știință și membri ai consiliului de conducere al Societății⁷⁷. Printre cei care au răspuns, cu promptitudine, la solicitările biroului, făcând, în repetate rânduri, expuneri interesante, trebuie menționați: acad. C. Daicoviciu, acad. Șt. Pascu, prof. univ. V. Maciu, V. Vătășanu, R. Vulpe, D. Almaș, D. Berindei, Eliza Campus, Tr. Caraciuc, N. N. Constantinescu, Fl. Constantiniu, V. Cristian, H. Daicoviciu, C. Dinu, A. Deac, M. Iacobescu, V. Ionescu, A. Iordănescu, R. Manolescu, C. Mocanu, Viorica Moisuc, Camil Mureșan, Toma Negulescu, V. Netea, N. Petreanu, M. Petrescu-Dimbovița, Aron Petric, L. Roman, Florea Stănculescu, Eugen Stănescu, Șt. Ștefănescu, I. Șendrulescu, C. Șerban, Pompiliu Teodor, C. Velichi.

Paralel cu activitatea de îndrumare a creației științifice și de informare în domeniul specialității, Societatea a urmărit și stimularea cercetărilor de metodică ale profesorilor de istorie, împărtășindu-le diverse metode și procedee de înnoire și modernizare a învățământului, spre a contribui la ridicarea nivelului de predare la clasă. Și în această direcție — în afara unor expuneri teoretice făcute în cadrul lectoratelor de vară — un loc important l-au ocupat sesiunile metodic-științifice care au constituit un eficient schimb de opinii și experiență. Iată câteva teme mari care au fost dezbătute la sesiunile metodic-științifice, organizate de S.Ș.I. în diferite orașe ale țării:

Folosirea izvoarelor istorice și a noutăților științifice în procesul de învățământ (Timișoara, 26, 27 sept. 1970); *Problemele lecției de istorie* (Sibiu, 12, 13 noiembrie 1971); *Rolul istoriei în educarea patriotică și internaționalistă a elevilor* (Brăila, 3, 4 iunie și Tulcea, 24, 25 iunie 1972); *Problemele lecției de istorie în procesul de modernizare a învățământului* (Oradea, 19 noiembrie 1972); *Pregătirea profesorului de istorie în condițiile modernizării procesului de învățământ* (Tg. Mureș, 16 iunie 1973); *Pregătirea pentru lecție a profesorului de istorie și întemeierea științifică a lecției în condițiile modernizării învățământului* (Focșani, 8 decembrie 1974); *Clasic și modern în predarea istoriei* (Lugoj, 17 mai 1975).

Pe lângă aceste sesiuni metodic-științifice — la care o bună parte din referatele prezentate au fost întocmite de profesorii bucureșteni: Aurel Iordănescu, Florea Stănculescu, C. Dinu, Louis Roman —, filialele Societății au organizat, în acești ani, o serie de dezbateri, pe plan local, la teme ca:

Educarea politico-ideologică a elevilor prin lecțiile de istorie (P. Neamț); *Corelația intra și interdisciplinară în predarea istoriei în școală* (Constanța); *Cultivarea dragostei față de P.C.R. în predarea istoriei* (Timișoara); *Contribuția documentelor de partid la aprofundarea conținutului educativ al lecțiilor de istorie* (Suceava) ș.a.⁷⁸.

Tot pe linia perfecționării predării istoriei în învățământul secundar, trebuie să adăugăm și dezbaterile organizate de unele filiale pe marginea programelor și manualelor școlare, consultațiile date profesorilor înscriși la examenul de grad, colaborarea cu inspectoratele școlare județene în pregătirea unor simpozioane privind educarea elevilor în spiritul muncii productive și, în ultimii ani, sprijinul acordat de S.Ș.I., în organizarea și desfășurarea Olimpiadei de istoria României. Olimpiada — inaugurată ca urmare a programului de măsuri stabilite de conducerea de partid în 1976 în domeniul muncii ideologice și cultural educative — a constituit, în fiecare an, o acțiune de largă audiență și amplă rezonanță în rândul elevilor care studiază istoria patriei și o îndrăgesc. La ea au participat în faza pe școală circa 25 000 de elevi, în faza pe județ circa 5 000, dar în faza finală — pe țară — au ajuns: în 1977 (la Suceava) 300 de elevi, în 1978 (la Alba Iulia) 363 și în 1979 (la Focșani) 430 de elevi.

⁷⁷ Vezi o parte din temele prezentate la aceste cursuri, precum și autorii lor, în *Buletin privind activitatea Societății de științe istorice*, p. 12—19.

⁷⁸ Vezi o parte din titlurile referatelor de la sesiunile metodic-științifice, în *Buletin privind activitatea Societății de științe istorice*.

Ca urmare a sprijinului acordat membrilor S.Ș.I., activitatea științifică și metodică din cadrul filialelor a dus, după 1968, la sporirea volumului de lucrări și comunicări elaborate pe plan local, la creșterea nivelului lor științific. Amploarea muncii de cercetare este ilustrată și prin faptul că în cele trei decenii de activitate a Societății s-au ținut — în cadrul ședințelor de comunicări, sesiunilor, simpoziunelor, organizate de filiale sau la nivel central — peste 10 000 de comunicări științifice și metodice de istorie (circa 4 000 pînă la scindare și peste 6 000 după 1968).

Realizările S.Ș.I. în domeniul cercetărilor de istorie și metodică nu se limitează însă numai la susținerea celor peste 10 000 de comunicări elaborate de membri Societății — la nivelul întregii țări —, ele pot fi urmărite și pe plan editorial. În adevăr, în cei 30 de ani de existență, Societatea a desfășurat și o bogată activitate editorială. Începînd din 1956 ea editează culegerea „Studii și articole de istorie”, din care au apărut pînă acum 38 de volume. Prin editarea acestei publicații, Societatea a urmărit să lărgească, tot mai mult, cercul cercetătorilor în domeniul istoriei și, îndeosebi, să antreneze în munca științifică un număr mare de profesori din învățămîntul secundar, membri ai filialelor din întreaga țară. Prin atragerea profesorilor în activitatea de creație științifică s-a urmărit, totodată, să se cerceteze arhivele locale și să se valorifice documentele importante referitoare la trecutul de luptă al poporului nostru.

Dacă facem o analiză statistică a sumarelor primelor 16 volume ale publicației „Studii și articole de istorie”, apărute pînă în anul 1971, constatăm că 333 lucrări, adică marea lor majoritate se referă la istoria României; dintre acestea, prin tematica lor, 8 sînt de istorie veche, 99 de istorie medie, 200 de istorie modernă și contemporană și 26 de istoriografie. Din cei 367 de autori — care le-au elaborat — 228 sînt din provincie (adică 62,12%) și 139 din București (adică 37,87%); mergînd mai departe cu statistica, observăm că 211 autori (adică 57,49%) sînt profesori în învățămîntul de cultură generală, iar 156 (adică 42,50%) sînt cadre universitare, cercetători științifici, arhiviști și muzeografi. Aceste cifre sînt dovezi peremptorii a rolului important pe care l-a avut Societatea de științe istorice în antrenarea în munca de cercetare a cadrelor didactice și în special a celor din localitățile din provincie unde posibilitățile de afirmare pe plan științific ar fi fost reduse.

Pentru a sprijini cu mai multă eficiență activitatea didactică și științifică a profesorilor de istorie, pentru ca publicația să devină un instrument cit mai util muncii la catedră, profilul ei a fost lărgit, inaugurîndu-se noi rubrici (planuri și scheme de lecții, izvoare istorice comentate, bibliografii etc.). Începînd cu vol. XVII publicația a fost deci restructurată și orientată prin întregul său conținut spre necesitățile învățămîntului istoriei; în noua formă conținutul fiecărui număr fiind în concordanță cu materia prevăzută pentru trimestrul următor al anului școlar.

E de subliniat faptul că în noua formă „Studii și articole de istorie” a devenit o publicație metodică — și de informare și orientare istoriografică a profesorilor de istorie — prima de acest gen în istoria publicațiilor românești. Configurația tematică a făcut ca publicația să aibă o audiență mai largă, să fie căutată tot mai mult de profesorii de istorie⁷⁹, permițînd Societății să-i mărească tirajul de la 2 000 ex. la 7 000 ex., fapt deosebit de edificator. Întimplător, odată cu trecerea la noul profil, colaborările la publicație nu s-au mai plătit, fapt care nu a făcut să scadă valoarea materialelor, deoarece lipsa unor materiale publicabile de la filiale a fost suplinită, uneori, de cadre universitare. Dar dacă aruncăm o privire asupra sumarelor articolelor de istorie din seria nouă a publicației (volumele XVII—XXXVIII) constatăm că, de astă dată, autorii sînt în majoritate bucureșteni, apoi 58,50% sînt cadre universitare și cercetători și numai 41,50% sînt din învățămîntul secundar. Munca biroului Societății și a comitetului de redacție al publicației „Studii și articole de istorie” trebuie deci intensificată pentru a antrena mai mulți profesori din provincie în elaborarea unor materiale publicabile care să se încadreze în noul profil al revistei. De altfel, unele

⁷⁹ Societatea a primit numeroase scrisori de mulțumire din partea profesorilor din toate unghiurile țării, care apreciază că publicația le este „deosebit de utilă în activitatea la catedră”. Dăm doar un singur exemplu edificator. La 28 aprilie 1975 profesorul Petru Bărbuță de la Școala generală din com. Straja jud. Suceava trimite o adresă comitetului de redacție în care arată: „îndrăznesc a vă scrie citeva rînduri ca unul dintre mulții profesori de istorie, care au apreciat cu multă căldură revista „Studii și articole de istorie”, fiindu-mi de un real folos în munca la catedră. Bogăția materialelor prezentate într-o sobră ținută științifică, izvoarele publicate, absolut necesare la lecții, planurile de lecții comentate, ajută profesorul de istorie în pregătirea pentru lecție și în realizarea scopului instructiv educativ” (Arhiva Societății; Dosarul: Corespondența publicației „Studii și articole de istorie”, 1974—1975).

rubrici de metodică (planuri de lecții) sînt de pe acum acoperite numai de profesori din învățămîntul secundar.

În afară de „Studii și articole de istorie”, Societatea a editat, între anii 1955—1963, mai multe lucrări individuale ale membrilor ei (P. Constantinescu-Iași, V. Maciu, Dan Berindei, C. Velich, I. Gheorghiu, Vladimir Diculescu ș.a.). Tot pe linia activității editoriale, urmînd găsirea unor noi surse de autofinanțare, S.Ș.I. a editat în 1974, pentru cabinetele școlare, un set de 8 portrete de istorici și cîrturari români, însoțite de fișe bibliografice, și în 1976 un set de 8 tablouri cu figuri de eroi și scene de luptă din războiul de independență. Extinzîndu-și activitatea editorială, S.Ș.I., a editat în 1976, în cadrul unei colecții pe care a inaugurat-o „Lecturi istorice”, lucrarea prof. Dumitru Almaș, *Scînteii de peste veacuri*, pentru elevii școlilor generale.

După cum am menționat, comunicările și lucrările elaborate de membrii Societății au abordat probleme variate din toate epocile istorice, predominînd cele de istorie modernă și contemporană. Aceste lucrări au adus contribuții interesante mai ales în domeniul istoriei locale, unde mii de profesori din învățămîntul de cultură generală, antrenați de Societate, investigînd, cu pasiune și pricepere, arhivele județene și alte izvoare documentare, devenind cercetători competenți, au lărgit sfera cunoașterii unor probleme din istoria României; unii dintre ei au ajuns mai tîrziu cadre universitare.

La aniversarea celor 30 de ani de existență a Societății de științe istorice, apreciem că realizările pe tărîmul cercetării istoriei ar fi fost mai frumoase dacă se găseau cele mai potrivite metode de activitate, dacă Ministerul Educației și Învățămîntului ar fi sprijinit Societatea în aceeași măsură ca pînă în 1972, dacă erau antrenați într-o muncă susținută toți membrii biroului și consiliului de conducere și, prin ei, întreaga masă a profesorilor din învățămîntul de cultură generală, inclusiv cel din mediu rural. Oricum, munca de cercetare a membrilor activi ai Societății, atît la nivel central cît și la filiale, s-a desfășurat cu abnegație și perseverență și mai ales cu pasiune pentru istoria poporului român.

Nichita Adăniloie

* * * Academia „Ștefan Gheorghiu”, *Contribuții la studierea istoriei contemporane a României* (coordonatori: Nicolae Petreanu, Ștefan Lache), Edit. politică, București, 1980, 366 p.

Sub auspiciile Academiei „Ștefan Gheorghiu” — catedra de istoria patriei și Partidului Comunist Român — în Editura politică a apărut o interesantă culegere de studii, care, reunite sub genericul *Contribuții la studierea istoriei contemporane a României*, punctează momente principale ale istoriei noastre naționale începând cu 1 decembrie 1918 pînă în zilele noastre.

După „Cuvîntul înainte” al coordonatrilor Nicolae Petreanu și Ștefan Lache în care sînt subliniate mobilurile editării acestui volum, urmează 21 de studii, selectate și ordonate după criteriul cronologic, semnate de prestigioși cercetători ai frontului nostru istoric, în care sînt abordate, cu competență și curaj, teme de mare însemnătate pentru clarificarea poziției față de unele evenimente cruciale consumate în perioada amintită, unde, în afara unei bogate informații, întîlnim o înaltă ținută științifică, de largă respirație patriotică, în conformitate cu prețioasele îndrumări date istoricilor de către secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu în diferite ocazii. Prin felul în care este conceput, prin valoarea teoretică și practică a acestor studii de sinteză, volumul aduce un suflu tonic asupra cercetării istoriei moderne și contemporane a României, evidențînd largile posibilități de investigație și cuprindere a unor teme importante care uneori și-au fost aprofundate sau suficient de bine înțelese pentru a fi trase concluziile cele mai adecvate. Din acest punct de vedere lectorul are multe de învățat, cartea de față fiind un adevărat curs de istorie, bine documentat, cu interpretări corecte, solid fundamentate, în lumina materialismului istoric și dialectic. Cu toate că, o parte din studiile cuprinse în acest volum constituie preocupări mai vechi ale autorilor lor, fiind cunoscute și din alte publicații, faptul că de data aceasta apar în contextul abordării întregii perioade de la 1918 încoace, împreună cu alte studii ce completează fericit informațiile anterioare sau posterioare temel respective, și că fiecare autor s-a străduit să-și sintetizeze cît mai bine

concluziile, dau o imagine de ansamblu coerentă, unitară, asupra problemelor de anvergură puse în discuție. Pentru a înțelege mai bine conținutul fiecărui articol, felul în care autorul s-a integrat tematicii generale a volumului, este necesară o lectură atentă a întregii cărți, muncă răsplătită de satisfacția descoperirii valorii de netăgăduit a istoriografiei noastre contemporane.

Volumul se deschide cu articolul *Caracterul constituant, plebiscitar al Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918* semnat de Augustin Deac, cu multe date statistice interesante în susținerea subiectului, completat de studiul lui Mircea Mușat intitulat *Confirmarea internațională a făturii statului național român unitar în memorabilul an 1918*, în care se aduc, și de această dată, puternice argumente privind ecoul favorabil în lumca timpului a gloriosului moment 1 decembrie 1918, ce încununa în mod strălucit idealul național de veacuri al tuturor românilor de a trăi în interiorul fruntarilor sale firești. Ambele materiale sînt scrise cu patos, în mod curgător, beneficiînd de o bogată informație, bine selectată și judicios folosită, convingătoare prin conținutul de idei și sursele obiective citate.

În ordinea cronologică a evenimentelor urmează articolele *Mișcarea muncitorească, socialistă din România în anii 1918—1921. Aspecte politico-ideologice*, de Vasile G. Ionescu și *Partidul Comunist Român — promotor al luptei pentru libertate socială și independență națională în anii 1921—1933* de Nicolae Petreanu, studii de mare profunzime și analiză a unor aspecte dintre cele mai importante ale mișcării noastre muncitorești, cu judecăți de valoare bazate pe documente de primă mînă ce se referă la starea de spirit și ideile vehiculate, acolo unde este cazul fiind semnalate și erorile existente, cu interpretări și concluzii clare, menite să aducă noi contribuții la cunoașterea perioadei.

Alte două articole asemănătoare ca problematică sînt cele semnate de Ion Ardeleanu *Partidul Social-Democrat în viața social-*

politică din România (1921—1933) și de Nicolae Jurcă *Mișcarea socialistă și social-democrată în viața politică a României (1934—1944)*, interesante prin ineditul unor afirmații și surse de documentare, în primul sublinindu-se aportul pozitiv al Partidului Social-Democrat în viața politică a țării, arătându-se însă și limitele și conduita sinuoasă a unor conducători ai acestuia, iar în al doilea în care se scrie că „mișcarea socialistă și social-democrată din România—componentă a frontului nostru muncitoresc—se situează, după cea comunistă, ca cea mai avansată forță politică a țării” (p. 149), ni se prezintă detaliat poziția partidelor socialiste din România, față de problemele interne și externe cu care se confrunta țara în vremea respectivă, atitudinea frunțărilor politici în diferitele situații, mai ales în anii grei ai celui de-al doilea război mondial.

Studiul *Tactica alianțelor politice folosită de P.C.R. în campania pentru alegerile comunale din anul 1926* semnat de Andrei Cardaș, așa cum arată și titlul, se referă la activitatea desfășurată de P.C.R. prin comitetele Blocului Democrației Muncitorești-Țărănești (B.D.M.Ț.) și cele de front unic în campania electorală din anul 1926, de realizare a acordurilor sau înțelegerilor cu partidele burgheze sau mic-burgheze de opoziție, cu exemplificări semnificative ce demonstrează „capacitatea comunistilor de a folosi mijloace de activitate în funcție de realitățile social-politice, de a se menține și de a se afirma în viața social-politică a țării” (p. 103).

Despre *Sistemul constituțional din România în anii 1923—1938* Vasile Avramescu ne informează, în fraze scurte și judiciose formulate, prezentându-ne principalele trăsături ale Constituției României din anul 1923, felul în care ele au fost comentate de partidele politice existente în perioada interbelică, atitudinea Partidului Comunist Român față de noua constituție decretată în februarie 1938, lupta pentru „reintroducerea unei constituții democratice cu lărgirea libertăților cetățenești” (p. 120).

Ca și în lucrările anterioare, Ion Spălățelu aduce și de această dată contribuții meritorii la elucidarea unor evenimente politice în studiul *Poziția combatantă a forșelor democratice, progresiste, în frunte cu P.C.R., față de concepțiile social-politice ale legionarismului, demascând cu virulență fascismul și pe purtătorii de cuvânt ai acestuia, folosind cu pricepere și competență literatura timpului în argumentarea tezelor sale.*

Tema *Partidul Comunist Român în fruntea luptei pentru unitatea clasei muncitoare, a tuturor forșelor democratice-antifasciste (1934—1940)* este tratată de Vincențiu Plucă într-o manieră didactică, prezentând clar

principalele forme ale unității de acțiune a clasei muncitoare specifice anilor 1934—1940.

O problemă foarte importantă, prin ineditul unor situații, susținută de o bună documentare de arhivă, este tratată în studiul *Mutații intervenite în conceptul de armată sub influența Partidului Comunist Român, în perioada 1921—1944* semnat de Constantin Olteanu, în care sînt clarificate o serie de noțiuni legate de atitudinea față de armată, precum și prezentarea concepțiilor elaborate de partidul comunist privind armata, ce „reprezentau un punct de vedere cu totul nou, distinct față de concepțiile celorlalte partide și organizații politice” (p. 167). Semnalăm, modul în care autorul analizează componența socială a armatei în perioada interbelică, mai ales a cadrelor ofițerești. În acest sens cităm următorul paragraf ce ni se pare a fi foarte edificator, „Realitatea socială complexă a fost una din cauzele ce au dus și la reconsiderarea atitudinii P.C.R. față de corpul ofițeresc. Într-adevăr, în perioada respectivă o mare parte a corpului ofițeresc provenea din categoriile de jos și mijlocii ale societății, deoarece în timpul primului război mondial, din nevoia de cadre, atît în școlile militare de ofițeri activi și de rezervă au fost admiși un număr de tineri dornici să devină ofițeri, care aveau absolvite între patru și șase sau șapte clase de liceu sau alte școli similare. La terminarea primului război mondial existau în armată peste 3000 de ofițeri din aceste categorii. După război au fost primiți în școli și licee militare orfani și fii de văduve de război, cel mai mulți dintre ei tineri din păturile sărace și mijlocii ale populației.” (p. 177).

Un alt studiu în care sînt analizate situații privind armata este și cel semnat de Vasile I. Mocanu, intitulat *Factorii care au determinat armata română să întoarcă armele contra Germaniei naziste și să participe la insurecția din august 1944*. Bogat în informații cu multe aspecte noi, contribuie la elucidarea unor probleme, ca de exemplu: starea de spirit antihitleristă a armatei române în anul celui de-al doilea război mondial, atitudinea unor generali față de dispozițiile guvernului antonescian, alianțele politice antifasciste etc.

Ca și în alte lucrări, Mihai Fătu contribuie cu analize judiciose întocmite asupra unor fenomene politice caracteristice societății românești în anumite etape istorice și în articolul *Politica Partidului Comunist Român de realizare a Frontului unic național antifascist și antihitlerist (septembrie 1940—august 1944)*, prin care este prezent în acest volum.

În *Insurecția din august 1944, începutul revoluției de eliberare socială și națională, și însemnătatea ei istorică*, Gheorghe Zaharia

aduce noi argumente în explicarea consensului național al poporului român în lupta antifascistă, al ecoului internațional al acestuia și al contribuției României la înfrângerea Germaniei hitleriste. Întotdeauna bine informat asupra contextului general, al situației interne și externe existente în momentul desfășurării evenimentelor la care se referă, Gheorghe Zaharia găsește calea cea mai eficientă pentru a face caracterizări de substanță, solid fundamentate și riguros verificate. În acest sens ni se pare deosebit de elocventă și formularea: „Rezistența antifascistă, antinazistă în țara noastră a început în toamna anului 1940, odată cu cedarea părții nord-vestice a teritoriului național, instaurarea regimului militar-fascist, împingerea țărilor sub dominația Germaniei naziste și intrarea trupelor acestea în România.” (p. 215).

Un alt studiu de importanță deosebită, edificator chiar din titlu, este cel intitulat: *Partidul Comunist Român—moștenitorul autentic al tradițiilor luptei întregului popor pentru apărarea patriei* semnat de Ilie Ceaușescu, în care este adusă în dezbatere o teză de mare actualitate, fundamentată riguros, cu discernămint în selectarea materialelor de referință folosite. Din multitudinea de învățăminte utile, ne vom referi doar la două ce ni se par foarte semnificative și care au în mod evident amprenta personalității autorului, astfel: „În concepția comunistilor români lupta antimilitaristă nu însemna desființarea armatei permanente, cum s-a interpretat uneori, ci educarea revoluționară a ostașilor, atragerea lor alături de masele muncitoare în armată”. (p. 235) sau „Din studiul diferitelor documente ale epocii, se desprinde clar ideea că Partidul Comunist Român, de la înființarea sa a elaborat în mod științific, în lumina tezelor revoluționare, bazat pe realitățile societății românești, concepția luptei întregului popor în țara noastră pentru apărarea libertății și independenței naționale a României” (p. 242).

Cel de al doilea coordonator al volumului, Ștefan Lache, este prezent cu substanțialul studiu *Lupta poporului român pentru libertate, independență și suveranitate națională în anii 1944—1947*, unde, alături de informații dense, aduce în dezbatere importante probleme politice ale perioadei, găsindu-le rezolvări teoretice și practice, emițind formulări deosebit de adecvate pentru fiecare. Corelația dintre factorii interni și cei internaționali este făcută în baza unei bogate documentări, la obiect și în conformitate cu realitățile existente.

Un studiu scurt dar consistent este semnat de Aron Petric sub titlul *Unitatea de acțiune a clasei muncitoare—forța de bază a revoluției populare-democratice. Înfrățirea deplină unității a mișcării muncitorești din România*.

Important prin tema aleasă, bine structurat, articolul conține concluzii și aprecieri deosebit de valoroase, dintre care cităm: „Făurirea partidului unic muncitoresc în România—una din primele țări în care s-a realizat unitatea ideologică, politică și organizatorică a clasei muncitoare — a reprezentat, astfel, corolarul firesc al unui îndelungat proces de maturizare a proletariatului, al luptei consecvente duse de Partidul Comunist Român pentru lichidarea scizivității, acțiune sprijinită de elementele înalte din rindurile social-democraților, de alți militanți ai mișcării muncitorești” (p. 273) sau, referindu-se la aportul P.C.R. la îmbogățirea tezaurului concepției materialist istorice, autorul scrie: „Experiența dobândită de partidul nostru în lupta pentru dezvoltarea unității de acțiune a proletariatului, iar apoi pentru înfrățirea unității sale depline în cadrul unui singur partid precum și în opera de făurire a unității moral-politice a întregului popor în jurul clasei muncitoare, reprezintă nu numai o cucerire de mare preț a forțelor revoluționare din țara noastră, ci, totodată, o contribuție teoretică și practică în rezolvarea problemelor complexe pe care le ridică colaborarea diferitelor detașamente ale mișcării muncitorești, pe plan național și internațional”. (p. 274).

Activitatea desfășurată de tineretul comunist pe multiple planuri, în deosebi în domeniul politic și organizatoric, este expusă pe larg în articolul *Locul și rolul Uniunii Tineretului Comunist în mișcarea revoluționară din România*, redactat într-o manieră ușor accesibilă cititorului, de către Gheorghe Sbirnă. Folosind date și informații din istoria U.T.C., autorul se oprește asupra unor momente principale, marcându-le prin considerații proprii.

O temă teoretică și practică de mare actualitate politică este cea abordată de Marin Voiculescu în studiul *Edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate—temele a suveranității și independenței României*, în care se aduc noi și importante elemente în clarificarea și explicarea conceptului de societate socialistă multilateral dezvoltată, în baza documentelor elaborate de ultimele congrese ale partidului nostru și a scrierilor tovarășului Nicolae Ceaușescu.

Sensuri contemporane ale independenței României se întitulează interesantul eseu semnat de Titu Georgescu, în care se îmbină strălucit bogata informație istorică și stilul de rară frumusețe, cu care ne-a obișnuit autorul în toate scrierile sale.

Volumul se încheie cu un valoros studiu de sinteză intitulat *Tradiții internaționaliste. Relațiile de colaborare și solidaritate ale P.C.R., cu forțele revoluționare, progresiste și antiimperialiste din lumea întreagă datorat specia-*

Istului în problemă Traian Caraciuc, ca o apoteoză, bine gândită, a multor concluzii ale materialelor cuprinse în acest volum, concluzii legate de activitatea internaționalistă a partidului nostru. Meritul principal al autorului constă în faptul că în afara concretizării raporturilor internaționale ale partidului și statului, face o serie de explicații și comentarii utile asupra unor principii de bază ale acestor raporturi din perspectiva experienței istorice de până acum, cu învățăminte actuale și de viitor. Un exemplu convingător este și cel formulat astfel: „În concepția partidului nostru relațiile dintre țările socialiste, principiile care definesc aceste relații nu pot fi identificate cu o „alianță centralizată”, lipsită de personalitatea distinctă a fiecărei țări, ci dimpotrivă ele trebuie să contureze o formă superioară de unitate, o „unitate în diversitate”, fundamentată pe liberul consimțământ, unitate făurită în interesul fiecărei țări și a cauzei generale a socialismului” (p. 343).

Sumarul cărții, în limbile română, engleză, franceză, germană și rusă, facilitează și lectorului străin posibilitatea de a lua cunoștință de studiile cuprinse în acest volum, în marea majoritate chiar prin formularea titlului sugerind conținutul lor, și cu toată varietatea temelor, are aspectul unui volum încheiat, unitar, ca al unei adevărate cărți de istorie contemporană, în accepția de până acum a acestei periodizări.

Cu toată strădania de a face o prezentare cât mai obiectivă a fiecărui studiu, sintem convinși că n-am reușit să cuprindem bogăția de idei sau să scoatem în evidență toate părțile semnificative, originale ale fiecăruia, lăsând în seama lectorului să facă adevărata judecată de valoare. Nu putem însă să nu subliniem, importanța deosebită a acestei apariții editoriale, care, prin consi-

derațiile de ordin teoretic și de practică a construcției socialiste, aduce un aport substanțial la înarmarea ideologică și politică a specialiștilor și o largă informare, de cea mai bună factură științifică, pentru toți iubitorii de istorie.

În același timp trebuie să apreciem aportul tuturor semnatarilor la elucidarea cu îndrăzneală, cu spirit de discernământ și opinie combativă, a unor probleme sau evenimente de mare însemnătate istorică și politică, semnalară cu francheță a unor erori ale perioadei interbelice care uneori au îngreunat desfășurarea unei activități eficiente în unele domenii, și mai presus de toate modul de abordare a luptei permanente și plină de abnegație a Partidului Comunist Român pentru apărarea democrației, a demnității, independenței și suveranității naționale, a celor mai scumpe idealuri ale popoului român.

Toate considerentele de mai sus, având în vedere și „fondul de aur” existent privitor la originalitatea și conținutul tezelor de doctorat susținute la Academia „Ștefan Gheorghiu”, precum și reușita acestui prim volum, ne îndreptătesc să sugerăm continuarea acestei valoroase inițiative și îmbogățirea tematicii viitoarelor volume și cu studii de istorie universală.

Editat în condiții grafice bune, de mare accesibilitate, volumul nu este scutit, din păcate, și de unele scăpări, mai ales de ortografie. La pagina 120, insurecția... din august 1945, la pagina 178 Ungaria *hortistă* în loc de *horthystă*, ș.a.

Considerăm necesar să subliniem cu satisfacție, preocuparea tot mai atentă și constantă a Editurii politice pentru tipărirea cărții de istorie, unul din cele mai reușite și concludente exemple constituindu-l prezentul volum.

Gelcu Maksutovici

* * * *Istoria orașului Iași*, vol. I, Edit. Junimea, Iași, 1980, 668 + 9 p. + 1 pl. + 103 fig.

O lucrare atât de necesară. Cum cerute au fost întotdeauna monografiile localităților și, cu precădere ale marilor orașe (Din păcate, lipsa unora dintre ele, se resimte acut). Cunoscuta carte datorată lui N. A. Bogdan (*Orașul Iași, monografie istorică*, ed. a II-a, Iași, 1913), se dovedise, cu mai mult timp în urmă, a fi depășită. Recenta lucrare consacrată celui mai de seamă oraș din Moldova, la elaborarea căreia au conlucrat apreciați istorici (redactori responsabili: Constantin Cihodaru și Gheorghe Platon) se dovedește superioară din cel puțin trei puncte de vedere: a). concepție; b). surse de informare; c). metodă.

Cîteva pagini de la început cuprind: *Cuvînt înainte* (p. 5-8), semnat de primarul municipiului Iași, Eugen Nechifor, *Introducere* (p. 9-12), întocmită de cei doi redactori responsabili, *Condițiile geografice* (p. 13-16), avînd ca autor pe C. Cihodaru, și, în fine, datele — și ele atât de importante, fără de care evoluția ulterioară a localității nu ar fi fost pe deplin înțeleasă — înmănușiate sub titlul *Societatea omenească de pe teritoriul Iașului înainte de formarea orașului* (p. 17-39), autori fiind: C. Cihodaru, D. Marin, M. Petrescu-Dimbovița.

Acest prim volum înfățișează istoria Iașilor pînă în anul 1864 și este alcătuit din

două părți. Prima parte (p. 41—351) este intitulată și structurată astfel (notăm și autorul fiecărei probleme). Orașul Iași în epoca feudală. (C. Cihodaru, V. Neamțu). Începuturile vieții orașenești (C. Cihodaru), A. Dezvoltarea orașului pînă la jumătatea secolului al XVI-lea, (C. Cihodaru). Întindere și aspect. Dezvoltarea economică și socială. Alte înțeleptniciri economice. Evenimente politice. Cultura și arta. B. Orașul Iași în perioada feudalismului Țrieu — pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea. I. *Stabilirea Capitalei Moldovei la Iași* (V. Neamțu), II. *Dezvoltarea demografică și teritorială* (C. Cihodaru). Populația. Întinderea orașului, structură și înfățișare. III. *Dezvoltarea economică*. Meșteșugurile și comerțul (V. Neamțu). Economia agricolă (C. Cihodaru), Agricultură (C. Cihodaru). IV. *Înstrăinarea hotarului orașului Iași* (C. Cihodaru). V. *Măsurii edilitare*. Salubritate. Construcții (C. Cihodaru). VI. *Obligațiile orașenilor din Iași față de domnie*. *Administrația, justiția și fiscalitatea* (C. Cihodaru). VII. *Iașul, teatrul al unor evenimente istorice mai importante în perioada feudalismului Țrieu*. *Mișcări și răscoale populare* (C. Cihodaru). Perioada de la jumătatea secolului al XVI-lea pînă la începutul domniei lui Vasile Lupu. Iașul în timpul domniei lui Vasile Lupu. Capitala Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea. Orașul Iași în prima jumătate a regimului fanariot. VIII. *Cultura în perioada feudalismului Țrieu* (C. Cihodaru). 1. *Dezvoltarea culturii la Iași în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea*. Învățămîntul. Înfățișarea școlii domnești din Iași. Activitatea tipografică. Traduceri în limba română. Alte manifestări culturale. 2. *Iașul, centru cultural al Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea*. Învățămîntul. Tipărituri. Traduceri în limba română. Istoriografia. 3. *Dezvoltarea culturii în Iași în prima parte a epocii fanariote*. Învățămîntul. Activitatea tipografică. Traduceri în limba română. Bibliotecă. Activitatea în domeniul istoriografiei. IX. *Monumentele istorice și de artă* C. Cihodaru). Construcții civile. Monumente de artă religioasă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și din prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Cuprinsul celei de a doua părți (p. 352—611) este următorul (menționăm și aici numele autorilor): orașul Iași în epoca modernă (C. Cihodaru, V. Cristian, Gh. Platon, D. Rusu, M. Timofte). A. Orașul Iași din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea pînă la perioada regulamentară. I. *Întindere și aspect* (C. Cihodaru), II. *Populația orașului* (Gh. Platon). III. *Dezvoltarea economică* (C. Cihodaru). Meșteșugurile. Manufacturi.

Comerțul. Piețe. Iarmaroace. Economia agrară. IV. *Preocupări edilitare și în legătură cu salubritatea orașului* (C. Cihodaru). Distrugerea periodică a orașului; incendii. Alimentarea orașului cu apă. Întreținerea ulițelor. Iluminatul. Medicii. Spitale. Construcții. V. *Mișcări și frământări sociale și politice de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea* (Gh. Platon). Iașul în timpul revoluției de la 1821. B. Orașul Iași de la Regulamentul organic pînă la organizarea municipalityții. I. *Orașul Iași în perioada regulamentară* (D. Rusu). Ocupația rusească din 1828—1834. Organizarea administrativă și situația edilitar-urbanistică. Dezvoltarea economică. Industria. Comerțul. II. *Mișcări sociale și politice anterioare revoluției de la 1848* (Gh. Platon). III. *Iașul în timpul revoluției de la 1848* (Gh. Platon). IV. *Iașul în timpul Unirii și a domniei lui Alexandru I. Cuza* (M. Timofte). *Dezvoltarea culturală a Iașului din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea pînă în epoca Unirii* (C. Cihodaru, V. Cristian). Cultura în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea (C. Cihodaru), Cultura în prima jumătate a secolului al XIX-lea (V. Cristian).

Am redat întocmai capitolele și subcapitolele spre a se înțelege că unele subiecte (vezi spre pildă, ultimul capitol privind dezvoltarea culturală) sînt fragmentate. Totodată, redarea în extenso a conținutului vrea să evidențieze și un merit deosebit al lucrării; anume, cuprinderea problematicii complexe pe care o reclamă trecutul atît de însemnat al orașului Iași, nu simplist, ci atît de profund, constituie — trebuie să recunoaștem — un element fundamental în judecarea valorii cărții, element ce ne obligă, se înțelege, la o apreciere pozitivă.

În final, în afara concluziilor, întocmite de C. Cihodaru și Gh. Platon (p. 612—613), este prezentată și o bogată *Bibliografie* (lucrări teoretice, izvoare, lucrări generale, lucrări speciale, p. 614—637); în continuare sînt înscrise următoarele: *Indice*, (onomastic și toponimic, alcătuit de C. Cihodaru, p. 639—668, pe care l-am fi dorit și de lucruri), *Prescurtări* (p. 669), *Cuprins* (de ce aici și nu la sfîrșit?), *Planul orașului Iași în sec. XVII*, *Figurile* (de ce nu începe, cum ar fi fost firesc, cu fig. 1?), *Harta descoperirilor arheologice de pe teritoriul orașului Iași și împrejurimile lui* (care, inexplicabil, apare ultima) — însoțite de lista lor.

Unul din meritele cărții este acela al folosirii multor izvoare necunoscute (mai cu seamă diplomatice, de arhivă), alături de altele, bine știute, dar pînă acum, nu toate, just interpretate.

Asupra periodizării istoriei orașului Iași stabilită de autori (explicațiile punctului de

Vedere sînt date în *Introducere*, p. 10–12), avem a face o observație. Noi considerăm că o dată cu reformele lui Constantin Mavrocordat (mijlocul sec. al XVIII-lea, deci) și nu în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, putem vorbi, de inaugurarea unei noi epoci în istoria țării și, se înțelege, a Iașilor, anume, cea modernă. Nu-i nici cadrul, nu dispunem nici de spațiul necesar dezvoltării argumentației noastre. Prin reformele în sine s-a urmărit modernizarea instituțiilor românești. S-a reușit, parțial, ce-i drept. Dar elementul fundamental, determinant, care ne face să considerăm începutul epocii moderne, acum și nu altcînd, fi constituie desființarea relațiilor de șerbie. (Ne exprimăm nedumerirea asupra referirii autorilor la „starea de șerbie” a țărănimii în epoca modernă, p. 389).

Prezentarea evoluției orașului Iași, nu de sine stătător, nu în afara ansamblului, cadrul istoric românesc, merită a fi subliniată în chip deosebit, ca una dintre reușitele lucrării. Dacă pentru epoca feudală sînt înscrise mai multe informații cu privire la legăturile (ce s-au dovedit permanente și complexe: comerț, mișcări de populație, cultură ș. a.) dintre orașul Iași și celelalte meleaguri românești (moldovene, muntene, transilvănene), apoi, pentru epoca modernă, cînd izvoarele istorice sînt mai bogate, cînd realitatea istorică este mai evidentă, datele realsite aici apar insuficiente.

Se păstrează, de regulă, o anumită proporție, un judicios raport între însemnătatea evenimentului sau fenomenului abordat, a importanței perioadei istorice descrise și spațiul acordat în economia lucrării. Ne îngăduim să menționăm, totuși, faptul că, unele momente, evenimente, fenomene, etape puteau fi mai bine conturate (ex.: Cucuteni, Ștefan cel Mare, Constantin Mavrocordat, 1848 – ca să folosim nume și date-simbol). Amplu și argumentat sînt prezentate subcapitolele: dezvoltarea economică, întinderea și aspectul orașului, problemele demografice în diferite perioade istorice. Din păcate, pentru perioada feudalismului târziu, lipsesc unele date importante din dezvoltarea demografică (socio-juridice, descrierea locuințelor) sau sînt reluate fără justificare unele aspecte demografice la capitolul consacrat dezvoltării economice (p. 87–164). Mai restrîns descrise în prima parte a monografiei sînt evenimentele politice (de pildă, participarea leșenilor la faptele petrecute în afara capitalei moldovene). Din epoca modernă, printre temele deosebit de bine tratate ni se pare a fi aceea intitulată *Iași în timpul revoluției de la 1821* (p. 456 și urm.).

Era de așteptat ca unor personalități ale vieții culturale românești legate de mediul

leșean prin ceea ce au creat (ex. istoricilor – și nu cronicarilor, cum greșit se apreciază – Grigore Ureche, p. 272–274, Miron Costin, p. 286–288, Ioan Neculce, p. 310), să li se consacre un număr sporit de pagini. Sau, dacă vrei, în același spațiu să le fi fost mai puternic reliefată personalitatea. Despre Dimitrie Cantemir – intelectualul, ni se spune atît de puțin și nu acolo unde s-ar fi cuvenit mai întîi (caracterizarea se face la p. 236–237 și nu în cadrul cap. *Cultura*, p. 275–289). Aici, în Iași, el a primit învățătură în primul an al tinereții, aici trebuie că a strîns unele dintre datele informative, a făcut unele însemnări și observații ce l-au servit ulterior la elaborarea propriu-zisă a cunoscutelor sale opere; experiența sa, căpătată ca domn al țării se resimte și în lucrările sale. Ori, știut este, toate acestea (culegerea de date, efectuarea unor însemnări, schițarea unor păreri) se integrează procesului complex de făurire a unei opere. Nu uităm că, domn fiind, la Iași, ajunge la maturizarea intelectuală. Dar nu numai pentru aceste motive trebuia să i se acorde savantului român un mai întins spațiu în lucrare. Referirile la toate aceste figuri remarcabile ale spiritualității românești sînt risipite, neadunate și datorită structurii ce s-a dat capitolului consacrat culturii, pe probleme, de către autorii monografiei. În legătură cu acest capitol, noi credem că în cadrul lui trebuia tratată și arta; ea nu-i un act de cultură?).

Sîntem de părere că se cuveneau cîteva cuvinte învățămîntului neinstituționalizat, neorganizat, celui ce se realiza în practica de zi cu zi, în diverse domenii de activitate. Căci instrucția și educația un s-au efectuat în exclusivitate și mai întîi *prin* și *în* școală.

Înclinăm să acordăm un rol mai însemnat comerțului (inclusiv drumului comercial internațional ce trecea prin Iași) în dezvoltarea orașului, decît cel pe care-l acordă autorii (p. 58). În privința numărului persoanelor ce se ocupau direct și numai cu negoțul, se impunea să se aibă în vedere și pe cei ce învățau tainele negoțului, ajutoarele neguțătorilor, persoane care, de regulă, nu erau cuprinse în statisticile vremii.

Deosebit de bine conturată de către autori este ideea trecerii de la Iași – *reședință domnească* la Iași – *principală reședință domnească* și, în fine, la Iași – *capitală* a Moldovei.

Faptul că lucrarea se adresează nu în exclusivitate specialiștilor, ci unui cerc larg de cititori – a fost în intenția declarată a autorilor – nu s-a tradus printr-o diminuare a rigurozității științifice.

Deși la elaborarea *Istoriei orașului Iași*, au colaborat mai mulți istorici (un autor întocmind unul sau mai multe capitole), faptul în sine nu se răsfinge în chip negativ asupra unității ei, neexistând diferențe de stil supărătoare. Fraza este atrăgător construită, împede, caldă, autorii monografiei dovedind și cu acest prilej cit de mult a însemnat și înseamnă pentru dinșii — Iașii. Că unele fraze nu-s alese, constituite simple accidente (ex.: „Pentru îngrijirea bolnavilor, nu existau medici; chiar dacă existau, erau puțini și pregătirea lor era la nivelul științei din acea vreme” — p. 186; „Amplourea și diversitatea luptei împotriva autorității constituite — feudală, în esența sa — reflectă și pe acest plan, descompunerea vechiului regim” — p. 451; sau: „Documentul reliefează — faptul este important — că, dela reliefaarea abuzurilor unor persoane, chiar adepții legalității, se ridicaseră la condamnarea sistemului” — p. 519).

Dacă înscrilem în continuare unele mărunte greșeli (inclusiv pe cele tipografice) n-o facem cu intenția de a umbri calitățile reale ale monografiei ei, cu speranța că ele vor fi anulate într-o eventuală nouă ediție sau că nu se vor repeta — ca idee — în vol. II (p. 46, nota 6: lucrarea *Călători străini prin (1) țările române*, I, București, este tipărită în anul 1938?; despre curtea domnească din Iași se afirmă la p. 58 că este menționată într-un document intern din 8 octombrie 1438, dar că datează probabil, de la sfîrșitul sec. al XIV-lea, iar la p. 68 se notează că aceeași curte domnească datează, conform descoperirilor arheologice, de la începutul sec. al XV-lea; la p. 62, nota 35, apare RRII în loc de DRH; la p. 95, nota 46 citim Arh. St. I. Iași; Moise Moghilă voievod nu putea emite un act în calitate de domn al Moldovei la data de 9 august 1639, cum se spune la p. 194—195; la p. 335, nota 74 se repetă trimiterile la *Istoria artelor plastice din România*, II, București, 1970, p. 107—108, 114—115, iar la p. 340, nota 95 se repetă trimiterea la „Bul. Com. Mon. Ist. Rom.”, 1924; se înscrile la p. 337 anul 1842 ca moment al încheierii pictării celei mai de seamă ctitorii din Iași a lui Vasile vodă, Trei Ierarhi; titlul *Dezvoltarea culturală a Iașului în secolul al VIII-lea*, pentru epoca modernă, repetat la începutul fiecărei pagini, de la nr. 571 la nr. 671; se înscrile cu majuscule la p. 455, nota 13 *Op. cit.*, sau la p. 355, nota 17 *Breslelor*; în schimb cu inițială minusculă este

înscris cuvîntul *moldovei*, la p. 353, nota 2). Modul de a-i cita pe unii autori sau operele lor nu e unitar și economicos făcut; de pildă, se citează repetat, astfel: Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *Meșteșugurile în Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, fără ca în continuare să se înscrile simplu, firesc: *op. cit.* (ex. p. 372, nota 3, p. 389, nota 1, p. 497, nota 103); vezi în același sens și Andreas Wolf, *Beiträge zu einer statistisch — historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, Sibiu, 1805, la p. 361, nota 268, p. 408, nota 74, p. 445, nota 67; Wilkinson, *An account of the principalities of Walachia and Moldavia*, Londra, 1820, la p. 366, nota 45, p. 409, nota 75; Ecaterina Negruți-Munteanu, *Date privind structura demografică a Țărilor și orașelor moldovenești la 1832*, în *Populație și societate ...*, la p. 380, nota 31, p. 422 nota 130 (ce-i drept, de data aceasta asemănarea nu-i perfectă); I. Bogdan, *O scrisoare din 1679 a mitropolitului Dosoftei*, în „An. Ac. Rom.” MSI., s. II, t. XXXIV, la p. 270, nota 46, p. 281, nota 90. Și alte prescurtări ar fi fost binevenite (vezi p. 35, nota 12, p. 168 nota 16 ș.a.) Înadvertențe aflăm și în privința ediției istoriei lui J. L. Carra (p. 357, nota 19 și p. 434 nota 19).

Lista bibliografică putea cuprinde și abrevieri. În aceeași listă se observă și unele omisiuni (ex. amintitul studiu al Ecaterinei Negruți-Munteanu, citat totuși în note).

Printre cei care au contribuit la realizarea cărții nu-i uităm pe: Elena Chiriac (redactor), Mihail Bujdei (tehoredactor), Genevea Georgescu (autoarea copertii), Liviu Rusu (autorul fotografiilor) și, nu în cele din urmă, pe tipograful ieșeni.

Autorii înșiși — și nu avem motive să refuzăm subscrierea — „nu consideră rezultatul actual al eforturilor lor ca un punct final al cercetărilor; dimpotrivă, au convingerea că acesta poate reprezenta o bază de plecare pentru realizarea unor investigații mai profunde în istoria” Iașilor (p. 12).

Desigur, față de meritele lucrării *Istoria orașului Iași* neajunsurile ei nu-s precumpănitoare. Ea scoate în evidență rolul imens pe care această străveche așezare românească l-a avut în istoria noastră națională. Lucrarea rămîne, prin primul său volum, o realizare incontestabilă, contribuind — și nu oarecum — la îmbogățirea istoriografiei românești.

Alexandru Litgor

* * * *Relații internaționale în perioada interbelică. Studii*, Edit. politică, București, 1980, 338 p.

Istoria relațiilor internaționale dintre cele două conflagrații mondiale nu s-a bucurat, din felurite motive, de atenția cuvenită din partea istoriografiei noastre contemporane. O reținere nejustificată, o timiditate inexplicabilă s-a vădit în rarele încercări de tratare a unor probleme ale istoriei universale care nu erau în conexiune directă cu situația României. Iată de ce, dintr-un început, ținem să subliniem laudabila inițiativă a unor cadre didactice de la catedra de istorie universală a Facultății de istorie-filozofie a Universității din București * care, în colaborare cu Editura politică, pun la dispoziția specialiștilor și a iubitorilor de istorie, un număr de cinci importante studii asupra unor aspecte ale vieții internaționale din frământata perioadă interbelică.

Apreciat cercetător al relațiilor internaționale ale României în epoca modernă, Gh. N. Căzan abordează prin studiul intitulat *Problemele Orientului apropiat de la războiul mondial la conferința de pace de la Lausanne (1914—1923)*, o problematică interesantă care, prin multe din implicațiile sale, își menține o extremă actualitate în anii noștri. Începând prin a analiza situația Imperiului otoman la începutul secolului al XX-lea, autorul apreciază cu justețe că acesta „era un stat înapoiat, cu un regim despotice” în care „domnea bunul plac al sultanului și al dregătorilor centrali și locali” (p. 9), Constituția din 1876 rămânând literă moartă¹. Toate acestea au determinat nașterea unei opoziții burghezo-revoluționare², ai cărei exponenți și conducători au fost cunoscuți sub numele generice de „junii turci” și al cărei scop era regenerarea putredului edificiu otoman prin transformarea Imperiului absolutist într-un stat burghez modern, îndepărtarea dominației marilor puteri, întărirea pozițiilor burgheziei naționale etc. Izbinda revoluției burgheze din 1908 a adus la putere „comitetul „Unitate și progres”, partid politic al burgheziei naționale în

care intrau ofițeri, intelectuali, demnitari și funcționari, moșieri și alte categorii sociale” (p. 10). Cu toate schimbările intervenite în conducerea statului otoman, la începutul primului război mondial, situația țării era dintre cele mai grele. Imense datorii grevau asupra finanțelor și independenței edificiiului statal otoman. Spre exemplificare vom aminti că Franța, care deținea 62,9%, și Anglia, 22,3%, din obligațiile „Direcției datoriiilor de stat otomane”³, controlau cea mai mare parte a vieții economice turcești. Odată cu izbucnirea războiului mondial și alăturarea, după un timp, a Imperiului otoman la Puterile Centrale⁴, condițiile de existență ale maselor populare s-au înrăutățit simțitor. „În afară de impozite și obligații excepționale, care răpeau țărănilor două treimi din venitul anual în folosul moșierilor și statului, puterile „prietenese”, Germania și Austro-Ungaria jefuiau țărănimea turcă prin Direcția centrala de achiziții, care achiziționa produsele agricole la prețuri impuse de ele”, subliniază Gh. N. Căzan (p. 11). În continuare (p. 12—14) autorul trece în revistă agravarea continuă a situației interne din Imperiul otoman, atât pe plan economic, cit și politic. În acest context „guvernanții otomani au instituit un regim terorist față de populația musulmană iar împotriva armenilor s-a practicat o politică de exterminare în masă”. De asemenea, au fost luate aspre măsuri pentru controlul teritoriilor locuite de arabi (p. 13). Această situație, alături de dorința arabilor de libertate națională⁵, a determinat izbucnirea

³ M. S. Lazarev, *Politica imperialistă a Antantei în posesiunile arabe ale Turciei în anii 1914—1918*, în „Analele româno-sovietice”, Istorie, 2/1959, p. 29

⁴ Pentru împrejurările intrării Imperiului otoman în război alături de Germania și Austro-Ungaria — episodul vaselor „Goeben” și „Breslau” —, vezi la Barbara W. Tuchman, *Tunurile din august*, Edit. politică, București, 1970, p. 179—208.

⁵ Pentru situația din anii premergători războiului, trebuie să amintim că alături de organizațiile secrete care acționau în majoritatea țărilor arabe supuse turcilor, în marile capitale ale lumii luaseră ființă societăți asemănătoare, în scopul familiarizării opiniei publice mondiale cu țelurile mișcării naționale arabe. La Paris s-a înființat în septembrie 1908 „Frăția arabă osmană” care își propunea să lupte pentru apărarea Constituției otomane, pentru egalitate și bunăstarea poporului

* Gh. N. Căzan, Ema Nastovici, N. Z. Lupu, Zamfir Zorin, Constantin Bușe și Alexandru Vianu.

¹ Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 353—354

² Ion Calafeteanu, *Turcia*, în volumul *Afirmarea statelor naționale independente unitare în centrul și sud-estul Europei. 1821—1923*, vol. I, Edit. Academiei, București, 1979, p. 231.

maril răscoale arabe din iunie 1916, în Hedjaz, în Peninsula Arabice, sub conducerea lui Hussein ibn Ali, șeful de la Mecca și al fiului său Fayçal (p. 13—14)⁶. În continuare, autorul analizează numeroasele acorduri de împărțire a Imperiului otoman, încheiate între țările Antantei în anii războiului (p. 14—18). Acordând, pe bună dreptate, un loc principal acordului anglo-francez, cunoscut sub numele de „Sykes-Picot” — care era în totală contradicție cu acordul anglo-arab, cunoscut sub numele de „Hussein — Mac Mahon”^{6bis} — Gh. N. Căzan nu trece cu vederea rapacitatea celorlalți parteneri ai Antantei în însușirea „moștenirii” otomane. Foarte importantă ni se pare mențiunea că rasturnarea țarismului a împiedicat, cel puțin dintr-o parte, realizarea acestor planuri. În apelul Consiliului Comisarilor Poporulul din RSFSR „Către toți oamenii muncii musulmani din Rusia și Orient” se spunea: „Noi declarăm că tratatele secrete încheiate de țarul răsturnat privind apacarea Constantinopolului, confirmate și de Kerenski, care a fost răsturnat, sînt... desfăcute și anulate” (cf. p. 18). Amintind despre înfrîngerea Imperiului otoman, abordată cu competență de autor (p. 19—23), ne vom opri asupra discuțiilor purtate în „problema otomană” la Conferința de pace de la Paris. Problema teritoriului Imperiului otoman a fost abordată în principalul for decizional al conferinței, Consiliul celor Patru. Chiar teritoriul național turc, Anatolia, a constituit subiectul a numeroase runde de convorbiri. S-au emis rînd pe rînd mai multe idei și variante de împărțire, toate sub forma mandatului⁷. Detalii asupra

arab, menținîndu-și însă credința în sultan. Între 1913 și 1914 acționa la Beirut societatea secretă „Junii arabi”, în vederea constituirii unui stat arab independent etc.

⁶ vezi mai pe larg, la J. P. Alem, *Le Proche-Orient Arabe*, Paris, 1970, p. 10 și urm.

^{6bis} *Ibidem*

⁷ În condițiile victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie care a făcut posibilă apariția *Decretului asupra Păcii*, precum și a publicării celor „14 puncte” ale președintelui SUA, W. Wilson, nu mai era posibilă o anexare deplină a teritoriilor celor învinși, fără riscul demascării și discreditării în fața întregii lumi. În decembrie 1918 apărea la Londra o lucrare intitulată *The League of Nations: a practical suggestion*, al cărei autor, generalul Smuts, reprezentantul Africii de Sud la Conferința de Pace, releva ideea dominantă că nu trebuie făcută nici o anexare de noi teritorii, că popoarele care au fost stăpînite de puterile învinse vor decide singure forma de guvernămînt sub care vor trăi;

a ceea ce just definește autorul drept „tirguală pe seama împărțirii și nu a menținerii Turciei” (p. 26) se găsește în stenograma luate de la dezbateri de ofițerul francez Paul Mantoux, citate de altfel de autor, așa că nu vom mai insista. Remarcăm însă atenția lui Gh. N. Căzan în a prezenta extrema complexitate a contradicțiilor dintre învingători în ceea ce privește nu moștenirea extraturcească a Imperiului otoman ci, mai ales, teritoriul național turc (p. 25—34).

Despre tratatul de pace de la Sèvres, semnat la 10 august 1920, între statele aliate și asociate și „guvernul” de la Constantinopol — tratat netradus niciodată în practică, Gh. N. Căzan remarcă cu îndreptățire că prin acest act „nu numai Imperiul otoman ci și cel turc erau desființate, căci „suveranitatea” sultanului se menținea formal asupra Constantinopolului, ocupat de puterile imperialiste și asupra unei zone din Anatolia Centrală” (p. 33—34). O problemă mai puțin abordată în istoriografia noastră își găsește un loc meritat — poate cam restrîns — în studiul lui Gh. N. Căzan. Este vorba de „sistemul mandatelor” asupra țărilor arabe din Orientul Apropiat și Mijlociu, problemă care, prin implicațiile sale — și nu vedem aici nici o exagerare — și-a întins urmările pînă în timpurile cele mai recente. Determinat, cum am mai arătat, de situația intervenită la sfîrșitul primului război mondial dar și de promisiunile unora din membrii Antantei, ale Angliei mai ales, de a veni în întîmpinarea aspirațiilor naționale ale poporului evreu, risipit în lume, spre o patrie a sa, sistemul mandatelor în Orientul Apropiat trebuia să constituie baza principală a menținerii influenței statelor occidentale în regiune. Schițînd episodul atribuirii mandatelor asupra Palestinei și Mesopotamiei (Irak), Angliei, asupra Siriei și Libanului, Franței, Gh. N. Căzan arată în concluzia prezentării acestei probleme că „speranțele de făurire a unui singur

idea cu adevărat nouă era cea după care viitoarea Ligă a Națiunilor va fi legătura fostelor puteri stăpînitoare, iar aceasta va delega autoritatea sa unui mandatar (Société des Nations *Le système des mandats*, Genève, 1945, p. 16—17). Era pentru prima dată cînd acest termen, transpus din dreptul privat englez în dreptul internațional public, apare în relațiile dintre state. Sistemul mandatelor și-a găsit un sprijinitor fervent în președintele Statelor Unite căci reprezentă, cum nota un apropiat colaborator al său, secretarul de stat, Robert Lansing, „ideea de supraveghere internațională, în mod special dragă președintelui, ideea al cărei avocat s-a făcut” (vezi în *Les Memotres de Robert Lansing*, Paris, 1925, p. 125).

stat arab independent în Orientul Apropiat și Mijlociu nu s-au realizat, iar popoarele, arabe au trebuit să lupte încă un pătrar de veac pînă la înlăturarea dominației imperialiste străine” (p. 38). Trebuie însă să subliniem, referitor la mandatele de categoria „A”, analizate aici de Gh. N. Căzan, că popoarele supuse acestor mandate nu erau nici pe departe „incapabile de a se conduce ele însele” chiar în „condițiile deosebit de grele ale lumii moderne”, cum stipula articolul 22 din Pactul Societății Națiunilor. Se poate afirma, cu credința că nu greșim, că mandatele nu au fost altceva decît niște protectorate și că, cum remarcă un contemporan, „altruismul aparent al sistemului trebuie să facă jocul dorințelor materiale și egoiste ale puterilor mandatare”⁸.

De un loc meritat în economia lucrării se bucură problema luptei naționale a poporului turc, pentru salvarea și renașterea patriei, relevarea locului și rolului lui Mustafa Kemal în îndeplinirea acestor deziderate. În fața pericolului determinat de faptul că, la sfîrșitul războiului, trupele puterilor imperialiste au ocupat o parte însemnată a teritoriului Turciei europene și asiatice” (p. 39) din sinul poporului turc a luat naștere o amplă „mișcare de rezistență populară” care a luat curînd caracterul unui război de eliberare națională. Cu justete, Gh. N. Căzan subliniază că „în războiul de independență țărînimia a oferit cele mai însemnate forțe umane și materiale, dar forța conducătoare a fost burghezia națională aliată cu moșierimea liberală și unii reprezentanți ai clerului musulman ... (și) ... forța organizatorică principală a revoluției burghezo-democratice și a războiului de independență au constituit-o ofițerii” (*ibid.*). În fruntea efortului național s-a găsit cel care a fost „inspiratorul și conducătorul luptei pentru salvarea ființei naționale a poporului turc”, generalul Mustafa Kemal Pașa, eminent conducător politic și comandant militar. Confruntat cu masiva intervenție imperialistă, la care s-a adăugat curînd invazia militară greacă susținută de „mărețe” vise bizantine, cu încercările reacțiunii constantinopolitane ce căuta — chiar cu prețul trădării naționale — să-și păstreze intacte privilegiile, poporul turc și-a întors speranțele către nolle organe ale puterii ce se făureau în Anatolia Centrală sub conducerea directă a lui Mustafa Kemal. Ultima parte a lucrării Gh. N. Căzan o dedică prezentării conferinței de la Lausanne care a rezolvat

problema noului tratat de pace cu Turcia republicană și a stabilit un nou regim internațional al strîmtorilor. În felul acesta „războiul de independență și eliberare națională al poporului turc din anii 1919—1922 se încheia victorios” (p. 63—64), deschizînd calea spre „era” reformelor lui Atatürk, cum subliniază în finalul valorosului său studiu Gh. N. Căzan.

Ne permitem să amintim cîteva inadvertențe, inclusiv erori de tipar, în alcătuirea notelor și trimiterilor bibliografice; autorul lucrării *L'Italie et la Palestine* se numește Silvio Minerbi și nu Minebsi, cum apare la nota 64; culegerea de documente *Les déli-berations du Conseil des Quatres* a fost realizată de căpitanul Paul Mantoux — citată așa cum este, la notele 65, 71 și următoarele, pare a fi anonimă; la nota 67, citim: S. P. Cosmin, *op. cit.*, p. 392, pentru ca abia la nota 69 să aflăm titlul lucrării respective, anume: *Dossier secrets de la Triple Entente, Grèce 1914—1922*, Paris, 1969; titlul corect al traducerii în limba franceză a amintirilor secretarului de stat al SUA, din anii războiului, este *Les Mémoires de Robert Lansing*, Payot, Paris, 1925 și nu R. Lansing, *Mémoires*, cum apare scris la nota 104.

Ema Nastovici, amplificînd o serie de preocupări mai vechi¹⁰, supune atenției cititorilor studiul intitulat *Unele implicații ale problemei reparațiilor germane în anii 1919—1924*. Cu justete, autoarea remarcă faptul că „printre problemele care au constituit obiectul unor aprige confruntări între reprezentanții marilor puteri învingătoare la Conferința de Pace de la Paris, problema reparațiilor germane a ocupat, alături de problemele granițelor apusene ale Germaniei și Saarului, locul principal în dezbateri” (p. 79). Este, și acesta, un mod de a avertiza pe cititor asupra complexității și amplitudinii problemei reparațiilor germane, a felului în care aceasta a amplificat contradicțiile dintre învingători, pînă în măsura în care Georges Clemenceauu întrebă despre desfășurarea lucrărilor — pe această temă la Conferința de Pace, declara cu nota sa specifică de umor brutal: „*Admirablement, nous étions en desacord sur tout*”¹¹. În fond, un aspect esențial al problemei reparațiilor, a constituit, cum bine sesizează Ema Nastovici (p. 81) încercarea puterilor învingătoare de a arunca întreaga responsabilitate pentru declanșarea războiului pe umerii Germaniei,

¹⁰ Ema Nastovici, *Implicații economice și politice ale crizei reparațiilor din anul 1923*, în „*Revista de istorie*”, tom. 30, nr. 9, 1977, p. 1607—1684

¹¹ apud Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919—1923)*, Edit. Junimea, Iași, 1976, p. XXII

⁸ vezi în același sens, la Radu Meitani, *Istoria diplomatică și a relațiilor internaționale de la 1910 la 1930*, București, 1942, p. 236

⁹ R. Lansing, *op. cit.*, p. 127

absolvindu-se pe sine de orice răspundere¹². După ce trece în revistă lucrările Conferinței de Pace în privința reparațiilor, finalizate prin art. 231 — 249 din Tratatul cu Germania, autoarea afirmă următorul punct de vedere, căruia ne raliem pe deplin: „rezolvarea parțială a problemei reparațiilor germane în Conferința de Pace de la Paris, a făcut ca ea să rămână obiectul principal al disputelor dintre învingători, pe de o parte și învinși, pe de altă parte, o perioadă ce s-a întins pînă în ajunul prăbușirii Republicii de la Weimar. Ea și-a pus amprenta pe evoluția relațiilor internaționale multă ani după încheierea războiului, provocând momente de criză cu grave consecințe” (p. 84) /subl. ns./ În continuare, studiul analizează evoluția problemei reparațiilor germane în anii imediat următori încheierii păcii. În cadrul conferințelor interaliate de la Paris (1920), San Remo (1920), Spa (1920), din nou Paris (ianuarie 1921), problema fixării cuantumului general și a anuităților a rămas nerezolvată. Abia în cadrul conferinței de la Londra (martie — mai 1921) s-a ajuns la un „acord”. Germania a fost obligată la plata unei sume de 132 miliarde mărci aur. Anual trebuia să achite, în produse sau devalize convertibile, două miliarde mărci aur, la care se adăuga un echivalent a 26% din totalul exporturilor sale¹³. Hotărîrea avea un caracter ultimativ (p. 95). Evoluția situației interne din Germania — haosul economic tot mai profund, relativa instabilitate guvernamentală corelată cu presiunile grupărilor extremiste de dreapta — a determinat treptat imposibilitatea acestora de a-și onora obligațiile. În aceste condiții, arată E. Nastovici, „a început un nou capitol în problema reparațiilor, în relațiile dintre învingători și învinși, cunoscut în istoria relațiilor internaționale sub numele de „criza Ruhrului” (p. 104). Autoarea studiului prezentat în aceste rânduri, analizează amplu etapele ocupației franco-belgiene, atitudinea celorlalte state, opoziția poporului german față de această gravă imixtiune și atingerea a suveranității sale și, în final, eșecul acestei întreprinderi. Studiul lui E. Nastovici se încheie prin a aminti

despre lucrările conferinței interaliate de la Londra, din 1924, care a dus la ordinea zilei planul Dawes de reglementare a datorțiilor germane. Nu putem decît să ne exprimăm regretul pentru faptul că în cuprinsul acestui reușit studiu nu și-a găsit un loc mai adecvat situația României în amplul context al problemei reparațiilor germane și pentru nefolosirea materialelor publicate în volumul de *Discursuri* al lui Nicolae Titulescu, respectiv cel înregistrat de autorul selecției amintite — R. Deutsch — sub numărul de ordine 13, care cuprinde declarația din 19 martie 1923 cu privire la reparațiile de război și cel de la nr. 14, unde apare cu claritate poziția României în problema generală a reparațiilor — memoriu prezentat de Nicolae Titulescu în a treia ședință plenară a amintitei conferințe de la Londra (28 iulie 1924). Micș erori, între care unele probabil de tipar, le sesizăm la nota 6 (titlul lucrării); 7 (numele autorului); nota 12 (prenumele autorului lucrării citate). Aceste minore observații, evident, nu umbresc cu nimic semnificația și valoarea acestui merituos studiu.

N. Z. Lupu abordează prin studiul intitulat *Conflictul italo-etiopian și problema nerecunoașterii achizițiilor teritoriale obținute prin forță*, o problemă larg dezbătută în istoriografia internațională¹⁴, chestiune care a preocupat pe majoritatea analiștilor perioadei interbelice.

Dintr-un început trebuie să menționăm că s-ar fi resimțit necesitatea prezentării unor antecedente ale conflictului italo-etiopian, care, chiar dacă nu ar fi investigat situația pînă în ultima parte a veacului trecut cu episodul Adua (1896), ar fi fost necesar să aducă în discuție coordonatele acestui conflict, cel puțin din momentul instaurării fascismului la cirna Italiei. Venirea lui Mussolini la putere „a însemnat în politica externă a Italiei începutul unei etape noi, caracterizată prin accentuarea tendințelor de expansiune imperialistă”¹⁵, „ducele” afirmînd în repetate rânduri „vocația colonială” a Italiei. În condiții — a căror analiză nu-și are locul în aceste rânduri — specifice, determinate, parțial, și de configurația geopolitică a continentului negru, privirile expansionismului colonial Italian s-au așin-

¹² Tratatul de pace de la Versailles dădea acestui punct de vedere întreaga greutate a unui act politico-juridic internațional, unanim recunoscut: (art. 231: „... Germania recunoaște, că Germania și aliații săi sînt răspunzători...”, etc., etc. — cf.: A. Vianu, Z. Zamfir, C. Bușe, Gh. Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente*, I, (1917—1939), Edit. didactică și pedagogică, București, 1974, doc. nr. 5, p. 31

¹³ vezi și Emilia Bold, *op. cit.*, p. 17

¹⁴ vezi, spre exemplu, Nicolae Dascălu și Patricia Eggleston, *Războiul italo-etiopian (1935—1936) în istoriografia universală*, în „Revista de istorie”, tom. 31, nr. 10, 1978

¹⁵ N. Z. Lupu, *Etiopia — obiectiv important al politicii de expansiune colonială a fascismului italian*, în „Analele universității București”, Istorie, Anul XXII, nr. 1, 1973, p. 159

tît asupra Etiopiei care, prin poziția sa geografică — de adevărată răscruce în Africa răsăriteană — și prin independența sa politică — deci aparent celelalte puteri occidentale nu apăreau afectate, se profila drept prada ideală pentru un agresor rapace și decis la acțiune. Războiul italo-etioopian început la 3 octombrie 1935 s-a încheiat, formal, prin ocuparea capitalei Etiopiei, Addis Abeba, la 5 mai 1936 și prin proclamarea imperiului la 9 mai același an. Așa cum arată N. Z. Lupu în începutul studiului său „anexarea Etiopiei a dat o nouă și puternică lovitură principiilor Pactului Societății Națiunilor, securității colective, accentuind și mai mult atitudinea tolerantă față de agresor a unor cercuri conducătoare din Franța și Marea Britanie, cele britanice dînd de astă dată dovadă chiar de un anumit zel în lichidarea cit mai grabnică a urmărilor politicii de sancțiuni împotriva Italiei fasciste a cărei inițiere și-o arogaseră” (p. 131). Situația internațională prezenta, într-adevăr, accente deosebit de grave în acel an 1936, determinate de evenimente ca: denunțarea tratatului de la Locarno și intrarea trupelor hitleriste în Renania (martie), rebeliunea fascistă din Spania începută în iulie și urmată de intervenția germanoitaliană împotriva Republicii Spaniole, constituirea „Axei Roma-Berlin” (octombrie), semnarea pactului anticomintern dintre Germania și Japonia (noiembrie)¹⁶. Iată de ce „actul samavolnic al Italiei fasciste de anexare a unui stat independent, membru al Societății Națiunilor... a provocat derută și descurajare în rîndurile membrilor Ligii... (p. 132). După ce arată că în cadrul Ligii existau, încă din momentul încheierii victorioase a agresiunii italiene, „simptome neîndoielnice ale unei evoluții care va duce în numai cîteva săptămîni la abandonarea sancțiunilor (împotriva Italiei) a căror adoptare în octombrie 1935 trezise atîtea speranțe în rîndurile susținătorilor fideli ai Pactului Societății Națiunilor” (p. 134), N. Z. Lupu procedează, pe baza unui material documentar de primă mînă — arhivele Societății Națiunilor și publicațiile oficiale ale instituției geneveze — la o amplă trecere în revistă, susținută de o convingătoare analiză, a etapelor care au dus, treptat la abandonarea onora din principiile cruciale ale Pactului și, implicit, la recunoașterea faptului împlinit, dînd astfel o primă de încurajare oricărui agresor. În primul rînd, răspunderea pentru această atitudine capitulară a revenit principalelor puteri occidentale, Marea Britanie și Franța, căci „conciiliatorii” ce se aflau la cîrmă la Londra și

Paris erau spre apogeul nefastei lor politici. Evenimentele au evoluat de așa manieră, încît în mai 1938 — doi ani de la înfringerea Etiopiei, Consiliul Ligii a hotărît ca membrii Societății Națiunilor să aibe libertatea de a proceda conform intereselor particulare, în stabilirea poziției față de anexarea Etiopiei de către Italia. În aceste condiții devine perfect justificată aprecierea pe care o formulează N. Z. Lupu în concluzia studiului său: „prin hotărîrea adoptată la 12 mai 1938, Consiliul Societății Națiunilor punea capăt dramaticelor dezbateri prilejuite de agresiunea Italiei împotriva Etiopiei. Frazele, oricît de meșteșugite ar fi fost, nu puteau disimula înfringerea Ligii, dezarmată și paralizată în fața agresorului, prin politica marilor puteri occidentale, cuprînse de iluzia că-și vor putea menține pozițiile și apărarea interesele prin înțelegere și concesii reciproce cu agresorii. Consecințele nu vor întîrzia să se arate” (p. 165).

Studiul elaborat de Zamfir Zorin, *Societatea națiunilor și agresiunea japoneză în China de nord-Est*, aduce în discuție aspecte legate de pregătirea și începutul materializării amplului plan de expansiune în Asia și Pacific, elaborat de militariștii japonezi începînd din deceniul trei al secolului nostru. Autorul face, la început, o trecere în revistă a situației Chinei după anul 1911, an în care monarhia a fost răsturnată și instaurată republica (p. 174—178). Se apreciază că „un moment decisiv pentru viitorul Chinei a fost crearea, la începutul lunii iulie 1921, a Partidului Comunist Chinez” (p. 176). Cu atît mai mult a crescut rolul P. C. Chinez în condițiile în care „burghezia națională chineză, rupînd frontul unit de luptă împotriva feudalismului și imperialismului (în 1927), a trădat, dovîndu-și astfel incapacitatea de a duce revoluția pînă la victoria finală”. Iată dar, că „în aceste împrejurări misiunea istorică de dezvoltare a revoluției chineze pînă la dobîndirea izbîndei depline a revenit proletariatului chinez, condus de partidul său revoluționar” (p. 177). În continuarea studiului sau Zamfir Zorin analizează aspecte ale politicii expansioniste, imperialiste dusă de Japonia față de China, înainte de primul război mondial, în timpul acestuia și în primii ani postbelici.

Instalarea la conducerea politicii japoneze, după război a exponenților celor mai agresive cercuri militariste nipone, a accentuat tendințele expansioniste vis à vis de China. Fundamentarea teoretică a acestor țeluri este cuprinsă în faimosul „memorandum Tanaka” (1927). Documentul stabilea cu precizie etapele ce trebuiau parcurse pentru instaurarea dominației japoneze în China, Asia și Pacific. În fruntea obiectivelor se afla Manciuria. Agresiunea niponă asupra

¹⁶ *Marea conflagrație a secolului XX*, ed. a II-a, Edit. politică, București, 1974, p. 26

Chinei de nord-est, începută spre sfârșitul anului 1931, s-a desfășurat cu rapiditate și cu succes, una din cauzele esențiale fiind „lipsa de unitate politică a Chinei, ceea ce a împiedicat unirea tuturor forțelor poporului chinez într-un front unic împotriva agresiunii” (p. 183). Lumea se găsea în fața unei situații critice ce putea genera un precedent periculos pentru pacea și stabilitatea omenirii. În paginile următoare ale studiului său (p. 184 — 215), Z. Zorin analizează reacția Societății Națiunilor în fața acestui flagrant caz de agresiune, punctînd cu măiestrie ambiguitatea atitudinii forului de la Geneva. Sint elocvente în acest sens rezoluțiile Ligii Națiunilor din 19 ianuarie, 4 și 11 martie (p. 195 — 199), care „fară a condamna cu fermitate agresiunea japoneză” urmăreau implicarea principalelor puteri occidentale în rezolvarea situației ivite în China (p. 197). Partea finală a masivului său studiu Z. Zorin o dedică prezentării activității comisiei de studiu a Societății Națiunilor, creată în decembrie 1931, în scopul studierii situației la fața locului, pusă sub președenția lui E. G. B. Lytton (p. 206 — 215). Despre raportul acestei comisii alcătuită din reprezentanții Marii Britanii, Italiei, Franței, Germaniei și Statelor Unite — iată deci, că deși S.U.A. nu făceau parte din Liga Națiunilor, nu ezitau, cînd interesele le-o cereau, să-și spună cu multă hotărîre cuvîntul în problemele internaționale — dat publicității la 2 octombrie 1932, Z. Zorin afirmă cu justețe că „tonul conciliant, moderat, care a caracterizat nu numai raportul comisiei de studiu, dar în cea mai mare parte și dezbaterile din cadrul Adunării Ligii Națiunilor, n-a determinat pe militarii niponi să renunțe la politica lor expansionistă, dimpotrivă, i-a încurajat” (p. 215).

În încheierea acestei analize, autorul formulează următoarea concluzie, căreia ne raliem integral: „În Extremul Orient a apărut la începutul deceniului al patrulea al veacului nostru primul focar primejdios de război. Agresiunea japoneză asupra Chinei de nord-est a fost unul din cele mai dramatice episoade ale istoriei interbelice a umanității. Politica imperialistă de dominație și asuprire a altor popoare, de reîmpărțire a lumii în sfere de influență lua odată cu aceasta un curs extrem de primejdios” (p. 224).

Doi apreciați istorici, cunoscuți prin preocupările lor de studierea istoriei continentului american, Constantin Buse și Alexandru Vianu, și-au intitulat masiva întreprindere din volumul de față *Din relațiile interamericane între 1918 și 1939*. Dintr-un început trebuie să subliniem drept un fapt pozitiv începerea analizelor diferitelor aspecte generate de problema în discuție, prin largi incursiuni în trecutul mai îndepărtat, care

depășesc limitele perioadei fixate de cei doi autori. Prima parte a studiului este dedicată expansiunii economice a Statelor Unite în țările Americii Latine (p. 236 — 241). Autorii subliniază faptul că penetrația economică a Statelor Unite la sud de Rio Grande s-a intensificat după începutul primului război mondial, cînd legăturile economice și comerciale ale marilor puteri europene — mai ales Anglia și Germania — cu America Latină s-au diminuat simțitor (p. 236). Penetrația economică de care aminteam, Statele Unite au susținut-o și însoțit-o intervenind cu forța armelor, numai în intervalul dintre 1891 și 1928, de peste douăzeci de ori în țările Americii Centrale (p. 239). Aceste două aspecte — mai corect spus, perfect împletite într-unul singur — au constituit mult timp constanta politicii nord-americane față de vecinii de la sud. Politica de impunere cu forța a intereselor S.U.A. în sudul continentului american și-a găsit ilustrarea perfectă în anul mandatului la Casa Albă a lui Theodore Roosevelt¹⁷, cînd s-au afirmat ideile „planetare” ale amiralului Mahan.

Partea a doua se ocupă de politica Statelor Unite față de Mexic și țările din bazinul Caraibilor și zona Americii Centrale (p. 241 — 273). Istoria raporturilor politice dintre S.U.A. și țările din zona amintită este străbătută în permanență, pentru perioada abordată de autori, de un șir neîntrerupt de intervenții militare ale puternicului vecin din nord, însoțite de schimbări în cascadă ale guvernelor din statele respective — mai mult sau mai puțin legal constituite —, de impunerea unor oneroase „acorduri” economice, într-un cuvînt de limitarea riguroasă a suveranității statelor aflate sub incidența „doctrinei Monroe”¹⁸. Iată de ce, autorii au perfectă dreptate cînd afirmă următoarele: „interesul politic al Statelor Unite față de America Latină s-a exprimat pe planul principiilor prin doctrina Monroe, pe plan instituțional prin panamericanism, iar pe plan practic prin teritoriile cucerite, protejate sau controlate de forțele militare nord-americane la sud de Rio Grande” (p. 241). Sint trecute în revistă și analizate în cuprinsul acestui capitol, aspecte legate de relațiile Statelor Unite cu Mexicul, Haiti, Republica Dominicană, Panama, Cuba, Bolivia și Nicaragua — în cazul acesteia din

¹⁷ Camil Mureșan și Alexandru Vianu *Președinte la Casa Albă*, Edit. politică, București, 1974, p. 395—411; vezi problema amplificată la Barbara W. Tuchman, *Trufașă citadelă*, Edit. politică, București, 1977, p. 153—222

¹⁸ vezi la Alexandru Vianu, *Istoria S.U.A.*, Edit. științifică, București, 1973, p. 48—49

urmă este amplu prezentată lupta de eliberare a poporului nicaraguan, condusă de Cesar Augusto Sandino, „generalul oamenilor liberi”, cum era numit de popor, (p. 260—254). Partea a treia a studiului lor, autorii o dedică controverselor diplomatice și conflictelor armate dintre țările latino-americane (p. 264—290). Caracteristica acestei problematice nu este dezvăluită chiar de la început: „greutăților interne de ordin economic și social și cele provocate de presiunile sau de controlul exercitat de capitalul străin, cu deosebire de cel nord-american, li s-au adăugat cele rezultate din numeroasele conflicte teritoriale care au măcinat America de la sud de Rio Grande ... „generate de faptul că” ... după dobândirea independenței politice, stabilirea granițelor, chiar pe baza principiului *uti-possidetis*, adoptat de toate țările, a fost extrem de complicată și dificilă îndeosebi în regiunile nepopulate sau slab populate, greu accesibile, ceea ce a dat naștere sau a facilitat dispute și conflicte între vecini”, ... cu urmări dezastruoase pentru țările beligerante” (p. 274). Ultima parte a acestui reușit și foarte important studiu se ocupă de conferințele panamericane (p. 291—300).

Un indice general, riguros întocmit de C. Bușe și N. Z. Lupu, întregeste în chip util, firesc, culegerea de studii pe care am analizat-o.

Avem a ne exprima îndoiala asupra oportunității plasării aparatului critic, cuprinzând trimiterile bibliografice și unele comentarii, la sfârșitul fiecărui studiu în parte. Pentru cititorul dornic să cunoască sursa de informare a unui autor despre o anumită problemă îi vine mult mai greu să consulte stufosul aparat critic de la sfârșit; credem că mai indicată ar fi fost simpla și clasică metodă care dă trimiterile în subsolul fiecărei pagini. Trebuie să amintim, de asemenea, a anume lipsă de coordonare care a permis ca aceeași instituție păstrătoare de documente să fie citată în două feluri — vezi „Arhiva Istorică Centrală”, cum este citată de Gh. N. Căzan și de Ema Nastovici și „Arhivele Statului București”, cum este citată de Zamfir Zorin.

Micile observații critice pe care ne-am permis să le formulăm, nu scad însă cu nimic valoarea de ansamblu și de detaliu a acestor oportune și așteptate culegeri de studii privind relațiile internaționale interbelice. Cu atât mai mult, prezenta lucrare trebuie să constituie un imbold pentru noi întreprinderi pe această temă pe cit de vastă, interesantă și plină de implicații, relativ puțin tratată, pînă acum, în istoriografia noastră.

Adrian Stănescu

FRANCO VALSECCHI, *L'Italia del Risorgimento e l'Europa delle nazionalità*, Giuffrè Editore, Roma, 1978, 480 p.

Pentru că există o istorie internațională a Risorgimentului italian pe lângă aceea națională, o istorie care angajează corelații și condiționări cu marile probleme europene, studiile reunite în acest volum sînt expresia unui program de cercetare ce și-a propus situarea mișcării risorgimentale considerată ca eveniment european, în vastul și complexul cadru internațional al epocii. Începînd cu criza societății și a statului din secolul al XVIII-lea și „revoluția liberală” a celui următor în care problema italiană ocupă în mod obiectiv un loc important, autorul reelaborează o serie de contribuții ordonate într-o expunere continuă dedicată fazelor succesive ale politicii europene referitoare la sistemul conservator, experimentul revoluționar al anilor 1848—1849, revizionismul celui de al doilea Imperiu, maturizarea procesului unificării italiene. O istorie internațională a problemei italiene deci, dar care nu se epuizează în politica internațională ci își revelează în ea fațeta cea mai semnificativă.

Politica secolului XIX nu mai e decît în parte aceea dinastică precedentă, ea reflectă viața europeană în multitudinea ei de aspecte și probleme, o viață căreia un factor nou i-a modificat fizionomia: proclamarea suveranității populare care deschide calea spre revendicarea suveranității naționale. În noul cadru făurit de progresele libertății și independenței, devizele fundamentale ale timpului, politica internațională începe să devină din ce în ce mai mult ceea ce propria denumire relevă, o politică a națiunilor, a statelor concepute ca entități de sine stătătoare, ca expresii ale națiunilor.

Unitatea italiană nu reprezintă doar apariția unui nou stat în arena europeană ci și triumful unui principiu. Protagonistă a „revoluției naționalităților”, Italia va da, împreună cu Germania, o amprentă decisivă justificării ideologice a noii Europe. Doctrina italiană a naționalității reflectă o viziune dualistă: spiritul universal propriu democrației, dreptul ginților, frăția acestora, pe de o parte; spiritul particular al națiunilor

individualismul lor, pe de alta. Între acești, poli-conceptuali, se desfășoară istoria Europei națiunilor.

Derivație și continuare a temei Italia-Europa, tema națiune-Europa este cealaltă propunere de dezbatere avansată de autor în această lucrare.

Structurat în șapte capitole, volumul examinează în primul, intitulat „Libertate și naționalitate”, ideea de națiune în istoria Italiei, tranziția de la conceptul de națiune la acela de naționalitate, doctrina naționalității în Risorgimentul italian, unele expresii ale particularismului național și în opoziție cu el, ale universalismului democratic. Până în epoca prerisorgimentală, Italia se mișcă între universalism în planul ideilor și particularism (citadin sau regional) în planul realității politice concrete. Națiunea rămâne în Italia în tot acest timp un termen literar, o tradiție culturală în care amintirea gloriei romane constituie mitul major, dominant.

Definind conceptul de națiune înțelesă ca entitate abstractă, ca principiu general, așa cum a fost proclamat de revoluția franceză, și observând individualitatea dobândită de acesta în timpul războaielor napoleoniene, autorul reține semnificația deosebită a trecerii operate de la sensul inițial, universal și abstract al acestuia, la acela individualizat și concret, de la *naftune* la *naftuni*, realități multiple și diverse.

Concepția italiană risorgimentală despre națiune reprezintă o depășire a poziției filozofiei luminilor, ca în doctrina mazziniană, cea mai perfectă expresie a spiritului romantic risorgimental. Pentru Mazzini, principiile de la 1789 sînt numai un punct de plecare. Revoluția franceză a fixat drepturile omului, nu și datorile, ea n-a văzut necesitatea de a subordona individul unui scop superior. Problema fundamentală a epocii noi e după el asociație: a reuni indivizii, îndreptîndu-i în fraternă colaborare pe drumul progresului și al civilizației. Asociația finală, țelul ultim, e umanitatea, dar privită nu ca sună a indivizilor componenți, ci ca sumă a patriilor, alianță a națiunilor chemate să-și împlinescă fiecare, în pace și înfrățire, propria-i misiune, sistem de popoare libere și egale întrajutorîndu-se și transmițîndu-și reciproc rezultatele muncii, pentru comuna dezvoltare progresivă. Pe scurt, „națiunile sînt indivizii Umanității”, muncind toate pentru scopul comun, fiecare după poziția geografică, aptitudinile proprii, mijloacele naturale de care dispune.

Fundamentul marelui edificiu al umanității este națiunea, definită de Mazzini „asociația tuturor oamenilor care prin limbă, prin condiții geografice, sau prin rolul încredințat lor de istorie, formează un singur

grup, recunosc un același principiu și se îndreaptă, ocrotiți de un drept comun, către cucerirea unui același scop”. Este dar insuficientă unitatea etnică și geografică pentru constituirea unei națiuni, ca de altfel și unitatea lingvistică și culturală. Națiunea este pentru Mazzini, un act de voință. Pentru a se întemeia o națiune, e necesar ca un popor să aibă conștiința constituirii ei, să aibă o „voință națională” pe care să știe să o traducă în acțiune. Naționalitatea nu este în viziunea mazziniană un dat, ci o cucerire, națiunea nu este o realitate preexistentă, ci o devenire istorică.

Dacă umanitatea există numai ca „asociație a patriilor”, patria dobîndește semnificație ca element al acelei asociații.

În viziunea sa, Mazzini respinge egocentrismul național, el vede în națiune o entitate-parte dintr-un tot, un tot care se poate numi Europa, etapă decisivă spre Umanitate. De fapt, Umanitatea se identifică pentru el cu Europa, iar problema Europei înseamnă problema naționalităților: „revoluția europeană se numește naționalitate ... Fără recunoașterea unor naționalități liber și spontan constituite, nu vom avea niciodată Statele Unite ale Europei”.

O legătură indisolubilă unește, într-o comunitate de țeluri și destin, națiunile. Cauza fiecăruia e cauza tuturor. Bătălia italiană pentru naționalitate e identică cu bătălia dată pentru libertate în toată și pentru toată Europa. Cauza Italiei e deci cauza Europei. De aceea Mazzini fondează alături de „Tinăra Italie”, frăția italienilor care cred în legea progresului și în datoria de a-și îndrepta voința și acțiunea înspre marele țel al reconstruirii Italiei ca națiune de oameni liberi și egali, unită, independentă și suverană”, „Tinăra Europă”, pact fratern între națiuni libere și egale în drepturi și în datorii, asociație de patrii independente în care fiecare își păstrează identitatea și are misiunea sa bine definită. „Tinăra Europă” e în mîntea sa, corolarul „Tinerei Italie”, consecința logică a ideii care îl stimulase să întemeieze organizația italiană, și anume a aceleia potrivit căreia revoluția italiană nu era numai o fază, un moment, un aspect al revoluției europene, ci punctul ei de plecare, un act al misiunii inițiatore a Italiei, o consacrare a rolului mărcț ce-i era rezervat.

Prin doctrina inițiativă, doctrină care rezervă Italiei misiunea de națiune-călăuză în revoluția europeană a naționalităților individualismul național era exaltat, chiar dacă în revendicarea acestui rol primordial se poate revela o valoare și o semnificație universală. Ea implică recunoașterea italienilor ca popor ales, a unei vocații mesianice a acestuia, prin urmare, manifestarea unui primat.

Exaltarea mistică și mesianică a unei investituri providențiale își găsește cea mai de-

plină expresie în celebrarea Romei. Așa cum pe ruinele Romei imperiale a apărut Roma pontificală, reprezentând formula unei noi universalități, pe ruinele papalității se va înălța cea de a treia Romă, Roma Poporului, promotoarea unității civilizației umane întemeiată pe liberul consimțământ al națiunilor. Unitatea invocată a Europei nu va putea fi inițiată pentru a transforma apoi umanitatea întreagă, decît de Italia. După cum rezultă din interpretarea dată conceptelor fundamentale, doctrina lui Mazzini izvorăște dintr-o totală, ardentă dăruire față de cauza italiană. Această neobișnuită dăruire conferă concepției mazziniene a naționalității o intensitate de accent și o forță de sugestie care fac din autorul ei, potrivit judecății profesorului Valsecchi „martorul poate cel mai elocvent și mai semnificativ al unei epoci și al unei probleme, al problemei secolului, națiunea”.

Tezei inițiativei italiene a lui Mazzini îi corespunde în gândirea abatelui Gioberti, aceea a primatului moral și civil al italienilor. Preeminența care era la cel dintîi, expresia unui moment, a unei misiuni limitate cronologic, a unui rol ce putea reveni în viitor altei națiuni, devine la Gioberti un primat permanent, substanțial, inerent naturii poporului italian, chiar dacă în răstimpuri, ca în perioada în care ideea era formulată, el rămînea potențial, reclamînd necesitatea unei „redestepări”. Condiția necesară pentru redobîndirea primatului, era ridicarea poporului italian la rangul de națiune. Unitatea era mijlocul și premisa reînnoirii Italiei, dar singura soluție care îi părea lui Gioberti corespunzătoare situației ei reale era cea federală: unitară și multiplă, federația traducea concomitent unitatea și pluralitatea. Roma și Torino erau invitate să coopereze la împlinirea destinelor italiene.

Proiectul giobertian reprezintă o tentativă de a lega mișcarea națională a secolului XIX de valorile tradiției. Spre deosebire de concepția mazziniană revoluționară în care problema naționalității este pusă ca un fapt nou în elementele și manifestările sale, națiunea lui Gioberti încearcă să interpreteze conform inspirației romantice istoriciste, „geniul” poporului italian și continuitatea unei tradiții impunătoare prin atîtea titluri, în domeniul gîndirii și al acțiunii.

Continuator al tradiției luminilor în deosebi al reformismului lombard al lui Verri și Beccaria, pentru Carlo Cattaneo problema națională în Italia se pune înal ales ca problemă de reînnoire radicală a statului și societății. Independența trebuie să fie punctul de sosire al unei evoluții politice, economice și sociale, expresia unei modernități care să-i dea conținut și semnificație.

Însăși problema libertății se pune la el ca

problemă a reînnoirii: și libertatea este un produs al evoluției, al progresului, o cucerire a civilizației, singurele care conduc la exercițiul deplin, necondiționat al rațiunii, la care se rezumă pentru Cattaneo libertatea. Națiunea este comunitatea poporului întemeiată pe libertate și egalitate, republicanismul cattaneean, corolar al acestei prepoziții. Cattaneo e republican pentru că republica e singura formă adevărată, autentică a democrației, cea mai modernă, cea mai conformă exigențelor epocii, noii realități politice și sociale. Ideea federalistă, incununare a crezului său politic, nu e decît veriga ultimă a unei înlănțuirii logice care pornește din conceptul fundamental al libertății. Ea este expresia unei exigențe naturale, rezultatul ultim al progresului care asociază tot mai mult națiunile.

Impecabilă construcție logică și istorică federalismul lui Cattaneo nu se potrivește însă cu acea realitate vie, politică și spirituală a epocii risorgimentale, desprinsă de Mazzini, potrivit căreia libertate și naționalitate, naționalitate și unitate, sînt pentru Italia risorgimentală, unul și același lucru.

Cu Giacomo Durando ni se prezintă o teorie a naționalității fondată pe factori geografici și politici, în timp ce Romagnosi și Mancini completează cadrul ideologiei naționale italiene prin teze fondate juridic.

Principiul naționalității e afirmat ca fundament al dreptului ginților. Pentru Romagnosi, națiunile sînt stimulate de o forță irezistibilă să-și realizeze unitatea politică, orice opoziție față de acest proces natural violentează legile naturii și dezechilibrează viața internă și internațională.

Pasquale Stanislao Mancini revoluționează dreptul tradițional al ginților, operînd o mutație a subiectului: „Pînă acum s-a spus: ceea ce sînt indivizii în dreptul privat, sînt în dreptul internațional statele reprezentate de guvernele lor. Nu, nu statele, ci națiunile. Prin această substituție, se pune în locul unui subiect artificial și arbitrar, un altul, natural și necesar”. Reluată după două decenii de la celebrele sale lecții torineze din 1852, teza lui Mancini va rămîne în substanță neschimbată: statul despărțit de națiune e o pură formă juridică, numai statul național reprezintă statul integral și perfect, deplin subiect de drept, concret și peren.

Capitolul al doilea al volumului este consacrat „Sistemului conservator”, respectiv premiselor materiale și morale, politice și spirituale ale raporturilor Austria-Italia, istoricului Heinrich von Srbik și concepției sale unitare a istoriei germane, viziunii lui Henry Kissinger asupra lui Metternich din volumul *Diplomația Restaurăției*.

În cursul secolului XVIII, autorul distinge două faze în relațiile dintre Austria și

Italia: una a vechiului regim în care moștenirea Sfântului Imperiu Roman, caracterul pluri-și supranațional al monarhiei habsburgice acordă Italiei un loc al său în viața austriacă, într-o fecundă osmoză în artă și în știință, dar și în armată și administrație, ca și în politica dinastică de putere; alta, în epoca reformelor în care necesitatea reinnoirii se traduce atunci când interesele sînt coincidente, printr-o colaborare între forțele înnoitoare ale dominatorilor și dominaților, dar provoacă, în același timp, și conflicte categorice. Este vorba de manifestarea unor fermenți liberali, naționali, ce poartă germeii evoluțiilor viitoare, al patriotismului preresorgimental. Sînt stări de spirit care n-au semnificație politică pentru moment dar care vor dobîndi consistență, vigoare, după 1789. Echilibrul se rupe, cursul reformator al politicii habsburgice se încheie, drumurile Austriei și Italiei se despart iremediabil.

Intitulat „Experimentul revoluționar”, capitolul al treilea analizează ideologia și politica în revoluția anilor 1848—1849 în Europa, inițiativa națională, atitudinea față de intervenția franceză, și solidaritatea internațională în gândirea democraților lombarzi, problema italiană în politica britanică la 1848, Anglia și Sicilia în 1848 și misiunea lordului Minto. Se examinează cele două momente dominante ale mișcărilor revoluționare pașoptiste, cel universal și cel particular, universalismul democratic și particularismul național, contrastul dintre ele care determină cursul politicii internaționale, evoluția Franței definite „cel mai mare centru revoluționar european”, orientarea celorlalte mari focare occidentale insurecționale, Imperiul habsburgic și Confederația germană poziția țarului și a Angliei, marile linii ale cadrului continental, un complex de forțe și interese contradictorii, germeii lumii celei noi în curs de formare, ai marii revoluții care va modifica Europa, „revoluția naționalităților”.

Dintre democrații lombarzi, autorul se oprește la Cattaneo în dramatica sa opoziție față de Mazzini, după Cele Cinci Zile milaneze, și la Ferrari, pentru care — Franța fiind cheia de boltă, viitorul revoluției italiene și nu numai al ei, depindea de alianța franceză: „Spre a ni se lua ajutorul Franței, ni s-a promis (scria el într-o proclamație) ajutorul tuturor popoarelor... Douăzeci și două de revoluții răspuseseră apelului din februarie, și domnii noștri se sileau să înăbușe inițiativa Franței, confundînd-o dinadins cu fraternitatea și acțiunea tuturor popoarelor. Respingem fraternitatea popoarelor care n-au proclamat principiile noastre, nu contăm pe niciun popor înainte de a fi dobîndit certitudinea că el are intenția și forța de a ne elibera, mai ales nu confundăm inițiativa ideii cu aceea a insurecției. Iniția-

tiva insurecției e accidentală; ea aparține nediscriminat tuturor popoarelor: mîine moldovenii și muntenii ar putea iniția lupta, agitația materială a luptei s-ar putea propaga pe rînd la toate popoarele, un conflict de cazarmă ar putea pune în mișcare toată Europa. Am putea spune oare că inițiativa revoluției aparține moldovenilor și muntenilor, cazarmii din care va fi fost tras primul foc de pușcă? Aceasta ar însemna să explicăm marile efecte cu micile cauze; pentru a lua Franței inițiativa, ea ar fi atribuită întimplării, s-ar nega ideile”. În spiritul acestei argumentări, Ferrari nu ezită să aplice teza sa Italiei înseși, răsturnînd teoria inițiativei italiene în favoarea inițiativei franceze, a cărei negare conducea după el la victoria reacțiunii, a Austriei.

Al patrulea capitol al lucrării, „Revizionismul napoleonian” este dedicat lui Napoleon al III-lea, imaginii sale în opinia unor personaje italiene ale epocii și în istoriografia italiană. Pornind de la războiul Crimeii, momentul în care problema italiană se înseamnă în jocul diplomației internaționale, cea mai recentă istoriografie vizează la reconstruirea întregului ciclu al unificării interpretînd politica napoleoniană în premissa ei ideologice, în geneza și dezvoltările ei, nu numai în legătură cu Italia, ci cadrul general european.

Raportul Italia — Al doilea Imperiu de cercetat în ansamblu și în particularități anunțate în anii premergători congresului de la Paris (1849—1856) corelat cu situația alianței occidentale, în perioada congresului, în momentul Plombières, în sfîrșit în momentele Villafranca și Zürich, care marchează falimentul politicii austriace și al soluției diplomatice a problemei italiene și inaugurează calea rezolvării naționale a problemei italiene.

Situația și acțiunea piemonteză din 1859 sînt prezentate în cadrul european al epocii, ca expresie a politicii unui stat ce nu putea fi decît campionul aspirațiilor naționale, reprezentant al cauzei italiene în fața Europei.

Penultimul capitol „De la unificare la unitate. Alinierea internațională” este consacrat cercetării particularizate a „cotiturii” italiene din anul 1860, diplomației europene și campaniei din Sicilia a celor O Mie, „alinierii” internaționale și recunoașterii regelui Italiei, bătăliei pentru Veneția (1866) problemei romane și atitudinii puterilor, europene față de aceasta (1859—1870).

Ultimul capitol, „Naționalitate și naționalism” se ocupă de noul curs al politicii europene după unificarea Italiei și a Germaniei, de Italia giolittiană, de excesele și denaturările naționaliste ale conceptului de națiune și naționalitate pe care autorul le califică drept o „revoltă împotriva rațiunii”,

prologul dramei Europei între primul și cel de al doilea război mondial.

Potrivit concluziei sale, „revoluția naționalităților” și-a găsit incununa în ordinea stabilită la Versailles, care a sancționat dispariția de pe scenă a marilor imperii pluri-naționale, Austria și Turcia, consacrand statul național ca bază indiscutabilă a organizării europene, principiul naționalității ca normă fundamentală a dreptului internațional. Dar tentativa de a întemeia această ordine nouă pe o garanție stabilă, de a da corp idealurilor de libertate, pace, dreptate și frăție a popoarelor prin Liga Națiunilor, a naufragiat datorită conflictelor de interese și rivalități, ajungându-se la experimentul totalitar, la Statul totalitar, la fascism și nazism iar, după al doilea război mondial, la ceea ce autorul înclină să numească „super-națiunea”, națiunea-continent, la superputeri.

După judecata sa, decadența marilor state europene, conștiința labilității lor, duce la o atenuare a spiritului de exclusivism național, consolidând necesitatea solidarității, a organizării comune, în pofida rădăcinilor profunde pe care le mai are particularismul, egocentrismul. Convingerea sa, și ea nu putea fi alta la un istoric cu o atît de penetrantă și vastă cunoaștere a temei, este că „tradiția unui secol de lupte pentru afirmarea principiului naționalității a lăsat totuși, întotdeauna, o amprentă de neșters în sentimentul popular: revendicarea propriului eu național a devenit un loc comun ce poartă amprenta

unei serii de generații”. Treptat, observă el, se substituie conceptului naționalității înțeleasă ca dogmă, o conștiință nouă a fenomenului național, fenomen al istoriei, supus legilor și evoluției ei. Ceea ce, accentuează autorul, „nu vrea să însemne a nega naționalitatea: ar însemna a nega istoria. Și a nega natura însăși. Din diversitatea națiunilor, provine fizionomia inconfundabilă a Europei. A anula, într-o unitate nediferențiată, individualitățile naționale, ar însemna pentru Europa, a înceta de a mai fi ea însăși.” Și propunerea finală a autorului, decurge din argumentarea anterioară: „Unitatea diversității: o unitate articulată în instituțiile, în normele, în structurile sale. Dar nu numai formală, ci substanțială; nu numai exterioară, ci lăuntrică; nu numai politică și juridică, ci spirituală și morală. Europa înțeleasă ca o comunitate de spirite și destine, de cultură și civilizație: Europa ca patrie comună care adună și cuprinde în ea patriile mai mici, națiunile”.

Dintre izvoarele esențiale pe care volumul le pune în valoare, relevăm documentele din Haus-Hof und Staats-Archiv, Viena, în special dosarul tratativelor de pace de la Zürich (Politisches Archiv), corespondența asupra conferințelor de la Zürich din Arhiva de Stat de la Torino, în genere rapoartele diplomatice ale perioadei cercetate.

Ștefan Delureanu

* * * „Arheologia Moldovei”, IX, 1980, 152 p.

Ajunsă la al nouălea număr, prestigioasa revistă ieșeană, apărută sub egida Academiei de științe sociale și politice a R. S. România și a Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași, etalează și cu acest prilej paleta largă de preocupări în domeniul arheologiei a cercetătorilor de dincolo de Milcov și se distinge prin abordarea unor teme care se înscriu pe linia eforturilor istoriografiei din țara noastră de clarificare a problemelor fundamentale privind istoria poporului român.

Diferitele aspecte privind neoliticul pe teritoriul Moldovei le sînt rezervate un material și un studiu.

Sondaajul arheologic de la Balș (jud. Iași) (Eugenia Popușoi) cuprinde rezultatele cercetărilor de suprafață și al săpăturilor arheologice efectuate în anii 1964—1965 în comuna Balș, situată în apropiere de Tirgu Frumos. Așezarea neolitică descoperită aici aparține celei mai vechi culturi neolitice din spațiul carpato-dunărean, cultura Criș, și anume etapei finale, cînd va fi contaminată și Moldova. Prin tipul de așezare și de locuință, prin categoriile ceramice și uneltele recoltate nivelul neolitic de la Balș prezintă analogii în toată aria de răspîndire a culturii Criș pe teritoriul țării noastre.

Într-un interesant studiu (*Considerații cu privire la ceramica Cucuteni AB pe baza descoperirilor recente*) A. Nițu și Violeta Bazargiuc, pornind de la clasificarea ceramicii culturii Cucuteni stabilită cu cîteva decenii în urmă de H. Schmidt, propun pe baza datelor oferite de studiul comparativ al descoperirilor recente o nuanțare a subdivizării etapelor stilistice ale ceramicii cucuteniene. Astfel, subdivizarea marilor etape stilistice Cucuteni AB în două etape, AB₁—AB₂, pare autorilor insuficientă la nivelul informației actuale. O cercetare atentă a derivației și filiației grupelor și subgrupelor de stil AB (α, β, γ, δ), în funcție de succesiunea lor, impune subdivizarea etapelor principale stilistice AB₁—AB₂ în etape secundare cu valoare de subfaze: AB_{1a}—AB_{1b}—AB_{2a}—AB_{2b}. În concluzie se precizează că nu este vorba de a crea noi subgrupe, ci de o adîncire a sub-

divizării, variantele picturale propuse încadrîndu-se perfect în cadrul clasificărilor anterioare.

Răstîmpul cuprins între începutul procesului de indoeuropeanizare și ultimele secole ale mileniului I e.n. ocupă un loc aparte în cadrul istoriei poporului român. Studiul lui necesită o tratare unitară a perioadelor în succesiune, aspectele de cultură geto-dacică și romană convergînd spre o supremă contopire care este poporul român.

În studiul *Premisele civilizației geto-dacice* M. Petrescu-Dimbovița observă că în spațiul carpato-danubian există o continuitate culturală și etnică de la epoca bronzului la epoca fierului. În cadrul cronologic de aproximativ două milenii, cuprins între primele atestări de populații indoeuropene (circa 2500 î.e.n.) și între secolul al VI-lea î.e.n., se plasează geneza culturii geto-dacice. Evoluția social-economică și culturală neîntreruptă a determinat profunde sedimentări etno-culturale într-o filiație care duce la cei mai îndepărtați strămoși direcți ai noștri, geto-dacii: desprinderea tracilor din populațiile indoeuropene (epoca bronzului); separarea grupului nord-tracic de cel sud-tracic în cuprinsul mării arii tracice carpato-balcanice (prima epocă a fierului). Factorul local, nord-tracic, se continuă organic într-o nouă etapă și în forme superioare: cultura geto-dacică din cea de-a doua epocă a fierului.

În evoluția culturală a geto-dacilor pînă la cucerirea Daciei de către romani autorul deosebește următoarele trei perioade: timpurie, de formare pe un fond hallstattian local a culturii geto-dacice (circa 700 — 300 î.e.n.); mijlocie, de relativă stagnare (circa 300—100 î.e.n.); finală, de maximă dezvoltare a ei, corespunzătoare epocii lui Burebista și Decebal (100 î.e.n. — 100 e.n.). Se menționează rolul activ al influențelor grecești, ilirice și romane în progresul tehnic și cultural al societății locale.

În sfîrșit, autorul propune și o îndreptare metodologică: întrucît istoria nu începe cu primele informații scrise, ci cu cele mai vechi urme de existență a societății omenești, și pentru că dovezile de continuitate de la prima la a doua epocă a fierului sînt evidente, eve-

nimentul din 514 î.e.n. (relatat de Herodot) nu mai poate fi considerat drept jalon cronologic între preistorie și istorie și între istorie străveche și istorie veche pe teritoriul țării noastre.

Într-o scurtă dar densă notă (*Inscripția împăratului Fratan de la Barboși*), regretatul profesor N. Gostar prezintă istoria itinerarului parcurs și a încercărilor de descifrare a celui mai vechi monument epigrafic roman găsit în Moldova: inscripția de la Barboși, aproape de Galați. Pornind de la citirea pe care Dimitrie Cantemir a dat-o inscripției, astăzi dispărute, autorul indică o posibilă citire a textului.

Un studiu important prin tema abordată și prin concluziile desprinse consacră Dan Gh. Teodor problemei formării poporului român și a limbii române (*Unele considerații privind încheierea procesului de formare a poporului român*). În prima parte a articolului cercetătorul ieșean face un scurt istoric al problemelor, arătând că majoritatea specialiștilor au adoptat teza potrivit căreia încheierea procesului de formare a poporului român și a limbii române a avut loc către sfârșitul primului mileniu al erei noastre, iar procesul romanizării vechii Dacii a continuat să se desfășoare și după 271/275 e.n. pînă în secolele VI—VII.

Pornind de la analiza comparativă a faptelor, se constată că procesul de uniformizare a civilizației de la nordul Dunării de Jos se afla încă în desfășurare în secolele IV—VI e.n., astfel încît nu se poate vorbi pentru această perioadă de existența în cadrul romanității orientale a unei civilizații individualizate net, specifice numai pentru spațiul carpatodunărean.

Evoluția procesului de cristalizare a unor trăsături specifice romanității nord-dunărene a fost stînjinită de pătrunderea violentă și masivă în cursul secolului al VI-lea a triburilor de slavi, populație cu o cultură arhaică comparativ cu cea a autohtonilor romanici. Odată cu retragerea stăpînirii bizantine de pe linia Dunării (602 e.n.) și cu deplasarea amplă a slavilor în sudul fluviului, procesul început încă din secolele precedente se continuă în mod firesc, în sensul generalizării omogenizării civilizației de la nordul Dunării de Jos și a asimilării rapide culturale și etnice a elementului slav, inferior ca nivel de civilizație și ca număr.

În condițiile apărute ca urmare a constituției în secolul al VIII-lea a celui de-al doilea Caganat avaric și a contactului permanent cu cultura bizantină prin existența unei neîntrerupte stăpîniri a imperiului de-a lungul Dunării inferioare, procesul de definire a unei entități nord-dunărene cu trăsături proprii și de asimilare a resturilor slave în

masa romanității precis conturate se apropie de sfîrșit. Pe plan cultural și etnic, civilizația de tip Dridu, de aspect vechi românesc, constituită în cursul secolului al VIII-lea, reprezintă începutul definitivării unui proces îndelungat, formarea poporului român și a limbii române.

Autorul consacră cîteva pagini studiului structurii social-economice a populației autohtone în cursul primului mileniu al erei noastre. Caracteristică organizării populației locale în această perioadă a fost obștea agricolă și pastorală daco-romană și apoi românească, cu un caracter teritorial, îndeplinind o multitudine de funcții: social-economică, politică, culturală și religioasă. Cercetarea stadiului de dezvoltare a obștilor sătești în secolul al VIII-lea, deși indică unele forme avansate de stratificare socială, exclude totuși posibilitatea existenței unor relații feudale clasice în această perioadă. Pornind de la surprinderea unor concentrări demografice în anumite regiuni protejate natural, Dan Gh. Teodor nu exclude posibilitatea asocierii, încă din această fază, a obștilor sătești în uniuni de obști, „fărlie” și „cîmpurile” de mal tirziu.

În concluzie, autorul consideră procesul de formare a poporului și a limbii române încheiat în cursul secolului al VIII-lea. Acum apar germele evului mediu românesc și ai constituției primelor state feudale românești.

O ultimă categorie tematică se apleacă asupra studiului evului mediu în Moldova secolelor XIII—XVII.

Cercetarea materialului faunistic din așezarea din secolele XIII—XIV de la Bîrlad (S. Haimovici, *Resturile faunistice din așezarea de la Bîrlad din secolele XIII—XIV*) semnaleză prezența unor tipuri primitive cu o rentabilitate economică foarte scăzută. Alături de creșterea animalelor (bovine, cornute mici, porcine, cal etc.) se practica într-o măsură destul de largă vînătoarea (cerbul, căprioara, mistrețul etc.).

Săpăturile arheologice efectuate în Parcul Cetății din Suceava au surprins o zonă de locuire datînd de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea (Rodica Popovici-Baltă și N. Ursulescu, *Descoperiri arheologice din secolele XIV—XV de la Suceava — Parcul Cetății*). Materialul recoltat se compune din obiecte de metal și os, precum și din fragmente ceramice. Așezarea are un caracter rural și se află dispusă în afara șanțului de apărare al orașului Suceava de la sfîrșitul secolului al XIV-lea (poate în timpul domniei lui Petru Mușat).

Cercetările arheologice sistematice și de salvare efectuate în anii 1961—1967 pe teritoriul orașului Iași (A. Andronic, Eugenia Neamtu și Stela Cheptea, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1961—1967*) au contribuit la elucidarea unor probleme de

ordin istoric și topografic privind viața târgului medieval ieșean în secolele XV—XVII. Dezvoltarea și diversificarea producției au determinat adâncirea specializării meșteșugurilor (fierari, zidari, olari) și în cadrul aceluiași meșteșug (tipurile diferite de cuptoare ceramice probează acest lucru). Din punct de vedere teritorial, vatra târgului s-a extins în secolul al XVII-lea ca urmare a stabilirii definitive a capitalei Moldovei la Iași.

În sfârșit, printr-o notă este inclus în circuitul științific tezaurul din secolele XV—XVI de la Stăuceni (jud. Botoșani) (Eugenia Neamțu și Angela Olaru, *Tezaurul din secolele XV—XVI de la Stăuceni*). Descoperire întâmplătoare, tezaurul cuprinde 2 nasturi și 442 monede de argint. Ultima monedă, emisă de Sigismund Báthory în 1593, indică termenul „post quem” al îngropării tezaurului. Pornind de la acest fapt, autorii pun ascunderea tezaurului pe seama expedițiilor armatelor ungurești sau polone pentru înscăunarea lui Ștefan Răzvan sau Ieremia Movilă.

Volumul cuprinde un număr de discuții (N. Gostar, *Inscripții grecești și latine privind istoria provinciilor panonice și a provinciei Dacia*) și recenzii privind nolle achiziții intrate în biblioteca Institutului ieșean.

Ultimul număr al „Arheologiei Moldovei” apare sub impresia dispariției neașteptate a profesorului N. Gostar (1922—1978), arheolog, epigrafist și latinist remarcabil. Cele două texte semnate de regretatul om de știință în acest volum și necrologul închinat vieții și operei sale (I. Ionită) relevă importanța contribuției a studiilor sale la aprofundarea cunoașterii istoriei dacilor și a istoriei romanilor în Dacia.

În concluzie, volumul cuprinde o tematică largă, care abordează probleme privind neoliticul, civilizația geto-dacică, stăpânirea romană în Dacia, formarea poporului și a limbii române, evul mediu pe teritoriul Moldovei.

Articolele aparțin mai multor ramuri specializate ale științelor istorice: arheologie (3), epigrafie (2), numismatică (1), „arheozoologia” evului mediu (1), precum și unor discipline de interferență: analiza stilistică a motivelor ceramice neolitice. În două importante studii, pornindu-se de la informațiile pe care le oferă istoriei arheologia, numismatica, epigrafia, demografia, se ajunge la importante concluzii de ordin general privind geneza și trăsăturile civilizației geto-dacice și încheierea procesului de etnogeneză a poporului român.

Adresându-se unor specialiști de formațiune diversă și de pretutindeni, volumul este însoțit de imagini grafice (desene de obiecte, tabele, scheme, grafice, profiluri, planuri, hărți) și fotografice (obiecte, aspecte de săpătură), de rezumate în limba franceză, și de o listă de abrevieri.

Apărut în anul organizării la București a celui de-al XV-lea Congres mondial de istorie și cu ocazia manifestărilor legate de sărbătorirea a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent condus de Burebista, cea de-a noua apariție a preiodicului „Arheologia Moldovei” contribuie la îmbogățirea cunoașterii istorice și răspunde cerințelor actuale pe plan național în domeniul cercetării trecutului poporului român.

Radu Lungu

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * *Studii și cercetări de științe sociale.* Sub redacția lui Vasile Rus și Ioan Chiorean, Edit. Academiei, București, 1979, 224 p. + fig.

Sub egida Academiei de științe sociale și politice a R. S. României, Centrul de științe sociale Tîrgu Mureș publică, pentru a treia oară, în cadrul unui volum, o parte din rezultatele investigațiilor întreprinse de cercetătorii săi în ultimii ani. Multe din rezultatele activității acestei instituții țîrgumureșene au văzut deja lumina tiparului în diferite publicații de specialitate sau au fost valorificate prin alte apariții editoriale, fiind accesibile cercetătorilor în domeniul din țară și chiar de peste hotare.

Prezentul volum debutează cu un pertinent *Cuprînt înaintea* (p. 7—8), redactat de V. Rus și I. Chiorean. Autorii schițează problematica de bază a culegerii, care însumează, după cum vom vedea, valoroase studii din domeniul istoriei poporului român, filologiei, folclorului și istoriei artei.

Două din contribuțiile interesante, tratînd istoria modernă a României, sînt semnate de harnicul cercetător dr. Grigore Ploșteanu. Avem în vedere: *Paul Vasici și Principatele Române (1830—1842)* (pp. 9—26) și *Canceliștii români țîrgumureșeni în revoluția de la 1848* (pp. 27—48). Autorului îi datorăm, după cum se știe, o lucrare vastă, închinată vieții, activității și operei medicului Paul Vasici. A fost susținută ca teză de doctorat, în anul 1979, la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. O parte din lucrare este acum publicată. Are ca punct de referință raporturile numeroase pe care medicul Paul Vasici le-a întreținut în perioada cuprinsă între 1830—1847 cu Principatele Române, în speță cu diferiți fruntași ai mișcării culturale și politice progresiste de aici. Stabilind că la temelia activității lui Paul Vasici cu Principatele Române a stat iubirea față de „toți românii”, Gr. Ploșteanu conchide: „Prin întreaga sa activitate, legală și conspirativă, Paul Vasici a reprezentat astfel solidaritatea națională peste granițele politice impuse de vicisitudinile istoriei și a servit

tendențele de realizare a statului național românesc unitar” (p. 23).

Următorul articol, datorat aceluiași cercetător, consacrat rolului canceliștilor țîrgumureșeni în revoluția din 1848, beneficiază nu numai de o valorificare superioară a literaturii istorice transilvănene ci și de o interpretare adecvată a unor surse arhivistice și documentare, conservate în Biblioteca Academiei R. S. R. Propunîndu-și să surprindă într-un studiu de ansamblu activitatea desfășurată de canceliștii din Tîrgu-Mureș în anii revoluției pașoptiste, rolul îndeplinit de ei în istoria transilvăniană din acea epocă eroică, semnatarul articolului analizează, cu discernămint, diferite izvoare documentare, adunate de-a lungul anilor, din care rezultă: lecturile canceliștilor, multe după volume de la Biblioteca „Teleki-Bolyai”, activitatea depusă în cadrul „Societății de lectură”, abonamentele la periodicele românești ale vremii (mai ales cele de la Brașov), participarea canceliștilor la diferite evenimente revoluționare etc.

Din activitatea Comitetului Național Român de la Sibiu în timpul revoluției de la 1848—1849 (p. 49—77), este, prin formă dar și prin conținut, unul din cele mai substanțiale studii incluse în volum. Semnatarul lui, I. Chiorean urmărește diferite etape din activitatea C. N. R. de la Sibiu, evidențînd cele două orientări ale sale: *democrat-revoluționară și loialistă*. Problemele sociale, politice și militare cu care s-a confruntat în cele două etape ale activității sale, situația populației românești, atitudinea autorităților guberniale și imperiale, aportul lui la desfășurarea celor trei adunări de la Blaj, organizarea administrativ-militară a populației românești din Transilvania etc. i-au conferit C. N. R. cu sediul în Sibiu atributele unui adevărat guvern. Articolul prezentat mai sus beneficiază, ca multe din cercetările aceluiași autor, de o aleasă documentație de arhivă, realizată în Biblioteca Academiei R. S. R., Arhiva Istorică a Filialei Cluj-Napoca a Academiei, Biblioteca „V. I. Lenin” din Moscova, Arhiva Istorică Centrală de Stat din Leningrad etc.

Următorul studiu, mai mic ca întindere dar nu și ca valoare, abordează o temă din istoria învățământului românesc: *Contribuția lui Iosif Hodoș la dezvoltarea învățământului românesc din Transilvania* (p. 79—94). După ce întreprinde o incursiune în trecutul învățământului românesc din comitatul Zarandului, unde Iosif Hodoș, proeminentă personalitate a istoriei Transilvaniei din a doua jumătate a veacului trecut, a îndeplinit între anii 1861—1876 funcția de primvicecomite, I. Chiorean cercetează, de altfel cu succes, bogata activitate depusă de acesta în slujba învățământului românesc din zonă, în decursul a două perioade: 1861—1876, 1876—1880. Este vorba nu numai de eforturile depuse de cărturarul român, alături de alți fruntași politici transilvăneni, pentru deschiderea gimnaziului din Brad (1869) ci și de activitatea sa în vederea îmbunătățirii situației unor școli românești primare din comitatul Zarandului.

Tema de cercetare a lui Vasile Dobrescu, *Considerații privind burghezia română transilvăneană și evoluția cooperăției agrare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea* (p. 95—117), își propune, pornind de la parcurgerea unor fonduri arhivistice puțin valorificate și de la interpretarea adecvată a unor date din publicațiile transilvănene ale epocii, să evidențieze, în contextul mai amplu al situației social-economice a Transilvaniei după revoluția de la 1848—1849, situația economică a burgheziei române și problema cooperăției agrare. V. Dobrescu prezintă lupta burgheziei progresiste din Transilvania (reprezentată de G. Bariț, P. Vasici, V. Roman, St. Pop, R. Brote, O. Comșa, E. Simu, V. C. Osvadă ș. a.) pentru noi forme de organizare a agriculturii. Este subliniată, totodată, semnificația îndeplinită de cooperarea agrară în lupta politică și națională a românilor transilvăneni din aceeași epocă.

Se cunoaște faptul că, în perioada crizei economice din anii 1929—1933, P.C.R. a folosit variate forme de activitate legală și ilegală, a condus activitatea a numeroase organizații de masă, societăți culturale, a influențat orientarea unor ziare și reviste etc. Toate acestea au contribuit la antrenarea maselor populare din România în lupta pentru rezolvarea problemelor ridicate de criza economică și de situația politică a țării, creată în urma ajungerii la putere a fascismului în Germania. În cadrul acestor forme de luptă trebuie inclusă și activitatea publicațiilor „Horia” și „Falvak Népe” (*Poporul satelor*), editate între 1932—1933, la Deva și, respectiv, la Cluj. Este, de fapt, și ceea ce ne propune Turzai Maria, în articolul intitulat *Gazetele „Horia” și „Falvak*

Népe (Poporul satelor) în lupta contra fascismului (p. 119—134).

Continuându-și cercetările asupra diferitelor aspecte din opera cărturarului Timotei Cipariu, Valeriu Nițu publică *Mențiuni documentare despre manuscrisele orientale păstrate de la Timotei Cipariu* (pp. 135—153). Investigația se soldează cu pertinente considerații asupra problemei și cu repertorierea a 38 de manuscrise arabe ale lui T. Cipariu. Sînt conservate, actualmente, în fondul de manuscrise orientale de la Filiala Cluj-Napoca a Academiei. Articolul lui V. Nițu ne ajută, să ne formăm o imagine mai completă asupra orientalistului T. Cipariu, pentru o mai bună apreciere a contribuției învățatului blăjean la dezvoltarea cercetărilor de acest gen în țara noastră.

Permanențe romantice în lirica interbelică (p. 155—173) se cheamă contribuția Silviei Sin. Autoarea analizează cîteva direcții ale difuzării romantismului în creația poetică românească între cele două războaie mondiale. Problemele cercetate au ca puncte de referință: 1) *Antimimesis*; 2) *Folclor, magie, fantastic*; 3) *Polarități romantice, Unitate cosmică*; 4) *Ipostaze ale energitismului romantic*; 5) *Romantism și deromantizare*.

Olosz Katalin semnează articolul *Folclorul românesc în preocupările Asociației de istorie și arheologie din județul Hunedoara (1880—1918)* (p. 175—192). Pornind de la constatarea potrivit căreia o parte din cercetătorii progresiști maghiari din Transilvania de la sfîrșitul secolului al XIX-lea au manifestat un interes deosebit față de folclorul românesc, autoarea desprinde cîteva momente importante din activitatea acestei organizații, înființată în 1880. Decantînd preocupările acestui așezămint de cultură în direcția studierii folclorului, a obiceiurilor și datinilor populației din părțile Hunedoarei, este punctat efortul spiritual al unor cărturari în acest sens. Reținem numele lui Oszkár Mailand și Imre Szabó.

Volumul se încheie cu studiul lui Alexandru Bauer, intitulat *Complexul gotic din cetatea Tirgu-Mureș și unele referiri la primele fortificații ale orașului* (p. 193—224). Bazîndu-se pe rezultatele unor cercetări arheologice, coroborate cu interpretarea de izvoare istorice scrise sau lucrări de specialitate, autorul prezintă complexul monastic medieval: biserica reformată (fostă franciscană), mănăstirea, capela, turnurile și zidurile primei cetăți. Evoluția arhitectonică a complexului monastic din Tirgu-Mureș este urmărită, cu toate implicațiile sale, din ultima treime a secolului al XIV-lea pînă către mijlocul secolului al XIX-lea. Ansamblul monastic se încadrează, prin particularitățile sale, în arhitectura franciscană din Transilvania: dis-

poziție planimetrică tip sală și adosarea turnului pe partea nordică a corului.

După cum am remarcat pe parcursul notelor, volumul *Studii și cercetări de științe sociale*, editat în condiții bune de către Editura Academiei, însumează contribuții valoroase în domeniul istoriei, filologiei, folclorului și istoriei artei, datorate unui grup de înzestrați cercetători de la Centrul de științe sociale din Tirgu-Mureș. Majoritatea studiilor valorifică, la un nivel superior, investigațiile în diferite fonduri arhivistice interne și chiar externe, sau interpretează un material informațional (publicații, lucrări, periodice etc. mai vechi), puțin utilizat pînă acum în abordarea unor tematici din sfera științelor sociale.

Ținînd seama de calitățile incontestabile ale culegerii, ar fi de dorit ca volumul să apară cu o mai mare frecvență. După tipar cu ani în urmă (p. 219), volumul a aparut abia în anul 1979. Totodată, după opinia noastră, ar fi necesar ca pe viitor să se realizeze un echilibru între materialele din domeniul istoriei. Cele 6 studii de istorie se referă, după cum se poate observa, la teme din epoca modernă și contemporană a Transilvaniei, perioada prefeudală și feudală nefiind prezente, cu excepția studiului lui Al. Bauer, care aparține, de fapt, istoriei artei.

Iacob Mărza

* * * *Romanian History, 1848—1918, Essay from the first Dutch-Romanian Colloquium of Historians, Utrecht, 1977, edited by, A. P. von Goudoever historische studies. XXXVI, Wolters-Noordhoff Groningen, 1979, 159 p.*

Primul colocviu al istoricilor români și olandezi desfășurat la Utrecht între 30 septembrie — 1 octombrie 1977, ca rezultat al inițiativei și colaborării în planul cercetării istorice dintre departamentul de istorie sud-est europeană a Universității din Utrecht, — condus de prof. Z. R. Dittrich —, și facultățile de istorie ale Universităților din București, Cluj-Napoca și Iași, facilitate în contextul promovării relațiilor și schimburilor culturale dintre România și Olanda, oferă rodul întâlnirii fructuoase, la înalt nivel științific, în publicația prezentă, editată de Institutul de istorie din cadrul Universității din Utrecht.

În prefața volumului se relevă importanța contribuțiilor de istorie românească, cu amplitudine semnificativ cadrată pe perioada 1848—1918, pedalînd pe motivul și însemnătatea dobîndirii Independenței de stat în 1877, teme de audiență revelatoare în corul

profesoral și masa de studenți participante la colocviu. Cercetarea istorică olandeză privind problemele de politică externă în perioada dată, cu date și interpretări inedite vizînd relația dintre puterile occidentale, Olanda și România în faza premergătoare și ulterioară momentului 1877 stîrnesc interesul specialiștilor români, fapt ce va fi cu prisosință subliniat în însemnările de față.

Ancheta istoriografică efectuată de Al. Zub în „*Die Freiheitsidee zur der rumänischen Wiedererhebung*”, situată pe traseul focalizării fenomenului istoric național în perspectivă europeană, investighează traiectul noțiunii de libertate, în spiritul și realizările vremii, așa cum transpare în istoria românilor pînă la unirea din 1918. Faptul istoric interpretat ca și concretizarea conceptului de libertate în evoluție, conform tezei hegeliene, constată autorul, întărește în conținut și manifestare devenirea națională românească între 1821—1859, punctată de corolarul libertății, demnității și unității.

Evidențierea ideii originii latine în planul argumentării necesității impunerii transformării novatoare pentru dezvoltarea politicului în formă de stat modern democratic se exprimă și urmărește în manifestări directe și adiacente: opere de artă, literatură, lucrări istorice și politice. Recursul întreprins de autor consemnează și finalizează momentul apariției burgheziei autohtone și a mișcării revoluționare și democratice pentru epoca dintre 1821—1848, necesitatea unității naționale și statale pentru revoluția burghezodemocratică, cu cerința expresă a independenței pentru reformarea social-politică a Țărilor Române și statuarea prin unirea din 1859 a rațiunilor fundamentale a actului împlinit la 1877: Independența deplină cu desăvîrșirea unirii peste decenii la Alba-Iulia.

Capitolul de politică externă vizînd expansiunea germană în Balcani, recrudescența problemei orientale în contextul încercărilor de menținere a echilibrului european și a tendințelor Serbiei de emancipare de sub tutela otomană, chestiuni intrinsece atitudinii și poziției României constituie obiectul expunerii prof. Z. R. Dittrich. Se accentuează în studiu că, în faza de debut a domniei lui Carol I, colaborarea dintre cancelarul Bismarck și prim-ministrul român Brătianu cu validare în proiectele politico-militare de confederație împotriva Turciei contribuie la formarea opoziției Austriei, Rusiei și Angliei, interesate să bareze calea ascensiunii germane. Jocul de interese din perioada în care România a fost angrenată din punct de vedere diplomatic, — în ideea cuceririi independenței —, cotitura bruscă survenită în gîndirea și fapta bismarckiană, care conduce la temperarea zelului românesc și la facilitarea

apropierii cercurilor conducătoare de la București de Monarhia austro-ungară, la totala revizuire a politicii externe îndrăznețe de până la 1868, se compun în aspecte deosebit de interesante în comunicarea „Bismack und Romänien. Die turbulenten Jahre 1866—1868.”

Într-o cercetare cu subiect realmente inedit pentru istoriografia română, intitulată „Background and Tendencies of the Foreign Policy of the Netherlands in the Nineteenth Century”, J. C. Boogman stratigrafiază pozițiile de forță din politica externă olandeză a veacului dobândirii independenței românești și unor importante realizări vizînd problema identității naționale. Rezerva și neutralitatea, determinări moștenite din evul mediu, existente și după 1813, — data eliberării Olandei de sub tutela regiilor francezi, — cedează teren orientării lui Wilhelm I, politici continentale, de expansiune teritorială și economică, justifică autorul în analiza celei dintîi faze a orientării externe olandeze. Separarea de Belgia (1839), starea de subdezvoltare economică explică aspectul defetist al neutralității adoptate, manifestate în practica liberală și evoluția strict constituțională de după 1848, ca și în tendințele de unire cu Germania. Autorul interpretează și consideră caracterul conservator și filoprusac al politicii externe olandeze din a doua jumătate a secolului al XIX-lea ca rezultat datorită politicii comerciale liberalizate, în detrimentul dezvoltării economiei olandeze. Starea de neutralitate dozată cu maximum de realism, minimalizată în anii '60 de acțiunea cancelarului Bismarck, atinge cote supreme către sfîrșitul veacului. Situația existentă, fundamentată de principiul neangajării în orice fel de conflicte, separă Olanda de țările Europei de sud-est, contactele cu România, — anul 1877, reprezentanțele diplomatice —, (p. 58) fiind sumar trecute în revistă de autor.

Războiul în perioada determinată, fenomenul conflagrației armate cu impact asupra factorului de conștiință și mentalitate, a modelării opiniei publice constituie subiect frecvent în cercetarea istorică modernă. V. Alexandrescu în „War and significance. Romania in 1877”, radiografiază receptarea și interpretarea actului Independenței în conștiința publică românească, în baza documentelor literare și de altă natură studiate. Conceptul de discurs social articulat în evaluarea evenimentului politic în epoca stabilită se evidențiază prin relevarea pătrunderii noțiunii de independență în cultură și coroborarea ei practică cu politicul în secolul XIX. Actul de cultură unificat cu cel politic de acțiune se circumscriu programului reclamat social și național. Autorul constată că bidirecționarea expusă consacră programul politico-

cultural în vremea lui Cuza și pînă la 1877, cînd regula și sistemul suportă modificări. Relatările neutre, adiacente celor direct implicate și dezvăluite de analiza folcloristicii, memorialisticii, corespondenței imprimă pecete negativă sau pozitivă fenomenului în sine, supus dezbaterii de către autor. Se înfățișează în continuare antitetice incompatibilitatea dintre discursul cultural oficial reluat de organizația statală și discursul cultural critic îmbrățișat de pătura gînditoare din perioadă. Imaginile realiste pe tărîm literar, pînă în 1914, care cuprind raportarea la evenimentele istorice de genul 1848, 1877, cu semnificații culturale de adîncime vizînd redimensionarea discursului social-cultural contribuie și constituie faze necesare din creionarea excelentă întreprinsă de V. Alexandrescu.

În „Romania and the Powers in 1876—77”, W. H. Roobol declanșează analiza politicii externe române din 1877 din startul unor întrebări referitoare la relația dintre factorul intern și extern în conturarea atitudinii României, dintre Carol I și partidele politice, cu corolar în tratatul parafat cu Rusia, înțeles ca inițiativă proprie sau element de presune în viziunea autohtonă cit și în situarea vremii. Politica externă prusacă în direcția Balcanilor și a României, influența franceză sporită pe tărîm internațional în intervalul 1853—1877, chestiunea legată de poziția României în iminența izbucnirii războiului ruso-turc, atitudinea Marilor Puteri în criza balcanică constituie repere-întrebări și răspunsuri-indicii în cercetarea întocmită de autor în baza unui bogat material edit și inedit.

Paleta de efecte determinate de evenimentele politico-militare din Balcani între 1875—1879, răsfrînte asupra vieții cotidiane a românilor din Transilvania se dezvăluie în comunicarea prof. Pompiliu Teodor, intitulată „The Balkan Crisis and Political Life in Transylvania”. Se înglobează în studiu urmările și implicațiile răscoalei din Bosnia, războiului serbo-muntenegro-turc și momentului de la 9 mai 1877 la nivel politic-tituțional și îndeosebi cotidian, în pătura de jos. Inserția făcută denotă stadiul existenței și acțiunii organizării politice a românilor transilvăneni, prin partidele politice înființate și implicarea directă și majoritară în timpul dictat de evenimential prin presă și azeziunea deplină în fața dărîrii pentru realizare. Ecoul permanent al dobîndirii Independenței străbătea păturile și straturile naționalităților din Monarhia habsburgică, subliniază P. Teodor în analiza efectuată. Existența și activitatea P.N.R. constituit în anul 1881, contactele tot mai strînse dintre elită și masă în Transilvania, colaborarea dintre naționalitățile Ungariei, dintre românii

transilvăneni și frații de peste Carpați, vehicularea cu acuitate de idei pașoptiste, libertatea și independența înălțate la rang de lege pentru existența românilor de pretutindeni conclud fațeta concepției și a faptel, ca urmare directă a actului 1877, în opinia autorului și a cercetării istorice marxiste române.

A. P. Goudouver în „Cristian Racovski and Nashe Slovo (1914—1916)” certifică și reduce în actualitate faptul și importanța centrului de studii privind istoria mișcării socialiste internaționale de la Amsterdam, racordându-și cercetarea la dezvăluirea unor aspecte mai puțin cunoscute despre activitatea personalității marcante a P.S.D. în contact cu emigranții ruși constituiți la Paris în jurul cotidianului „Nase Slovo” (Cuvintul nostru). Itinerarul biografic de început, coroborat cu rezonanța internațională a acțiunii înfăptuite de Racovski în timpul celui dintâi război mondial ca membru al biroului executiv al Internaționalei a II-a, relații cu colegiul de redacție condus de Trotski și materializarea legăturii prin articolele polemice publicate în coloanele gazetei socialiste pariziene, confruntarea de idei din perioada în care a fost implicat și socialistul român, exprimarea și definirea concluzivă a poziției și atitudinii sale converg într-un tot unitar realizat de autorul bine documentat și navigând cu pricepere în material extrem de prețios, recomandat tuturor cercetătorilor fazei mișcării socialiste interne și externe în perioada primei conflagrații.

În concluzie, considerăm că volumul recenzat, prin varietatea și nivelul științific al materialelor cuprinse, reprezintă o oglindă fidelă a remarcabilei activități de cercetare desfășurată, relevând importanța întrunirii și necesitatea tot mai strinselor colaborări științifice, oportunitatea întreprinderii făptuite și ca viitor punct de plecare pentru intensificarea cercetării bivalente și în acest context a evidențierii interesului pentru România și istoria sa, fapt reliefat cu prisosință de colocviul din 1977.

Stelian Mindruș

* * „Cercetări arheologice”, III, 1979, Muzeul de istorie al R. S. România, 472 p.

Al treilea volum al seriei „Cercetări arheologice”, editat de primul muzeu istoric al țării, se remarcă în publicistica științifică românească prin notabilul efort de valorificare integrală a cercetărilor de teren efectuate în anii 1977—1979 de către colectivul de arheologi al Muzeului Național.

Într-o perioadă relativ scurtă, un bogat material arheologic, din care nu lipsesc obiecte de mare valoare muzeistică și științifică, unele din ele unice, a fost restaurat și inventariat, prezentat integral publicului, atît din punct de vedere muzeistic prin expoziția permanentă a muzeului sau în cadrul a numeroase manifestări itinerante, cit și științifice, în paginile volumului susmenționat. În acest fel, așa cum a specificat în *Capitolul introductiv* directorul prestigioasei instituții, prof. dr. Florian Georgescu, volumul continuă seria de publicații arheologice a muzeului, a căror scop este legat atît de valorificarea bogatului patrimoniu muzeistic, cit și de cercetarea unor probleme majore și prioritare ale istoriografiei românești: analiza societăților locale în perioada anterioară constituirii etnosului tragic în spațiul Carpato-danubiano-pontic; rolul și aportul tracilor nord-dunăreni în afirmarea pe plan european a puternicului centru metalurgic carpatic; constituirea statului dac, centralizat și unitar, condus de Burebista; romanizarea populației locale și evoluția societății daco-romane spre formarea poporului român; studiul societății feudale timpurii românești.

Volumul debutează cu articolul *Săpături în tel-ul de la Hirșova, jud. Constanța* (p. 3—8), realizat de Doina Galbeniu. Condițiile deosebit de dificile în care s-au efectuat lucrările arheologice au fost răsplătite printr-un bogat material aparținind culturilor Gumelnița și Cernavoda I, care îi permit autoarei concluzii importante asupra evoluției finale a eneoliticului pe teritoriul României.

Augustin Ulanici în *Noi cercetări arheologice la Greci, jud. Ilfov* (p. 9—26) analizează materialele descoperite în două complexe aparținind culturilor Gilna și Tel, aducînd în discuție problema unei succesiuni Gilna-Tel în Cimpia Munteniei, prezentînd un material de tip Bungetu aparținînd etapei timpurii a fazei Tel I (Tel-Cățelu). Același autor în *Săpături arheologice efectuate la Brăneș* (p. 27—38), prezintă o nouă campanie arheologică în așezările Coțofeni și Glina de la Brăneș. Demnă de semnalat este ipoteza privitoare la existența unui orizont cronologic mai timpuriu al culturii Glina, legat de cultura Cernavoda II; de asemenea considerațiile autorului pe această temă.

Alexandru Oancea în două mici note *Raport preliminar privind săpăturile arheologice de la Petrișoru, com. Racovișeni, jud. Buzău* (p. 39—42) și *Raport preliminar privind cercetările de la Pietroasa Mică, jud. Buzău* (p. 53—57), pune în evidență apariția la periferia culturii Monteoru și apoi chiar în zona centrală a acesteia, la un moment dat, nu cu mult anterior etapei finale, a unor grupuri de populații intruse, care vor dezvolta în fosta arie a culturii Monteoru, faza Monteoru-IIB-Balintesti, un aspect cultural nou.

Continuând preocupări mai vechi, legate de studiul evoluției culturii Tei, Valeriu Leahu în *Sondaajul arheologic de la Frătești, jud. Ilfov* (p. 43—51), pe baza descoperirilor dintr-o așezare Tei IV (Tei-Fundeni) trece în revistă contactele grupurilor Tei din Ținșpia română cu purtătorii culturilor Coslogeni și Zimnicea-Plovdiv.

Cercetările arheologice de la Rateșu Cuzei, jud. Vaslui (p. 59—75), datorate lui Costachi Buzdugan fac cunoscute materiale arheologice aparținând perioadei de sfârșit a epocii bronzului (cultura Noua) și a doua epocă a fierului. Raportul sus menționat este completat de un studiu osteologic datorat Valeriei Edith Ionescu-Rusu și Mariei Brăileanu privitor la resturile faunistice descoperite în așezarea de la Rateșu Cuzei (p. 77—86). Într-o a doua notă *Sondaajul arheologic de la Voinești, jud. Vaslui* (p. 87—93), Costachi Buzdugan prezintă descoperiri date în perioada dintre Hallstatt final și Latenul târziu din Moldova.

Alături de sondeaje și săpături de mai mică ori mai mare amploare, Muzeul de istorie al R. S. România și-a propus sprijinirea pe diverse planuri a acelor șantiere mari — obiective majore ale arheologiei românești din anii trecuți — al căror material, rămas în cea mai mare parte inedit, poate reprezenta un ajutor prețios în lămurirea multor probleme obscure sau necunoscute încă din istoria străveche a patriei noastre. Unul din aceste obiective, marea „dăvă” dacică de la Popești, este prezentată în volum de un raport preliminar asupra rezultatelor campaniei din 1976 și 1977, semnat de Alexandru Vulpe și Marieta Gheorghită (p. 95—104). Printre descoperirile din acest important centru economic și politic al geților din Cîmpia Dunării, înfloritor în secolul I î.e.n. — perioada Burebista — se remarcă locuințele cu vetre ornamentate, unele morminte de înhumare și un prețios tezaur monetar.

Un alt obiectiv major al cercetării arheologice din cadrul Muzeului de istorie al R. S. România — studiul perioadei ce a urmat cuceririi de către romani a Daciei, se realizează prin acordarea unei atenții deosebite șantierului arheologic Micia (Vețel), jud. Hunedoara. Aici un colectiv compus din Lucia Marinescu, Anișoara Sion, Liviu Petculescu, Ioan Andrișoiu, Edith Ionescu-Rusu și Maria Brăileanu a scos la lumină mărturiile ale organizării militare a trupelor romane staționate în castrul de la Vețel, de asemenea dovezi ale continuității populației locale și după părăsirea zonei de către trupele romane (p. 105—126).

Valeriu Leahu și George Trohani publică *Săpăturile arheologice de la Vitănești, jud. Teleorman* (p. 127—141), unde dezvelirea a doi tumuli au permis descoperirea mai multor morminte aparținând perioadei cuprinse între sfârșitul eneoliticului și sfârșitul epocii bronzului; un mormint este atribuit unul prim

val de sarmați alani de la sfârșitul secolului III e.n., iar alte două aparțin unor pecenegi din prima jumătate a secolului al XI-lea. În completarea acestui articol, Valeria Edith Ionescu-Rusu publică *Date cu privire la resturile animaliere, ofrande din mormintele de călărești de la Vitănești, jud. Teleorman* (p. 143—150).

Un sintetic *Raport pentru campania de cercetări din anul 1976 pe șantierul arheologic Vișozi, jud. Bihor* (p. 151—154) este prezentat de Radu Popa, Alexandru Nemoianu și Victor Eskenasy. Sint remarcate ca deosebit de importante acele elemente databile în secolele XII—XIII, a căror urmărire constituie un obiectiv prioritar al cercetărilor viitoare.

Un studiu cu caracter monografic datorat Mariane Dumitrache se referă la *Cetatea sătească din Drăușeni, jud. Brașov, ansamblu de arhitectură medievală. Cercetări arheologice 1973—1977* (p. 155—198). Începutul amenajărilor de la Drăușeni este fixat în a doua jumătate a secolului XII, continuate în secolele următoare prin ridicarea a două basilici a căror evoluție este urmărită, împreună cu necropolele lor, pînă în secolul al XVII-lea.

De o deosebită importanță pentru istoria social-economică a Țării Românești în secolul al XV-lea în general și pentru dezvoltarea urbanistică și arhitectonică a centrelor orașenești din țările române în special, este studiul redactat de Lucian Chițescu, Nicolae Conovici, Radu Lungu, Anca Păunescu și Venera Rădulescu făcînd cunoscute *Cercetările arheologice de la Piva Petrii, jud. Ialomița* (p. 199—243). Orașul înființat în prima jumătate a secolului al XV-lea, a dat posibilitatea Țării Românești, după ocuparea Dobrogei de către Imperiul Otoman, să-și continue comerțul în această zonă. Urmărindu-se dezvoltarea acestui oraș pînă la sfârșitul secolului al XVIII-lea este remarcată viața sa înfloritoare din secolele XV—XVI. Articolul este completat de un studiu antropologic datorat Laurenței Georgescu (p. 243—244) și un al doilea referitor la trupele carbonizate prezentat de Maria Brăileanu și Valeria Edith Ionescu-Rusu (p. 247—249).

Gheorghe I. Cantacuzino în *Sondaaje arheologice în orașul Focșani* (p. 251—260) stabilește fazele de evoluție ale unor vechi edificii din secolele XVII și XVIII, studiul contribuind la cunoașterea unor vechi monumente laice și religioase din zona Vrancea. Săpăturile arheologice de aici au pus de asemenea în lumină o așezare a populației autohtone din secolul VII e.n.

Un amplu articol, cu caracter monografic, referitor la *Săpăturile arheologice de la Cătăluta-Căstoarele, jud. Ilfov* (p. 261—328) este datorat regretatului prof. dr. doc. Gheorghe

Cantacuzino și lui George Trohani. Studiul, bogat ilustrat, prezintă o microzonă, intens locuită din neolitic (cultura Gumelnița), epoca bronzului (cultura Gîlna și descoperiri de tip Strichverziertekeramic), epoca fierului (hallstatt mijlociu și perioada geto-dacă), epoca prefeudală (sec. IV—VI e.n.) și feudală timpurie (sec. IX—X e.n.). În epoca feudală aici a luat ființă un important complex monastic.

În a doua parte a volumului *Studii și note*, George Trohani prezintă *Două cușite-pumnal din metal descoperite la Ostrovul Corbului, jud. Mehedinți* (p. 331—333), datînd din perioada timpurie și mijlocie a epocii bronzului.

În nota *O nouă descoperire aparținînd tezaurului de la Cucuteni-Băceni* (p. 335—338), Dan Drăguș publică o piesă nou identificată, aparținînd unuia dintre coloanele de aur ale binecunoscutului tezaur.

Un interesant studiu redactat de Emil Moscalu tratează *Probleme ale cetăților cu val vitrificat* (p. 339—351) din perioada secolelor IV—III î.e.n. Același autor în colaborare cu Petre Voievozeanu publică principalele probleme ce le ridică tezaurul princiilor de la Peretu, făcînd cunoscute cele mai caracteristice piese descoperite aici (p. 353—360). Emil Moscalu și Corneliu Beda publică nota *Notă cetăți iraco getice* (p. 361—372); de asemenea *Descoperirile arheologice de la Pietroșani, jud. Teleorman* (p. 375—383). O cercetare perleghetică efectuată de Emil Moscalu este prezentată în continuare, făcîndu-ne cunoscute materiale arheologice din mai multe perioade istorice, descoperite în județele Ialomița, Ilfov, Vîlcea, Bacău, Teleorman, Olt și Alba.

Într-o mică notă referitoare la *Tell-ul gumelnișean de la Plosca, jud. Teleorman* (p. 401—404) Ion Spiru și Corneliu Beda descriu materialele neolitice și din secolele VI—VII descoperite aici.

Un fapt ce trebuie remarcat în prezentarea acestui volum de cercetări arheologice îl constituie numărul mai mare de articole referitoare la epoca feudală, perioadă oarecum neglijată în alte publicații de acest fel. Astfel se disting rapoartele de săpături semnate de: Mariana Dumitrache, *Materiale ceramice din cetatea*

Jărănească de la Hărman, jud. Brașov (p. 409—420), cu descoperiri din secolele VIII—IX și XII—XVI; Ion Chicideanu, *O așezare din sec. XIV—XV la Bradu, jud. Buzău* (p. 421—438), unde sînt prezentate monumente laice și religioase de la Bradu; Gheorghe I. Cantacuzino, *Ceramica medievală descoperită la Vodîța, datată în secolele XIV—XV* (p. 439—451).

Penultimul articol al volumului este datorat lui Ion Spiru care prezintă *Descoperiri arheologice în jud. Teleorman*, datele între epoca neolitică și sfîrșitul mileniului I e.n. (p. 453—459).

Volumul se încheie cu o *Notă asupra unei probe de semințe carbonizate din așezarea Raskopanîța, R. P. Bulgaria* (p. 461—462), redactată de Valeria Edith Ionescu-Rusu.

Din înșirarea tuturor acestor titluri, ce constituie sumarul volumului editat în cadrul atelierului de reprografie al Muzeului de istorie al R. S. România reiese tematica variată și bine proporționată. Cu excepția paleoliticului celelalte perioade istorice de care se ocupă colectivul de arheologi al muzeului au fost bine reprezentate.

La înalta ținută științifică a tuturor studiilor contribuie și prezentarea grafică a volumului, de asemenea ilustrația, deosebit de reușită datorată unui colectiv ce trebuie menționat pentru urlașa muncă depusă: Euterpia Petrache, Elena Becheș și Doina Rednic.

Alături de menționarea reușitelor trebuie sc amintite, pentru a fi corectate la următoarele apariții, câteva minusuri: oglinda paginilor izbitor mai mică decît formatul revistei, anumite greșeli de legătorie sau micșorări excesive ale planurilor generale de săpături. Excluzînd aceste minusuri minore ținem să evidențiem încă o dată interesul deosebit pe care-l suscită prezentul volum, atît pentru cercetătorii români, cit și pentru cei străini, el constituind o reușită apariție care se cere continuată cu noi materiale referitoare la trecutul istoric al patriei noastre.

Ana Oancea

ISTORIA UNIVERSALĂ

VLADISLAV DOKOUPIL, *Soupis brněnských úskú Staré úskú do roku 1800*. (Catalogul tipăriturilor apărute la Brno, — vechi publicații pînă la 1800). Státní vědecká knihovna — Archiv města Brna — Musejni spolek. Brno, 1978, 603 + 34 p. cu reproduceri alb-negru.

Lucrarea de față constituie vol. III din Bibliografia orașului Brno, — opera unui colectiv restrîns, condus de Jaromir Kubíček, care și-a propus să publice „Bibliografia și izvoarele referitoare la evoluția istorică a Moraviei”. De fapt, nu e vorba de o bibliografie în înțelesul notoriu al cuvîntului, care ar fi necesitat îndelungate cercetări ale tuturor

Cataloagelor anterioare, ale fondurilor de arhive interne și de peste hotare, ca și a bibliotecilor străine, ci de o catalogare, să spunem analitică, a tuturor tipăriturilor apărute în teascurile din capitala Moraviei, în perioada cercetată. Publicația a luat ființă, la început sub forma unui simplu catalog al bibliotecii universității din Brno și al altor instituții similare, aflate în competența administrativă a universității.

În Introducerea la această lucrare de mare și obositoare muncă de arhivă, autorul ne informează detaliat despre dificultățile întâmpinate pe parcurs, — greutăți rezultate din sumedenia de tipărituri de valori diferite. Multe din ele necatalogate, altele cu totul necunoscute sau aflate în depozitele unor vechi castele ținutale. O dificultate o constituie nu numai apariția atât de ostentivă a depistării materialului, dar și în faptul localizării unor publicații cărora le lipsea mențiunea locului de apariție. Și numărul acestora e destul de mare. Pentru soluționarea unor dificultăți, autorul a pornit de la câteva criterii, de altfel foarte juste. În primul rând, au fost incluse în lucrare titlurile tipăriturilor cu menționarea expresă a tipografiei, despre care se știe că a funcționat în secolele trecute la Brno. Alte publicații au fost luate în considerație, ținându-se seamă de formatul, tiparul, miniaturile, hirtia sau alte elemente decorative caracteristice tiparnițelor din capitala Moraviei. În sfârșit, o seamă de titluri au intrat în lucrare pe temelii unor simple probabilități. În orice caz, selecția a fost riguroasă, iar opțiunea determinată uneori și de elementele conținutului. Autorul precizează că au fost omise tipăriturile în ebraică, pentru a se ocupa de ele specialiștii în materie.

Titlurile sînt inserate cronologic și în continuarea vol. precedent, începînd cu anul 1565 și pînă la 1800. Acest criteriu oferă posibilitatea de a se stabili producția anuală a fiecărei tipografii, precum și înlăunțuirea în timp a unor evenimente sociale și politice, ba chiar se poate urmări dezvoltarea orașului cu festivitățile, procesiunile și mișcarea culturală dintr-o anumită perioadă.

Din succesiunea anilor se mai poate determina și curba numerică a tipăriturilor. Sînt ani în care s-a tipărit numai o singură publicație sau chiar nici una. În schimb, există și perioade mai prospere, cînd tipografiile pun în circulație un număr mai mare de scrieri. De altfel slaba activitate a tiparnițelor — de pildă, în anii sterpi, fără nici o publicație reflectă în mod concludent existența unor evenimente defavorabile, mai ales cu caracter politic. Însă, în aceeași măsură se pot urmări și aspecte pozitive. De pildă, consolidarea situației politice, începuturile și aplicarea reformelor tereziene și iosefiniste din sec. al XVIII-lea.

Sprește și prestigiul orașului Brno, mai cu seamă în urma apariției unor instituții de mare răsunet social și economic: înființarea episcopiei, sediul comandamentului militar al țării, strămutarea temporară la Brno a universității din Olomouc, dezvoltarea comerțului, agriculturii și industriei de la jumătatea sec. al XVIII-lea, înființarea de școli, bănci și bursă de schimb, — toate aceste fenomene și realități sociale se desprind cu prisosință din tipăriturile epocii.

Autorul precizează că, din motive de economie, s-a lăsat la o parte rezumatul conținutului și s-au înregistrat datele mai importante în așa fel încît cercetătorul să-și dea seama cu ușurință despre ce este vorba. S-au folosit pe o scară întinsă prescurtările, privind titlurile, epitele, citatele biblice (tipăriturile cu conținut religios abundă), denumirile alternative, fraze nesubstanțiale ș.a. Deseori, au fost prescurtate titlurile tipăriturilor cu caracter periodic, care se repetă ani de-a rîndul. În schimb, unicatele chiar cele prezumtive sînt redată mai pe larg sau chiar în întregime. Se înțelege că nu s-a renunțat la numele autorilor și nici la numele de persoane rar întîlnite. Dacă nu există nici o îndoaială asupra tipografiei și locului de apariție, în acest caz, datele adăugate nu se mai completează cu paranteze drepte.

În notele bibliografice se face o scurtă prezentare a elementelor decorative: gravuri, desene, reproduceri, miniaturi ș.a. observații mai importante.

Numărul tipăriturilor incluse în catalog atinge cifra de 2.700, dintre care peste 200 s-au pierdut, iar titlurile lor au fost depistate din alte publicații sau din anunțurile și dările de seamă ale tipografiilor. Autorul socotește că producția de carte a orașului Brno a fost mult mai mare. Ca orice produs uman și cărțile s-au distrus sistematic, fie din cauza războaielor, incendiilor, inundațiilor sau alte calamități ale naturii. Dacă dintr-un tiraj de câteva mii de exemplare s-au păstrat numai câteva exemplare, ba chiar unul singur, e firesc să admitem conchide autorul că din multe alte titluri nu ne-a parvenit nici unul. Desigur că numărul tipăriturilor ar fi sporit și mai mult dacă la cele existente s-ar fi adăugat și publicațiile periodice cu caracter administrativ ale diferitelor ministrii, ordine și dieceze (Ordo divini Officii).

Cele mai frecvente erau cărțile de rugăciuni care se rețipăreau la intervale de 2 — 3 ani, în limbile germană și cehă, pentru care tipografiile evident, nu toți — se bucurau de anumite privilegii. Ne referim îndeosebi la catchisme și calendare. Acestea din urmă apăreau în tiraje surprinzătoare — pînă la 2.000 exemplare. Unul din cei mai buni clienți ai tipografiilor era organizația „Fraților evlavioși” care, pînă la desființarea lor de

către Iosef al II-lea, dispunea de multe filiale prin orașe și mănăstiri. Acestea tipăreau dări de seamă despre activitatea și munca lor din cursul anului. O atenție deosebită acordă autorul producției de rapoarte, pe care tipograful le tipăreau trimestrial, spre a fi prezentate guvernatorului de către magistratul orașului. Din cercetarea întregului material, autorul ajunge la o concluzie paradoxală. Cele mai multe pierderi n-au suferit textele interzise, ci scrierile obișnuite și chiar oficiale. Explicația e simplă: cele interzise se păstrau ascunse, iar celelalte având circulație largă se pierdeau și cu vremea se deteriorau.

★

Lucrarea e însoțită de peste 130 reproduceri alb-negru de o mare frumusețe artistică, despre care s-ar putea face un studiu special: vignete, steme, inițiale, ilustrații, miniaturi, coperti de carte ș.a. Avem de-a face aici cu o uimitoare bogăție de detalii, bucle și linii care trădează contactul cu arta gotică și barocă. E cu totul altceva decât arta miniată bizantino-slavă din textele noastre religioase și actele de cancelarie domnească. De pilda, inițialele sînt îngropate într-o scenerie cu motive animaliere și arborecente, dar și epizodice, în care litera mare și vizibilă pare a fi numai un pretext. Apar în cadrul vignetelor îngeri rafaelici, cavaleri înzărași, demoni, vulturi bicefali ș.a. În afară de acestea, autorul adaugă o bibliografie a lucrării și cîțiva indici foarte dezvoltati: de nume, de materii, de limbă (tipărituri cehe, latinești, germane, italiene, citeva franceze și una în greacă), indice al tipografilor, editorilor, librarilor, pictorilor și gravurilor. Apoi un indice selectiv al textelor ilustrate.

Prin concepția și metodele folosite la alcătuirea acestui volum, autorul a dat dovadă de o exemplară conștiințiozitate științifică.

Tr. Ionescu-Nișcov

* * * , *Simon Bolivar. Ses idées fondamentales. Synthèse biographique et choix de documents par Manuel Perez Vila, Academia nacional de la historia. Comité venezolano de ciencias históricas, Caracas, 1980, 165 p.*

Ca multe alte delegații naționale, cea din Venezuela a prezentat la al XV-lea Congres internațional de științe istorice desfășurat la București între 10—17 august 1980 nu numai rapoarte și corapoarte însoțite de intervenții în cadrul discuțiilor angajate pe marginea lor, dar și o lucrare de valoare teoretică și practică pentru înțelegerea revoluției burgheze de la începutul secolului trecut din America

latină, care a pus bazele sistemului politic existent în această parte a lumii.

Lucrarea pe care o prezentăm, alcătuită de unul din cei mai erudiți istorici venezueleni din zilele noastre, este consacrată atît vieții și activității marelui revoluționar sudamerican, cît mai ales concepțiilor sale revoluționare a căror transpunere în viață a permis crearea multor state în America latină în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Volumul este precedat de o *Prefață* semnată de Blas Bruni Celli, directorul Academiei naționale de istorie a Venezuelei în care sînt subliniate principalele caracteristici ale personalității lui Simon Bolivar „Viața sa a fost scurtă... dar imens de fecundă în privința operelor, faptelor și realizărilor ce au avut drept consecință dezmembrarea vastului imperiu spaniol, dobîndirea independenței și crearea mai multor state sudamericane. Nu atît faptele de arme contribuie ca opera sa să capete un caracter leșit din comun — afirmă acesta — cît mai ales extraordinara sa capacitate de gînditor și om politic”. Din aceste motive lucrarea de față cuprinde două părți: una consacrată principalelor momente din viața unuia din marii gînditori politici ai Lumii noi de la începutul secolului al XIX-lea, a doua constituită din 6 documente redată integral, în care sînt expuse ideile sale fundamentale cu privire la desfășurarea războiului revoluționar și la organizarea statului după victoria revoluției burghezo-democratice.

Principalele aspecte care sînt tratate în sinteza biografică a lui Simon Bolivar El Libertador (Eliberatorul) privesc: obirșia și familia, adolescența, pregătirea intelectuală, cariera militară, începutul activității revoluționare, campaniile militare din 1812 în cadrul revoluției declanșate împotriva colonialiștilor spanioli, activitatea politică consacrată organizării vieții statale libere în America latină. Viața sa destul de scurtă de numai 47 ani (1783—1830) rămîne și astăzi un exemplu de dăruire pînă la sacrificiu pentru binele compatrioților săi pe care i-a însuflețit la lupta revoluționară și pe care i-a condus cu pricepere pînă la victoria finală împotriva opresorilor lor. Bunăstarea materială de care s-a bucurat de la început ar fi putut să-i asigure o viață liniștită. El însă a renunțat la tot și la toate pentru a îmbrățișa de tînră cariera militară și pentru a-și însuși ideile revoluționare burgheze care puteau să-l ajute la îndeplinirea cu succes a luptei de eliberare a compatrioților săi aflați sub dominația colonială spaniolă.

Așa cum rezultă și din cercetările întreprinse asupra actelor sale politice, perioada prerevoluționară a fost hotărîtoare în pregătirea sa ideologică. Desigur că în America latină mai pătrundeau lucrările cu caracter revoluționar ale filozofilor europeni în special

ale lui Rousseau, Voltaire, Montesquieu, Diderot, în care erau schițate principiile de bază care trebuiau puse în aplicare pentru răsturnarea rânduieilor feudale și instaurării unei noi societăți cu vederi liberale, societatea burgheză. Totuși mulți biografi ai lui Simon Bolivar sînt de părere că în timpul călătoriilor sale în citeva țări europene (Spania, Italia, Franța, Anglia) acesta a reușit să intre în contact direct nu numai cu aceste lucrări, dar chiar cu unele personalități politice marcante care l-au convins de posibilitatea pregătirii și declanșării și chiar a victoriei revoluției burgheze în coloniile spaniole din America latină. În această perioadă foarte importantă din viața sa el avea să cunoască și roadele transunerii în viață a acestor idei revoluționare (de exemplu în Franța ca și în America de nord), unde revoluția burgheză ieșise victorioasă cu citeva decenii mai înainte.

Dar, așa cum avea s-o recunoască el însuși mai tîrziu, revoluția burgheză din coloniile spaniole sudamericane a avut particularitățile ei, deosebindu-se fundamental de cea izbucnită în secolul al XVII-lea în Anglia și de cele de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea din America de nord și din Franța. Cu toate acestea se constată în gîndirea politică a Eliberatorului existența unei profunde influențe a ideilor revoluționare cuprinse în lucrarea „Spiritul legilor” de Montesquieu și în „Contractul social” de Rousseau. De la primul și-a însușit concepția cu privire la forma de guvernămînt viitoare a patriei sale și anume republica burgheză; totodată el s-a convins că pentru îndeplinirea misiunii sale revoluționare era nevoie să ducă o muncă de proliferare a acestor idei în rîndul maselor, că legile sînt făcute numai pentru popor, iar aplicarea lor trebuie să se facă ținîndu-se seamă de condițiile sociale-economice locale. „Legile trebuie să țină seama de aspectul fizic al țării, de climă, de calitatea terenului de situația, de întinderea sa, de felul de trai al popoarelor, să aibă legătură cu gradul de libertate pe care constituția îl poate acorda, cu religia locuitorilor, cu inclinațiile lor, cu bogățiile lor, cu numărul lor, cu negoțul, obiceiurile și purtările lor” afirma Simon Bolivar (Discursul de la Angostura 15 februarie 1819). De la al doilea și-a însușit concepția că societatea umană și-a creat de la începutul existenței sale un contract social recunoscut de membrii ei care-garanta fiecăruia drepturile sale, libertățile, prosperitatea și egalitatea, că aceste principii trebuiau să stea la baza organizării oricărui stat democratic, că suveranitatea este un principiu aparținînd voinței generale, că puterea de stat trebuie totdeauna să fie controlată de popor, care este singur deținător al suveranității, că oamenii se nasc egali și că numai o societate în care libertatea este asigurată poate fi socotită în interesul

poporului „oamenii se nasc avînd toate drepturile egale față de bunurile societății, acestea fiind un lucru întărit de cea mai mare parte a învățaților; tot așa cum este și ideea că toți oamenii se nasc la fel de înzestrați ca să obțină orice fel de ranguri” (Discursul de la Angostura 15 februarie 1819).

Perioada ce a urmat după ce s-a avîntat în lupta revoluționară împotriva colonialiștilor spanioli a însemnat pentru Simon Bolivar un război pe viață și pe moarte din care ori trebuia să piară ori să supraviețuiască invingător. Aceasta este perioada de aproape două decenii din viața sa în care nu numai că el s-a dovedit un comandant de oști cu malte calități dar a demonstrat lumii întregi că era totodată și un valoros organizator politic, deoarece a creat mai multe state sudamericane: Venezuela, Columbia, Ecuador, Bolivia, Peru din care unul îi poartă numele și azi. Dar nu numai atît, Simon Bolivar Eliberatorul s-a dovedit a fi unul din aceia care socoteau absolut necesar crearea unui stat federativ sudamerican după modelul Statelor Unite ale Americii, dar numai în anumite condiții istorice. Astfel el a pus bazele în 1819 Republicii federative Columbia cu capitala la Bogota care cuprindea mai multe teritorii: Venezuela, Columbia, Ecuador și Panama cunoscută sub numele de „Marea Columbie”, sporită ulterior (în 1822) cu alipiarea Ecuadorului.

Documentele care însoțesc lucrarea de față au caracter divers fiind: manifeste, scrisori, discursuri, mesaje, proclamații; în schimb toate reflectă gîndirea politică a Eliberatorului. Unele sînt în legătură cu pregătirea și desfășurarea revoluției ca de ex. Manifestul de la Cartagena din 15 decembrie 1812 adresat locuitorilor din Columbia (Nueva Grenada) și în care este expus crezul politic al acestuia precum și principiile sale călăuzitoare pentru obținerea victoriei în revoluție. În acest document este condamnată atitudinea tolerantă manifestată de Junta din această țară față de dușman, este arătată defectuoasa organizare a conducerii revoluționare, este denunțată lipsa colaborării depline între puterea centrală și cea provincială, este condamnată folosirea defensivei în lupta cu inamicul. Toate aceste defecțiuni, se arată în continuare, au dus la pierderea cuceririlor făcute pînă atunci. Drept urmare, Eliberatorul recomanda ridicarea la luptă a întregului popor împotriva opresorilor, adoptarea principului conducerii centraliste, deslănțuirea luptei pe teritoriul ocupat de dușman „să-i măturăm pe acești neobrăzați, invadatori, urmărindu-i pînă în ultima tranșee în care s-ar viri... pentru a elibera leagănul independenței columbiene” declara el. După cum se știe în 1813 acestui manifest i-a urmat decretul „Războiul pe viață și pe moarte”.

Alte documente se referă la organizarea statală a popoarelor sudamericane după eliberare. Așa de ex. este Discursul de la Angostura din 15 februarie 1819 ținut în fața celui de al 2-lea Congres al Venezuelei, document care cuprinde nu numai principalele sale concepții politice dar și liniile generale ale unui proiect de constituție pentru republica Venezuela. Acela căruia în 1813 îi fusese conferit la Caracas titlul de „Libertador” (eliberator) arăta că în Venezuela trebuia să domine în viitor democrația, că tipul de stat care este propice pentru această țară este numai republica democrată, că principiul fundamental al sistemului adoptat depinde imediat și exclusiv de egalitatea stabilită și practică în Venezuela, că sistemul de cîrmuire cel mai perfect este acela care produce cea mai înaltă fericire posibilă pentru toți cetățenii, că la baza noii republici trebuie să fie suveranitatea poporului, separarea puterilor în stat, libertatea civilă, prescrierea sclaviei, abolirea monarhiei și a privilegiilor, că perfecțiunea unei cîrmuirii nu stă în partea sa teoretică ci în asemănarea cu caracterul naturii pentru care a fost instituită. Un alt document avînd același caracter este Mesajul adresat de Simon Bolivar Congresului constituit în Bolivia la 25 mai 1826 prin care acesta explică liniile generale ale proiectului de constituție propus, la baza căruia stau respectarea drepturilor cetățenilor de libertate, egalitate, proprietate și principiul suveranității poporului. În fine ultimul document este Mesajul adresat de Eliberator Congresului republicii Columbia la 20 ianuarie 1830 prin care se indicau principiile care trebuiau să stea la baza legii fundamentale după care urma să se conducă această țară de acum înainte, mai ales că Simon Bolivar renunța cu acest prilej la funcția supremă deținută pînă atunci. De remarcat faptul că în liniile generale acest proiect de constituție se aseamănă cu acela al Boliviei și al Venezuelei.

Un document care are un caracter cu totul deosebit este acela intitulat „Scrisoare din Jamaica” din 6 septembrie 1815, care cuprinde unele concepții ale Eliberatorului privind viitorul continentului sudamerican. La data cînd el a fost redactat Simon Bolivar se afla în exil în Jamaica unde aștepta momentul prilejnic pentru a relua lupta revoluționară. Acest intermezzo din activitatea sa, departe de compatrioții săi, i-a permis să mediteze mai mult asupra viitorului teritoriilor aflate atunci încă sub stăpînirea colonialiștilor spanioli. Deși la acea dată lupta sa revoluționară era în toi el manifesta de la început o încredere oarbă în victoria acestuia. „Izbînda va încununa stindardele noastre, pentru că destinul Americii a fost fixat pentru totdeauna, lațul care o ține legată de Spania a fost tăiat” declara el. În analiza asupra

situației el cuprinde aproape toate popoarele din America latină și anume pe cei din Argentina, Uruguay, Chile, Peru, Ecuador, Venezuela, Columbia la care se mai adaugă cele din insulele mării Caraibelor, și pentru fiecare din ele studiază situația existentă și perspectivele de viitor. Avînd o viziune politică largă, el cuprinde în calculele sale nu numai politica promovată de marile state europene față de revoluția din America latină, dar și pe aceea a Statelor Unite ale Americii. Interesantă în această analiză este comparația imperiului spaniol colonialist aflat în plină destrămare cu cel roman destrămat în secolul al V-lea : „eu consider starea actuală a Americii întocmai ca atunci cînd după prăbușirea Imperiului roman, fiecare parte dezmembrată a format un sistem politic conform intereselor și situației sale sau urmînd ambiția particulară a unor șefi, familii sau corporații”. Cu toate acestea, acesta face o deosebire arătînd particularitățile situației din America latină în 1815. „Cu această evidentă diferență — continuă el — că acele părți împrăștiute restabileau din nou vechile națiuni cu schimbările cerute de lucruri sau întîmplări, dar noi care abia dacă mai păstrăm urme a ceea ce a fost cîndva și care, pe de altă parte nu sîntem nici indieni, nici europeni ci o specie intermediară între proprietarii legitimi ai țării și uzurpatorii spanioli”. Totodată este interesantă analiza pe care o face asupra primelor victorii ale revoluției antspaniole în Venezuela, Mexic, Noua Grenadă și mai ales asupra perspectivelor de viitor ale noilor state. În privința formei de guvernămînt Simon Bolivar susține crearea de republici democratice în locul monarhiilor, a unor republici centrale în locul celor federative. Numai pentru moment admitea existența unor confederații dar și acestea numai în scopul obținerii de succese mai mari revoluționare contra colonialiștilor spanioli. La data cînd a fost redactată această scrisoare, el era convins de victoria finală contra opresorilor „provinciile americane duc lupta ca să se emancipeze pînă la urmă vor obține izbînda, unele se vor forma firese ca republici federale și centrale. Se vor crea monarhii aproape inevitabil în marile secțiuni iar unele vor fi atît de nefericite încît își vor devora părțile componente fie prin revoluția de față fie prin cele viitoare; o mare monarhie nu va fi ușor de consolidat dar o mare republică e imposibil”. Și în ipoteza că în viitor s-ar putea crea o singură confederație a tuturor statelor din America latină el vedea capitala acestui stat în Istmul Panama. Totuși la data cînd redacta scrisoarea din Jamaica, Simon Bolivar era convins că victoria finală nu se poate obține decît prin unirea tuturor eforturilor autohtonilor „vă voi spune ce anume ne va permite să-i alungăm pe spanioli

și să întemeiem un guvern liber, este unirea bineînțeleasă dar această unire nu ne va veni de pe urma unor minunății dumnezeiești, ci ca urmare a unor acțiuni pline de sensibilitate și a unor strădanii bine îndreptate”.

Ultimul document este „Proclamația” din 1 decembrie 1830 adresată popoarelor din Columbia cu o săptămână înainte de moartea sa prematură. Mulți istorici l-au considerat „Testamentul” său politic. După părerea noastră este mai mult și anume o mărturie cu privire la activitatea sa revoluționară desfășurată în interesul patriei și al compatrioților săi, plină de succese dar și de situații durceroase, o mărturie cu privire la dorința sa fierbinte de a ști că după dispariția sa popoarele vor ști să ducă mai departe făclia revoluționară pentru consolidarea cuceririlor înfăptuite până atunci.

Așa cum se arată și în Prefață, lucrarea de față cuprinde ideile fundamentale revoluționare ale lui Simon Bolivar, elaborate în urmă cu mai bine de un secol, dar care azi fac parte din acele creații ale filozofiei universale. Supuse judecății istorice aceste idei fundamentale au menirea să redevină actuale în zilele noastre mai ales când popoarele sînt în căutarea unor sisteme politice mai stabile pentru menținerea și consolidarea păcii, pentru lichidarea pentru totdeauna a asupririi sociale și naționale. De aceea Simon Bolivar a fost și va rămîne în conștiința umanității ca unul din cei mai mari gînditori politici ai Lumii noi, ca una dintre personalitățile cele mai interesante ale istoriei latino-americane din vremea sa și din vremea generațiilor următoare.

Constantin Șerban

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTA CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri în trei exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc., se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE A. D. XENOPOL — IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ—CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THEATRE — MUSIQUE — CINÉMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- MARIA COMȘA, *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov-Ploiești)*, 1978, 181 p., 30 lei.
- PETRE DIACONU, *Les Coumans au Bas-Danube au XI-e et XII-e siècles*, 1978, 158 p., 8,25 lei.
- ION HORAȚIU CRIȘAN, *Burebista and his Time*, 1978, 253 p., 22 lei.
- ALEXANDRU DUȚU, *Romanian Humanist and European Culture. A contribution to comparative cultural history*, 1978, 196 p., 12 lei.
- MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Opere, IV, Oratorie, II, Partea IV (1874—1878)*, 1978, 662 p., 49 lei.
- OLIMPIU MATICHESCU, *Rabocelala soldarnosti v Rumânli (1921—1944 gg)*, 1978, 232 p., 11 lei.
- SEBASTIAN MORINTZ, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, 1978, 216 p., 21 lei.
- BEATRICE MARINESCU, ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, AUREL DUȚU, *Bucureștii și epopeea Independenței 1877—1878*, 1978, 198 p., 12 lei.
- DAN BERINDEI, *Epoca Unirii*, 1979, 272 p., 16 lei.
- DUMITRU VIȚCU, *Diplomații Unirii*, 1979, 186 p., 24 lei.
- ILIE CORFUS, *Documente privitoare la istoria Românel culesse din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, 1979, 448 p., 29 lei.
- * * * *Independența României. Bibliografie*, 1979, 307 p., 31 lei.
- VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, *Premise economice ale formării statului național unitar român*, 1979, 332 p., 27 lei.
- MIRCEA PETRESCU DÎMBOVIȚA, *Depozitele de bronzuri din România*, 1978, 390 p., 51 lei.
- ION BARNEA și colab., *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, 1979, 258 p., 38 lei.
- LIGIA BĂRZU, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, 1979, 138 p., 10 lei.
- RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU-CĂRSTOIU, *Mărturiile de civilizație medievală românească*, 1979, 162 p., 28 lei.
- * * * *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române, C. Transilvania, vol. II*, 1979, LXI + 475 p., 35 lei.

RM ISSN CO—3870

